

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

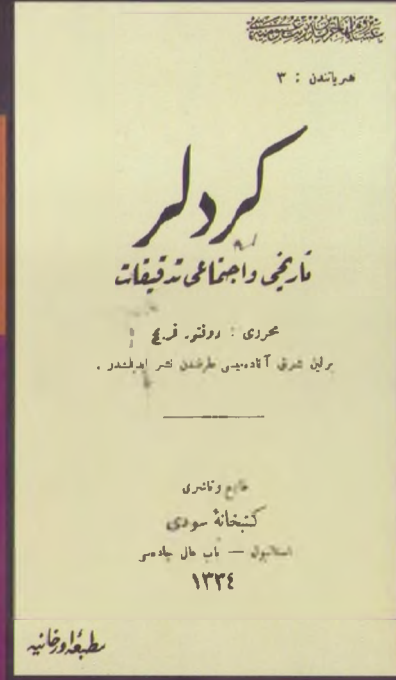
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KÜRDLER

TARİHİ VE
İÇTİMAİ TEDKİKAT

MUHARRİRİ
DOKTOR FRİÇ

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

DOKTOR FRİÇ

KÜRDLER

Ücretsiz PDF

TARİHİ VE İÇTİMAİ TEDKİKAT
KÜRDLER

Sarıdemir Mah. Ragıp Gümüşpala Cad.
No: 10, 34134 Eminönü/İstanbul
Tel: (0212) 522 02 02 - Faks: (0212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr - tarihvakfi@tarihvakfi.org.tr

© Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014

Yayıma Hazırlayan
Tuba Akekmekçi

Kapak Görseli
Kürdler, Tarihi ve İçtimai Tedkikat kitabının iç kapağı.

Kitap Uygulama
Özlem Kelebek

Düzeltili
Serhan Afacan

Baskı
Doğa Basım İleri Matbaacılık San ve Tic Ltd Şti
İ.O.S.B. Turgut Özal Cad. Çelik Yenal End. Merkezi
No: 60 2A-B İkitelli/İstanbul
Tel: 0212 407 09 00 PBX - Fax:0212 407 09 02

Yayıncı Sertifika Numarası: 12102
Matbaacı Sertifika Numarası: 25642

Birinci Basım: İstanbul, Ekim 2014

ISBN 978-975-333-315-3

KÜRDLER
TARİHİ VE İÇTİMAİ TEDKİKAT

MUHARRİRİ: DOKTOR FRIÇ

BERLİN ŞARK AKADEMİSİ TARAFINDAN NEŞREDİLMİŞTİR.

ÇEVİREN
TUBA AKEKMEKÇİ

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

1972 yılında doğan Tuba
Akekmekçi; lisans eğitimini
1995'te İstanbul Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi Arşivcilik
Bölümü'nde, yüksek lisansını
2000'de aynı bölümde
tamamladı. Çeşitli sivil toplum
örgütleri ve özel şirketlerde arşivci
olarak çalıştı. 2008 yılından bu
yana Tarih Vakfı'nda arşivcilik
yapan Akekmekçi'nin Tarih
Vakfı Yurt Yayınları'ndan;
Behice Boran'ın Mektupları,
Necmeddin Sabir Silan Silan
Serisi'nden yayımlanan
çalışmaları bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

vii	ÖNSÖZ
1	KÜRTLER'İN MENŞEİ
1	Millî Hurafeler
5	Şeref Han'ın İddiası
6	Lisan ve Edebiyat
9	Kürt Kelimesi
10	Kürtün Mazisi
12	KÜRT AŞİRETLERİ
19	İran Kürtleri
33	Bugünkü Türkiye Hududu Dâhilinde Bulunan Kürt Aşiretleri
49	Kürt Tarihi ve Kürt Kabile Teşkilatı
203	Zeyl
209	SONSÖZ

“KÜRDLER” VE HÂBİL ADEM

SUAVİ AYDIN*

Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışı yaklaşırken İttihatçıların “Anadolu ilgisi”nin artışı ve Fuat Dündar’ın deyimiyle İttihatçı politikanın bir tür “etnisite mühendisliği” üzerinden inşa edilişi, Dündar’ın kitabında bütün ayrıntılarıyla ve kanıtlarıyla ortaya konulmuştur.¹ Bu ilginin en önemli unsurları Asya Türkiye’sindeki göçebe unsurların iskânı ve Türkleştirilmesi meselesi olacaktır. Bu amaçla İttihatçıların, Asya Türkiye’sinin etnik olarak tanınmasına ve bilinmesine, bu bilgi üzerine “gerçekçi bir iskân ve Türkleştirme politikasının inşa edilmesine” yardımcı olacak bir etnografya seferberliğine giriştikleri bilinmektedir.²

Geniş sahalara yayılan ve ciddi bir nüfusu barındıran Türkmen ve Kürt aşiretleri, bu bakımdan öncelikle incelenen ve raporlanan unsurlardan ol-

* Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

1 Bkz. Fuat Dündar, *Modern Türkiye’nin Şifresi: İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)*, İstanbul, 2008: İletişim Yayınları.

2 Bilindiği gibi, bu konuya ilk dikkat çeken Fuat Dündar olmuştur. Dündar, 2001’de yazdığı bir makalede bu konuyu ele almış ve burada 2008 yılında yazdığı kitaptaki ilgili bölümün anahatlarını oluşturmuştu (bkz. F. Dündar, “İttihat ve Terakki’nin Etnisite Araştırmaları”, *Toplumsal Tarih*, 16/91, Temmuz 2001, ss. 43-50). Bu makalede de değinildiği gibi Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi’nin başındaki Şükrü Kaya, Zekeriya Sertel’i aşiretleri araştırmakla görevlendirmişti (bkz. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, İstanbul, 1977. Gözlem Yayınları, ss. 63-64). Sertel, çoğunlukla Alevi olan bu aşiretlerle ilgili iki ayrı araştırma yaptığım, ama bu eserlere ne olduğunu bilmediğini belirtir ve yayınlansalar çok değerli iki eser ortaya çıkacaktı, der.

muştur. Bu açıdan bakıldığında “Türkleştirme”nin sadece bir “kültür-değiş-tirme” (*trans-culturation*) politikası olmadığını aynı zamanda Tanzimat’tan beri devam eden “medenileştirme” projesinin bir parçası olduğunu da belirtmek durumundayız. Bu hazırlık, yakın bir zaman sonra hayata geçirilecek olan nüfus değişimi politikaları sonucunda boşalacak kırsal yerleşimleri yeniden “şenlendirecek” potansiyel nüfus hakkında bilgi toplanması ve bu unsurun sevk ve idaresi için bir rehber hazırlanması bağlamında da değerlendirilmelidir. Zira boşalacak yerleşimleri yeniden şenlendirmek bakımından en ideal ve potansiyel unsur halihazırda konar-göçer olanlardır. Böylelikle konar-göçerlerin yerleşikleştirilmesi suretiyle onların “medeniyet” yoluna sokulması, devlet için denetim dışı bir unsur olmaktan çıkarılması ve yerleşim yerlerinin boşaltılması sonucunda doğacak üretim gücünün ikame edilmesi sağlanabilecektir.

Bu çerçevede yapılan araştırmaların sonuçları, 1910’lu yıllarda etnik gruplar ve iskân meseleleri üzerine yayımlanan çeşitli kitaplarla somutlaşmıştır. Elimizdeki kitap da bunlardan biri olup *Kürdler: Tarihi ve İhtimai Tedkikat* başlığını taşımaktadır. Kitabın yazarı Doktor Friç adında biridir. Bu isimden hareketle, her ne kadar kendisini “çevirmen” olarak tanıtsa da kitabın bir Hâbil Adem operasyonu olduğunu anlamaktayız. Zira kitap *Türkmenler* kitabındaki yazım tercihlerini aynen tekrar etmektedir. Doktor Friç takma adının kullanıldığı bir başka kitap daha vardır: *Beynelmilel Usul-i Temsil: İskân-ı Muhacirîn* (Uluslararası Asimilasyon Yöntemleri: Göçmenlerin İskânı). *Kürdler* kitabıyla aynı tarihte, 1918’de yayımlanan bu kitapta Dr. Friç’le ilgili biraz daha ayrıntılı malûmat vardır. Buna göre Dr. Friç Prusya Müstemleke Nezâreti memuru olarak gösterilir. Her iki kitabın da Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesi (Aşiretler ve Muhacirler Genel Müdürlüğü) yayını olması bizi doğrudan doğruya Hâbil Adem’e götürür. Kitabın düzmece isimler taşıyan müellifinin kim olduğu kuşkulu olsa da bu kitabın oluşmasında en önemli rol Hâbil Adem takma adını taşıyan Naci İsmail (Pe-lister) Bey’e aittir.

Naci İsmail yani Hâbil Adem aslında bir istihbaratçıydı. 1908’den itibaren Emniyet-i Umumiye Müdiriyyeti (Emniyet Genel Müdürlüğü) tercüme bürosunda ve 1913’den sonra da Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyyet-i Umumiyesi (Aşiretler ve Muhacirler Genel Müdürlüğü) Türkmenler şubesindedir ve bizzat Talât Paşa tarafından görevlendirilmiştir. İyi derecede Almanca, İngilizce ve Fransızca bildiğinden esas işi çeviri olmakla birlikte, bu görevinin bir

gereği olarak eşlik ettiği heyetlerle birlikte Asya Türkiye'sindeki Türkmen ve Kürt aşiretleri üzerine araştırmalara katılmıştır.³ Elimizdeki kitap da tıpkı Türkmenler gibi bu heyetlerin yaptığı araştırma gezilerinin, yazılmış çeşitli raporların ve masabaşı çalışmaların ortak bir ürünü olan ama asla belirli bir heyetin veya kişinin özgün eseri olarak değerlendirilemeyecek çalışmalardan biridir.

Kitabın yazarı, yukarıda da belirtildiği gibi uydurma bir isim taşır: Dr. Friç. Çevirmeni de güyâ Hâbil Adem'dir.⁴ Hâbil Adem'in *Türkmenler ve Kürdler* kitabında ve hatta başka kitaplarda da neden böyle uyduruk isimleri yazar olarak gösterme ihtiyacı duyduğu bilinmez. Ancak birşey yayımlamak istediğinde sıklıkla böyle bir yola müracaat ettiği açıktır. Belki de böylelikle sorumluluktan kurtulmak istiyor ya da kendi içinde bulunduğu istihbari görevin *aurası* altında bu işin tadını çıkarıyordu. Nitekim kendi adım da kullanmayıp çevirmen olarak kendisinin kasten "Hâbil Adem" mahlasını kullanması da böyle bir ruh halinin, bir tür mitomaninin, ürünü olmalıdır.⁵

3 Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, s. 135.

4 *Kürdler* kitabında çevirmen adı yoktur ama Abidin Nesimi bu kitabın yayıncısının Almanya'dan getirtilen uzmanların raporlarını çeviren Hâbil Adem olduğunu belirtir (bkz. Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977, s. 111).

5 Bu alışkanlığı başını derde sokmuştur. Alman Profesör Cons Mol diye bir isim kullanarak bastığı *Londra Konferansındaki Mes'elelerden: 'Anadolu'da Türkiye' Yaşayacak mı?* başlıklı kitap eline geçen İstanbul'daki Alman büyükelçisi derhal Talât Paşa'ya gelerek Almanya'da bu isimde bir profesör bulunmadığını ve üstelik Almanya'nın bu kitaptaki tezleri asla benimsemediğini bildirince, Talât Paşa Hâbil Adem'i çağırıp durumu sormuş, Hâbil Adem de ayak üstünde, Profesörü'nün Alman değil Macar olduğunu, bu eserin kitap değil Budapeşte'de sunulmuş bir konferans olduğunu ve kendisinin konferansta aldığı notlara dayanarak bu sunuşu kitap haline soktuğunu uydurmuştu. Buna inanmış görünen Talât Paşa, Osmanlı-Alman ilişkilerini tehlikeye soktuğu için kendisinden ülkeyi terk etmesini istemiş ve Hâbil Adem de bunun üzerine İtalya'ya gitmişti (aktaran Abidin Nesimi, *Yılların İçinden*, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977, s. 111-2). Hâbil Adem, 1923'te bu davranışını güven duymadığı, kararsız ve tehlikeli saydığı İttihat-Terakki hükümetlerinin varlığına bağlar (Hâbil Adem, *Ankara ve Avrupa Siyaseti*, İstanbul, 1339, s. 3'ten akt. M. Şahin ve Y. Akyol, "Hâbil Adem ya da Nam-ı diğer Naci İsmail (Pelister) Hakkında...", *Toplumsal Tarih*, 11, Kasım 1994, s. 8). Ancak bu tespitine güvenmek oldukça zordur; zira kendisi bilfiil Talât Paşa'nın istihbarat örgütünün bir parçası olmuş ve o dönemde "çevirmen" sıfatıyla da olsa söylemek istediklerini pekâlâ sansürsüz yayımlayabilmiştir. 1923'te aslında hem bu davranışını haklı çıkarmak hem de Cumhuriyet'in İttihatçı antipatisi ile maruf hükûmetine yaranma çabası içinde

Öte yandan bunların hiçbirisi düz, *mot à mot* çeviriler değildi. Nitekim elimizdeki kitap dikkatle incelendiğinde, yazarının uyduruk biri olması yanında, kitabın eklektik bir nitelik taşıdığı görülür. Kitaptaki ifadelerden Kürtler üzerine araştırma yapan bir “komisyon”un varlığı anlaşılır. Kitap esasen bu komisyonun ürünü olmalıdır. Ancak kitabın incelenmesi metne iki farklı kaynağın daha müdahale ettiği kanısını hâsıl etmektedir. Birincisi bir masabaşı çalışmasıdır ve ağırlıklı olarak Kürtler (bilhassa İran Kürtleri) üzerine çalışmış Fransız, İngiliz ve Alman müsteşriklerin verdiği bilgilerin derlenmesi şeklindedir. İkincisi, kendisini dipnotlarda gösteren Hâbil Adem’dir. Kitabın bütün metnini Hâbil Adem’in kaleme aldığı zannı ve Hâbil Adem’in daha sonra bütün kitaba sahip çıkması bu bakımdan yanıltır; zira metinde verilen pek çok bilgi, dipnotlarda Hâbil Adem tarafından düzeltilir veya yanlışlanır. Dolayısıyla ileride yazdıklarına istinaden Hâbil Adem’in bütün metni sahiplenmesine itibar etmemek gerekir.⁶ Üyeleri meçhul bir “komisyon”un varlığı ise şüphe götürmeyecek şekilde hem kitabın içinde bizatihi böyle “komisyon” a atıf yapan ifadelerden hem de kitabın kaleme alınma tarzından anlaşılmaktadır. Bu nedenle Fuat Dündar’ın “...ben, Hâbil Adem’in yazdığını iddia ettiği eserlerin bir komisyonun ürünü olduğunu düşünüyorum”⁷ şeklinde yürüttüğü tahminin, bir tahminin ötesinde kuşku duyulmayacak bir gerçek olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak bu “komisyon”un üyelerinin belli bir gruptan ibaret olduğunu düşünmemizi sağlayacak herhangi bir bulgu yok.⁸ Öyle anlaşıyor ki, İttihat ve Terakki tarafından görevlendirilen, içinde muhtemelen Ziya Gökalp ve Fuat Köprülü gibi isimlerin de

iktidara bağlılık selâmı çakmak için bir kılıf uydurmaktadır. İçinde *Kürdler*’in de bulunduğu pek çok kitabı bu yolla sahiplenilen Hâbil Adem’in burada pek doğruyu söylemediği aşîkârdır. Zira güyâ çekindiği hükûmetin en mahrem bir teşkilâtında önemli görevlerde bulunmuş ve bu hükûmet, sahtekârlıkları ortaya çıktığı halde, ona güvenmiştir. Ayrıca aşağıda ayrıntısıyla anlatılacağı gibi, örneğin *Kürdler* veya *Türkmenler*’i bizzat kaleme almış olması söz konusu değildir.

- 6 Hâbil Adem şöyle diyor: “...Kendi eserlerimi muhayyel birer Avrupa muharririne ait eyledim. Efkâr-ı umumiyenin taht-ı tesirinde kaldığı bi’l-fiil sabit olan on iki eser neşrettim” (Şahin ve Aykol, “Hâbil Adem ya da...”, s. 8).
- 7 Dündar, *Modern Türkiye’nin Şifresi*, s. 136.
- 8 Dündar, bu komisyonun Osmanlı Encümen-i İlmiye Heyeti olduğunu düşünüyor (Dündar, *Modern Türkiye’nin Şifresi*, s. 136.). Ancak kitapta komisyonun bu kurumla aynı heyet olduğunu düşündürecek hiçbir emare yoktur.

bulunduğu⁹ bazı uzmanların katılımıyla ve zaman zaman bu uzmanların bazılarının değişimiyle çalışan bir komisyon söz konusuydu. Bu komisyonun doğrudan kitaplar kaleme almak gibi bir amacının da olmaması gerekir; zira bu tür çalışmalar genellikle “hizmete özel”dir ve siyaseten karar alma mevkiiindeki belirli makamlara sunulacak raporların üretimi şeklinde işler. Bu “komisyon”un sadece Osmanlı uyruklulardan da ibaret olması gerekmez. Muhtemelen çeşitli nedenlerle (demiryolu yapımı, askerî görevler, harita üretimi, coğrafya araştırması, istihbarat vb.) Anadolu’ya gelen ve çalışan Alman uzmanlara sipariş edilmiş veya bu uzmanların ürünü olup Tercüme Bürosu’nun (yani Hâbil Adem’in) eline geçen ya da çevrilmek üzere bu büroya verilen raporlar da kullanılmış olmalıdır.

Almanya’da da İstanbul’dakine paralel bir “tercüme bürosu” zaten mevcuttu; daha sonra bu büro, Almanya’nın şarktaki bütün istihbarat raporlarının toplandığı bir “istihbarat bürosu” (*Nachrichtenstelle für den Orient*) haline dönüştü. İstanbul’daki büro ile Almanya’daki büro arasında organik bir ilişki olması gayet mümkündür. Almanya’daki büronun ana gayesi, Britanya, Rusya ve Fransa sömürgelerinde yaşayan Müslüman halkları sömürge idarelerine karşı bir “devrim programı” (*Revolutienierungsprogramm*) çerçevesinde kışkırtmak ve Almanya’nın dünya egemenliği savaşındaki rakiplerini buradan zayıflatmaktır. Bu programın ve büronun yöneticisi Max von Freiherr von Oppenheim’dı. Oppenheim, bu program çerçevesinde sadece sömürgelerdeki Müslümanlarla değil, Osmanlı tebası olan Araplarla da il-

-
- 9 Ziya Gökalp’ın bu tür komisyonlarda İttihat ve Terakki hükümetini temsilen görev almış olma ihtimali bulunmakla birlikte, bu konuda en azından şimdiye kadar, herhangi bir bulguya rastlamadım. Gökalp’ın Kürt aşiretleriyle ilgisi ve 1921 yılında bu konuda bir kitap yazmış olması bu ihtimali akla getirmektedir. Öte yandan Fuat Köprülü’nün bu tür komisyonlara nezaret etmiş olması ihtimali daha kuvvetlidir. Zira Köprülü’nün, 1915 yılında Teşkilât-ı Mahsusa’nın uzantısı niteliğinde olan ve Osmanlı Genelkurmayı’nın Şûbe-i Mahsusa’sına bağlı olarak kurulan Umûr-i Şarkıyye Dairesi’nin Şark Şubesi’nin fahri müdürü olduğunu biliyoruz (bkz. Polat Safi, *The Ottoman Special Organization-Teşkilât-ı Mahsusa: An Inquiry into its Operational and Administrative Characteristics*, yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012: Bilkent Üniversitesi, s. 312 ve Ahmet Tetik, *Teşkilât-ı Mahsusa (Umûr-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, c. I: 1914-1916, İstanbul, 2014: T. İş Bankası Yayınları, s. 25). Bu dairenin Alman Şark İstihbarat Bürosu (*Nachrichtenstelle für den Orient*) ile paralel ve birlikte bir çalışma yürütmesi kuvvetle muhtemeldir. Ancak *Kürdler* kitabının 1918’de yayımlandığını ve ilgili raporların bazılarının 1915’ten önceki tarihlerde kaleme alınmış olabileceğini de hatırlatmakta yarar var.

gilenmiş, Osmanlı Arap coğrafyasını dolaşmış ve çeşitli raporlar kaleme almıştı. Oppenheim, Almanya'nın Panislamizm programının yaratıcısı olarak bilinir.¹⁰

Öte yandan bu “büro” faaliyete geçmezden evvel, Alman İmparatorluğu'nun çağdaş “şark bilgisi”ni tahkim eden Alman akademisyenler, Osmanlı İmparatorluğu'nun etnik yapısı ve bu grupların sosyo-ekonomik ve kültürel nitelikleri hakkında önemli bilgi akışı sağlamışlardı. Bilhassa anti-semit Alman akademisyenler içinde önemli bir yeri olan Albrecht Wirth, Kürtleri “Ari kökenli” olmaları bakımından Almanya'nın yakın şarktaki en önemli potansiyel müttefiki sayması nedeniyle onlar üzerine bizzatihi eğilmişti.¹¹ Keza Ewald Banze,¹² Ernst Jäckh,¹³ Gotthardt Jäschke, Paul Rohrbach, Hjalmar Schacht,¹⁴ Eugen Mittwoch¹⁵ gibi biyolog, şarkiyatçı,

- 10 Yakınlarda bu büro üzerine geniş bir inceleme yayımlanmıştır. Bkz. Maren Meyer Zur Capellen, *Die Nachrichtenstelle für den Orient: Fallstudie einer Propagandainstitution im Ersten Weltkrieg*. Saarbrücken, 2011: VDM Verlag Dr. Müller. Ayrıca Kadir Kon'un I. Dünya Savaşı'nda Alman İmparatorluğu eliyle yürütülen İslâm stratejisini ele alan eserinde de bu büro ile ilgili geniş bilgi mevcuttur (Bkz. Kadir Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın İslam Stratejisi*, İstanbul, 2013: Küre Yayınları).
- 11 Bkz. Albrecht Wirth, *Türkei und Persien*, Frankfurt am Main ve Berlin, 1908: Moritz Diesterweg.
- 12 Bkz. Ewald Banze, *Die Türkei: Eine Moderne Geographie*, Berlin, Braunschweig ve Hamburg, 1919: Verlag von Georg Westermann; *Der arische Orient* (Orient III), Aus Natur und Geisteswelt, cilt 259, Leipzig, 1910: Teubner.
- 13 Ernst Jäckh, I. Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ittifakının kuruluşunda önemli roller üstlenmişti. 1914-1916 yılları arasında İstanbul'daki Alman diplomatik misyonunda görev alan Jäckh, bir yandan Osmanlı coğrafyasında araştırma gezileri yaparken öte yandan Dışişleri Bakanlığı içindeki Yakın Doğu İstihbarat Bürosu ile temas halindeydi. Nitekim Şark İstihbarat Bürosu'nun organizasyon şemasında görüldüğü gibi Max Freiherr von Oppenheim'in emrindeki İmparatorluk İstanbul Sefareti İstihbarat Birimi kadrosu, elçiliğin Alman ve Şarklı çalışanlarından oluşmaktaydı (bkz. Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 82).
- 14 Hjalmar Schacht 1908-1909 yıllarında Dresdner Bank'ta arşivciydi ve önce botanikçi Rohrbach'la, sonra da içinde Ernst Jäckh'in de bulunduğu başkalarıyla Küçük Asya ve Kafkasya seyahatlerine çıkmıştı. Schacht, 1916 yılında Alman Milli Bankası'nın yöneticilerinden biri olacaktı (Jäckh'le birlikte çıktıkları Toros seyahati için bkz. Ernst Jäckh, *Der Goldene Pflug: Lebenserte eines Weltbürgers*, Stuttgart, 1954: Deutsche-Verlags-Anstalt GmbH, ss. 150-4).
- 15 Arap dili uzmanı olan Mittwoch, 1916-1918 yılları arasında Şark İstihbarat Bürosu'nun başına getirilmişti (Bkz. Kon, *Birinci Dünya Savaşı'nda*, s. 79).

coğrafyacı ve iktisatçılar da Osmanlı Asyası'nın sosyo-kültürel ve iktisadî durumuna, kültürel ve iktisadî coğrafyasına ilişkin önemli eserler kaleme almışlar; muhtemelen gerektiğinde hükûmetlerine bu konularda raporlar yazmışlardı. Osmanlı Asyası'nda çalışırken özellikle *Dresdner Bank*, *Deutsche Bank* ve Anadolu Demiryolu Şirketi'nin Türkiye'deki memur ve yöneticileriyle yakın irtibat ve işbirliği içinde bulunan bu araştırmacılar, hem Osmanlı ülkesindeki bu organik ilişkileriyle Alman misyonlarının ve istihbaratının bir parçası haline gelmişler hem de kuruluşunu tākiben söz konusu büronun önemli bilgi kaynakları arasında yer almışlardır.

Dünya Savaşı konjektüründe Alman devletinin İslâm dünyasındaki istihbarat ve propaganda faaliyetleri anlaşılabilir olmakla birlikte, akla Almanlar neden Türkmenler ve Kürtler üzerine raporlar üretmiş olsunlar, gibi bir soru takılabilir. Bu sorunun cevabı, Hâbil Adem'in yine Alman mahreçli olarak yöneldiği çeviri faaliyetleri içinde "iskân" konusunun taşıdığı ağırlıkla ilişkilidir. Zira Osmanlı hükûmeti için iskân meselesi, Osmanlı-Rus ve Balkan savaşlarının sonuçlarından doğan muhaceret sorunu dışındaydı ve esasen konar-göçer Kürt ve Türkmen aşiretlerinin iskânı meselesi idi. İskân ya da "tavattun" etme faaliyeti, hedefleri incelendiğinde asıl olarak tarıma açılacak yeni alanlar, yeni yerleşim yerleri, tarım ve diğer sektörlerle kaydırılabilecek emek gücü demekti. Bu bakımdan Almanya'nın hedefleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun hedeflerinin örtüştüğü görülür. Deniz aşırı koloniler oluşturmak bakımından sorunlar yaşayan ve bu alanda diğer büyük devletlerle rekabet edemeyen Almanya, doğuya doğru genişleme (*drang nach Osten*) ya da yeni dünyaların değil, doğrudan doğruya "eski dünya"nın kolonizasyonu hevesine kapılmıştı.¹⁶ Bu çerçevede daha 19. yüzyılın ikinci

16 Geçmiş 18. yüzyıla dayanan bu fikrin tarihinin ve uygulamalarının ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Wolfgang Wippermann, *Der 'deutsche Drang nach Osten': Ideologie und Wirklichkeit eines politischen Schlagwortes*, Darmstadt, 1981: Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Bu fikir, özellikle bugün Slavların yaşadığı toprakların esasen Germen gruplarının anayurdu ve ortaçağlarda da dominyonu olduğu, yani bir "toprak hakkı" düşüncesinden yola çıkıyordu. Ancak I. Dünya Savaşı'nın şafağına gelindiğinde, "Doğuya doğru genişleme" kavramı bağlamında "...Alman savaş hedefleri ve propagandası 'sadece' 'Polonya sınır kuşağı'nın ya da Rusya'nın Baltık vilayetlerinin fethini içermiyordu. Bu hedefler arasına aynı zamanda Alman liderliği altına alınmış bir 'Orta Avrupa' yaratmak, buna ek olarak bütün güney Avrupa'nın sını ve iktisadî kontrolünü ele geçirmek ve 'Berlin'den Bağdat'a' [Almanya'ya] sıkıca

yarısından itibaren Rusya ve Polonya içlerine ciddi bir Alman nüfus kaymasının olduğu görülür. Nüfus hareketi aynı zamanda “nüfus” hareketidir de... Almanya’nın Rusya’yla gittikçe bozulan ilişkileri, gözlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun verimli sahalarına çevrilmesine yol açmıştır. Bu yolla Basra Körfezi’ne doğru yayılan Alman nüfuzu, aynı zamanda Britanya’nın Hindistan ve Mısır’daki hâkimiyetini sarsacak bir etki yaratacaktır.

II. Abdülhamid devrinde giderek gelişen Osmanlı-Alman ilişkileri, bir yandan da Alman dış göçünün yönlendirilebileceği yeni bir koloni alanına dair fikir ve hevesleri tahrik etmişti. Bu tahrikatın sonucu “Anadolu kolonisi” fikri oldu. Bu fikrin Osmanlı ordusuna hizmet etmiş Moltke gibi erken babaları olduğu gibi 1880’lerden itibaren bu fikre sarılanların ciddi bir etkiye sahip olmaya başladıkları görülür. Öneriyi destekleyenler genellikle coğrafyacı ve ziraatçilerdi. Özellikle Anadolu ve Mezopotamya’nın verimli topraklarını “Alman aklıyla” tarıma açmak ve bu yolla “kültürü geri çağırma” mümkündü. Söz konusu kolonileştirme fikri, büyük bir revaç bulmuş ve *Alldeutscher Verband* ve *Deutsche Kolonial-Gesellschaft* gibi önemli derneklerce desteklenir hale gelmişti. Bütün bu faaliyetin temel itkisi, çiftçilerin önderliğinde bir Alman kolonizasyonu ve kültür götürme düşüncesiydi. 1892’de Berlin’de “Kleinasien: Ein deutsches *Kolonisationsfeld*” başlıklı bir yazı yayımlayan ziraat uzmanı Dr. Karl Kärger, Anadolu’daki yerleşme faaliyetini güvence altına alacak bir “özel hukuk” talep etmekteydi. Söz konusu talep açıkça konar-göçer hareketin yarattığı istikrarsızlıkları hedef almasa da mutlaka bu “olumsuz etkinin” bertarafını sağlayacak yeni taleplerin teşekkülüne yol açacaktı. Başka yazarlar da bu fikri geliştirerek Osmanlı Devleti ile uyumlu çalışmanın zorunluluğunu belirtmişlerdi. Bu amaçla çeşitli araştırma gezileri tertip edildi ve çeşitli raporlar kaleme alındı. Örneğin Max Schlagentweit, kendi geniş araştırma gezisinin yanısıra, Küçükasya’da yeterince araştırma yapılmadığından yakınlarda Osmanlı Asyası’na tıpkı Afrika gibi “karanlık kıta” (*dunkle Erdteil*) denilebileceğini; ancak Alman araştırmacıların bu alandaki çalışmalarının sürdüğünü, Heinrich Kiepert’in yaptığı haritaların bu araştırmaların önemli bir parçası olduğunu söylüyordu. Anadolu kolonizasyonunu destekleyenler ve bu yönde broşür kaleme alanlar arasında Max Freiherr von Oppenheim, Hugo Grothe, Ernst Schau gibi isimler de bulunmaktaydı. Bilhassa Grothe, Toroslardaki konar-göçer hareketler üze-

bağlanmış bir Yakın Doğu yaratmak hedefleri eklenmişti (Wippermann, *Der ‘deutsche Drang*, s. 91).

rine eşsiz bilgiler içeren makaleler ve kitaplar kaleme almıştı.¹⁷ Ancak von der Goltz ve Paul Rohrbach gibi kolonileştirme fikrine şiddetle karşı çıkan nüfuzlu asker ve coğrafyacılar da vardı.¹⁸

Almanların Küçük Asya'yı kolonileştirme fikri, Osmanlı Asyası üzerine yapılan çalışmaların artışında ek bir motivasyon yaratmış olmalıdır. Ayrıca bu tür çalışmaların, bu motivasyona bağlı olarak, bilhassa konar-göçerlerin iskânı ile ilgili özel bir dikkati içermesi de mümkündür. İşte Hâbil Adem'in yararlanabileceği kaynaklar hanesine bu amaç ve motivasyonla üretilmiş raporları ve yayınları da yazabiliriz.

Öte yandan *Kürdler* üzerinde dikkatli bir inceleme, bu kitabın da tıpkı *Türkmenler* kitabı gibi sadece saha çalışmalarından türetilmiş Alman uzman raporlarından teşekkül etmediğini; özellikle *Şerefnâme* gibi farklı kaynaklara başvurularak kaleme alındığını; hatta yer yer bu raporların, kitapta kullanılan daha önce yazılmış eserler yanında kitabın içinde fazlaca ağırlık taşımadığını bize göstermektedir.¹⁹ Hâbil Adem'in müracaat etmiş olma ihtimali olan 19. yüzyılın ortalarında kaleme alınmış iki resmî Osmanlı raporu daha vardır. Bu raporlardan ilki Mehmed Hurşit Paşa'nın *Seyâhatnâme-i Hudûd* başlığı altında topladığı rapordur. Söz konusu rapor 1847 yılında Osmanlı-İran sınır anlaşmazlığının giderilmesi için Erzurum'da toplanan ve Britanya ile Rusya'nın gözlemci olarak bulunduğu II. Erzurum Konferansı'nda alınan karar gereğince kurulan muhtelit "tahdîd-i hudûd" (sınır belirleme) komisyonunun İran sınırboylarında 1848-1852 yılları arasında yaptığı inceleme

-
- 17 Grothe Güneydoğu Toroslarda yaptığı araştırma gezilerinin sonuçlarını *Meine Vonderasiensexpedition 1906 und 1907* (Leipzig, 1912: K. W. Hiersemann) başlıklı iki ciltlik kitapta toplamıştı. Bu kitap bilhassa Adana ile Malatya arasındaki bölgenin Alevi etnografyası ve aşiret bilgisi bakımından çok önemlidir. Grothe 1903 yılında da Makedonya'dan Kafkaslara, Arnavutluk'tan Trablusgarp'a kadar uzanan daha geniş Osmanlı coğrafyası hakkında yazmıştı (bkz. Hugo Grothe, *Auf türkischer Erde: Reisebilder und Studien*, Berlin, 1903: Allgemeiner Verein für deutsche Litteratur).
- 18 Bkz. B. Bülent Can, "Almanya'nın Türkiye'de Koloni Kurma Planları: Alldentscher Verband, Deutschlands Ansprüche an das türkische Erbe", *Toplumsal Tarih*, 8 (Ağustos 1994), ss. 50-54; M. Keskin ve B. Bülent Can "Almanya'nın Türkiye'de Koloni Kurma Planları-II", *Toplumsal Tarih*, 11 (Kasım 1994), ss. 18-26.
- 19 Daha önce belirtildiği gibi Abidin Nesimi, *Türkmenler* kitabı ile ilgili notunda, bu kitabın Alman uzman raporlarından oluştuğunu ve Hâbil Adem'in kitap halinde derlediği bu raporları Türkçeye çevirdiğini yazmıştır. Bu bilgi, doğru yanları olmakla birlikte, eksiktir (bkz. Abidin Nesimi, *Yılların İçinden...*, s. 111).

gezisine ilişkin gözlemleri içerir.²⁰ Rapor sınır boylarındaki toplumsal, ekonomik ve kültürel yapının, aşiretlerin, yaylak ve kışlakları arasındaki trans-hüman hareketinin ayrıntılı bir biçimde ele alındığı rapordur. Bu ayrıntılı rapor aynı zamanda Osmanlı yazını içinde Evliya Çelebi'den sonra bölgeye ilişkin en geniş gözlem ve belirleme olarak kayda geçmiştir. Max Freiherr von Oppenheim da Bedevileri konu alan *Die Beduinen* adlı eserinde kitap haline getirilmiş bu rapora müracaat etmiştir.²¹ İkinci rapor 1869 yılında Derviş Paşa'nın sunduğu bir başka "tahdîd-i hudûd" raporudur.²² 171 sayfalık bu rapor ilkinde göre daha kısadır. Kitap haline getirilmiş ilk rapordaki ayrıntıların çoğu bu raporda mevcut değildir. Yine de aşiret ve etnik ve idarî tâbiyet bilgisi verir. Hâbil Adem'in kitap haline getirilmiş ilk raporu görmüş olma ihtimali yüksektir. İkincisi için aynı şeyi söyleyemeyeceğim. Ancak eğer özel olarak bu işe memur edilmişse, arşivden bu raporu da çıkarttırmış ve incelemiş olabilir.

Kitapta, yukarıda da anıldığı gibi Kürtler hakkında bilgi derleyen bir "komisyon"dan açıkça bahsedilir. Metinde kitabın müellifini imâ edecek şekilde "komisyon" sözcüğünün anılması, Hâbil Adem'in metne içeriksel müdahalesinin aslında sınırlı olduğunu akla getirmektedir. Hâbil Adem, kendisini dipnotlarda gösterir ve kitapta yer alan bazı tespitleri yanlışlar ve düzeltir. Örneğin Baban aşiretinin Hakkâri Sancağı'na da hâkim bir aşiret olduğu şeklindeki tespit, Hâbil Adem'ce dipnotta düzeltilmiş ve bu aşiretin Hakkâri ile ilişkisinin bulunmadığından bahisle, Hakkâri aşiretlerinin Ba-

-
- 20 Komisyonun başkanı Derviş Paşa idi. Daha sonra "Paşa" ünvanı alacak olan Mehmed Hurşid de komisyonun kâtibi idi. Raporu kitap haline getiren de Mehmed Hurşid'dir. Bu kitap, 1997 yılında Alâettin Eser tarafından Latin harfleriyle yeniden yayımlanmıştır (Bkz. Mehmed Hurşid [Paşa], *Seyâhatnâme-i Hudûd*, çevrimyazı: Alâettin Eser, İstanbul, 1997: Simurg).
- 21 Özellikle Mezopotamya'nın doğu kesiminde cevlan eden Şammar Bedevileriyle ilgili kısımda Oppenheim, *Seyâhatnâme-i Hudûd*'un 1860 baskısından geniş ölçüde yararlanmış ve 20. yüzyılın başında Doğu Mezopotamya Bedevilerinin (Şammarların) durumuyla 1850'lerdeki durumu (özellikle adlandırmalardaki değişimler, çadır sayıları, konak yeri farklılıkları gibi değişiklikleri) bu eser üzerinden karşılaştırma olanağı bulmuştur (Bkz. Max Freiherr von Oppenheim, *Die Beduinen, Band I: Die Beduinenstämme in Mesopotamien und Syrien*, Leipzig, 1939: Otto Harrassowitz, ss. 163, 164).
- 22 Derviş Paşa, *Tahdîd-i Hudûd-ı İraniyeye Me'mûr Derviş Paşa Lâyihası*, İstanbul, 1286 (1869): Matbaa-i Âmire.

banlar gibi Soranî (*Lor-Zeban*) değil, Kırmanç (*Kürt-zeban*) olduğunun altı çizilmiştir (s. 35).

Kitabın daha çok Kürtlerin tarihi ve tarihsel coğrafyası üzerine odaklandığı görülmektedir. Bu çerçevede ilk olarak, 20. yüzyılın başlarındaki *etnogenesis* (etnisitelerin kökenlerini arama) akımının etkisi altında, “Kürtlerin kökeni” meselesi ele alınmıştır. Kitabın girişinde Kürt sözcüğünün kökeni analiz edilirken, Kürtleri öncelikle romantik “Turan” kuramı üzerinden, ardından da Küçük Asya ve Mezopotamya’ya Türkler ve Türkmenlerle eşzamanlı olarak gelen bir kavim gibi göstermek suretiyle Türklüğe bağlama çabası açıkça görülür. Öte yandan ilerleyen sayfalarda, Kürtlerin bu “Turanî köken” tezi biraz daha yumuşatılarak, kitabın “hiç olmazsa Türklerle karışmış olma” tezine bağlandığını görürüz: Harad (? Hardt da olabilir) adında bir müsteşrike atıfla “Kürt daima Türk’ün idaresinde kalmıştır ve bu kadar uzun bir hayat, bu iki milleti yekdiğerine karıştırmıştır” denir. Harad’a göre Kürtlerin İranlı oldukları halde ayrı bir etnik varlık olarak ortaya çıkmalarının nedeni, ancak Kürtlerin Türklerle “tesalüb etmelerine” (melezleşmesine) bağlanabilir. Zira bu coğrafyada Acem ile Türkten başka millet yoktur; “tarih henüz bu milleti tayin edememiştir” (s. 61).

İkincileyin, Kürtlerin devlet kuramamış bir kavim olması üzerinde durulur. “Daima başka devletlerin himayeleri altında yaşadıkları” vurgulanır. Yazarı göre Kürtler tarihte önemli bir rol oynamamış, dağınık ve tarihleri hakkında pek birşey bilinmeyen bir kavimdir. Böylelikle Kürtlerin bir “millet” mertebesinde değerlendirilemeyeceği vurgulanmak istenir. Yazar bu notları düşerken, Malcolm, Saych (?), Rousseau²³ gibi müsteşrikleri referans verir ve

23 Bu Rousseau, Joseph Rousseau adında bir Fransız hariciye memurudur. 1807 ve 1808 tarihlerinde, aforalarında J. Rousseau’nun da içinde sekreter olarak bulunduğu bir Fransız delegasyonunun Türkiye ve İran’da yaptığı gezi izlenimleri *Journal d’un Voyage dans la Turquie-d’Asie et la Perse, fait en 1807 et 1808* (Paris: Chez la Normant, Marsilya: Chez Jean Mossy, 1809) başlığı altında kitap haline getirilmişti. Esasen bir general olan Sir John Malcolm, ünlü Britanyalı oryantalistler arasında olup Hindistan ve İran üzerine kitaplarıyla tanınmıştır. Britanya Hindistanı’nın yaratılmasında önemli askeri ve siyasî roller atfedilen Sir Malcolm’un Bombay valisiyken yazdığı *The History of Persia: From the Most Early Period to the Present Time* (Londra: John Murray, 1829) adlı eseri de döneminde İran tarihi araştırmaları bakımından çok önemli eserler arasında sayılmıştır. Yine bir asker-diplomat olan Britanyalı Sir Percy Sykes da 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında İran üzerine yazmış önemli müsteşrikler arasındadır. Yarbay rütbesindeyken yazdığı *A*

Şerefnâme'yi tanık gösterir. İşin ilginç yanı, 20. yüzyılın başlarında özellikle Rusya'da oldukça gelişmiş olan Kürdoloji araştırmalarının ve raporlarının kitapta -bir kez hariç- anılmaması ve sadece adları zikredilerek (eserlerine doğrudan atıf yapılmadan) bir kısım Batılı müsteşriklere dayanılmasıdır. Özellikle İran Kürtleri ile ilgili bilgiler verilirken, dönemin en önemli İranistleri arasında sayılan Malcolm ve Sykes (Saych olarak) anılmakta ve İran sahasına ilişkin eski kaynaklardan (özellikle Şeref Han'ın *Şerefnâme*'si, Firdevsî'nin *Şehnâme*'si, İbn-i Muin'in *Firdevsü't-Tevârih*'i gibi) yararlanılmaktadır.

Kitabın girişinde İran Kürtleri hakkında geniş ve ayrıntılı malûmat verilmektedir. Bu malûmat verilirken, *Şerefnâme*'deki bilgilerle karşılaştırmalar yapılmakta ve yer yer *Şerefnâme* eleştirilmektedir. Lâkin *Şerefnâme*'nin Osmanlı toprakları içinde gösterdiği bazı İranlı Kürt aşiretlerinin şimdiki halleri ile ilgili eleştiriler, *Şerefnâme*'nin 16. yüzyıldaki manzarayı naklediyor olması nedeniyle, ciddiye alınacak mahiyette değildir. Örneğin Zengine aşiretinin o gün Süleymaniye mıntokasında bulunmasına rağmen, *Şerefnâme*'nin bu aşireti İran Kürtleri içinde göstermesi eleştirilir (s. 29). Oysa bilindiği gibi Süleymaniye Irak-ı Acem'in bir parçasıydı ve eski devirlerde İran sahasına ait sayılırdı. Üstelik bu aşiret İran içlerinde de cevelan ettiği için Şeref Han'ın onları İran aşiretlerinden sayması pek yadırganacak bir durum değildir.

Öte yandan Georg Hassel ve Hammer gibi 19. yüzyıl başında Asya Türkiye üzerine monografiler kaleme almış araştırmacılar, metin boyunca anılan başka önemli referanslardır. Ancak bu kaynaklardan bahsedilirken, müellifin adı dışında başka bir atıfa rastlanmaz. Söz konusu "Komisyon"un ağırlıklı olarak Alman uzmanlardan mürcekkep bir heyet olduğu farz edilirse, Hammer ve Hassel gibi müelliflerin tanıklığına genişçe başvurulmasının doğal olduğu ortaya çıkmaktadır. Georg Hassel'in, 19. yüzyılın başında Avrupa devletlerinin sosyo-ekonomik ve etnik durumunu geniş biçimde resmettiği,

History of Persia (Londra: Macmillan and Company, 1915), onun İran üzerine kaleme aldığı en önemli eseri idi. Ayrıca bir de Mark Sykes vardır ki özellikle Kürtler üzerine yazdıklarıyla tanınmış bir şarkiyatçıdır. En önemli makalesinin başlığı "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Kürt Aşiretleri" idi (Bkz. Mark Sykes, "The Kurdish Tribes of Ottoman Empire", *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, vol. 38 (1908), ss. 451-86). Hâbil Adem'in veya yararlandığı Alman uzmanların bu makaleyi incelemiş olmaları ihtimali çok yüksektir. Mark Sykes aynı zamanda, Fransız François Georges-Picot ile birlikte, I. Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'nun nasıl paylaşılacağına ilişkin gizli Sykes-Picot Antlaşması'nın mimarındır.

yöneticilerin soykütüklerinden bu devletler içinde yaşayan halkların etnik organizasyonlarına, tarihlerine kadar hemen her sahaya değinen *Allgemeine Europäisches staats und Address - Handbuch für das Jahr 1816* başlıklı rehberi (Weimar, 1816) gerçekten de dönemi için önemli bir kaynaktır.

Kitabın dili sergüzeştî bir dildir ve bir konuyu ele alırken başka yerlere sıçramaktan, konuyu dağıtmaktan imtina etmez. Örneğin bu *Zengine* grubu ile ilgili tespitlerde, yine John Malcolm’a dayanarak onların Çingeneliğinin sorgulanması ve ardından Çingenelik ve Avrupa Çingeneleri meselesine dalınması bu kabildendir. Bu dağınıklığın ana nedeni, esasen çeşitli raporların derlenmesi şeklindeki kitabın planlı bir kitap şeklinde yazılmamış olması ve yer yer Hâbil Adem tarafından yeniden işlenmesidir.

Kitap *Şerefnâme*’deki Kürt aşiretleri tasnifini de geçerli bir tasnif olarak kabul etmez ve Kürtlerin esasen Sünnî ve Şîî Kürtler olarak ikiye ayrılmasının doğru olacağını öne sürer. Kitaba göre Yezidî, Kızılbaş gibi inançlara mensup aşiretler önemsizdir. Ona göre bu inançlara mensup aşiretler izole kalmışlardır ve Sünnî ve Şîî Kürtlerce çevrilmişlerdir. Bu nedenle er geç asimile olacaklardır (s. 32). Bu tespitler günümüzün gerçekleriyle fazlaca uyuşmaz. Zira özellikle Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde Yezidî ve Alevî Kürtler belli bölgelerde (özellikle Cezire ve Dersim’de) nüfusun ağırlığını teşkil etmekte ve Osmanlı Musul’unda bazı münferit gruplar dışında Şîî Kürt aşireti bulunmamaktadır. Bu durum, kitabın 19. yüzyıl İranistlerinin yazdıklarına fazlasıyla bağımlı kalmasına bağlanabilir.

Kitapta bazı aşiretlerle ilgili tespitler ise kuşkuludur. Örneğin İran’da güçlü bir aşiret öbeği olarak gösterilen Lek’lerin Kars’ta önemli bir mevki işgal ettiklerine dair bilgi temelden yoksundur (s. 32). Zira Lekler Bingöl ve civarına hâkim bir aşiretti. Sonradan Yozgat, Çorum, Ankara, Kayseri, Adana ve Urfa’ya kadar geniş bir coğrafyaya dağılmışlardı. Kars’ta ise adlarına hiç rastlanmaz. Bazıları ise yanlış isimle kaydedilmiştir. Örneğin Diyarbekir vilâyeti dahilinde sayılan “Aruc veya Azuh” aslında Eruh aşiretidir (s. 38); bazıları ise Kürt olmadıkları halde Kürt aşiretleri içine alınmıştır: Arapça konuşan Mahallemlî’ler gibi... Üstelik Mahallemlî aşireti için “Mardin’de bir köyden ibarettir” notu düşülmüştür; oysa Mahallemlî’ler Midyat’ın batısında 12 köye yayılmıştır (s. 38).²⁴ Kitap, Diyarbekir bahsinde bölgenin en güç-

24 Gerçi ileriki sayfalarda Mahallî (Mahallemlî) aşiretinin Hammer’e dayanılarak bir Arap aşireti olduğu bilgisi de verilmiştir. Ancak söz konusu “komisyon”un Mahallemlî

lû aşiret konfederasyonu olan Millîlerden söz etmez. Millîler Halep içinde gösterilir. Sadece Diyarbekir’le ilgili bir dipnotta Hâbil Adem Millîleri anmaktadır. Ancak burada da Millî aşiretinin gücünden ve nüfuz sahasının genişliğinden bahsedilmez; bu aşiret diğerleri gibi sıradan bir aşiret gibi anılır. Ayrıca Ertuşî, Pinyanîşî, Omerî, Kiki, Mahmudki/Atmankî, Heverki ve Dekşuri gibi büyük aşiret bloklarından ve siyasi bölünmelere isnat eden 19. yüzyıl aşiret oluşumlarından söz edilmemiş olması da dikkat çekmektedir. Bir başka dikkat çekici örnek Halep vilâyeti aşiretleri sayılırken meydana çıkmaktadır. Buradaki aşiretlerin listesinde, Sinkî, Türkmen, Karakeçilî, Badıllî, İzol gibi aşiretler yoktur (s. 46). Kitap Sividi aşiretini Genç mıntıkasında gösterir. Hâbil Adem ise bu aşiretin esasen Mardin’de bulunduğunu söyler (s. 39). Hâbil Adem’in verdiği bilgi yanlış, müellifinki ise doğrudur. Ancak Hâbil Adem’in 39. sayfada verilen bilgilere ilişkin olarak “müellifin saydığı mevaki nerelerde olduğu anlaşılamadığı gibi kabile esamî ve mıntıkanın ekserisi de yanlıştır” tespitine katılmamak mümkün değil... Hâbil Adem’in dipnotları, kimi zaman bilgileri düzeltmek bakımından isabetlidir. Örneğin metin Hassel’e dayanarak Keldanilerin Hristiyanlaşmış Kürtler olabileceğine işaret ederken, dipnotta Keldanilerin Kürtlerden bağımsız kadim bir halk olduğu vurgusu, öte yandan aynı bölgedeki Hristiyan Tayyari (Tiyari) aşiretinin Hristiyanlaşmış Kürtler olabileceği bilgisi yerinde bir müdahaledir. Hâbil Adem, dipnotlarda metinde anılmayan aşiretlerden bahsederek yer yer metne önemli bir katkı yapar (s. 43). Keza metnin Suruç ve Halfetî aşiretlerinden önemlice bir kısmını Nasturî ve Yakubî olarak nitelendirmesini, ayrıca müellifin Behesni (Besni) kazası Kürtlerini Dersim Kürtleriyle ilişkilendirmesini de düzeltir (s. 47, 48). Nitekim, bütün aşiret bilgisi ikmal edildikten sonra Hâbil Adem, bir dipnotta “Halihazırda Memâlik-i Osmaniye’de mevcut daha birçok Kürt aşiretleri vardır ki kitapta isimleri zikredilmemiştir. Bununla beraber tadat edilen aşâirden bir çoğunun da hâlen mevcut olmadığı ve bunların bazılarının yalnız bir karye ismi kaldığı ve bazıları ise büsbütün nâbud olduğu anlaşılıyor” (s. 49) diyerek metnin handikaplarını teslim eder.

Kitapta Osmanlı dahilindeki Kürt aşiretlerinin sancaklar ve vilâyetler bazında tasnif edilmesinin doğru olmadığı, zira bu aşiretlerin “seyyar” (göçebe) ve “haymenîşin” (çadırılı) olduğu vurgulanır; ancak yine de kitapta

örneğinde olduğu gibi pek titiz çalışmadığı burada ortaya çıkmaktadır. Üstelik Hâbil Adem bir notla bu aşiretin “Kürt” olduğu iddiasında ısrar eder (s. 38).

sancak ve vilâyetler temel alınarak aşiret listeleri verilmiştir. Oysa bu tespit aslında geçerli bir tespittir. Gerçekten de bazı aşiretleri belli bir muntıkada meskûn saymak oldukça zordur. Örneğin Şehrîzor içinde anılan Pervari aşireti, kış aylarında bu bölgede bulunan, ancak baharla birlikte kuzeye doğru hareket eden ve Van Gölü'nün güneyindeki dağlık sahaya kadar giden bir aşirettir. Kitapta da zikredildiği gibi, Diyarbakir vilâyeti içinde sayılan aşiretlerin ikametgâhlarını tespit etmenin mümkün olmadığı, bu aşiretlerin pek çoğunun kışın Bağdad ve Urfa civarına gittikleri vurgulanır (s. 38).

Kitabın erken Kürt araştırmaları bakımından yaptığı en önemli katkı aşiret yapıları ile Osmanlı dönemi Kürt sancaklarındaki hükûmet düzeni arasındaki farka işaret etmesidir. Yoksa kitabın aşiret listelerinin verildiği ilk kısmını izleyen “Kürt tarihi” kısmı *Şerefnâme*'deki bilgilerin tekrarı gibidir. Büyük olasılıkla *Şerefnâme*'nin yer yer olduğu gibi iktibasını içeren bu bölüm, kitaba Hâbil Adem'in “özgün” katkısı olmalıdır. Kitabın müellifi olan komisyonun böyle bir tasarrufu olması ihtimali çok zayıftır. Buna karşılık kitapta özellikle bugün dahi aşiretler ve hükûmetler hakkında tekrar edilen yanlışlara düşülmemiş olması ve her ikisi arasındaki ayrımın gayet analitik bir biçimde açıklanması, bu metnin en değerli yanıdır. Kitapta aşiret ile hükûmetler arasındaki ayrım şu şekilde izah edilmektedir: “Aşiretler, daima gezmek ihtiyacındadırlar. Hâlbuki bu havalide birer hükûmet tesis etmek göçebeliliği terk etmeğe mütavâkıftır. Bunun içindir ki bazı yaylaların muhafazası için teşekkül eden hükûmetlere aşiretler müdahale etmemişler hatta icâbında, bu mahallin muhafazası için muavenetde bulunmuşlardır. İşte, bu şehirlerde teessüs eden beyliklerin bir müddet devamı bu suretle temin ediliyordu” (s. 50). Kitapta dikkat çeken ikinci önemli katkı, yine muhtemelen Hâbil Adem'in eklemesi olan ve *Şerefnâme*'deki özel isimlerin Osmanlı imlâsıyla yazılmış şekillerinin yörede anılanlardan farklı olduğuna değinen son notudur. Bu notta, Osmanlı imlâsı ile yazılan isimlerin Kürt gündelik hayatında aldığı biçimler bir liste olarak verilmiştir.

Kitabın yayımı bu ciltte kalmıştır. Ancak muhtemelen bir devamı planlanmıştı. Zira kitabın sonunda “Birinci Cildin Sonu” notunu görmekteyiz. Gerçekten de Kürtleri konu alan bir yayının *Şerefnâme*'nin doğrudan iktibas şeklinde tezahür eden bir “Kürt Tarihi” bölümüyle sona ermesi beklenemez. Bu cildi, muhtemelen Kürt etnografyasını ve konar-göçer Kürt aşiretlerinin, tıpkı *Türkmenler* kitabında olduğu gibi, cevelan (*transhumance*) sahalarının anlatıldığı ve nasıl yerleştirilmeleri gerektiği gibi bölümleri içeren ikinci bir

cilt izleyecekti. Ne yazık ki elimizde bu cilt veya bu cildin ham malzemesi olan notlar (ya da raporlar) mevcut değildir.

Bu kitabı, Cumhuriyet döneminde tekrar edilen ve güçlendirilen resmî Kürt tezinin bir ilk örneği olarak kabul edebiliriz. Bu bakımdan kitap hakkında Fuat Dündar'ın tespiti isabetlidir: “Bu kitabı önemli kılan, kitapta bir Alman'ın yazdığı iddia edilen politik tespitlerin ‘bilimsel’ gerçekler diye sunulması ve bunların da İttihatçıların -ve ileride Cumhuriyet resmî ideolojisinin- temel çerçevesini oluşturmasıdır”²⁵.

25 Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi*, s. 139. Ayrıca Dündar'ın kitabında Hâbil Adem'in Kürtler'i üzerine ayrıntılı bir analiz yer almaktadır (bkz. ss. 136-142).

KÜRTLER'İN MENŞEİ

Kürtlerin menşei hakkında muhtelif nazariyeler vardır. Bu nazariyelerden bizce kabule şayan olanları bugünkü tarihi nazariyelere muvafık olan ve daha ziyade Kürtlerin canlı müesseselerinden muktebes bulunanlarıdır. Bu hususta bize en ziyade yardımı dokunabilecek müesseseler ise millî hurafeler, lisan, edebiyat, dindir.

Millî Hurafeler

Kürtlerin millî hurafatını ikiye taksim etmek lazımdır. Bunların bir kısmı İslamiyet'ten evvelki devirlere aittir. Diğer kısmı da İslamiyet'i kabul devirlerinin eseridir. Birinci kısım hakkındaki malumat Babil ve Ninova harabe ve taşlarından iktibas edilebilir. Fakat, bu hurafatın halk arasında da birer şekline tesadüf etmek mümkündür. Filhakika, şark kavimleri İslamiyet'i kabul eder etmez, Arap müverrihlerinin birtakım indî nazariyatına kurban oldular ve İslam milletlerin hepsi de menşelerini İslamiyet dâhilinde, Arap aileleri içinde aramak mecburiyetinde kaldılar. İranîlerden başka hiçbir Şarklı Müslüman millet yoktur ki, İslamiyet alakasıyle Araplığı menşei tanımasın! Kürtler de aynı neticeyi kabulde muztar kaldılar. Bu sebeptendir ki Kürt ihtiyarları, kendilerinin Arap nesline mensup olduklarını iddia ederler. Fakat İslamiyat nazariyatının kabul edemeyeceği bir nakil vardır: Ezcümle Kürtlerin bir yılanı taabbüd ettikleri ve gerek Arap gerek Acem muhacemelerine mukabil bu yılanın muhafaza edildiği, Acem ve Arapların istilalarını müteakip de mabut yılanın himaye olunduğu ve buna her gün iki insan beyni verildiği hikâye ediliyor. Rusya Hariciye Nezareti Şark Akademisi memurlarından (İtalinski) bu ciheti kaydederek diyor ki: "Kürtlerin bu hurafeleri şayan-ı dikkattir. Zira, İslamiyet devrinde yılan mabut olamaz. Binaenaleyh,

bu macera daha eskidir. Ve muhacimler de Araplar değildir. Belki, Asuriler veya ‘Sümer Akat’lardır. Sonra, Kürtlerin Arap olduklarını gösteren esaslı bir Kürt hurafesi yoktur. Binaenaleyh Arap menşei Kürt vicdanında o kadar kuvvetli değildir.”

Zaten Arap menşei meselesini ortaya atanlar *Murucü’z-Zeheb* sahibi İslam müverrihlerinden Mesudi ve *Burhan-ı Kat’ı* sahibi Ebu İshak el-Farisi gibi İslam muharrirleridir. Arap nesebi meselesinin hakkıyla ruh-ı millette yerleşmemesi de bunun neticesidir. Yalnız, bazı Kürt hocalar bu fikri ara sıra tekrar ederek neşretmişlerdir.

Kürt ahalisi arasında mevcut diğer bir kanaate göre Kürtler Nuh’un oğullarıdır. Bu nazariye, kurun-ı ulâ’da yaşayan her millette vardır. Türkler, İraniler, Yunaniler, Pelajlar, Araplar, Museviler, Kürtler, Çerkesler hep bu nazariyeyi serdediyorlar. Yalnız Yunaniler arasında isimlerde ihtilaf vardır. Fakat, tedkikat-ı âhireden anlaşılmıştır ki, Tufan-ı Nuh bir mebde-i tarih olarak kabul olunmuş bir nazariyedir. Kurun-ı ulâve belki de kable’t-tarih¹ medeniyetleri, bu nazariyeyi kabul ederek etrafa yaymışlardır. Zaten, bu nazariye beynelmileldir. Milli bir kıymeti haiz değildir. Binaenaleyh, Kürtlerin milli bir ananesi olamaz.

Bazı Kürt masallarından istihraç edilmiş bir hurafe daha vardır. Kürtler, cenup cihetlerinden, ovalardan bu dağlık araziye gelmişler ve buradaki yaylalarda yerleşmişlerdir. Esasen ova halkı olan Kürtler, bu tazyik üzerine dağlı olmuş, fakat hayatlarını mevsimlerin tehalüfüne göre tanzim etmişlerdir. Cambridge Darülfünunu muallimlerinden Asur yazısı mütehassısı Doktor (Saych) bu noktai nazarı Asur taş levhaları münderecatıyla mukayese ediyor. Ve âtideki neticeyi çıkarıyor: Bu hurafe, Kürtlerin birtakım esirler olduğunu gösterir. Asuriler, bunları İran’ın merkezî cihetlerinden Kürdistan dağlarına sevk etmişlerdir. Zira, Asur hükümeti zamanında bugünkü Kürdistan’da “Lohordu” namıyla bir Hükümet-i Turaniye vardı. Asur salnameleri, bu hükümetin pek kuvvetli olduğunu ve Asur hükümetini tazyik ettiğini kaydederler. Buna binaen, Romalıların Sırları, Balkanlara getirdikleri gibi Asuriler de Kürtleri bu kıtaya sevk etmişler ve bu suretle de istila ettikleri Lohordu hükümetini munkarız etmeğe muvaffak olmuşlardır.

Fakat, bu kanaat Kürt ahalisi arasında mevcut değildir. Binaenaleyh bu da milli bir kıymeti haiz olamaz.

“Kürt” kelimesiyle “Gürcü” kelimeleri arasındaki münasebet-i lafziye meselesi de varit olabilir ve bu halde Kürtlerin Kafkas aileleri ile münasebetleri de düşünülebilir. Fakat, bu babda hiçbir kayıt yoktur. Binnetice bu hurafe de meçhuldür ve aynı zamanda Kürt maşeri vicdanında yaşayan bir şey değildir.

Millî Kürt masallarında başka hurafeler de vardır. Fakat, şayan-ı dikkattir ki bu hurafeler uzak bir maziye ait bir şey nakletmezler. Millî hayat kısmında mufassalan gösterileceği üzere, bütün bu masallar mahdud bir daire dâhiline inhisar etmektedir. Sonra bu masallar içinde muazzam bir hükümet hayatı, zafer gururu, müstakil milletlere mahsus büyük fikirler, hukuki, ahlaki, bedii hususiyetler bulunmaz. Mevzular, münferit bir kabile hayatına aittir. Ya büyük Şark milletlerinden birinin istila devrine ait münferit bir macera veya bir şahsın sergüzeştidir. Bu masallar, Kürtlerin şahsiyetleri hakkında iyi bir fikir verebilir. Fakat menşeleri hakkında hiçbir kati netice gösteremez. Sonra, bu masallarda Arap nesebi veya sair bir diğer millet nesebi mevcut değildir. Kürt, kendisini Kürt biliyor. Kabilelerin şarkıları, çalgıları, hayatları ve düşünceleri de Kürtlük kanaatine göredir.

Bu neticeden anlaşılıyor ki, Kürtlerin böyle tarihi bir mebdeleri yoktur. Yalnız, şu ciheti kaydedelim ki, biz, İslamiyet’ten evvelki devri murat ediyoruz ve tarihi mebde de uzmanlara ait olursa, bir kıymeti haiz olabilir. Kürtler, İslamiyet’i kabul ettikleri zaman bazı tarihi devirler geçirmişlerdir. Fakat, zikredileceği üzere, bu devirlerin bir kıymet-i müstakillesi yoktur ve Kürtlerde müstakil bir vicdan teşkil edememiştir.

Din Kürtler, ekseriyetle İslamiyet’i kabul etmişlerdir. Fakat, İslamiyet’i kabul etmeyen Kürtler de vardır. Bunlar gayet az ve daha iptidai bir hayat yaşayan birtakım kabilelerdir. Bunlar İran’daki Mecusilere benzerler. Nasıl ki, eski İran medeniyetinin hakiki vârisleri olan bu Mecusi İranîleri bugünkü Acem enmûzeci (Type) addedemiyorsak, bu Mecusi Kürtleri de asıl Kürt enmûzeci olarak kabul edemeyiz. Bunların ikinci derecede bir ehemmiyetleri vardır ve behemehal temessül etmek, ekseriyyetin vicdan-ı içtimaisi dâhiline girmek mecburiyetindedirler.

İslamiyet, Kürtler arasında şekl-i asliyesini muhafaza edememiş ve millî âdetlerden pek çok müteessir olmuştur. İslam Kürtlerde bugün iki mühim şube vardır:

1- Sünnî Kürtler

2- Şii Kürtler

Bu iki büyük şube, Türkiye, Kafkasya ve İran Kürtleri arasında müteaddit aşiretlere malikdir. Fakat, ekseriyet üzere, Sünniler Türkiye dâhilindedir. Bunlar da birtakım tarikatlara münkasımdır. Bilhassa, Kâdirî ve Rufaî gibi daha fazla salabet-i diniyeyi icap ettiren tarikatlar pek müteammimdir. Aşiretler arasında Yezidîlik, Kızılbaşlık ve eski “Mazdeizm” nazariyatına müstenit birtakım tarikatlar görülmüştür. Fakat Sünnîyü’l-mezheb aşiretler daha çoktur.

Kürt millî vicdanı İslamiyet’i aynıyle değil, kendi zevkine uygun bir tebeddül ile kabul etmiştir.

Binaenaleyh Kürtler, İslamiyet’e millî bir kıymet vermişler ve İslamiyet’in kıymetini kendi âdetleri dâhilinde takdir etmişlerdir. Kürtlerin İslamiyet’e bu hususiyeti nasıl verebildikleri garip bir keyfiyettir. Çünkü İslam milletler içinde Arap tesiratından kurtulan İranilerden başka bir millet yok gibidir. Şiilik, Arap medeniyeti önüne İran medeniyetini ikame etti. İran’ın mazisi buna müsait idi. Fakat, Kürtler bu kuvveti nereden alabiliyorlar? “Malkolm” bunu şu suretle izah ediyor: Kürtler, Şiilerle Sünnilerin muharebe sahnelerinde yaşıyorlar ve galiplerin tesiratına tâbi olarak, muhtelif cereyanlara sürükleniyorlardı.

Bu sebeple İslamiyet’ten evvel de münferit aşiretler halinde yaşayan Kürtler, muhtelif hükümetlerin, İranilerin, Romalıların, Türklerin, Bizanslıların idareleri altında müteferrik bir halde kalmışlardı. Binaenaleyh Kürt milleti müteferrik ve her aşiret, bir hususiyeti haiz idi. Bunun içindir ki İslamiyet’in tarzı aynı şekilde değildir. Çünkü aşiret hayatında ananeler pek kuvvetlidir. Bu hayat din gibi âlem-şümül nazariyat ile ülfet edemez. Sonra, daire-i hayat da mahduttur. Hareketlerinin hiçbir kayda, murakabeye tâbi olmaması da aşiret halkına yüksek, lâ-yüs’el² bir serbestî verir. Bu halk, istediği şekilde hareket eder. İstedliğini yapar, istemediğini reddeder. Küçük ve sahipsiz hududu dâhilinde bir vaazı-ı kanun³ gibidir. Kürtlerin millî ananeleriyle İslamiyet’i mezc edebilmelerinin sebebi budur. Burada mühim bir noktayı işaret edelim: İslamiyet hüsn-i rıza ile kabul edilmemişti. Kürtlerin geşt ü güzâr ettikleri mahallerde İslamiyet intişar ediyordu: bittabi bir Arap istilası tazyiki vardı. Bu tazyik, Kürt aşiretlerine de tesir ediyordu. İşte bu mecburiyet İslamiyet’in kabulünü icap ettirdi. Fakat her aşiret münferit ve hululü mümkün olmayan bir âlem idi. Onlar istedikleri şekilde bir İslamiyet tesis ettiler ve bilahare Şark, İslam muharebelerinden de müteessir oldular.

2 Hesap sorulamaz

3 Kanun koyucu

Bir aralık bütün Kürtler, Şiiliği kabul etmişlerdi. Filhakika Şiilik de ecnebi bir müesseseydi. Fakat Şiiliğin altında aşiret âdetleri ibka edilebiliyordu. İslamiyet kendi prensipleri dâhilinde münakaşa ediliyor ve bu suretle dinin esası baki kalıyordu. Yalnız, din ile beraber getirilen âdetler: –Arap kanunu, Arap hissiyatı– reddediliyordu. Kürtler, bu mücadelede kazanıyorlardı ve bugün de Kürt aşiretleri bu sayede kurtulabilmiştir. Buna binaen, İslamiyet, Kürt hurâfâtına esaslı bir tesir icra edememiştir. Ve tabii ki İran hurâfâtı gibi, Kürt hurâfâtı da istiklalini muhafaza edebilmiştir.

Yalnız Türkiye’deki Kürtler arasından bir şehirli sınıfı teşekkül etmeğe başlamıştır. İran ve Kafkas Kürtleri, böyle bir şehir hayatına girmemişlerdir.

Şeref Han’ın İddiası

Kürtlerin bir devr-i tarihleri olmadığı için millî bir harsları (Culture) da yoktur ve âdetleri zabtedilememiştir. Yalnız, *Şerefname* sahibi “Şeref Han-ı Bitlisi” vardır ki bu zat Kürtlerin yegane müverrihidir. Fakat, bu zat tarihinde İran tesirat-ı tarihiyesinden kurtulamamış ve daima İran müverrihlerinin nazariyatına istinat ederek Kürtlerin İran ahalisinden olduğunu iddia eylemiştir. Mumaileyhin iddiasına göre Kürtler “Yehudseb” –Dahhak ismiyle meşhurdur– zamanında hicret ederek, Kürdistan dağlarına çıkmışlardır. Sebeb-i hicret olmak üzere de hükümdar Yehudseb’in zulmünü gösteriyor. Bu hükümdar her gün iki insan beyni yiyormuş fakat işçileri, vatandaşlarını öldürmek istemediklerinden, insan beyinleri yerine kuzu beyni vermeye başlamışlar ve kurbanlık insanlar da birer birer Kürdistan dağlarına firar etmişler ve orada Kürt neslini tesis eylemişlerdir.

Bu nakil, İran tarihine ait bir fasıldır. Firdevsi’nin *Şehname*’sinde de aynı şekle tesadüf ediliyor. Kürtler bu hükümdarın hali zamanını tesit ediyorlar.⁴ Her sene Ağustosun 31. günü, “Demavend” şehrinde bir merasim yapılıyor ve buna “İyd-i Kürdî” veya *Murucü’z-Zehab* sahibi Mesudî’nin kavline göre de “el-Mihrican Bayramı” ismi veriliyor.

Burada İranlılar ile Kürtler arasında bir münasebet izleri görülüyor. Bu münasebetin halli için muhtelif nazariyeler serdedilmiştir. İngilizce *İran Tarihi* muharriri (Sir J. Malcolm) bu rivayetin adi bir istibdat timsali olduğunu ve Kürtlerin İranlılardan aldıklarını iddia ediyor. Hâlbuki, Alman müverrihlerinden Hammer diyor ki “Bu, Kürt nesli hakkında yegane tarihi bir

4 Tahtan indirilişini kutluyorlar

fıkradır. Fakat, bu fıkrayı şu suretle halletmelidir: Yezidilik ile Şemsilik İran dinlerindendi. Bunlardan ‘Şemsilik’ İran’da, asıl Yezidilik de Kürdistan’da intişar etmişti. Hâlbuki bu Yezidi Kürtlerin İran’dan geldiklerini görüyoruz. O halde, şu nazariye tezahür ediyor: İran’da Ehrimen’e ibadet eden bir kısım halk, Hürmüz’e ibadet edenlerin yanından ayrılmaya mecbur olmuş ve bir müstemleke halinde Kürt dağlarına gelmişlerdir”.

Fakat diğer müverrihlerin tetkikatı Dahhak meselesini kabil-i münakaşa bir şekle koyuyor. Kürtler, Dahhak zamanında hicret ettiklerini kabul ediyorlar. Dahhak’ın ise, İranlı olduğu kanaati hemen yok gibidir. Eski müverrihler, bu hükümdarı Suriyeli, Arap, Keldani addediyorlar. Yeni müverrihler ise bu hükümdarın Asur hükümdarlarından biri olduğunu kabul ediyor. Zaten Firdevsi’nin zaman-ı hükümetini bin sene göstermesinden anlaşılıyor ki, Dahhak bir hükümdar değil, bir aile idi ve bin sene kadar İran’ı istilası altında bulundurmıştı. Bu devirde, bazı İran kabilelerinin şimal tarafında iskân edildiği varit olabiliyor. Zira şimalde de bir hükümet vardı ve bu hükümet, Asurileri taciz ediyordu. *Şerefname* hiçbir zaman Kürtlerin müttehit bir idare teşkil etmediklerini kabul ediyor. Bu neticeden de şu istihraç edilir: Kürtler muhtelif zamanlarda, muhtelif aşiretler halinde Kürdistan dâhiline sevk edilmişler ve daima da bu halde kalmışlardır. Bu ciheti Şerafeddin Bitlisî bilâ itiraz kabul etmektedir.

Lisan ve Edebiyat

Lisanlarına nazaran, Kürtlerin “Ârî” ırkına mensup oldukları anlaşılıyor. Fakat, bu lisanın şekli meselesi de tamamıyla halledilmemiştir. Zira bugün Slavca söyleyen eski Türk Bulgarlar, Romence söyleyen eski Pelajlar, Almanca söyleyen eski Rusyalılar, İngilizce söyleyen eski Normanlar, Arapça söyleyen eski Berberiler, Mısırlılar ve kadim Asuriler vardır. Küçük ve mazileri müphem milletler için lisanın bir ehemmiyeti kalmamıştır. Petersburg Akademisi tarafından neşredilen *Kürtçe-Rusça-Almanca Lugat* kitabında “8.307” kelime vardır ki bu kelimeler âtîdeki kısımlara tefrik olunur:

<u>Lisan</u>	<u>Adet-i Kelimât</u>
Pehlevi (eski)	370
Zend	1.240
Türk (eski Türkmen)	3.080
Ermeni	220

Arap “yeni lisandan”	2.000
Farisî “yeni edebiyattan”	1.030
Asıl Kürt	300
Çerkes (eski)	60
Gürcü (eski lisandan)	20
Keldani	108

Bu listede en büyük yekûnu iki lisan teşkil ediyor:

Türk şubesi: 3.080 kelime.

İran şubesi: 370+1.240+1.030= 2.640 kelime.

Arap şubesi de mühim gibi görünüyor. Fakat hakikatte öyle değildir. Zira buradaki Arap kelimeleri, dinî ıstılahat ve birtakım ilmî kelimelerdir ki Türk aşiretleri arasında müstamel değildir. Sonra, melul, mülevves, mülhem, tahammül, tahvil, işgal, iğfal vesaire şeklinde olan bu Arap kelimeleri Arap lisanıyla alakasını kesmiş, Türk lisanına girmiştir. Zira bunların manalarında ve suret-i istimallerinde pek ziyade tehalûf vardır. Ve bu kelimeleri, Türk lisanını tahsil eden Kürtler söylemektedir. Binaenaleyh, bu gibi Arap kelimelerini de Türk şubesine ithal etmek lazımdır ki bu suretle Türk şubesi, pek yüksek bir yekûna balığ olur.

Lakin, Kürt lisanının kavaidi ayrıdır. Ve bu kavait, doğrudan doğruya Farisî lisanının bir şubesidir. Binaenaleyh Kürt lisanı ile kelimeleri arasında bir nispet bulmak güçtür. Bilhassa, Kürt hayatını teşkil eden yayla ve dağ kelimelerinin kısm-ı azamı da Türkçedir. Ve aslen Kürtçe olan “300” kelimedden “107” kadar kelime de dağ hayatına ait tabîrât için kullanılır. Fakat, bu cihet bütün Kürtler arasında müttehit değildir. Kelhur ailesiyle Kurmançailerinde dağ kelimeleri Çerkes lisanından ve Tatarca ile mahlut bir lisandan mehûzudur. Sonra, lisanın “cümle şekli” müttehit gibidir. Tabii, bir milletin lisanım da bu “cümle şekli” ifade eder. Bu lisan, kavaidine nazaran, “Hindu-Avrupai” şubesine mensup eski Farisî lisanı esasiyle bugünkü ve Şah Abbas zamanındaki İran lisanı arasında kalmış gibi görünüyor. Buna binaen, tam bir millet lisanı olmaktan ziyade muhtelif tesirat altında kalmış bir lisan addolunabilir. Bilhassa şayan-ı kayıttır ki, Kürt kabileleri arasında müşterek olan kelimeler Kürt, Pehlevi, Zend, kadim Farisî kelimeleri değildir. Belki Türk, Türk-Arap (Türkçedeki Arap kelimeleri), yeni Farisî ve Şah Abbas devrine ait Farisî kelimelerdir. Bununla beraber, lisanın fiillerinde de bir ayrılık vardır. Yalnız, yeni Farisî şekli bir intizam tahtında devam ediyor.

Asıl Kürtçe fiiller, münferit ve tasdiksiz birtakım kelimelerdir ki, “fiil”den ziyade “isim” addolunabilir. Bu suretle, lisanın şekli kaybolmuş ve istilaların tesirâtı altında da yeni bir lisan halitası hasıl olmuştur. Profösör Veber diyor ki: “Kürt lisanı, bir lisan halitesi de değildir. Belki bir kelime halitasıdır”.

Bittabi, bu dereceye kadar inhilal eden bir lisanın tekrar ihyası mümkün değildir. Binaenaleyh eski Kürt lisanı hiçbir suretle hal ve tasnif edilemez.

Görülüyor ki lisan, Kürtlerin menşeleri hakkında kat’i hiçbir netice vermiyor. Sarf ve Nahiv esasının “Hindu-Avrupai” şubesine ait gibi görünmesi ile milletin menşeiini tayin etmek doğru olamaz. Böyle bir nisbet için, fiillerden başka bir âmil doğru değildir. Kürtçe’de ise fiiller, belli değildir.

Cambridge Darülfünunu Tarih-i Kadim muallimlerinden Saych, Kürtler’de bir edebiyatın mevcut olduğunu söylüyor.

Bu edebiyat, pek iptidai bir halde olmayıp birtakım şiirler, şarkılar ve masallardan mürekkeptir. Şiir ve şarkılar, maddi lezaize, aşka ve bir sergerdenin, bir eşkiyanın kızlara muhabbetine (Kara Fatma’ya) ve dağlara aittir ki bunlar, Kürtlerin hayatından birer parça addedilebilir. Bu kısımdan olarak daha birtakım şiirler vardır ki bunlar millî Kürt hayatına ait olmayıp Arap, Türk, Farişi lisanını tahsil ederek Osmanlı, İran, Arap edebiyatlarının taht-ı tesirinde kalan şehirlileşmiş bazı Kürt mollaların eserleridir. Masallar da Kürdün malı değildir. Bunlar *Binbir Gece* hikâyelerindeki eski Şark medeniyetinin birer iptidai şeklidir. Ve on bin sene evvel başlamış bir devre ait hikâyelerdir ki bu masallar, gerek Türklerde, Araplarda, Acemlerde, gerek Asuriler ve gerek Tatarlarda aynı şekilde menkuldür. Hatta, Çerkesler, Gürcüler ve Kafkasya’nın sair kavimleriyle Ermeniler bile bu masalları naklederler. Bunlar beynelmilel Asya masalları adâdına dâhildir.

Asıl mühim nokta şarkılardır. Bunlar, eski bir devirden kalma olmadıkları için eski ve kable’l-İslam Kürt hayatından bahsetmezler. Bunların en çoğu, Türklerin istilasından sonraki devirlere ait olup hayat-ı umumiyesine nazaran 350 ila 400 seneyi tecavüz etmezler. Mevzular her yerde aynı iptidailiktir. Fakat, “Lor” ve “Goran” kabileleri arasında bir mevzu münasebeti nazar-ı dikkati celbetmektedir. Şive ve bilhassa tabirler, teşbihler ve duygular arasında da pek bariz farklar vardır. Bu farkları, âtîdeki dört büyük şubede görüyoruz:

1- Kurmanç=Kurmec	(Guermandj)
2- Lor=Lor	(Lour-Lor)
3- Kelhur= Külhür= Lek	(Guelhour-Lek)
4- Goran	(Guouran)

Binaenaleyh Kürt millî edebiyatının da menşecisi meselesini halle yarayabilecek bir mahiyeti görülüyor.

Kürt Kelimesi

Yeni usul tarih, millet ismine de bir ehemmiyet-i mahsusa atfeder. Binaenaleyh, isme nazaran da Kürtlerin menşecisini taharri edelim: Bu isim hakkında uzun mütalaalar vardır. Fakat kelimenin seyrini takip ederken, ilk safhada Yunan müverrihlerinden Istrabon ile Eksenofon'u görürüz. Bunlar, yalnız Şimalî Kürdistan'dan bahsederler ve ahaliye "Kalu Kid" ismini verirler. Eksenofon, İran'a giden "on binler" ordusundan esir olarak avdet edenlerden nakil ile diyor ki: "Bunlar, kendilerine 'Gordi' (Gordy) ismini veriyorlar ve beynelhalkta bu isim caridir".

Eksenofon'dan sonraki müverrihler de aynı ismi az bir tehalüfle kullanmışlardır. Yalnız, Asur salnamelerinde ne Eksenofon'un "Gordi" (Gordy) ve ne de sair Şark müverrihlerinin "Kürt" kelimesine tesadüf edilmiyor. Asur hükümeti, böyle isimde bir millet tanımıyor. Hâlbuki bugün "Türkiye Kürdistan'ı" namıyla yâd edilen bu mahalle ait pek çok muharebeler, müsâlahalar ve muahedeler zikrediliyor. Bütün bunlar "Hititler" gibi Turanî'l-asl bir millete atfediliyor. Ahiren, Asur taş salnamelerinden istihraç edilen bu malumattan sonra, Eksenofon'un kaydı ehemmiyetsiz kalmıştır. Ve bilhassa Asuri hükümdarı, "Dahhak" (Zahhak) zamanında bu kıtaya getirildikleri rivayet edilen bu insanlar hakkında bir kaydın bulunması lazımdır. Tabii, Asuriler bunlardan bahsetmişlerdir. Fakat başka bir isim tahtında olarak bahsetmişlerdir.

Bu cihet, "Kürt" isminin bir millet ismi olması nazariyesini çürütür ve sonra, Doktor Sych'in kaydettiği: "Şayan-ı dikkattir ki kahramanlığa ait şarkılarda kahramanın ismi zikredilir ve milliyeti tasrih edilmez. Hiçbir şarkı yoktur ki Kürt kelimesi bulunsun" ciheti de iddiamızı kuvvetleştirir.

Petersburg Akademisi, bu babdaki tetkikatını şu suretle hülâsa ediyor:

Kürd kelimesi, "Hindu-Avrupai" lügatinde mevcut değildir. Cengiz, garp cihetinde bir kabilenin himayesini kabul eylediği zaman, bu memlekete bir "Kirt" tayin ederdi. Bu kaydı, İran tarihlerinde görebiliriz.

Aynı zamanda, Çin'de de bu usulün tatbik edildiği mukayyettir. Ve "Kirt" müstakil veya himayeli "Bey" manasınadır. Fakat "Kürd" kelimesi "Kirt" müdür? Bu, halli müşkül bir meseledir.

Filhakika, “t” ile “d” aynı sadadadır. Fakat, her lisan arasında böyle bir harfle ittihat edebilecek binlerce kelime vardır ki bunlar tamamıyla ayrı lisanslar ve kelimelerdir. Bu mesele kelimenin müşabeheti ile değil, tarihi ile halledilebilecektir.

Biliyoruz ki Asuriler zamanında bugünkü Kürdistan’da “Lordhu” namında Turanlı bir hükümet vardı. Ve bittabi, bunların da Cengiz’in kullandığı “Kürd” kelimesini istimal ettikleri ve Kürt aşiretleri, bu mahalle geldikleri zaman da bu kelimenin zebanzed olduğu tasavvur olunabilir. Binaenaleyh bu tabir “Lordhu” beylerinin ünvanı idi ve Kürtler efendilerinin yerini işgale başladıkları veyahut ilk geldiklerinde bir hizmet-i mühimme gördükleri zaman “Kürd” ismini almışlardır. Bu, en yakın bir nazariyedir.

Yeni müverrihlerin hemen hepsi de bu nazariyeyi kabul ediyor. Bu suretle de “isim” ile menşei arasında bir münasebet bulmak mümkün oluyor. Doktor Saych, “Kürt” kelimesini “Lordhu” kelimesinden müştak addediyor ki bu da mühim bir iddiadır.

Kürdün Mazisi

İlmin son bir usul-ı tetkiki kalıyor, Kürt tarihinin krokisi nedir?

Kürtlerden ilk bahseden Eksenefon diyor ki: “Bu millet müstakil olup on binler istilasında da sarp ve geçilmez bir halde bulunan dağlara çekildiler. Buralardan büyük taşlar yuvarlayarak muhacimlere karşı müdafaada bulunuyorlardı”. *Şerefname*, bu noktalardan bahsetmez.

Eksenefon, bu ahalinin işgal ettiği sahayı pek vâsi göstermez. Fakat, *Şerefname* bunları, Basra Körfezi’nden Maraş ve Malatya’nın şarkına, Acemistan dağları hizasına kadar imtidâd eden vâsi bir saha-i arazide gösteriyor. Bugün de aynı sahaya dağılmış Kürt kabileleri görüyoruz. Hâlbuki bu sahada eskiden Asur, Midyat, Sümer Akat, Hitit ve Lordhu hükümetleri vardı. Hiç şüphesiz, Kürtleri bu beş hükümetin ahfadı⁵ addedemeyiz. Zira, hemen hemen bütün teşkilatları malum olan bu hükümetler ile Kürtler arasında hiçbir münasebet yoktur. Bu meselenin âtideki iki nazariye ile halli mümkün olabilir.

1. Dahhak; Midya[t], Sümer, Akat, Asur, Hitit, Lordhu hükümetlerini istila etmiş ve buralara İran-ı Garbî’den birtakım halk getirtmişti. Bunlar, hükümetin her tarafında geç ü güzâr ederek etrafa dağıldılar.

2. Asur hükümetinin inkırazından sonra bunun vâsî arazisi dâhilinde bir inhilâl-i umumî başlamıştı ve müteferrik aşiretler, buralara geliyorlardı. Türklerin ve Türkmenlerin de kısmen bu zamanda geldikleri tarihen mazbuttur. Bazı melez İran aşiretlerinin de bu halde gelmeleri mümkündür.

Bu iki nazariyenin haricinde bir şey söylenemez. Zira eğer Kürtler bu-
lundukları sahalarda bir hükümet teşkil eden bir millet olsalardı, nüfuslarının
kesif olması icap ederdi. Hâlbuki pek vâsî olan bu sahadaki diğer milletlerin
yekûnundan daha azdılar ve daima başka başka devletlerin himayeleri altında
yaşadıklarına dair malumat-ı tarihiye de vardır. “Eksenefon” bunların daima
yekdiğeriyle hâl-i harpte olduklarını zikrediyor.

Edvâr-ı iptidaiye tarihi bu halde kalıyor. Sonra, Kurun-ı Vusta’nın nısf-ı
ahirine ait vakayi-i tarihiye başlıyor ki *Şerefname*’de bu kısımdan bahsediyor.
Şerefname’de pek doğru zikredildiği gibi, bütün Kürtleri câmi bir
beylik teşekkül etmemiştir. Kürtler müteferrik parçalar halinde ve muhtelif
zamanlarda birer müstakil beylik tesis etmişlerdir. Aslen Kürt hanedanın-
dan olan Bitlisi ve *Şerefname* müellifi Şeref Han, milletin bütün hayatına
ve hurâfatına vakıftı. Mumaileyh, Kürtlerin dağınık bulundukları mahalde
bir hükümet tesis edilmediğini kaydediyor. Ve söylediğimiz gibi “Bunlar da
İranî’dir” diyor. Fakat, asırlarca temadi eden hayatlarından hiçbir şey bilin-
miyor. Kaydettiği vakayi-i tarihiye ise, bugünkü Kürdistan’da teşekkül etmiş
bir milletin hayatına aittir. Bu zabıtnamelerden menşec ait hiçbir netice is-
tihsal olunamaz.

Kürtlerin mazide mühim bir rol oynamadıklarını izhar eden diğer bir
cihet daha vardır. Biliyoruz ki, Asya tarihinin büyük bir kısmı masal şeklinde
tedvin edilmiştir. Bu netice, büyük hükümetlerin bütün Asya’yı bir müddet-i
muayyenede taht-ı idarelerine almalarından neşet etmişti. Bu müttehit idare
müşterek bir takım efsaneler tevliid ediyordu. Bu efsanelerde bütün Asya mil-
letlerine mensup şahsiyetlerden bahsedilir. Hâlbuki bunlarda Kürt şahsiye-
tini ve Kürtlerin ahlak ve tabiatlarını tasvir eden bir timsal yoktur. Müverrih
“Malcolm” bu mesele ile pek ziyade iştigal etmiş ve bu efsanelerde “Kürt
şahsiyeti” aramıştı. Neticeten diyor ki: “Efsanelerde Kürtlüğe dair hiçbir ka-
yıt yoktur”.

KÜRT AŞİRETLERİ

Kürt aşiretleri, cenuben: Irak ve Musul, şimalen: Lazistan, garben: merkez Anadolu, şarken: Acemistan ve Ararat Dağları arasındaki sahada bulunurlar. Bunlar muhtelif isimlerle yâd olunurlar ve hemen hemen müstakil birer aşiret teşkil ederler. Heyet-i umumiyesi, dört büyük aşirete taksim ediliyor. Lor, Kelhur, Kurmanç, Goran.

Şerefname, bu taksimi kabul ediyor. Lakin “Kurmanç” kelimesini “Kurmaç” suretinde yazıyor. “Lor”u da “Ler” şeklinde gösteriyor. Bu aşiretlerin en mühim miktarı Türkiye’dedir.

Şerefname, Türkiye aşiretlerini bervech-i âti taksim ediyor:

Bu aşiretlerin en kadim ve mühimi Sipkan aşiretidir. Bu aşiret Bayezit sancağındadır. Ve kendilerini eski Ati ailesine nisbet ederler. Münkasım bulunduğ zümreler şu isimlerle yâd olunur:

Sipki - (Sipkan) Sipiki: 300 aile

Kilri - Kliri: 100 aile, Yezidi

Beriti - (Beritan) Biriti: 70 aile

Manki - Manki: 200 aile

Muhaili - Muhaîli: 100 aile, Yezidi

Zilan aşireti: Bu aşiret 2.000 hane kadardır. Bayezit sancağında ilmet ederler. Ara sıra İran’a ve cenubî Kafkasya’da Erivan’a giderler. Ağala Cemalettin Bey ailesine mensuptur. Zümreleri şunlardır:

Zili - (Zilan): 300 hane halkı

Ridiki: 200 hane halkı

Dilhiri : 80 hane halkı

Gelturi : 100 hane halkı
Beruki : 400 hane halkı
Sevidi : 100 hane halkı
Pirchali - (Pirchalan): 100 hane halkı
Kûrdiki - (Kûrdikan): 150 hane halkı
Cemaldini : 300 hane halkı
Diliki : 60 hane halkı
Mamzidi : 60 hane halkı

Celalyan aşireti: Bu aşiret, iki bin haneden mürekkeptir. Bunlar daima Bayezit sancağı ile Ararat Dağı civarında bulunurlar. Ağaları, eski Mela Hazar ailesindendir. Bu aşiretin bir kısmı İran'a hicret ve Erivan civarında ikamet etmişlerdir. Zümreleri şunlardır:

Helikan : 500 hane halkı
Cunkan : 500 hane halkı
Teme Havran: 200 hane halkı
Kızılbaş Oğliyan: 500 hane halkı
Hasa Soran: 300 hane halkı

Haydaran aşireti: Bu aşiret, iki bin aileden ibarettir. Ağaları, eski Mehmed Şerif ailesindendir. Bu aşiretin de kısm-ı küllisi Bayezit sancağı dâhilinde ikamet eder. Fakat, bazen İran ve bazen de Van, Erdiş civarına kadar giderler. Hali hazırda, bu aşiretin bazı zümreleri Van civarındadır. Bu aşiretten Hoy'da da iki yüz aile halkı vardır. Zümreleri şunlardır:

Sade Hayderi: 500 hane halkı
Hemdiki: 300 hane halkı
Âdemi - (Âdeman): 350 hane halkı
Laçki: 250 hane halkı
Mâhir Horan: 100 hane halkı
Melli - (Milan): 400 hane halkı
Azizi ¹: 100 hane halkı

Bayezit, Diyadin, Hamur, Eleşkirt'de mütevettin bir halde sakin olan taifeler de bervec-i âtîdir:

1 Maruf Bedirhan Bey ailesi bu zümreye mensuptur.

Bayezit şehri taifeleri:

Heverki²: 60 hane halkı

Goran: 40 hane halkı

Kara Cildiz: 30 hane halkı

Derecki - (Derejan): 30 hane halkı

Pinyanişi: 30 hane halkı

Halasini: 30 hane halkı

Maniki: 20 hane halkı

Mamzidi: 30 hane halkı

Bayezit şehri civarında ve mülhakâtındaki kaza ve köylerdeki taifeler:

Derecki - (Derejan): 100 hane halkı

Mamzidi : 50 hane halkı

Goran: 30 hane halkı

Haseni: 500 hane halkı

Temehuri : 30 hane halkı

Halizini : 120 hane halkı

Başmi - Bachini: 40 hane halkı

Deliki - (Delukan): 50 hane halkı

Pirehali - Deliki: 80 hane halkı

Sali - (Salikan): 100 hane halkı

Muti - (Mutikan): 100 hane halkı

Maseki: 50 hane halkı, Yezidi

Gelturi: 100 hane halkı

Davudi: 20 hane halkı, Yezidi

Diyadin şehrinde ve köylerinde mütevettin taifeler:

Âdemi-: 300 hane halkı

Berazi-: 50 hane halkı

Kâskânli-: 200 hane halkı

Başmi-: 100 hane halkı

Seçariki-: 50 hane halkı

2 Bu zümrenin en mühim kısmı Mardin sancağının Midyat kazasında bulunuyor ki miktar-ı nüfusları şimdikine karibdir.

Hamur ve köylerinde mütevettin taifeler:

Âdemi:- 200 hane halkı

Banuki-Banuki: 100 hane halkı

Şeyh Hasani- (Şeyh Bezini) : 50 hane halkı

Hemdiki:- 100 hane halkı

Başmi:- 100 hane halkı

Eleşkird ve mülhekatında mütevettin taifeler:

Memiti:- 400 hane halkı

Bilcani:- 50 hane halkı

Milli:- 50 hane halkı

Maniki: 50 hane halkı

Banuki:- 50 hane halkı

Deliki:- 50 hane halkı

Meşadi:- 100 hane halkı

Huverki:- 109 hane halkı

Mirdisi:- 60 hane halkı

Ayvazli- : 50 hane halkı

Sevidi:- 70 hane halkı

Berazi-(Berazan): 150 hane halkı³

Van civarında göçebe bir halde ikamet eden aşiretler bervech-i âtîdir:

Şikaki aşireti: Bu aşiretlerin ağaları, kadim Hamza Bey ailesine mensup-tur. Kabile ve zümreleri şunlardır:

Şikaki:- 800 hane halkı

Takûri-(Takuri): 200 hane halkı

Şevi- (Şevli): 200 hane halkı

Âdemi-(Ademan): 500 hane halkı

Reşi- (Reşkan): 200 hane halkı (Yezidî

Baravi:- 150 hane halkı (Yezidî)

Şemsiki:- 300 hane halkı

Mukri-(Mukuri): 300 hane halkı

Livi:- 200 hane halkı

3 Bu aşiretler, büyük aşiretlerden ayrılmış birer parçadır ve tabii, bunlara mensup göçebe aileler de vardır.

Siçariki:- 100 hane halkı
Mendiki:- 200 hane halkı (Yezidî)
Belekûrti:- 100 hane halkı (Yezidî)

Mehmedan civarındaki haymenişin taifeler:

Gürki:- 200 hane halkı
Kukiti:- 200 hane halkı
Arabî-(Areban): 200 hane halkı
Mendesuri:- 150 hane halkı
Hani:- 500 hane halkı
Barejuri:- 500 hane halkı
Ömeri-(Ömeran): 300 hane halkı
Kûrti-(Kûrdikan): 100 hane halkı

Hakkâri sancağındaki taifeler:⁴

Hertuşî-(Ertuşî): 4.000 hane halkı
Pinyanişî:- 3.000 hane halkı
Belicani:- 500 hane halkı
Ciluyî:- 500 hane halkı
Şekrişî:- 500 hane halkı
Mussan-(Muskân): 500 hane halkı
Hervadayî:- 1.000 hane halkı
Şakhelani:- 1.000 hane halkı
Giravi:- 500 hane halkı
Gûrandeşti:- 500 hane halkı
Sipayirti:- 1.000 hane halkı
Karaçuri:- 1.000 hane halkı
Hani:- 2.000 hane halkı
Şıkeftî-(Şekfetan): 2.000 hane halkı
Barzi-(Barazan): 500 hane halkı
Çoçerşi:- 500 hane halkı
Gekveri:- 500 hane
Bahuşani:- 500 hane
Bıradosti:- 1.000 hane
Bişebabi-(Beytşebani): 1.000 hane

4 Halen bunların bir kısmı tavattun etmiş ve bir kısmı da göçebedir.

Şıkkı-(Sipki): 300 hane halkı
Tıissı:- 500 hane halkı
Dostiki:- 500 hane halkı

Buhtan-ı Cezirî'deki⁵ aşiret ve taifeler: Bugün bunların bir kısmı göçebe, bir kısmı da mütevettindir. Reisleri, Halidî ailesindendir.

Dirşevi:- 200 hane halkı
Reşkutan:- 500 hane halkı
Hacı Aliyan:- 2500 hane halkı
Miran:- 1.000 hane halkı
Atekan:- 1.000 hane halkı
Tanuri:- 2.000 hane halkı
Nemiri:- 2.000 hane halkı
Kufeyi:- 1.000 hane halkı
Kendali:- 2.000 hane halkı
Zahoyi:- 2.000 hane halkı
Dudiran:- 1.500 hane halkı
Bervari:- 1.500 hane halkı
Guyni:- 1.000 hane halkı
Karis:- Garisse: 2.000 hane halkı
Akunessi⁶:- 2.000 hane halkı (Yezidî)
Şegari:- 1.000 hane halkı (Yezidî)

Muş ve Bitlis sancaklarında bulunan aşiret ve taifelerin bir kısmı haymeni-şin, diğer kısmı da ikinci namıyla yad olunur. Bunlar mütevettin aşiretlerdir.

Hasseni-(Hasenan): 500 hane halkı
Beliki:- 500 hane halkı
Hevidi-(Hevidan): 300 hane halkı
Beyenduri:- 300 hane halkı
Babuki:- 500 hane halkı
Hoveyti:- 500 hane halkı
Memki-(Memkan): 200 hane halkı

-
- 5 Mardin sancağının Cizre (Cezire-i İbn-i Ömer) kazasının şarkıyla Siirt sancağının cenup ve Hakkârî'nin cenub-ı garbi kısımlarından ibaret mıntıka.
- 6 Bu zümre Yezidî değil (Akubi = Yakubi) denilen ve Nasturiler'in bir şubesi olan Hristiyan bir taife olsa gerek.

Salari:- 200 hane halkı
Avuki: 300 hane halkı
Cebri-(Cebran): 500 hane halkı
Zirki-(Zerkan): 500 hane halkı
Hevri:- 200 hane halkı
Berazi-(Berazan): 300 hane halkı
Mutkani:- 500 hane halkı
Çilhuri:- 500 hane halkı
Memani:- 300 hane halkı
Çekuni:- 300 hane halkı Yezidi)

Diyarbakir civarındaki aşiret ve kabileler:

Millî:- 4.000 hane halkı
Bıdeli:- 2.000 hane halkı
Orik⁷:- 8.000 hane halkı
Karaçori:- 3.000 hane halkı
Riştvani:- 6.000 hane halkı
Silvi:- 4.000 hane halkı

Şerefname, bütün Kürt kabilelerin birer kısmının Diyarbakir civarını bulduğunu ve hepsinin buradan etrafa dağıldıklarını zikrediyor.

Erzurum vilayetine ait Tercan'da da daha birkaç aşiret vardır ki şunlardır

Kara Hanlı:- 350 aile
Putikli:- 260 aile
Pisiyanlı:- 300 aile
Hasranlı:- 300 aile⁸

Bu taifeler iskân edilmiştir.

“Duşuk” namında büyük bir aşiret vardır ki bunlar, Dersim’de temerk eden ve Erzincan yolunun bir-iki saatlik mesafesinden başlayarak, Harî istikametinde Eğin ve Arabgir’e doğru uzanırlar. Bunlar da birçok zümre re taksim edilmiştir. En meşhurları Balabanlı, Kureys, Gülababi’dir. Bun

7 Diyarbakir vilayeti dâhilinde bu namda bir kabile yoktur. Bunların Mardin sancağı Midyat Kazası’nda bulunan 8000 nüfuslu Heverki namında büyük bir zümre olmak muhtemeldir.

8 Erzurum vilayetinde bunlardan maada daha birçok aşiretler vardır ki başlıcaları Cemadan, Haydaran ve Yelbikan aşiretleridir.

muhtelif isimlerle yad olunurlar. Türk hükümeti, bunlara Dujik veya sadece Ekrad diyor, hâlbuki diğer Kürtler, “Kızılbaş” ismi izafe ediyorlar.

İran Kürtleri:

Şerefname, birçok Kürt kabile ve aşiretlerini zikretmemiştir. Bilhassa, İran aşiretleri hakkında pek az malumat mevcuttur. Hâlbuki, bu aşiretlerin de ehemmiyetleri vardır. Ve zannedildiğine göre İran aşiretlerinin birçokları İran hududunu geçmemişlerdir. Binaenaleyh, *Şerefname*’nin zannettiği gibi, bütün Kürt aşiretleri Diyarbekir-Bayezit merkezinden etrafa yayılmışlardır.

Şerefname sahibi, kendi hükümetinin kuvvetini göstermek ve Kürtleri bu muhite müteveccih edebilmek için Diyarbekir-Bayezit merkezini zikretmiştir.

İran Kürtlerinin nüfusu hakkında ihtilaf vardır. Alman müverrihlerinden Hassel’e nazaran bunlar 35.000 aile ve nüfusları da 180.000’e yakındır. Fakat son tedkikat, bu rakamı 140.000’e tenzil ediyor ve bunun da 90.000’i haymenişin, 50.000’i mütevettindir. Kürtler, İran’ın Kirmanşah ve Kürt eyalatından maada Azerbaycan, Farstan [sic], Irak-ı Acemi (Cebel), Mazenderan, Gilan, Aran, Huzistan, Huhistan ve Horasan vilayetlerinde de bulunurlar. *Şerefname*, İran Kürtlerini Siyah Mansur, Çegni, Zengine namıyla üç büyük şubeye taksim ve bu şubelerden müştak olmak üzere âtîdeki isimleri ta’dat eder:

Lek; Zend; Rozbihan; Tebenlec; Hasri; Şehrezli; Şirezol (Şehroz olsa gerek); Fermezgar; Gülanî; İnlu; Memluyî; Giyic; Gurati; Zikti; Kelekir; Pazukti; Vebi; Çemişgezek; Arapgırlu.

İran Kürtleri, lisanları itibariyle de iki büyük şubeye ayrılırlar:

1. Kürt Zeban aşiret ve kabileleri.
2. Lor Zeban aşiret ve kabileleri.

Bu taksimat, Kürtler arasında en mühim bir taksimdir. Zira diğer Kürt kabileleri arasındaki ihtilafat-ı ırkıyye, bu iki esaslı şubedeki kadar mütebariz değildir. Bütün Avrupalı müverrihler, bu ciheti tasdik ettikleri gibi, Firdevsi de *Şehname*’sinde bu ciheti kaydediyor ve bilhassa Lorların Kürt olmadıklarını, Hindistan cihetinden geldiklerini ve pek hususi bir lehçe istimal ettiklerini söylüyor. *Şerefname*, bu kaydı iktibas ettikten sonra, pek müphem bazı rabitalarla Kürtlerle Lorları bir sıraya koymuştur. Filhakika, Kürt ve Lor lehçeleri arasında kuvvetli bir münasebet vardır. Bilhassa, her iki şube de aynı

ahlak, tabiat ve şerait altında yaşıyorlar. Malcolm, Lurye, Hassel, Beroven gibi müsteşrikler de bu ciheti kabul ediyorlar.

Kürt-Zeban Şubesi:

Bu Kürtler, İran'ın şimal ve şimal-i garbî kısımlarında sakin ve ekseriyetle haymenişindirler. Fakat, Türkiye'deki Kürtlerle ahlaki, içtimai ve hayati bir mübayanetleri⁹ yoktur. Yalnız, bunların bir kısmı Şii'dir. Bir takımı şahur hukuk-ı âliyesini tanır ve bir kısmı da tamamiyle müstakil yaşar. Sünnîler ise Türkiye hükümetine mütemayildirler. İran Kürtleri, aşiret ağalarının selahi yetini mamulün bihi¹⁰ addederler.

Caf¹¹ ve Belbasi aşiretleri ise, katiyen şaha inkiyat etmemişlerdir. Bunlar kâh Rusya'nın ve kah Türkiye'nin hudut kumandanları elinde birer oyuncal gibidir ve ekseriyetle Huzistan'da yaşarlar. 140.000 kadar olan umum İran Kürtleri de bervecch-i âtîdir:

Erdilani, Kaçanlu, ve yahut Koçanlu, Caf, Birazi, Sorsor, Külahsefid Tileku (yahut Tiklu), Mirivani-(Yahut Mihrivani), Sekzi, Banei, Cevanrod Oraman, Esfend Abad, Beşparmak, Guran, Belbasi, Menmi, Gelvahi(yahu Gülyâğı), Mekrî-Mokri, Şikaki-.

Bunlar toplu olarak yaşarlar. Bunlardan ayrı olarak, İran'ın diğer vilayetlerinde dağınık bulunan Kürtler de bervecch-i âtîdir:

- 1- Ambatlu taifesi: Bunlara Anbarlu da denir. Irak-ı Acemi'ye mensu "Tarim" havalisinde bulunurlar.
- 2- Reşvent: Bu aşiret ekseriyetle Azerbaycan'da Türkmenlerle müştereken yaşar ve belki de aslen Türkmen'dirler.
- 3- Zaferanlı: Bunların hepsi de Horasan havalisinde haymenişindirle nüfusları kesirdir.
- 4- Becnavent ve Boynorde: Bunların ikisi de Horasan'da dağınık bir hadır.
- 5- Cihan Beylu¹²

9 Zıtlık, farklılık ç.n

10 Makbul, kendisiyle amel edilecek şey ç.n

11 Caf aşiretinin mühim bir kısmı Memalik-i Osmaniye dâhilindedir. Bunlar Musul vilayetinin şimal-i şarkisinde ve İran hududu civarında seyyardırlar. Miktar-ı nüfusla 90 bini mütecavizdir.

12 Cihan Beylu Aşireti'nden on bin kadarı Konya'nın Akşehir kazasının kendi namları muzaf Cihanbeyli nahiyesiyle Ankara'nın Haymana kazası dâhilinde tavattun etmişlerdir.

6- Modanlı: Bunlar, Mazenderan eyaleti dâhilinde yaşarlar. İran Kürtlerinin en malumatlılarıdır.

7- Pazuki-Pozegui-Pazeki: Tahran eyaleti dâhilinde ikamet ederler.

Dupre, Juanen, Hassel gibi müşteşrikler bunların cenubî İran'da da bazı müteferrik taifeleri olduğunu görmüşlerdir.

Kasım Bey ise bunların Tahran şehrinde demircilik ile iştilal eyledikleri ve pek çok şehir hayatına alıştıklarını söylüyor.

İran mıntkasına ait olarak bazı ehemmiyetsiz taifeler daha vardır. Bunlardan bir kısmı -5.010 aile- Rusya'nın "Erivan" kıtasında bulunmak-tadır.

Evliya Çelebi, İstahri'nin¹³ *Kitabü'l-Ekalim*'ine istinaden Kars eyale-tinde, daha birçok Kürt kabilelerinin mevcudiyetlerini iddia ediyor. Fakat Hassel bunlara tesadüf edememiştir. Malcolm da bunlardan bahsetmiyor.

Burhan-ı Katı ve *Heft Kalzem* namındaki Farişî lugatları, Zig namında bir Kürt taifesinden bahsederler. Bunlar Karkop civarındaki Kelevic dağla-rında yaşarlar.

Firuzabadi'nin *Şerh-i Kamus*'ı, Hemdan eyaletindeki Çavzekan- hava-lisine ait bir aşiretten de bahsediyor ve bu aşirete, Cevzekan ismi veriyor. İran hükümetinin vergi defterleri mezbutatında da bu isme tesadüf ediliyor. Fakat, bugün ne bu şehir ve ne de bu isimde bir aşiret görülmemiştir.

Lor-Zeban Şubesi:

Şerefname, İran'ın Lor-Zeban şubesini de Kürtler'den add ve bunları iki büyük şubeye taksim ediyor:

1- Büyük Lor aşiretleri,

2- Küçük Lor aşiretleri.

Bunların nüfusu 240.000 kadardır. İran'ın merkez vilayetleri olan Loristan, Farstan [sic], Kürdistan İranı, Irak Acemi'nde dağınık bir halde bulunurlar. Moriye (Morier), bunları yüz bin aile addediyor. Hassel de aynı miktarı zikrediyor fakat Rus raporları, bu miktarı tenkis etmekte ve bütün Lor-Zebanları, azamî olarak 300.000 nüfus göstermektedir. Firdevsi, bun-ları Hindistan'dan gelmiş addediyor ve *Zübdetü't-Tevarih* de aynı nokta-i nazarı serdederek "Pencap" havalisinde Gül-Koul namında bir şehirden hic-ret ettiklerini ve kendilerine bu ismi verdiklerini zikreyliyor. Her iki müellif,

13 İslam âlimleri arasında ilk defa coğrafya kitabı yazar Ebu İshak İstahri.

bunların diğer haymenişinlerle münasebetdar olduklarını da kaydetmişlerdir. Hâlbuki, tedkikat-ı coğrafya bu ciheti teyit etmemiş ve Hindistan'da bu gibi şehir, köy ve kasabalar görülememiştir. Buradan anlaşılıyor ki, diğer aşiretlerle bu “Lor” aşiretleri arasında sıkı bir münasebet gören eski müverrihler, bunların aynı nesle mensubiyetleri hakkında bu gibi teşbihler yapmışlardır.¹⁴

Yalnız mühim bir nokta vardır: Firdevsi, *Şehname*'sinin ikinci cildinin 527-528. sayfalarında Lorlardan bahsederken diyor ki “Bunlar, İran'ın diğer aşiretlerine tamamen benziyorlardı.” Hâlbuki, Behram Gur devrine ait olan bu muhaceret zamanında ve Firdevsi'nin kitabını yazdığı anlarda ise İran'da birçok Türkmen aşiretleri de vardı. Binaenaleyh, Lorların bunlarla da bir münasebetleri olmak lazım gelirdi. Sir Malcolm, *İran Tarihi* namındaki eserinin birinci cildinin 169-170. sayfalarında “Lorlar, kendilerine “Koli-isini verirler. Hâlbuki, İran'ın mahalli dansöz ve şantözleri de bu isimle yad olunurlar. Demek oluyor ki, Lor-Zebanlarda bu gibi eğlenceler pek esaslî bir âdetti” diyor. Malcolm'un bu kaydı, Türkmen aşiretlerinin hayat ve hususiyetleriyle pek münasebetdardır. Türkmenlerin hususiyetleri şarkı, çalgı, zevk ve eğlencedir. Hâlbuki, İran'ın sair aşiretlerinde bu gibi hususiyetlere tesadüf edilemez. Bilhassa eskiden İran'da intişar eden Zerdüşť dini salgını, bu gibi eğlenceleri merdud addetmişti. Sonra Lor-Zebanların lisanlarında da Türkmenlerle bir iştirak vardır. Bu hal, “Kürt-Lor-Türkmen” aşiretleri arasında sıkı bir münasebet ve tesalüp eserleri gösteriyor. Bu ciheti, kitabın nihayetinde daha müsebbit esaslar dâhilinde tetkik edeceğiz.

Büyük Lor Aşiretleri:

Bunlar yirmi yedi taifeye ayrılırlar. Aralarında zebanzed olan isimler dşunlardır:

- 1- Astorki-Austourguy-Ostorguy
- 2- Mamagoye
- 3- Bahtiyari
- 4- Cuvangi
- 5- Bidanyan
- 6- Zamdiyan, veyahut Zahdiyan buna, Zaydiyan ve Ehdiyan ismini verenler de vardır)
- 7- Alani veya Alai

14 Bazı Kürt aileleri arasında ecdatlarının Hindistan'dan gelmiş olduğunu iddia edenler vardır.

- 8- Lutevend
- 9- Betevaned, Bitevend
- 10- Buvazgi veyahut Yuvazki
- 11- Şinevend
- 12- Raki
- 13- Haki
- 14- Haruni
- 15- Eşki veyahut İşteki
- 16- Kui
- 17- Liravi, İravi
- 18- Mubi, Musi veya Memoyi
- 19- Tahsefeviy (veya Tohvevi) ve Tohfevi veyahut Yahsefevi
- 20- Kemankeşi
- 21- Memasti
- 22- Omleki
- 23- Tuvabi (belkide Duvabi veyahut Tuvani)
- 24- Gudavi
- 25- Medihe-Bedihe-Medice
- 26- Okurd veya Okrud
- 27- Gulari-Goularou-Goularev-Koularou

Küçük Lor Aşiretleri:

Şerefname, bunları da yirmi yedi taifeye taksim eder:

- 1- Cengurevi veya Cenguri
- 2- Utri
- 3- Kerseki, Koursseki
- 4- Lebengi
- 5- Ruzbehani
- 6- Saki
- 7- Şadluni
- 8- Davudiyani, ayayi
- 9- Muhammed Kumari
- 10- Şelburi, Choubouri (bu fırka küçük-Lor reislerinin mensup oldukları taifedir)
- 11- Karane veya Kavend
- 12- Zercengeri
- 13- Fazli

- 14-Setvend veya Senvend, Senevend
- 15-Alani
- 16-Kahkahi
- 17-Rahvarki veya Derharki veyahut Terharki
- 18-Deri
- 19-Berarend (Yerarend, Yeravend)
- 20-Mankirevar,
- 21-Anarki
- 22-Ebu'l-Abbas
- 23-Ali Memati, Ali Memas
- 24-Kicani, Kimai
- 25-Silki
- 26-Hodeki veya Hozeki
- 27-Nedrevi

İbn-i Muin, *Firdevsü't-Tevarih* nam İran tarihinde ise daha iki taifeden bahseder. Ve Küçük Lorların yekununu 29'a iblağ eder. Bu iki taifenin isimleri de bervech-i âtidir: 1- Revazi, 2- Menkruyi. Fakat gerek Jouanin ve gerek Hassel tarafından tertip edilen listeler ve bilhassa, Mehdi Han tarafından Doktor Rousseau'ya yazdırılan daha birçok kabile isimleri de vardır. Sir Malcolm, *Şerefname*'de mevcut olmayan bu kabile ve aşiretlerin birçoklarını keşfetmiştir.

Rousseau, *Şerefname*'ye muhalif olarak Lor-Zeban Kürtlerinin üç kabileye ayrıldıklarını söylüyor:

- 1- Bahtiyari aşireti
- 2- Feyli aşireti
- 3- Lek, Lok aşireti

Bu üç aşiretin en mühimi de Bahtiyarilerdir. Bunlar, İran'ın siyasetine hâkimdirler. Loristan, Sebzkuh, Zerdkuh, Şuster [sic] (Şuşter), İsfahan ve Kirmanşah civarında ikamet ederler. Bunlar “Çarleng” veya “Heftleng” namıyla birtakım taifelere ayrılırlar ve Elvend Dağları'nda temerküz ederler. Nüfusları hakkında ihtilaf vardır ve 100.000 aile ile 300.000 nüfus arasında gösterilmişlerdir. Bunlar nim-müstakil yaşarlar. Fakat, şahın hukuk-ı hükmranisini tanırlar. Tahran'da pek çok beyleri bulunur.

Feyliler Büyük Loristan'da yaşarlar. Bunlar, İran'ın zürre¹⁵ kısmını teşkil ederler ve askerlikle ülfet etmezler. Bunların nüfusu 50.000 ile 80.000 arasında bulunur. Kendilerini, Pişkuh ve Poştkuh namıyla iki büyük kabileye taksim ederler ve bunların bervec-i âtî birçok taifeleri vardır.

A- Pişkuh kabilesine mensup zümreler:

- 1- Bacalavend
- 2- Bayranvend
- 3- Bolagrive
- 4- Delfan
- 5- Celalvend
- 6- Cudeki
- 7- Hasanevend
- 8- İmanşahvend
- 9- Loravend
- 10- Mekânvend
- 11- Osmanvend
- 12- Papi
- 13- Kolivend
- 14- Reşnu
- 15- Sayleh Sayleh
- 16- Suskamiri
- 17- Çekini

B- Poştkuh kabilesine mensup zümreler

- 1- Abbas
- 2- Bavli
- 3- Baloni
- 4- Bedre
- 5- Şirvani
- 6- Şovan
- 7- Dehbelai
- 8- Dinarvend
- 9- Erkavazi
- 10- Kumar
- 11- Hendemini

15 Çiftçi anlamındaki zari' kelimesinin çoğulu

- 12-Hazel
- 13-Larti
- 14-Melektay
- 15-Pencsutun
- 16-Rizvend
- 17-Zerenguşi

Mösyö Jouannin'nin listesinde ise daha birkaç aşiret ismi vardır:

- 1- Abdelvend
- 2- Şeyhvend
- 3- Kalvend
- 4- Gerus
- 5- Keysavend
- 6- Vermizir
- 7- Zehrevend-Zehrevend
- 8- Baclevend
- 9- Celilvend
- 10-Kelhur
- 11-Mafi
- 12-Kara Zinciri
- 13-Zengine
- 14-Sa'dvend

Bu listede çizgilerle işaret edilenler hakkında itilaf yoktur. Bunların bazı-
larını Lekler arasında görebiliriz.

Lek aşireti: Bu aşiret de İran'ın oldukça kuvvetli bir aşiretidir ve bunla-
rın bir kısmı mütevevvin kısm-ı diğeri ise haymeniştir. Zümreleri bervec-i
âtîdir.

- 1- Ahmedvend
- 2- Behramvend
- 3- Behtuni
- 4- Şeyhvend
- 5- Celilvend
- 6- Huseyni
- 7- Kakevend
- 8- Gülhür
- 9- Kerkuki

- 10-Kelyayi
- 11-Mafi
- 12-Namivend
- 13-Nanki
- 14-Payervend
- 15-Sofivend
- 16-Tevelli
- 17-Zuyirevend
- 18-Zulye

Rousseau'nun bu listesiyle bütün İran Kürt aşiretleri tatad edilmiş oluyor. Lakin gerek *Şerefname*, gerek Juanen, Rousseau, Hassel, Malcolm'un listeleri arasındaki mübayenetleri hallederek bugünkü taksimat-ı hakikiyeyi göstermek lazımdır.

İran Kürtleri Hakkındaki Muhtelif Tasnifatın Tevhidi:

Şerefname, Kürtleri dört şubeye ayırıyordu: Kurmanç, Kelhur, Lor, Goran.

Lor Şubesi: Müstakil bir kabile gibi görünüyor. Fakat, diğer üç kabile, ne *Şerefname*'nin ve ne de sair müverrihlerin listelerinde müstakil addolunmuyorlar. Rousseau'nun listesinde Lekler sınıfında Kelhur kabilesine tesadüf olunuyor. Juanen de, bilumum İran Kürtler'i arasında "Kelhur" ismini zikrediyor. Sir Malcolm ise, bu bapta kati bir şey söylemeyerek, bu aşiretin "40" atlıya malik olduğunu ve İran'da bulunduğunu kaydediyor. Bu malumat hülasa edildiği takdirde de şu netice çıkar: Kelhur'un fazla bir nüfusu olması kendisinin laalettayin bir taife olmadığını gösterir. Fakat, hal-i hazırda da aynı isimle yad olunur büyük bir aşiret olmadığından, bu büyük aşiretin başka bir isimle yadolunduğu ve belki de bu isimle yadolunan bir havalide bulunan aşiretlere Kelhur namı verildiği zannolunabilir. Her halde, *Şerefname* sahibi de bunlardan haberdar değildi. Ancak, bir rivayet halinde bu aşireti esas aşiretlerden addeylemişti. Aksi halde, bu şubeye istinaden bir taksimat yapması icap eylerdi. Binaenaleyh, Kelhur aşireti, esas şubelerden değildir.

Goran aşireti: İran Kürt-Zeban listesinde varit ve laalettayin bir aşiret gibi zikredilir. Bunun da *Şerefname*'deki mevki doğru değildir. Zaten, *Şerefname*'de bunları Bayezit şehrinde 40 hane ve Bayezit şehri köylerinde ve mülhekatında ise 20 hane kadar kaydediyor.

Kurmanç aşiretine ise, hiç tesadüf edilmiyor. *Şerefname*'de bu bapta izahat vermiyor. Bu, bir muamma gibi kalıyor.¹⁶ Fakat, buradan *Şerefname* taksimatının ilmî ve hakiki bir tasnif olmadığı anlaşılıyor.¹⁷ Sonra *Şerefname*'de İran Kürtleri için bervech-i âtî ayrı bir tasnif de vardır:

- 16 Filhakika *Şerefname*, Kurmançlara dair izahat vermiyor. Fakat Kürt-Zebanlar Kurmançlardan başka bir şey olmadığı için Şeref Han'ın zait tafsilata lüzum görmemiş olduğu zannedilebilir.
- 17 *Şerefname*'nin, Memalik-i Osmaniye dâhilinde ta'dat ettiği aşiretler ile eserin "Kürt-Zeban" faslında saydığı Kaçanlı-Kaçan, Barazi-Barazan, Cihanbeylu, Zefranlu-Hefranlu, Goran, Pazuki-Bazikan aşiretleri ve İran'ın Azerbaycan havalisiyle Cenubî Kafkasya'da sakin Kürtlerin hemen kaffesi Kürt-Zeban=Kurmanç şube-i esasiyesine mensupturlar.

Eserde Goran şubesi müstakil gösteriliyorsa da, bunları Kurmançlardan tefrik ettirecek mümeyyiz vasıfları yoktur. Çünkü, her iki şubeye mensup zümreler, cüzi bir şive farkıyla –aynı lehçe ile konuşurlar. Yaşayış âdet ve tabiatları da- muhitlerinin bazı ufak tesirâtı istisna edilirse, yekdiğerine müşabihdir. Gerek lehçe ve maişet ve gerek hayatın safahat-ı sairesinde Kurmançlar'dan büyük farklarla ayrılan Lor-Zeban şubesi Kürtlerinin de cümlesi İran dâhilinde gösteriliyor ki ne *Şerefname* ne de müellif bu şubenin Memalik-i Osmaniye'de bulunan kısmından hiç bahsetmiyor. Zernof yalnız, ileride görülecek olan "Musul Vilayeti" faslında, Hemavendlerden muhtasaran bahsediyorsa da hangi kısma mensup olduklarını sarahaten göstermediği gibi "bunlar Erbil kazalarında yaşarlar" diye mevkilerini de yanlış kaydediyor. Yine bu faslında Van vilayetinin *Rozki?* [sic] aşiretinden bir zümre olarak irac edilen Belbasi aşiretinden maksat hangi kabail olduğu da anlaşılamiyor. Hâlbuki Musul vilayetinin, bilhassa Süleymaniye ve Kerkük sancaklarıyla Bağdat vilayetinin şimal-i şarkisindeki kazalarda seyyar ve nim-seyyar bir halde bulunan Caf, İl-gavare, Şuvan, Zengine, Bazyan, Baban, Bezrenci, Kürdi, Şivenkare, Zind, Tilku-Tileku.... ilh. gibi aşiretin umumu Lor-Zeban şubesine mensup ve miktar-ı nüfusları yüz bini mütecavizdir.

Bununla beraber, gerek Zernof'un, gerekHassel, Rousseau ve Juanen'in tasnifatında Kürt-Zebanlar'la Lor-Zebanlar birçok yerde yekdiğerine karıştırılmış. Mesela: İran'da ki Caf, Tileku aşiretleri Lor-Zeban iken Kürt-Zebanlar ve Estorki, Bidanyan, Heruni gibi Kürt-Zeban aşiretler de Lor-Zebanlar sırasında zikredilmiştir. Bundan başka mevaki, muhit ve aşair isimlerinden ekserisi de yanlış zaptolunduğu cihetle bunların tahkik edilebilen kısımları "kere" [" "] arasında veya haşiyeler ile işaret olunmuştur.

Memalik-i Osmaniye ile Azerbaycan havalisinde bulunan "Kürt-Zeban=Kurmanç" şubesine mensup aşairin kısm-ı azamı Zilan ve Milan ünvanıyla iki büyük şubeye ayrıldığı halde eserde bu cihet de meskut bırakılarak Zilan ve Milan aşiretleri diğer tali zümreler arasında gösterilmiştir.

İran Kürtleri faslında, İran Kürtlerinden olmak üzere gösterilen Şehr-i Zor, Hasri yahut Hasran, Zekti, Çemişgezek, Arapkırlu Kürtlerinin ise Osmanlı Kürtlerinden oldukları azade-i izahatır. Diyarbekir, Musul ve Bağdat Kürtleri arasında da bazı

Siyah Mansur (Bu pek meçhul bir isimdir)

1- Çegni

2- Zengine, Zemkine (Zemkine, galattır ve daha ziyade Zengine müstameldir)

Bu tasnifte hakiki bir esas olamaz. Zira bu tasnifatın ne gibi bir esasa istinat ettiği malum değildir. Yalnız Rousseau'nun, Lor aşiretleri arasında ve Juanen'in ise İran aşiretleri arasında "Çegni" lafzına tesadüf ediyoruz. Her ikisinde aynı esas gösteriliyor ve bu aşirete bir hususiyet verilmiyor. Yalnız Zengine bahsinde bir umumiyet görülüyor. Zengineler Kirmanşah sancağı ile İran'ın sair yerlerinde bulunurlar. Yalnız, yedi bin kadar nüfusları vardır.¹⁸

Şerefname, bunları, "Kürt Zeban" addettiği halde, diğer muharrirler "Lor Zeban" addediyorlar ve filhakika da lisanları Lor Zeban'dır. Sonra, daha ziyade serbest ve harpten müctenib, ahlaka pek az kıymet verir, sefahate dalgın bir tabiatları vardır ki, onları bütün aşiretlerden tefrik eder. Con Malcolm, bu küçük ve dağınık aşiretlerin hayatlarıyla İngiliz Çingeneleri arasında esaslı bir münasebet buluyor ve: "Bunlarda da Çingenelerin serseriliği ve hayata karşı pek vası nikbinliği görülür" diyor.

Bundan başka Avrupa Çingenelerinde olduğu gibi, bunlar da musiki ile iştigal ederler. İran'ın birçok hanende ve sazandeleri bunlardandır. Kul (Kauole) gibi, bu isim de çalgıcı manasına kullanılıyor. Aynı zamanda, Çingenelerin Anadolu tarihiyle Avrupa'ya dağılmaları ve *Şerefname*'nin bun-

Türkmen ve Arap aşiretleri Kürt olarak gösterilmiştir.

Diğer bir Kürt şubesi daha vardır ki eserde bunların vücudundan bile bahsedilmemiştir. "Zaza" namı verilen bu şube Kürtleri hemen kâmilan Memalik-i Osmaniye dâhilinde ve Bitlis'in Genç, Diyarbekir'in Ergani-Madeni ve Siverek, Mamuretülaziz'in Malatya sancakları dâhilinde meskundurlar. Ve bunlar erbab-ı ihtisas tarafından henüz layıkıyla tetkik edilememiştir. Zazalarla bütün Kürtler arasında seciye, ahlak, teşekkülât-ı bedeniye, lehçe ve yaşayış itibariyle bariz mübâyenetler vardır. Bunların, Malatya ve Siverek livalarında bulunanlarından bir kısmı sakın ve zırai bir hayat geçirmekte olduğu gibi büyücek kasabalarda yaşayanları da hükümetin millî müessesatına istinas peyda etmişlerdir. Zazaların Toros Dağları arasında müteferrik, mücerred ve iptidai bir halde yaşayanları bile temdin ve istimsale seyyar Kürt aşiretlerinden daha çok müsteittirler.

- 18 Diğer birçok aşiretler gibi Zengine aşireti de yalnız İran dâhilinde gösteriliyor. Hâlbuki Süleymaniye Sancağı'nın Selahiye kazası dâhilinde bu aşiretten beş bin nüfus mevcuttur. Binaenaleyh nüfusları miktarının da hali hazırdaki miktar-ı hakikiye muvafik olmadığı anlaşıyor.

ları müteferrik kabileler şeklinde daima seyyar addeylemesi de bu kanaati kuvvetleştirmektedir.

Çingene ile Zengine isimleri arasındaki münasebet de şayan-ı dikkattir ve Avrupa'nın her yerinde aynı isim caridir. Filhakika, bazı devirlerde bunlara "Bohemiyen (Bohémien)" namı verilmiştir. Fakat, bu isim Hristiyanlığı kabul eden bir iki kabileye Papa tarafından verilmiştir: Yalnız Çingenelerin Mısır'dan geldiklerine dair bir itikad-ı umumi vardır ve bilhassa, ilk Çingenelerle temas eden Macarlar, on altıncı asırda bunlara "firavun milleti" namını vermişlerdir. Fakat, tekrar Çingene lafzı Zengine şeklinde taammüm etmiştir. Bazı müverrihler, bunların Mısır'daki Kürt Eyyubi hükümeti ile alakadar olduklarını ve bu hükümetin sukutundan sonra etrafa dağıldıklarını söylüyorlar. Hâlbuki bu doğru değildir. Çingenelerin firavun milletinden olmadıkları tahakkuk etmiştir. Bunlar Hindistanlıdır. Mısırlı addedilmeleri ise pek sade bir meseledir. Simaları yanık bir şekildedir ve Mısırlılara benzerler. Türkler ise, Mısır'ı işgal ettikleri zaman burada Anadolu içlerinde göçebe bir halde dolaşan Çingenelere benzer fellahlar görmüşlerdi. İşte bu sebebe binaendir ki, Çingeneleri Mısırlı addettiler. Eğer Türkler, İran'ı ve bilhassa, İran-ı merkeziyi istila etmiş olsalardı hakiki Zenginelere tesadüf edecekler ve kendi Çingenelerini de bunlara nispet eyleyebileceklerdi. Türkler, Çingenelerin Mısırlı olduklarını Macaristan'a yaydılar ve Macarlar da Türklerden iktibas ederek Latin lisanına ithal ettiler. Bu suretle etrafa yayıldı. Bilhassa Çingeneler, Türklerin pek meşhur çalgıcılarıydı. Macarlar, bu Çingene çalgıcılarını elde etmek için birçok muharebeler yapmışlardı. İşte bu vakayı Macarların Foraounepek (firavun) kelimesini bütün Avrupa'da intişar ettirdi. Lakin bu ismi Çingeneler bilmiyorlardı. Bunun içindir ki, bu isim ortadan kalktı ve her millette de az bir tahrifle bu ismi kullanıyor: İtalya'da Zingari, Polonya'da Zigani, Almanya'da Zunguner, Romanya'da Ziganis, Yunanistan'da Ozigani, İngiltere'de Gipsie, İskoçya'da Coird, İspanya'da ve sair Latin memleketlerinde Cigos şekillerinde zebanzerttir. Türkiye de ise "Çingene" namı verilir. Hayat-ı umumiyesinin "Zengine" lafzından müstak olduğu ise pek sarih bir surette görülüyor.

Zengineler hakkında serdedilen bu gibi mütalaat, *Şerefname*'nin nokta-i nazarını tenvir ediyor. Aynı zamanda *Şerefname*'nin bütün İran aşiretlerini Kürt nesline inhisar ettirdiği görülüyor.

Sonra elinde muntazam bir tasnif olmadığı için, söylediğimiz gibi iştittiği şeylere ve ekseriya da rivayetlere istinat ediyor.

Şerefname mazbutatına nazaran bir tasnif yapılacak olursa, Kürtleri üç büyük sınıfa ayırmak lazımdır:

- 1- Zengine aşiretleri.
- 2- Lor aşiretleri.
- 3- Asıl Kürt ismini taşıyan aşiretler.

Fakat, bu taksimat da doğru değildir. Zira hali hazırdaki Kürt aşiretleri Zengine kısmını müstakil addetmedikleri halde bu aşiretten dağılan Çingeneler müstakil bir sınıf haline gelmiştir. Sonra, *Şerefname*'nin İran aşiretleri hakkındaki izahatından da âtîdeki tasnifat istihraç edilebiliyor: 1- Lor aşiretleri. 2- Zengine aşiretleri. Hâlbuki, bugünkü Kürtler hakkında tetkikat bambaşka bir netice gösteriyor. Zira bütün Kürt aşiretleri arasında esaslı bir iki aşiret bulmak ve küçük taifeleri bunların etrafında toplayabilmek mümkün değildir. Bunların arasında, vazıh çizgilerle bir müşabehat görünmüyor. Ne lisanda, ne âdatta, ne ananatta, ne yaşayıpta ve ne de hissiyatta bir ittifak yoktur. Hatta eşkal-i zahiriyele arasında bile azim farklar bulunur. Bunlar, muhtelif devirlerde muhtelif milletler arasında kaldıkları için, yekdiğerine zıt tesirata maruz kalmışlardır. Doktor Hassel “Bunların dini bir tasnife göre mevkileri olabilir” diyor. Zira, *Şerefname* listelerinde bir aşiretle taifeleri olarak gösterilen kabileler, gerek bünye, gerek itikat ve gerek hayat nokta-i nazarından yek diğere mütebariz görünüyorlar.

Hâlbuki, bunlar arasında yapılacak dini bir tasnif, hiç olmazsa bugünkü müşterek hissiyatlar üzerine ibtina edebilir. Ve hiç şüphesiz istikballeri de bu hissiyatın seyir ve tekâmülüne istinat eder. Binaenaleyh, bütün Kürt aşiretlerinin mücerret bir takım kabilelerden mürekkep olduğu tezahür ediyor. Böyle mücerret kabilelerde ise, mazi fikri ve istikbal istikrarı olamaz. Binaenaleyh, Kürtlerin diğere bir suretle iki şubeye ayrılmalrı doğru olabilir.

- 1- Sünnî Kürt aşiretleri.
- 2- Şii Kürt aşiretleri.

Yezidî, Kızılbaş ve sair iptidai dinlere ayrılan aşiretlere ehemmiyet vermek caiz değildir. Bu dinler, mücerret bir haldedir. Ve etrafları da Şii ve Sünnîlerle ihata edilmiştir. Bunlar, er geç muhitlerinin hayat-ı iktisadiyesi içinde kaybolacaklardır. Binaenaleyh, Kürtlerin iki kısımdan başka bir kısmı bulunmaz.

İran ve Türkiye Kürt aşiretleri arasındaki hususi taksimlerde esaslı değildir. Faraza, İran Kürt aşiretlerinin Rousseau tarafından yapılan tasnifatında-

ki “Lek”, “Bahtiyari”, “Feyli” isimleri, hususi bir vaziyet-i siyasiyeye malik aşiretler halini gösterirler. Filhakika bu üç aşiret insanları arasında pek çok ihtilaf-ı tabii görülür. Fakat, aynı hali bütün aşiretlerde de bulabiliriz ve eğer bu üç aşireti müstakil birer şube (Branche) addedecek olursak, bütün Kürt aşiretlerini de ayrı ayrı ırklara mensup addeylemek icap eder!

Rousseau’nun taksimatı, İran zimamdarının taksimatına istinat eder. Hâlbuki İran hükümet adamlarının taksimatı siyasi esaslara müstenet olabilir. Zira, İran idaresi eski bir usulde olduğu için her havalinin müstakil bir vaziyet-i idariyesi vardır. Bilhassa aşiretlerin devrettikleri havali, her mahalde başka bir idare altındadır ve bunların da kısm-ı azamı nim müstakildir. Sonra, İran’ın kuvve-i askeriyesi de bunlardan ibarettir ve hükümet, bu aşiretlerin birkaçına istinaden idare-i umur eylemektedir. İran’da en çok muharip ve cüretkar olan aşiretler en mühim mevki-i siyasiye malik olurlar.

İran’da en fazla nüfusa malik ve kuvvetli olan aşiretlerin en mühimi Bahtiyarilerdir. Bunların idare-i hükümette de mühim bir mevkiileri vardır. Asıl Bahtiyarilerin yani aşiretin “nüve”si olan zümrenin nüfusu az ise de bunlar etraflarında sakin olan ve başka isimlerle yadolan birtakım küçük kabileleri de kendilerinden addederler. Daha doğrusu, Bahtiyari beyleri bunlara hükmeyleyler. Bu suretle, kuvvetleri ziyadeleşiyor ve hükümette de mühim bir kabile gibi addolunmalarına sebep oluyor. Lekler de böyledir. Bunlar da Kars vilayetinde pek mühim bir kabile addolunur ve etraflarındaki vası bir havalie hükmederler. Hâlbuki, bu havalide birçok başka isimlerle yadolan aşiretler vardır. Bunlar da Leklerin idaresinde bulunuyorlar ve Lekler, havalilerindeki bütün nüfus namına idare-i kelim ederler. Bittabi, bu selahiyet de kendilerine hükümet nazarında bir mevki bahşeyler. Bunlar da Bahtiyariler gibi, nim müstakildirlar ve hükümet kuyudatında ayrı ayrı birer haneleri vardır. Feyliler de böyle bir hususiyet ile temayüz ederler. Bunlar, büyük Loristan’da bulunurlar. Fakat daha ziyade ziraate mütemayildirlar. Harbi sevmezler. Buna binaen, “beceriksiz adam” namıyla tesmiye olunurlar. Fakat nüfusları pek fazla olduğu için, bu beceriksiz ismi büyük bir şöhet bulmuştur. İran şivesinde korkak, beceriksiz bir adam ima etmek için “Feyli” kelimesi kullanılır. Sonra bunların doğrudan doğruya şah idaresini kabul etmeleri de kendilerini temayüz ettirmiştir.

Görülüyor ki, bütün taksimat idare-i dâhiliyeye istinat ediyor. *Şerefname* taksimatının da eski bir idare-i siyasiye esasından alınmış olması varid-i hatır olabilir. Zira bu aşiretlerin bazıları birer hükümet gibidir ve bazı zaman-

lar hudutlarını tevsi ederek başka aşiretleri de idareleri altına almışlardır. Ve bittabi, bunun aksi de vaki olmuştur. Bu aşiretlerin bu kadar çok mücerred olmaları başka bir suretle izah edilemez. Her halde, bunların daire-i selahiyetlerini müesseseli birer hükümet veya prenslik addetmek de doğru olamaz. Bunlar, sade birer zorbalıktır.

Komisyonun nokta-i nazarı Kürtler arasında fer'î bir taksimın mümkün olmadığı merkezindedir. Zira yarım yamalak bir idare-i hususiyeye malik aşiretlere bir hususiyet verilemez ve bunlar, bir aile silsilesi addedilemezler. Sonra, ani bir takım tehavvülat-ı siyasiye ile de bu nüfuz bir tehavvüle uğrar uğramaz bu taksimat da mahvolur. Buna binaen kuvvetli bir esas değildir ve bu mevzu, Kürtlerin taksimatından ziyade İran'ın idare-i dâhiliyesine aittir.

Taksimata ait diğer bir cihet kabilelerin bulundukları muhit-i coğrafileri meselesidir. Gerek *Şerefname*'de ve gerek sair listelerde büyük bir adem-i tecanüs vardır. Bunları tevhid ederek muntazam bir liste yapmak lazımdır. Sonra, bazı yerlerde isim tekrarı vardır ki bunların da asıllarına ırcı icap eder. Lakin *Şerefname* kaydıyla bugünkü Türkiye Kürtleri arasında da bir ittiradsızlık bulunuyor. Zira komisyonun Türkiye'de bulduğu bazı aşiret isimleri vardır ki bunlar *Şerefname*'de yoktur. Bunları da mahalleri ile zikrettikten sonra, bu kısmın tevhidinde başlanılacaktır.

Kars ve Ahışa civarında da böyle müteferrik kabileler görülmüştür. Bunlar on dokuz kadar ağalığa taksim olunuyor. Fakat bunlar Türkiye Kürtleri'nin bir kısmı addedildikleri için, Türkiye'ye ait listede zikredileceklerdir.

Bugünkü Türkiye Hududu Dâhilinde Bulunan Kürt Aşiretleri:

Şerefname'nin kaydetmediği bu aşiretlerin nüfusu oldukça fazladır. Bunlar, en ziyade Türk ve Türkmenler arasında, Arap aşiretleri içinde bulunurlar. Komisyon, İçel, Halep, Urfa, Maraş, Musul, Bağdat, Erzurum, Van, Diyarbekir, Şehrızor gibi *Şerefname*'nin Kürtlük addettiği mahallerde muhtelif aşiretlere tesadüf etmiştir.

Bu Kürtleri mıntikalara taksim etmek doğru değildir. Çünkü, muhitleri dâhilinde seyyar birer aşiret oldukları için, müstakil muhit-i tabiilerin tesiratından azade kalmışlardır. Bazı müverrihler, Urumiye, Van, Hakkâri ve Nemrut Dağı hizasından bir hatt-ı müstakim ile ikiye ayrılan sahanın Karadeniz'e teveccüh eden kısmına Şimalî Kürdistan, alt kısmına Cenubî

Kürdistan diyorlar. Bu taksimat Türkiye ahval-i iklimiyesine müstenittir. Bunun için aşiretleri bugünkü Türkiye taksimat-ı idariyesine istinaden izah edeceğiz. Yalnız bu kıtadaki Kürtler sair milletlerle muhtelit olduklarından ve bilhassa yalnız Kürtlerden mürekkep vilayetler bulunmadığından, Türkiye taksimat-ı dâhiliyesinin büyük kısımlarını terk etmek mecburiyetini hissediyoruz. **Şehrizor sancağı**

Bu sancak mülhekatında on dokuz aşiret vardır.¹⁹ Bunlardan yalnız birinin sekiz müstakil zümresi mevcuttur ki isimleri bervec-i âtîdir:

- 1- Mezvari
- 2- Zibari
- 3- Radkani veya Rikani
- 4- Perveriveyahut Pervari
- 5- Meheli veyahut Kars kitabelerinde mezkur olduğu üzere Mehl veya Memi²⁰
- 6- Silabrevi
- 7- Siyab dozi
- 8- Tili veyahut Nayli
- 9- Behli
- 10- Sindi
- 11- Schran
- 12- Dasniveya Tasni
- 13- Yerya
- 14- Baban
- 15- Makri
- 16- Bıradost
- 17- Diri ve belkide Dizi
- 18- Goran
- 19- Külyâğı-Puliagi
- 20- Süleymani

Süleymani aşiretinin sekiz müstakil zümreleri bervec-i âtîdir:

- A) Banuki
- B) Bisyan veyahut Pisyan
- C) Birazi
- D) Bucyan

¹⁹ Aşağıda yirmi aşiret sayılmaktadır. ç.n

- E) Dilhizan veya Dilhıran
- F) Hevidi veya Hevdi
- G) Zekzeyan
- H) Zilan²⁰

Bu Kürt aşiretleri, bugünkü Süleymaniye sancağının mülhekatında ve bilhassa dağ kenarlarında ve buralardaki dağlık vadilerde haymenişindirler. Kasabaları pek küçüktür ve ekserisi, eski tarzda imal edilmiş kalelerde bulunurlar. Filhakika, bunlar daima tebdil-i mekân ettiklerinden şahsiyetleri hakkında kati bir fikir dermeyan edilemez. Lakin bu havalideki Kürtlerin en iptidai hayatta bulunduklarını kaydedebiliriz.

Bu aşiretlerden Babanlar pek meşhurdur ve bazı müellifler, bunların Zorki aşiretini teşkil ettiklerini ve Hakkâri sancağını ihata edecek derecede nüfusa malik bulunduklarını zikreliyorlar.²¹

Aşiretlerin kati ikametgahlarını göstermek mümkün değildir. Yalnız ilk sekiz aşiret İmadiye’de bulunurlar. Ve Süleymaniler de İmadiye’ye tabi Dahve kasabasında sakindirler.²²

Bu aşiretlerin ekserisi Sünnî’dir. Yalnız, Külyağı, Sehran, Taseni aşiretleri Yezidî’dir. Bu aşiretlerle beraber yaşayan bir miktar Keldani vardır ki, bunların da tenessur ederek Nasturilik ve Yakubiliği kabul etmiş Kürtler olması ihtimal dâhilindedir.

Sünnîler, umumiyetle Şafî’dir. Bunlar, kadınlara karşı daha müctenibtirler ve ekseriyetle Kadirî Tariki’ne intisap ederler. Aralarında Nakşibendî Tariki’ne mensup olanlar da vardır. Bu babta iyi bir tasnif yoktur.

Burada zikredilen aşiretlerle İran aşiretleri arasında isim münasebeti de âtîdeki aşiretlere aittir.

Mekrî=Mekrî, Tiylî=Tilku, Mahal=Memmi, Zekdeyan=Zekti, Diri=Deri, Gülyağı=Gülyağı, anlaşıyor ki bu aşiretlerin bir kısmı İran’da ve bir kısmı da buralarda kalmışlardır.

20 Bu aşiretlerin birçoğu halen Şehr-i Zor muntkasında mevcut değildir. Bu muntkada şimdi en ziyade Caf, Birzinci, İl Gavare Zengine, Beztiyan ve Hemavent aşiretleri bulunuyorki bunlar Lor Zeban şubesine mensupturlar.

21 Baban Kürtleri Süleymaniye sancağına münhasırdır. Binaenaleyh Hakkâri sancağı Kürtleriyle hiçbir münasebetleri yoktur. Âdât ve maişetleri ayrı olduğu gibi şubeleri ve lisanları da ayrıdır. Babaniler Lor-Zeban Hakkâri’dekilerse Kürt-Zeban yani Kurmanç şube-i esasiyelerine mensupturlar.

22 Müellifin şu iddiası da o havali aşiretlerinin mevki ve taksimat-ı hazıralarıyla tamamen mutabık görünmüyor.

Diyarbakir Vilayeti

Bu vilayet mülhekatında elli aşiret ile bunların ikisine mensup on müstakil taife vardır. Bazı müverrihler, bunların adedini yetmiş iki gösteriyorlar. Bu doğru değildir. Yalnız tamamıyla tayin edilemeyen birkaç aşiret daha vardır.

- 1- Zerki
- 2- Sevidi
- 3- Garizan veyahut Garzan²³
- 4- Dirmagari, Dirmagani (Elyevm bu namda bir aşiret yok)
- 5- Halidi (Yezidî)
- 6- Tamuki
- 7- Bahti, Bohti
- 8- Kurgilli
- 9- Birku veya Birsî (hâlâ gayrı mevcut)
- 10-Aruc veya Azuh (Bitlis dâhilindedir)
- 11-Piruz veya Birez
- 12-Karsi (Karsan) veya Kamers
- 13-Becnevi veya Necbevi
- 14-Şikaki
- 15-Miran
- 16-Konya veya Komya (avine olmalı)
- 17-Çelki, Celki (Çelkan)
- 18-Şildi veya Şayildi veyahut Şilvi (Halen gayrı mevcut)
- 19-Birasi veya Heras (Berazan olmalı)
- 20-Kırışi (Karişan)
- 21-Denili (Dennilan)
- 22-Nuki
- 23-Mahmudî (Ekseriyeti Bitlis dâhilindedir)
- 24-Şeyh Beztini
- 25-Maski veya Maske
- 26-Raşki veya Raşke, Raşî (Raşan, Raşkan)
- 27-Mehneheran
- 28-Bikan veya Bikani

23 Bitlis'e merbut bir kazadır. Garzan kelimesi başlı başına bir aşiret ismi olmayıp birkaç aşiretin bulunduğu muhitin ismidir.

- 29-Bilan veya Bilani
- 30-Belasturan veyahut Seturi
- 31-Saruyan
- 32-Devnuran
- 33-Aşti (Aştiyan)
- 34-Mehrani
- 35-Esturki
- 36-Mahlebi veya Mahallemi (Mardin’de bir köyden ibarettir)
- 37-Reşan
- 38-Kişki veya Kişkici
- 39-Suhani veyahut Serhani
- 40-Bideyan
- 41-Hezki (Silvan’da bir köyden ibarettir)
- 42-Canki
- 43-Cezbuni, Ceze (Halen gayrı mevcut)
- 44-Melkişi (Diyarbakir civarında bir köyde)
- 45-Mevdas
- 46-Kürdili-i Kebir
- 47-Kürdili-i Sagir
- 48-Babus
- 49-Sosani
- 50-Şirvi, Şervini
- 51-Behmerd

Bunlardan yedincisi sekiz müstakil kabileye ayrılır:

- a) Şehr-i Yori
- b) Şehrili, Şehirlu (Halen gayrı mevcut)
- c) Kurkil
- d) Esturi
- e) Benevid Kaven
- f) Heyud (Hoydil olmalı)
- g) Sureş veya Şureş (Surekçi olmalı)

Onuncusu ise üç kabileye münkasımdır:

- a) Castulan
- b) Bezem
- c) Kerafan veya Keran Han veya Karan Han (Halen gayrı mevcut)

Bu vilayet dâhilinde Süleymanî aşiretinin bazı kabileleriyle Rozki aşiretinden bazı kabileler de vardır. Bunlar müteferrik bir halde bulunurlar. Sonra Sancar Dağı eteğinde de “Saçlı” ve “Sekiz Bıyıklı” namında Kürt aşiretlerinin bulunduğunu Hammer zikrediyor. Fakat, bunların Türkmen olmaları daha ziyade muhtemeldir. Aynı zamanda Behmerd ile Hezki aşiretleri hakkında da bir ihtilaf vardır. Hassel, bunların ve Devnurani ile Şirdiyan aşiretlerinin aynı aşiretler olduklarını zikrediyor.

Hammer'in *Arya-yı Osmani (Das Osmanischen Asien)* nam eserinde Mahallî aşiretinin bir Arap aşireti olduğu mukayyettir. Sonra Bahtî aşiretiyle Denili aşiretlerinin de aynı aşiret olduğu ve bu ayrılığın da aşiret ailelerinden bir kısmının Yezidî ve diğer kısmının Sünnî olmasından tevellüt ettiği zikrolunuyor. Fakat, hali hazırda bu iki aşiret müstakildir.²⁴

Bu vilayet dâhilindeki aşiretlerin birçoklarına Van, Musul vilayetlerinde ve Urfa sancağında da tesadüf etmek mümkündür. Yalnız Estorki ile Şikaki İran aşiretleriyle alakadardır.

Vilayet mülhekatındaki aşiret ikametgâhlarını tespit etmek mümkün değildir. Bunların kısm-ı azamı, kışın Bağdat ve Urfa civarına giderler,²⁵ oralar da kalırlar. Vilayet dâhilinde de haymelerini tebdil etmek âdetleridir. Yalnız pek az bir miktarı tavattun eylemişlerdir. Bunlar, köylerinde ziraatle işigal cylerler. Lakin, bunların bir kısmı da Halep üzerindeki yaylalara gitmekten fariğ olamamışlardır. Bu aşiretlerden yalnız Gurgil aşiretinin ilk dört kabilesi Gurgil nahiyesinde ikamet ederler. Bir Sünnî aşireti de Berke kazasında sakındır.

-
- 24 Mahallî aşireti Diyarbekir'in cenub-ı garbisinde ve Karaca Dağı'nın şark sath-ı mailinde dağlık bir arazideki müteferrik köylerde meskundur. Bulundukları nahiyye, Mahallî-Tinan namı verilir. Bunlar, “Hassel”in iddia ettiği gibi Arap değil Kürttürler o havalide Bahtî namıyla tanınmış bir aşiret olmadığı gibi Debenliler de Mahallilerden ayrı bir zümre teşkil ederler ve Yezidîlerle karabet ve münasebetleri yoktur. Bu taraflardaki Yezidîler Şarkıyan, Dinadi ve Davudi namlarıyla diğer Kürt kabilelerinden ayrılır. Baştan ikisi nüfusça kalabalık, cüretkar, dinç seyyardır. Sonuncusu ise birkaç karyede meskundur. Vilayetin Silvan, Beşiri, Midyat, Savur gibi kazalarında müteferrik ve Kürtlerle mahlut bir halde bulunan Yezidîlere, sadece “Yezidî” namı verilir. Ve bu kazalar nüfus-ı umumiyesinin %1'ini teşkil etmezler.
- 25 Musul, Bağdat, Urfa arasından Berberîye'de kış mevsimini emrar eden aşair Kürtler Arap kabailidir. Kürtlerden yalnız Millî aşireti kışın çöle inse de bunlar da vilayet hududundan pek uzaklaşmazlar. Vilayet cenubi şarki havalisinde, Cizre kazası dâhilinde bulunan birkaç seyyar Kürt aşireti vardır ki bunlar yaz mevsimini Bitlis ve Van dâhilindeki yaylalarda geçirirler.

Sonra Karesi aşireti, Badan, Tazi ve Eruh, Peruz aşiretleri de kendi isimleriyle yadolan kalelerde otururlar.

Becnevi, Şikaki, Miran, Kömbe aşiretleri de ekseriyetle Fenik nahiyesi merkez cevelangah ittihaz etmişlerdir. Çelki aşireti, Heyatim nahiyesinde, Şeyledi aşireti (Şak Şetak olmalı) nahiyesinde, Berasi aşireti Ermaşat kalesinde, Karişi Giver kale-i meşhuresinde, Denbeli Dirve nahiyesinde ve Nuki aşiretiyle beraber 22 numara ile 32 numara arasında aşiret de Nuki nahiyesi etrafında haymenişindirler. Sevidiler Genç kazasını ihata etmiş gibidirler.²⁶ Zorki aşiretinin bir kısmı da kendi ismiyle yadolan kalede oturur. Lakin, bunların daima diğer bir mahalle göç ettikleri de unutulmamalıdır. Mesela, eskiden Sason Sancağı'nın ahali-yi asliyesini teşkil eden Merdas, Tamuki, Sosani, Babos, Şirvi aşiretleri, Diyarbakır vilayetinde pek dağınık bir halde yaşıyorlar.

Bu aşiretlerin de ekserisi Müslüman ve Sünnî'dir. Yalnız, bunlar da Şafî mezhebine saliktirler. Büyük kasaba ve köylerde bulunanlar ve bilhassa tütün eyleyenler arasında dervişlik vardır ve bütün Kürtlerde olduğu gibi bunlar da Kadiri ve Nakşibendi tariklerine mensupturlar.

Gurgil aşiretinin son üç kabilesiyle Devnuran, Bideyan, Hadfî [sic] aşiretleri ve Hadfî [sic] aksamından Behmerd aşireti Sünnî, Halidî aşireti ise Yezidî'dir.

Bu muntıkadaki Kürtler arasında daha yüksek bir zevk görülür. Bunlar daha iyi bir takım kalelerde yaşarlar ve tarz-ı telebbüslerinde de daha fazla bir incelik vardır. Tavattun eden Kürtlerin ziraatteki faaliyetleri de fena değildir. Hatta, birçok yerlerde zürra' olan Ermenilere bile rekabet edebilecek derecede mahsulat yetiştiriyorlar. Filhakika, bu havalı Türkiye'nin en mahsuldar bir kısmıdır.

Eski müverrihler, bu havalideki Kürtleri, Cezire-i Ömeriye veya Cezire-i İbn-i Ömer havalisi namıyla yadederler.

Van Vilayeti

Bu vilayette dokuz büyük aşiret vardır:

- 1- Nemiran
- 2- Belilan

²⁶ Müellifin saydığı mevaki nerelerde olduğu anlaşılamadığı gibi kabile esami ve muntkanın ekserisi de yanlıştır, Sevidi aşireti ise Genç'te değil Mardin sancağı dâhilindedir.

- 3- Mahmudî
- 4- Dınbılı Baht
- 5- Mam Reşan
- 6- Pazuki
- 7- Bıradost
- 8- Rozki, Rojki
- 9- Roçki

Bu son aşiretin bir kısmı da Diyarbekir dâhilinde ikamet ediyor. Fakat, merkezleri bu havalidir ve bu havalide de iki büyük kabileye ayrılır:

- 1- Belbaşı
 - 2- Kavalisi
- Birincisinin on bir taifesi vardır:
- a- Keleciri
 - b- Harbili veya Hezbili
 - c- Palki veya Balki (Balkan)
 - d- Haparti ve Haparte
 - e- Kuri
 - f- Birişi veya Zeskiri veya Sekreti
 - g- Kars veya Kari (Karsan)
 - h- Biduri
 - i- Bila Kürdi

İkincisinin de on bir müstakıl taifesi vardır:

- a- Zerduzi
- b- Endaki
- c- Kavalisi
- d- Bernafi
- e- Kürdiki
- f- Sehrori
- g- Kaşahi veya Kaşağı
- h- Haldi
- i- Estorki
- j- Garizan, Garzan

Müküs kazası yakınında Şikaki aşiretinden bazı aileler bulunduğu gibi vilayet, sancak, kaza ve nahiye merkezlerinde de müteferrik Kürt aileleri vardır.

Bu vilayet dâhilindeki Kürtler pek ehemmiyetlidir. Zira bunların kısm-ı azamı tevattun etmiştir ve ziraat ile işigal eylerler. Yalnız pek az bir miktarı göçebedir. Bunların da ikametgahları hakkında kati bir sarahat verilemez. Fakat, bazılarının Şehr-i Tekir olan mahal cevelanlarını zikredebiliriz: Mütevettin kısım ise, bittabi sırahatle izah olunabilir: Nemiran ve Bilan aşiretleri Hizan kazasında bulunurlar. Mahmudîler ve Mam Reşanlar Hoşap, Pazukiler, Erciş, Dınbılıler Sekmen Abad, Biradostlar Van'ın Tergever nahiyesinde sakindirler.

Rozki aşireti, vilayetin her tarafında bir takım taifelere maliktir ve bu vilayette de en ziyade nüfuzlu bir unsurdur. Vilayetin ekser ahalisini Kürtler teşkil eyler ve bilhassa, bunların mütevettin kısmı da şehirlerin ekseriyetini teşkil ediyor, bu aşiretlerin de ekserisi Müslüman ve Sünnî'dir. Yalnız Mahmudî ve Dınbılı aşiretleri Yezidî'dir. Buradaki Müslümanlar da Şafî'dir. Bu Kürtler arasında Kadirilik tarikatı fevkalade tecemmüm etmiştir.

Bitlis Vilayeti

Bu vilayet dâhilinde yerli olmak üzere altı aşiret vardır. Van vilayetine mensup Rozki aşiretinin birçok taifeleri de bu vilayet dâhilinde geşt ü gûzar ediyorlar. Fakat, bunları burada zikretmek faydasızdır. Yalnız buranın yerli aşiretlerini ta'dat eylemek daha doğrudur.

- 1- Kaysani veya Kami
- 2- Bayki veya Mamki
- 3- Mutkan
- 4- Zevki²⁷
- 5- Zidani veya Zirani

Bu aşiretler o kadar mühim değildir. Lakin bu küçük vilayetin büyük bir kısmını teşkil ederler. Kendileri, umumiyetle İslam Sünnî ve Hanefî'dir. Yalnız ara sıra Sason'a hicret eden Rozki aşiretine mensup birkaç Yezidî kabileye tesadüf ediliyor ki bunlar, pek azdır.

Bu vilayet Kürtleri, Van vilayeti Kürtlerinin bir müttemimi gibidir ve zaten iki vilayetin teşkilat-ı tabiiyeleri ve nüfusları arasında bir fark yoktur. Hatta Hassel, bu iki vilayet Kürtlerini birleştirerek bir babta ta'dat ediyor. Bu vilayetin sancak, kaza merkezlerinde ikamet eden Kürtler umumiyetle

²⁷ Garzan kazasının merkezidir.

sanayi ile, ticaretle iştigel eylerler. Yalnız dağlarda ve vadilerde haymenişin olanlar arasında yağmagerlik vardır.

Hassel bu vilayet dâhilinde daha birkaç kabile isimleri zikrediyor: Darezki, Palumis, Kıdami, Dahimi gibi. Fakat, bugünkü sakinler arasında bu isimlere tesadüf edilememiştir. Gerek Bitlis belediye dairelerinde ve gerek muhtelif mülhekat belediyelerinde yapılan tedkikat bu namlarda aşiretlerin mevcut olmadığını teyit etmiştir. Aynı zamanda başka yerlerde de bu namlarda aşiretler yoktur.

Musul Vilayeti Kürtleri

Bu vilayet dâhilindeki Kürtlerin nüfusları fazladır. Her ne kadar Şehrızor da bu vilayete ait ise de, ora Kürt aşiretleri ile bunlar arasında pek mühim bir fark olduğu için bu tasnif tercih edildi. Bu vilayetin Sincar, Zaho, Erbil kazalarında yaşıyan Kürt aşiretleri üç isimle yadolunurlar:

- 1- Belbaşı
- 2- Yezidi
- 3- Hemvend

Belbaşıler, İran Kürdistanı ile ittisal peyda eden dağ silsilelerinde bulunurlar. Bilhassa, Ayağ Dağı'nda temerküz ederler. Bunlar, Van vilayeti aşiretlerinden olan Rozki aşiretinin bazı taifeleridir. Kendileri Müslüman ve Sünnî'dir. Şehirlerdeki aileleri Kadirî, Nakşibendi tariklerine saliktir.

Hemvend aşireti, bir nevi hususiyeti haiz olup bunların, daha ziyade İranilerle münasebet-i ırkıyyesi vardır. Hassel, bunların İran Zenginelerinden olduklarını zikrediyor. Bu vilayetin mühim Kürt aşireti, Yezidilerdir. Bunlar, bütün Sincar Dağları'nı işgal eder ve aynı silsile ile Şehrızor mülhekatından olan Kerkük, Kifri havalisine kadar temadi ederler. Fakat oralarda miktarları o kadar keşfolmadığı için hepsi bir isimle yad olunurlar. Lakin, Musul sancadına tâbi olan Sincar'da pek fazla bir nüfusa maliktirler. Burasının bir "Kervan Yolu" olması burada kuvvetli olmalarını ve yağmaları güzelce idare edebilmek mecburiyeti sarp mevkilerde ikamet eylemelerini intaç eylemiştir. Gerek etraftaki kabilelerle ve gerekse hükümetle münasebeti arzu etmezler. Hatta hükümet nüfuzuna karşı kuvvetle mukabele ederler. Bunlar Kürt aşiretlerinin en müstakil bir unsuru değil, belki en mücerred bir unsuru addolunabilirler. Hiç şüphesiz, isimleri ve kabileleri hakkında birer etiketleri olacaktır. Fakat, bu ciheti hiç kimse tasrih edememiştir. O civar ahali si bunların

heyet-i umumiyesine Yezidî namını veriyor. Ve filhakika, başka havalide bu derece serbest yaşayan, ayinlerini bilahavf icra eden Yezidî aşiretleri yoktur. “Yezidî Dini” faslında izah edileceği gibi Yezidiler Sincar Dağı’na bir kutsiyet de atfederler.²⁸ Bu rabıta kendilerinde mühlik²⁹ bir taassup tevhit ediyor ve daima yağma, katl, sirkat ile iştigali bir vazife-i kudsiye addediyorlar.

Bunlar umumiyetle haymenişindirler. Bu havalide geşt ü güzâr eder ve muhitlerini terk etmezler. Hassel, bunların bazı dağ mağaralarında yaşadıklarını da zikrediyor. Job ise, kendilerine Yezit ismini verdiklerini ve ayrı ayrı kabile isimleriyle yad olunmadıklarını söylüyor. Kendilerine mahsus birçok iptidai sanayi de vardır. Fakat, kaba saba elbise kumaşlarından maadası, o kadar makbul değildir. Bunlar, daha ziyade tahripkar bir ruhiyete maliktirler. Buna binaen sükunlu ruhların eseri olan ince şeylere tamamiyle yabancılardır. Yalnız Hemvend Kürt aşiretleriyle bazı Belbaşı aşiretleri arasında “müslin” sanayi-i nesciyesi müterakkidir. Bu aşiretler dâhilinde de Nasturi dininde ve Keldani isminde bazı kabileler vardır.³⁰ Hassel, bunların da Hristiyan Kürtler’den ibaret olduklarını zikrediyor.

Erzurum Vilayeti Aşiretleri

Bu vilayet dâhilinde o kadar çok aşiret yoktur. Yalnız iki aşiret ismine tesadüf edilir:

1- Bazuki

2- Besyan³¹

28 Yezidilerin en mukaddes yeri, Sincar dâhilinde bulunan Laleş mevkiidir. Burayı Kâbe gibi tavaf eder ve çocuklarını buradaki mahall-i mahsusta ve kendilerine mahsus bir şekilde “pir”lere vaftiz ettirirler.

29 Helak edici, yıkıcı ç.n

30 Musul’da çok miktarda Keldani mevcut ve bunların en mühim merkez-i ruhaniyesi Musul’a karip Alkoş Manastırı ise de bunlar Hassel’in iddiası gibi Hristiyan Kürtler olmayıp kadim Keldanilerdir. Ekseriyetle şehir ve kasabalarda ikamet ederler. Musul’un şimal-i şarkisinde ve “Akra” kazası dâhilinde müellifin bahsetmediği Tayyari namıyla bir Hristiyan aşiret vardır ki bunların Hristiyan Kürtlerden olması muhtemeldir.

31 Diğer vilayetler aşairi hakkında yapılan tasnifat ve gösterilen mevaki gibi Erzurum vilayeti aşairine dair verilen bu fasıldaki malumat da halihazırdaki aşair, esami, mevaki ve teşkilatına pek muvafık değildir. *Şerefname* tasnifine nazaran Bayezit sancağı dâhilinde gösterilen aşiretlerin birçoğu bu vilayete aittir. Bundan maada Erzurum dâhilinde Cemadan, Haydaran, Belikan, Zilan gibi birçok Kürt aşiretleri vardır.

Bazukiler Kiğı civarında ve Elşükirt (Eleşkirt) taraflarında sakindirler. Bunlar, Müslüman Sünnîdirler. Besyan aşireti efradı ise, Kiğı'nın cenubunda Hınıs nahiyesinde ikamet ederler. Bunlar Yezidî'dir bunlardan başka, vilayetin merkez, sancak, kaza, merkezlerinde birçok Kürt aileleri vardır. Fakat bunlar aşiretlikten çıkmış, şehirlilik hayatına dâhil olmuştur. Binaenaleyh bunları Türk vicdan-ı içtimaisi dâhilinde addetmek icap eder. Yalnız vilayetin cenup taraflarında bazı müteferrik kabileler geşt ü güzâr ederler. Fakat, bunların hepsi de Van, Bitlis ve Mamûretülaziz vilayetlerinde zikredilen Kürt aşiretleridir. Bu aşiretler, o vilayetin yerli aşiretleridir. Ve buralara muvakkaten gelip tekrar giderler. Bunlar o kadar ehemmiyetli değildir. Yalnız Bayezit sancağında mühim Kürt aşiretleri vardır. Bunların bir kısmı Bayezit şehrinde, bir kısmı da Elşükirt civarında bulunurlar. *Şerefname*, bunların adedini kırk dört taife addediyor ki *Şerefname*'nin Kürt aşiretleri listesinde isimleri zikredilmiştir.

Bu vilayet Kürtleri, en ziyade Bayezit sancağında ehemmiyet kesbederler. Burada da oldukça yüksek bir seviyede bulunurlar. Yalnız buralarda ziraat ile iştigal etmezler. Sanayi-i nesciye pek ziyade ehemmiyet verirler. Bunların yaptığı Kürt halıları zevk itibariyle pek yüksektir ve yalnız aşiret hayatının bu kadar ince zevk tevhit etmesi gayrı kabildir. Zaten buradaki aşiretlerin lisanlarında da diğer Kürt aşiretleri ile ittihat edemeyen esaslar vardır ve teşkilat-ı medeniyelerinde büyük farklar görünür. Hassel, bunların asıl İranilerle Türkmenlerin tesalübünden hasıl olmuş birer aşiret addedilmesini tavsiye ediyor ve “göçebelik, zevki istikrar ettiremez” diyor.

Bağdat Aşiretleri

Bu havalideki aşiretleri kati bir surette tasnif etmek pek müşküldür. Zira şimaldeki bu aşiretlerin kaffesi, kışın bu havalide gelir ve buralarda çadır kurarlar. Bu sebeple bazı zamanlarda pek fazla aşiretlere tesadüf edilir. Bazen de bilakis az aşiret görülür. Yalnız, daimi bir surette bu havalinin bazı yerlerinde ve bilhassa Bağdat'ın şimal-i şarki taraflarında, Tikrit, Nehrevan, Kelvaz, Celvela, Tarik, Horasan, Hankin, Yakubiye, Hilvan, Kasr-ı Şirin³², Zavan, Şehriban, Dertenkenz Abad, Derne, Bedray (edre) Keşap, Kale-i Acem Cengulesi, Tozhurma, Bakuba, Dakuk, Mandeli, Gilan'da daimi surette bazı aşiretler bulunur. Fakat ne *Şerefname*'de ve ne de sair bir Şark

32 İran'a tâbidir.

tarihinde ve ne de Avrupalıların seyahatnamelerinde bunların isimlerinden bahsedilmiyor. Yalnız, buralarda Kürt aşiretlerinin mevcut olduğu tasrih edilmekle iktifa olunuyor. Sir John Malcolm, bazılarının nahiyelerine nisbetle yadolunduklarını ve bazılarının da Musul, Şehrizar ve Van'dan hicret etmiş aşiretler olduklarını ve içlerinde İran'ın Küçük Lor aşiretlerine mensup kabileler bulunduğunu söylüyor. Yalnız Tikrit'te Senni, Haletî (Haledî) ve Mandelî, Bakuba, Şehriban³³, Hankin civarında da Yezidî namıyla yadolan birkaç küçük aşiret vardır. Diğerlerine de umumiyetle "Senniyan" namı verilir ki Senniler demektir. Her halde, Sincan'dan sonra başlayan cenubi Kürtlerin hususi kabile isimleri malum değildir. Bu cihet Kürt kabile isimlerinin tetkiki sırasında pek mühim bir esas teşkil edecek mahiyettedir. Bu vilayet aşiretleri, daha vası bir göçebelik içinde vakit geçirirler. Zira, saha pek geniştir. Sonra, ekseriyetle de İran hududu civarında bulunduklarından, daha fazla serbesttirler ve fazla bir gururları vardır. Bunların Senniyan kısmı, tamamiyle bir muharip ordu halinde yaşarlar. Burada Erzurum, Diyarbekir vilayetlerinde olduğu gibi küçük nahiye müesseseleri bile yoktur. Büyük Sahra'nın bir köşesinden diğer bir köşesine, Sir John Malcolm'un dediği gibi bir seraptan diğer seraba koşarlar.

Huduttan daha uzakta olan havalideki aşiretler arasında ibtidai bir ziraat hayatı mevcuttur. Ve Hassel, Malcolm, Borkhard gibi seyyahlar, bu Kürt aşiretlerinin Araplardan ziyade ziraate kabiliyetli olduklarını zikrediyorlar. Bilhassa bu havalideki Yezidîler arasında da mensucat pek müterakkidir. Bunların işleriyle Arap aşiretlerinin işleri arasında pek büyük bir fark vardır. Bunların mensucatu meşhurdur. Şunu da kaydedelim ki bu Yezidîler Sincar Yezidîleri gibi vahşi değildir ve daha ziyade mütevettin taifelerden mürekkeptir.

Halep Vilayeti Kürt Aşiretleri

Bu vilayet dâhilinde 27 Kürt aşireti vardır ve bu aşiretler Maraş, Halep, Urfa sancaklarında ikamet ederler bunların muntazam bir tasnifleri yapılmıştır:

33 Selahaddin-i Eyyubi ailesinin menşei olan "Tikrit" kasabası ve civarı Kürt ise de Mandeli, Bakuba, Şehriban, Bedre ve Erbil kazaları İlhanlar zamanından kalma Türklerle meskundur. Bunlar muhitin bütün tazyikine rağmen millî lisan ve millî vicdanlarını tamamiyle kaybetmemişlerdir.

- 1- Reşi
- 2- Rişvan
- 3- Kara Bezikli
- 4- Karık
- 5- Musa Beyli
- 6- Okçu İzzeddinli
- 7- Sinemilli
- 8- Çemikan
- 9- Milli
- 10-Şeyhanlu
- 11-Turun
- 12-Bameryanlu
- 13-Şikaki
- 14-Henanlu
- 15-Cemaleddinlu
- 16-Komenkiş veya Kemankeş
- 17-Şerefanlu
- 18-Selifanlu
- 19-Berazi
- 20-Ohyanlu
- 21-Ekradcum
- 22-Kayser Ekradı
- 23-Birecik Ekradı
- 24-Bizik, Bezik
- 25-Berazi Denai
- 26-Berazi Bakek
- 27-İlbeğli³⁴

Bu aşiretlerden Rişvan aşiretinin Türkmen olduğu zannolunuyor. Nitekim Borkhard seyahatnamesinde bunları Türkmen addetmiştir.

Bütün aşiretler gibi, bunlar da sabit bir köye malik değildir. Fakat, ilk iki aşiret Maraş ile Malatya sancağı arasındaki dağlarda ikamet ederler ve Yezididirler. Karabezikli, Rumkale’de, Karık tel Basr’ın şimal-i şarkisinde,

34 Aşair-i mezkureden Çemikan, Milli, Şeyhan, Cemaleddinlu, Berazi kabileleri Halep ve Urfa’da gösterilmiş ise de bunlar Diyarbekir’in Siverek sancağı dâhilindedirler. Okçu İzzeddinli, İlbeğli aşiretlerinin de aslen Türkmen oldukları zannolunuyor.

Musa Beyli Antep'in şimal-i garbisinde, köylük dağ ve Cebelişşeyh taraflarında, Okca İzinli Cebelişşeyh ve Cume'nin şarkında Sencarlu'da Maraş sancağı dâhilinde ikamet ederler. Bunlardan Kara Bezikli, Karik Musa Beyli, Okçu İzzeddinli aşiretleri ziraatle iştigale başlamışlardır. Fakat, arasına yağmagerlikle iştigal edenleri de vardır. Bilhassa Reşi aşireti pek tehlikeli bir aşiret addolunmaktadır. Sinemilli aşireti de eşkiyalık ile şöhrat bulmuştur ve pek ziyade göçebedir. Millî aşireti, Diyarbekir ile Urfa hududu üzerindedir ve bunlar Diyarbekir'dan buraya uzanmış bir koldur. Şeyhanlu Birecik'te Turun, Ruhe'nin cenub-i şarkisinde, Bameryanlu Millî aşiretinin şarkında, Şikaki Bameryanlu'nun cenubunda, Hesnanlı Şikaki aşiretinin şarkında, Çemikan Hesnanlı aşiretinin şimal-i şarkisinde, Cemaleddinlu ve Kumiltkeş [sic] aşiretleri ise Cemkanlu aşiretinin şimalinde haymenişindirler. Bu son dokuz aşiretin son altısı, Culab Deresi'nin sağ sahilinde mütebaki üçü de sol sahilindedirler.

Şerfanlu, Rum Kale karşısına gelen Fırat'ın şark sahilinde ve Kaşmer Dağı'nın cenup kısmında, Berazi Suruç'ta, Ohyanlılar Suruç'un garbinde ikamet ederler. Bu sonunculardan pek azı Müslüman'dır. Diğerleri Yezidi ve Nasturî, Yakubî'dir.³⁵ Bunlar bilatrefrik ziraatle iştigal ederler ve bilhassa Berazi aşireti, ziraatte pek ileri gitmiştir.

Merkez Halep sancağı dâhilindeki Ekrad Cum, Kayser Ekradı aşiretleri de, Harem nahiyesinde sakindirler. Bezik, Denai Bakek Meync, İlbeğli aşiretleri ise, bu merkez dâhilindeki Sucur ve Fırat ayakları kenarlarında haymenişindirler. Aynı zamanda Cebelülvasat Asi Nehri kenarında ve Şefr'in cenub-ı garbisi kısımlarında Kürt aşiretleri vardır.

Halep şehrinde de pek çok Kürt aileleri vardır. Fakat, bunların şahsiyetleri kaybolmaya başlamış ve her büyük şehirde olduğu gibi Türk içtimai vicdanı dâhiline girmiş addolunurlar. Halep'ten mada bu vilayetin diğer sancak ve kaza merkezlerinde de Kürt ahalisi vardır. Fakat, hepsi de Halep şehrindeki ruhiyete maliktir.

Robert ve Pol diyor ki:

“Halep Kürt aşiretleri, Türkmen aşiretleri gibi yaşarlar ve birçok yerlerde de birbirine yakındırlar. Hatta, bazıları arasında pek büyük karabetler de vardır. Sonra, hemen ekser Kürt aşiretlerinin isimleri Türkmen şivesindedir. Bunlar arasında eski bir tesalüp eseri görülüyor gibidir.”

35 Buralarda Nasturî ve Yakubî yok gibidir. Bunlardan yalnız Denani Aşireti Yezidîdir.

Mamüretül Aziz Vilayeti Aşiretleri

Bu vilayet dâhilindeki Kürt aşiretleri büyük aşiretlerdir. Fakat, muhtelif kabile isimleriyle yad olunmazlar. Malatya sancağında üç aşiret ismi vardır:

- 1- Behesni³⁶
- 2- Ofacıklı
- 3- Bakraslı

Bunlardan birincisi, kendi namındaki karyede, diğer ikisi de Bakraslı Kale civarında otururlar. Fakat, sancağın her tarafındaki Kürt aşiretleri, Dersim Dağları'ndaki aşiretlerin bir kolu addedilebilir. Dersim sancağında pek çok Kürt vardır. Fakat, bunların da aile isimleri mazbut değildir. Bunlara Dojik namı verilir. Ve aralarında Balabanlı, Külabi, Kureysi kabilelerine mensup aileler de bulunur. Hepsi de Kızılbaşdır. Bunlardan bir kol Harput sancağına iner ve Harput'un Şahan, Çeşman, Balhan, Pistek³⁷ nahiyeleri civarında haymenişindirler.

Fakat Harput dâhilindeki Kürtler arasında Müslümanlar da vardır. Ve bunlar Şiru, Balhan (Balikan) taraflarında sakindirler. Dersim Rojikleri müstesna olmak üzere, umum vilayet Kürtleri İslamdır. Fakat, hepsi de dağlık yerlerde ikamet ettiklerinden, dereşt bir tabiatları vardır. Bu sebeple bir idareye inkiyadı arzu etmezler.

Buralardaki Kızılbaşlar, Sincar Yezidileri gibi büyük bir istiklal-i idareye mâliktirler ve dağları daima mahfuz kalmıştır. Bazı seyyahlar Dersim'den Sivas'a doğru uzanan Avşarları da Kürt aşiretleri zannetmişlerdir. Fakat, bunlar tamamıyla Türkmendir.

Burckhardf, Jalem ve Sayeneği namlarında bir iki aşirete tesadüf ettiğini söylüyor. Fakat, bu aşiretler bulunamamıştır ve bura ahalisi de bunları bilmiyorlar.

36 Behesni halen Malatya livasına tâbi bir kaza merkezidir. Bu kaza dâhilinde bulunan Kürtler müellifin dediği "Behesni" nam-ı umumiyesi altında büyük bir aşiret değil, muhtelif isimlerle müteaddid kabilelerden ibarettir. Ve Dersim Kürtleriyle de münasebetleri yoktur.

37 Mamüretülaziz dâhilinde Şahan, Çeşman, namlarında nahiye yoktur, diğer iki nahiyenin ise Balikan ve Pertek olması muhtemeldir.

Diğer Vilayetlerdeki Müteferrik Kürt Aşiretleri

Adana vilayetine Kozan sancağında ve Sis mülhekatında birkaç Kürt aşireti vardır.³⁸ Bunlardan birinin ismi de Bektaşlı'dır. Aynı zamanda, Maraş sancağında zikredilen Bakraslı aşiretinin bir kısmı da buralarda bulunur. Aynı zamanda yazın bu havaliye pek çok aşiretler gelir.

Halep'in cenub-ı şarkisinden Trablus Şam'a doğru uzanan dağ silsilesinde de birkaç Kürt aşireti vardır. Ve bu dağa verilen Cebelü'l- Kerad ismi Cebel-i Ekrad'dan galattır. Fakat bunların kabile isimleri hakkında bir malumat elde edilememiştir. Ankara Vilayeti'nin Haymana Ovası'nda da müteferrik Kürt aşiretleri bulunur ve bunların bir kısmı, Haymana hududuyla Konya Vilayeti dâhiline doğru uzanırlar. Buralardaki Kürt aşiretleri, küçük taifelerden ibarettir ve daha sakın bir hayatı tercih ederler. Bu listeye dâhil olmak üzere, Kars ve Ahışa'da (Ahıska) da bir miktar Kürt aşireti vardır. Kars'takiler o kadar ehemmiyetli değildir. Fakat, Ahıska'nın on dokuz nahiyesinde Kürt bulunur.³⁹ Bunlar gittikçe çiftçi olmaya başlamışlardır.

Türkiye'ye ait Kürt aşiretleri, bu liste ile tamam edilmiş oluyor.⁴⁰ Bu listelere umumi bir nazar atfedildiği taktirde, bir aşiretin birkaç havaliye yayıldığı, binaenaleyh inkısa uğradığı görülür. Sonra, aşiretler arasında bir ittisal yoktur. Ve hiçbirisi de muntazam bir hayat geçirmiyor. Heyet-i umumiyesi, dağınık ve İran aşiretlerinden daha mücerred bir haldedir.⁴¹

Kürt Tarihi ve Kürt Kabile Teşkilatı

Kürt aşiretleri, müstakil ailelerden mürekkep bir kitle-i asliye olmakla beraber fatih beylerin hâkimiyeti tahtında olarak bir kabile teşkilatına da mâliktirler. Fakat kabile teşkilatı, içtimai bir esasa istinat etmeyip hâkimiyet-i şahsiyeye müstenettir. Bey, bütün Kürt erkekleri hakkında sahib-i reydir ve

38 Adana Kürtleri Cebelibereket sancağının Islahiye kazası dâhilindedir ki miktarları on bine karibdir. Kaza merkezi kâmilan Kürtle meskundur.

39 Merkezî Anadolu'da tütün eden Kürtlerin miktarları elli bini mütecevazdır. Bunlar bilhassa Ankara, Adana ve Konya'da oldukça keşif bir halde bulunurlarsa da aşiret hayatıyla pek o kadar alakaları kalmamıştır.

40 Hali hazırda Memalik-i Osmaniye'de mevcut daha birçok Kürt aşiretleri vardır ki kitapta isimleri zikredilmemiştir. Bununla beraber tadat edilen aşairden bir çoğunun da halen mevcut olmadığı ve bunların bazılarının yalnız birer karye ismi kaldığı ve bazıları ise büsbütün nabud olduğu anlaşıyor.

41 Ardahan ve Erivan ile Karabağ'ın cenub-ı garbi kısmında da Zilan şubesine mensup mühim miktarda Kürt aşiretleri vardır.

bunları suver-i mahsusa ile tecziye edebilir. Yalnız bu beylerin haricinde olmak üzere bir de havalı beyi vardır. Bunlar, bütün aşiretlerin tarihleri üzerinde en büyük rolü oynamışlardır. Buna binaendir ki, Kürtlerdeki kabile hayatının hutut-ı esasiyesini çizebilmek için bu kabil havalı beylerinin hayatını ve bunların ne gibi esbab ve avamıl taht-ı tesirinde olarak teşekkül ettiklerini görmek lazımdır.

Bu fasıl bizi Kürdistan tarihine intikal ettirir. Fakat şunu da kaydetmek icap eder ki tasavvur edildiği gibi muntazaman tevali edebilecek bir Kürt tarihi bulmak imkânı mevcut değildir. Müteakip fasılların her kısmında ve vukuatın icap ettirdiği mahallerde mufassalan izah edileceği üzere, bu tarih başka milletlerin tarihlerine ait birer fasıldır. Bu fasıllar en ziyade Türklere, İranilere ve sonra Araplara aittir. Yoksa, müstakil olmak üzere bir Kürt tarihi teşkil etmek mümkün değildir. Kürt aşiretleri kâh Selçukilerin kâh Moğolların, kâh Abbasi halifelerinin kah İranilerin ve kâh Osmanlıların elinde birer eyalet ahalisi gibi kalmışlardır. Son zamanlarda ise, Ruslar da bu muhite dâhil olmuşlardır. Buna binaen, bu kadar muhtelif idareler Kürtlerin dâhili teşkilatından ziyade seciyelerine icra-yı tesir edebilmiştir. Eğer, bu tesirat bilinmeyecek olursa kabile hususiyetini anlamak mümkün olabilir mi?

Yalnız bu Kürtlerin hayat-ı hususilerini muhtelif milletlerin tarihlerinden almak kâfi değildir. Asıl mesele, kendileri tarafından zaptedilen şekle ehemmiyet vermek icap eder ki, *Şerefname*, bu nokta-i nazardan mühim bir kitaptır. Biz bu kitabın münderacatını Türk, İran, Arap, Moğol, Rus tarih-i hususilerinin mazbutatıyla mukayese ederek takip edeceğiz. Filhakika, *Şerefname* kuyudatında büyük bir vuzuh ve intizam mevcut değildir. Lakin, tarih büyük bir ehemmiyetle zikredilmiştir. Bilhassa vakai mevcuttur ve sonra Kürt aşiretlerini idare eden bu beylerin Kürt halkı üzerindeki tesiratını gösteren ve bu ahali tarafından nakledilen masallar ve şarkılar gibi ehemmiyetli esaslar vardır. Bunlar her türlü mukayeseleri tenvire yardım edebilir. Ve asıl lazım olan cihet de bundan ibarettir.

Yalnız, bu faslın ikmalî için biraz Türkmen aşiretlerinin hayat-ı tarihiyesinden bahsetmek icap eder. Bilhassa Özbekler Kürtler üzerinde pek büyük bir nüfuz sahibi idiler ve hemen hemen bütün teşkilat-ı dâhiliyelerine de müdahale eylemişlerdi. Herd, bunlardan bahsederken diyor ki:

“Kürt ile Türkmen tarihlerini iki kısma tefrik etmek mümkündür. Lakin, Türkmensiz Kürtü mütalaa etmek mümkün değildir.” *Şerefname*, bir taassub-ı millî dolayısıyla böyle bir münasebete lüzum göstermemiştir.

Beni Mervan Beyleri

Abbasi halifelerinin son zamanlarında Diyarbekir’de ilk Kürt beyliği teessüs etmişti. Bu beylik, Diyarbekir civarına hâkim olan Mervani ailesinden Ahmed bin Mervan tarafından tesis edilmiştir.⁴² Bu hal zaten kendilerinde olan hukuk-ı idarenin bir şekl-i resmîyete tahvilinden başka bir şey değildi.

Bu zamanlarda Kadirbillah halife idi. Ahmed bin Mervan’ın tesis ettiği Hükümet-i Mervaniye, halife ile bir münasebet-i samimiye tesis etmişti. Buna binaen arazisini tevsi ediyor ve nüfuzunu ziyadeleştiriyordu. Halife kendisine Nasıruddevle ünvan-ı asaletini bahşeyledi. Bu adam, idaresi zamanında bir hükümet şekline ferağ edememiştir. Yalnız bu havalideki diğer kabileler üzerinde bir hâkimiyet sahibi olmuş ve seksen sene kadar, berhayat kalmıştır.

Kendisinin tesis ettiği silsile-i hanedan dört kişiden ibarettir. Bunlar Miladî 1002’den 1084 senesine kadar icra-yı hüküm edebilmişlerdir. Bunların zaman-ı idareleri, kendi kabilelerinin teşkilatı haricindedir. Zira Ahmed bin Mervan bir kabile ferdidir. Veya kabilenin eski bir fatihidir. Herhalde hükümet, kabile içinden çıkmıyor ve tabii, kabile şekl-i idaresi pek gariptir. Faraza Ahmed bin Mervan, etrafındaki Abbasi, Selçuki ve Şehrizor ve sair Kürt beyleriyle münasebet-i siyasiye tesis edememiştir. Yalnız Selçukilerden Tuğrul Bey’e bir protesto ile İstanbul’a bir sefir göndermiştir. *Şerefname*, bu sülaleden bahsederken fazla bir malumat vermiyor. Yalnız Ahmed bin Mervan’ın 360 tane güzel cariyesi olduğunu ve güzel bir şatoda oturduğunu kaydediyor. Diğer Şark müellifleri de aynı vakayı zikretmektedirler. Bu hal, bu müessisin saha-i faaliyetini pek ziyade tasrih ediyor. Bu kadar çok güzel kadına malik olmak, etrafa dehşet salmak ile mümkündür. Hâlbuki böyle mühim bir vaka yoktur. Buna binaen, bu hükümet dehşetinin ufak ufak çete

42 Mervani sülalesi müessesenin ismi Ebu Şecai Bad’dır. Ahmed bin Mervan bunun ahfadındandır. Müddet-i imaretleri Hicrî 373 senesinden 478 senesine kadar ise de Diyarbekir’de pek az zaman kalabilmişlerdir. Çünkü bu hükümetin teessüsüne pekçok hizmeti sebbeden Mervaniler’in büyük veziri Fahreddüleh ebu Nasır Mehmet bin Cehir az zaman sonra Diyarbekir’de Mervaniler aleyhine kıyam ederek Selçukilerin himayesi altında ilan-ı istiklal etmişti. Fakat, İbn-i Cehir’den emin olamayan Melikşah Selçuki, mumaileyhten aynı sene zarfında Amed-Diyarbekir’i alarak İbn-i Ali el Bahni’yi buraya vali tayin eylemiş ve bilahare Melikşah’ın biraderi Şam Valisi ... [sic] bin Alb Arslan kesb-i istiklal ve nüfuz-ı hükümetini Azerbaycan’a kadar tevsi ederek o meyanda Diyarbekir’i de teshir ve kumandanlarından Türkmen beyi İbrahim bin Niyal’e tefviz etmişti ki (Hicrî 488) bu zat Diyarbekir’de “Al Niyal” nam Türkmen hükümetinin müessesesidir.

müşademelerinden ibaret olduğunu kabul etmek lazımdır. Zaten sülalenin derhal sönmesi de bu ciheti takviye eyler. Bu hanedan, Abbasi himaye-i âliyesi tahtında olarak kendilerine bir mevcudiyet bahşetmişti. Buna binaen, Ahmed bin Mervan namı bilahare Nasıruddevle Ahmed ünvanına tehavvül etmiştir. Bu ünvan, bir hâkimiyet manasını ifade eder.

453/1061 senesinde, oğlu Nasr bin Nasıruddevle Ahmed makamına geçti. Bu suretle hanedan teessüs etti. Lakin, bu meselede pek çok mühim safhaları atlamıştır. Eğer vezir İbn-i Cehi olmasaydı bu ailenin teessüsü mümkün olamayacaktı. Zira, hanedan tesisine salih hiçbir esas yoktu. Ahmed bin Mervan, irade-i kahiresiyle saltanatını tesis ve ibka edebilmişti. İki kardeş arasında müthiş bir beylik muharebesi olmuş ve her ikisi de bir mahalle sahip olarak ayrıldılar. Bu suretle, Meyyafarikin⁴³ ahalisi Nasr'a intikal etti. Amid havalisi ise kardeşi Sait'in idaresinde kaldı. Her halde her iki ciheitn de eşkal-i idaresi aynıydı. Bunlar, yeni birer aşiret teşkil ediyorlardı. Bazı müverrihler bu ciheti daha sarıh bir surette izah ediyor ve diyorlar ki:

“O zamanlar, bu havalinin hudut ve sairesi yoktu. Yalnız, havalinin çayır ve tarla gibi bir kıymeti haiz mahalleri vardı. Kürt beylikleri yalnız bu gibi mahallere vaz-ı yed etmek için büyük bir kudret izhar etmek mecburiyetindeydiler. Bu zamanlar etrafındaki hükümetler de birer kuvvet-i mahsusayı haiz değillerdi. Buna binaen bunlar sahayı boş bulmuşlardı.”

Bazı yaylalar üzerinde iddiayı tasarruf eden bir beylikten başka bir şey olmayan bu hükümet hakkında diyebiliriz ki: aşiretler, daima gezmek ihtiyacındadırlar. Hâlbuki bu havalide birer hükümet tesis etmek göçebeliği terk etmeye mütevakıftır. Bunun içindir ki, bazı yaylaların muhafazası için teşekkül eden hükümetlere aşiretler müdahale etmemişler hatta icabında, bu mahallin muhafazası için muavenetde bulunmuşlardır. İşte bu şehirlerde teessüs eden beyliklerin bir müddet devamı bu suretle temin ediliyordu.

Sait 465/1072, biraderi Nasr 472/1080 senesinde vefat ettiler. Sait'in idare-i hükümeti hakkında bir malumat-ı hususiye mevcut değildir. Yalnız Nasr'dan sonra makamına oğlu geçti. Mansur bin Nasr bin Nasıruddevle Ahmed ünvanını alan bu adam on altı sene kadar bu beyliğin riyasetinde kalmıştır. Bilahare Musul Kürt beylerinin bir serdarı olan Çekermiş tarafından esir edilerek itlaf edilmiştir.⁴⁴

43 Silvan kazasının merkezi

44 Şemsüddeve Çekermiş, Musul Kürt beylerinin serdarı değil Cezire-i İbni Ömer'de müstakil bir beydi. 485 tarihlerinde Musul'u tazyik eden Türk serdarı Kırboğa'ya

Bu sülale 91 sene kadar kalmıştır. Herhalde, sülalenin akibeti düşünüldüğü taktirde, bunun bir hükümet olamadığı, belki müsait bir fırsata nail olan bir takım beylerin keyfi hükümlerinden ibaret olduğu anlaşılabılır.

Bu sülale, Diyarbekir'i payitaht ittihaz etmiştir. Bazı müverrihler Ahmed bin Mervan'ın bir Türkmen beyi olduğunu da iddia ediyorlar. Lakin, bu mesele tahakkuk etmemiştir. Yalnız bu mütenakız kayıtlardan anlaşılan bir şey vardır: Kürt beyliği, kabile haricinde teessüs etmemiştir.

Hüsnüye Beyleri

Bu sülale, Hüseyin⁴⁵ namında biri tarafından tesis edilmiştir. Bu şahıs hakkında pek ziyade hurafeler vardır. Fakat, hemen hiçbirisi doğru değildir. Yalnız kendisinin Albuyeden Runuddevle zamanında icra-yı hükümet ettiğini anlamak kabildir. Kendisinin Ahvaz, Huzistan, Nihavent, Esadabat gibi mevakii muhtevi bir havalide sahib-i nüfuz olduğu rivayet olunuyor. Zannedildiğine göre Hüseyin bu havalide isyan etmiş bir beydi. Zira kendisinden sonra bey olan oğlu Bedir zamanında, Abbasi halifesi bu zata “Nasiruddevle” ünvanını bahşetti. Bu ünvan bu havalinin Bağdat'a karşı olan vaziyetini izaha kâfidir. Hiç şüphesiz, bu uzak ve idaresi Bağdat için büyük bir külfet olan arazinin bir takım hususi şahsiyetler tarafından idaresi Bağdat'ı memnun ediyordu. Belki de bunların bir tazyiki ile Bağdat bu gibi idarelere bir alaka-i aliye ile merbut bulunuyordu.

Bu sülale, yüz otuz sekiz sene kadar mevcudiyet göstermiştir.

Bunlardan, on iki prens gelmiştir. Müverrihler ve bilhassa *Şerefname* sahibi bu hükümetin ilk teessüs zamanını pek zengin ve Hüsnüye'yi dahi yalnız servet sahibi bir alicenap şahıs olarak göstermektedir. Hatta Rüknuddevle ile aralarında tekevvün eden bir meselede sulh cihetini tercih eylemiştir. Hüsnüye'nin zaman-ı idaresi sulh içinde geçmiştir. Oğlu Ebu'l-Necm BedirAbbassiler'in himayesini istihsal ettikten sonra bazı muvaffakatsiz muharebeler yapmışsa da bunun mücadelesi, bilahare oğlu ve halefi Hilal bin Bedir tarafından da tevsî edilmiştir. Hilal, Bağdat ile müsabakaya kalkışmış ve bir muharebede Abbassiler tarafından esir ve Bağdat'ta zincirbent edilerek hapsedilmiştir.

karşı durmak için Musul emiri Ali bin Müslim'e imdada gitmiş ise de yolda iken Kırboğa'nın kardeşi Tuntaş tarafından mağlup edilerek taht-ı itaate alınmıştı.

45 Bu sülalenin müessisi Hüseyin değil, Kürt aşiret rüesasından Hüsnüye bin Hüseyin Berzekani'dir. Müddet-i imaretleri 348 tarih-i Hicrisinden 406 senesine kadardır.

Bilahare zindandan kurtulmuş ise de tekrar bir mevcudiyet gösterememiştir. Kendisi henüz hayatta iken oğlu Tahirbeylik makamına geçmişti. Fakat, bu da muharebeleri idare edemedi. 406/1015 tarihinde itlaf edildi. Bu üç bey, bu sülalenin muntazam bir seyri addolunabilir. Fakat, bunlardan sonra muntazam bir silsile takip etmek imkân haricindedir. Zaten bunların havalileri de keyfine tâbi bir takım aşiretler ile doluydu. Bunların her biri istiklale malik oldukları gibi, biraz müsait fırsata nail olanlar da istiklallerini ihsas ediyorlardı. Buna binaen, Hüsnüye sülalesini zikrederken Dinor ve Şehrizor hudutları dâhilindeki aşiretlerin hayat-ı hususiyesini nazar-ı itibara almalıdır.

438/1046 senesinde, Bedir bin Tahir bin Hilal tekrar meydana çıkıyor ve Karmisin⁴⁶ şehrinde yeni bir beylik tesis ediyor. *Şerefname*, bu beyliğin İbrahim Yenâl'in⁴⁷ bir idaresi üzerine tesis edildiği kaydediliyorve bunun da ancak bir sene devam ettiğini söylüyor. Filhakika, bu doğrudur. Zira Selçukiler buralarını zaptetmişler ve aralarında taksim eylemişlerdi. Bilahare Selçuk Hanı'nın ikinci oğlu Davud'a⁴⁸ ait olan bu havalide icra-yı hüküm eyleyen İbrahim Yenâl ile diğer Selçukiler arasında bir münazaa zuhur etmiş ve İbrahim mağlup edilmiştir. Bittabi, bu sırada tevabi de kendisinin akibetine uğramıştır. Bu tafsilattan da anlaşılıyor ki Kürt beylikleri bir takım büyük hükümetlerin ellerinde birer aletten başka bir şey olmamış ve bunların arzularına göre teşekkül etmiştir.

Benu Anaz Beyleri:

Aynı noktada Hüsnüyeleri müteakip teşekkül eden Benu Anaz sülalesinin müessesesi ebul Fatih Muhammed bin Anaz'dır. Bu bey, 401/1010 tarihinde Karmisin ve Şehrizor'da yaşıyordu. Fakat bunun Hüsnüye sülalesine mensup olduğu hakkında hiçbir kayıt yoktur.

Şerefname'de bu beyi şüpheli addediyor. Bunun devr-i hükümeti bir sene kadar olmuştur. Fakat, bu beyden sonra bir silsile başlıyor. Yalnız arada yirmi

46 Karmisin İran'ın Kürdistan eyaletinin merkezi olan Kirmanşah şehrinin tarip edilmiş (Araplaşdırılmış ç.n) ismidir. Ahalisinin kısm-ı azamı Kürt'dür.

47 Kirman Selçukları'ndan Tuğrul Şah bin Melik Muhammed'in biraderi Musul Hâkimi İbrahim Yenâl olmak gerektir.

48 Selçukiler arasında bu namda kimse yoktur. Bu zatın "Kirman Selçukları" hükümetinin müessisi ve İran Selçukları'ndan Alparslan'ın biraderi Kavrut Kurt Bey yani Kavrut Şah nam-ı diğerle Kara Arslan olması muhtemeldir.

sene kadar bir fasıla vardır. Bunun oğlu Ebu's-Şevk Fars-(Abouche Chauk) bin Muhammed bin Anaz, 421=1030 tarihinde Karmisin havalisinde bey olarak tanınmıştır. Bu adam Asamuddevle ünvanını aldıktan sonra fütuhata da kalkmış ve Kirmanşah'ı yağma etmiştir. Lakin, 437/1045 tarihine kadar devam eden idaresi zamanında, bir istikrar-ı idariye muvafık olamamış ve kardeşleriyle daimi bir mücadele içinde kalmıştır.

Bunlar Selçukilerin istilalarıyla bütün kuvvetlerini kaybetmişlerdir. Selçukiler, bu havalıyı idarelerine almışlar ve Kürt beylerinin bütün hareketlerini kontrol etmeye başlamışlardı. Selçukiler'e itaat etmeyen birçok Kürt beyleri esir ve itlaf edilmiş idi.

Ebu's-Şevk Fars'den sonra biraderi Mohelhel'in beyliği başlar. Bu zat Selçukilerin himayesini kabul etmeye mecbur olmuştur. Zira diğer kardeşi Sorhab Selçukiler tarafından esir ve zincirbent edilerek hapsedilmişti. Bu akibet bu sülalenin dalını söndürüyordu. Bunlar Kirman Selçukilerinden Tuğrul Bey'in taht-ı himayesinde mevkilerini bir müddet muhafaza edebilmişlerdi. Tuğrul Bey, biraderinin rica ve kefaleti üzerine Sorhab'ı da serbest bıraktı ve bu zat doğrudan doğruya Selçukilere tabi olmak üzere Maheki de icra-yı imaret eyledi. Fakat, bir müddet zarfında bir taraftan biraderleri Mohelhel ve Sorhab ile Selçukiler ve diğer taraftan kendi aralarında mühim ihtilaflar baş göstermişti. Bunlar birer hudut-ı tabiiye ve teşkilat-ı idariye-ye malik olmadıklarından bütün faaliyetlerini yağmagerliğe hasretmişlerdi. Sorhab, biraderinin oğlu Sadi'yi hapsedmişti. Fakat oğlu Ebu Asker Sadi'yi tahliye ederek Ertuğrul Bey'e isyan etmiş olan amcası Mohelhel'in üzerine yürümeye memur edildi. Ertuğrul Bey, Sadi'ye büyük ve muntazam bir ordu tedarik etti ve kısmen Selçuk Türkmenlerinden mürekkep olan bu ordu Mohelhel'i esir etti.

Bu aileden diğer bir Sorhab daha vardır ki o da Mohelhel'in hafidi Bedir'in oğludur.

İkinci Sorhab ecdadının mevkiini işgal etmiş ise de, Selçukilerin idaresi altında bir bey olarak kalmıştır. Kendisi Ebu'l-Fearis ünvanıyla yad edildiği gibi eski tarihlerde de İbn-i Ebu's-Şevk namıyla şöhret şıardır. Bu zat Selçukiler'in Zor ve Karmisin eyaletlerinde vali sıfatıyla bulunmuştur. Kendisi, tamamiyle Selçukiler'e tâbi idi. Yalnız, o zamanın idare-i siyasiyesinde hudut beylerinin mevkii mühimdi ve bunlara muhasım memlekette akın ve istila hususlarında serbesti verilirdi. Hatta, Selçukilerin bunları tamamiyle ortadan kaldırmamalarının en büyük sebebi, bunları birer hudut serdarı gibi kullanmak fikrinden tevellüt ediyordu.

Son bey Ebu Mansur bin Bedir'dir. Bundan sonra bu sülalenin kaybolduğu görülür. Lakin buraya kadar zikredilen on iki zatın Hüsnüye Hanedanı'ndan mürekkep olduğu hakkındaki fikir doğru olamaz. Zannedildiğine nazaran, bunlar birtakım müteferrik beylerden ibarettir. Bunun içindir ki, kendilerini bir safha-i tarih takip edememiştir.

Hares bunlar için pek doğru bir hüküm veriyor ve diyor ki: "Hüsnüye Hanedanı Abbasiler'le Selçukiler'in birer beylerinden başka bir şey değildir. Bu beyler, efendilerini dinlemek istemedikleri vakit yerlerinde kalamamışlardır."

Fadlaviye Prensleri

Şerefname bu prenslerden bahsederken diyor ki:

"Fadlaviye sülalesi, Loristan beylerindendir. Bunların müessisi olan Ebu Tahir Muhammed bin Muhammed bin Ali bin Ebu'l-Hasan Fadlavi Türk atabeylerinden Sungur Bey'in himayesi altında olarak Loristan'ı zabt ve burada sülalesini tesis etmiştir."

Şerefname'nin bu faslının ilk iki üç sayfasından telhisen çıkarılan netice pek mühimdir. Çünkü bu Kürt beylerinin bir takım ecnebi ailelerden ibaret olduğunu gösteriyor. *Şerefname* bu aile hakkında:

"Loristan, biri küçük, diğeri büyük olmak üzere ikiye münkısımdır ve burası iki kardeş tarafından idare olunuyordu. Ebu Tahir Türk atabeylerinden Sungur Bey'in hizmetine girmişti. Bir muharebede gösterdiği yararlığa mukabil Sungur Bey Ebu Tahir'e atabeylik ünvanını ve Loristan Eyaleti'ni bahşeylemişti." diyor ki bu beylere yalnız "Loristan Atabeyleri" isminin izafesi de pek manidardır. *Şerefname* sahibi bu kaydı vazih bir surette zikretmiştir ve zannedildiğine nazaran bunun ehemmiyetini izale etmek istemiştir. Sonra, "Fadlaviye" ismi hakkında bazı şüpheler vardır. Zira *Hunlar Tarih-i Umumisi*'nde bu isim Kaslavi şeklindedir.⁴⁹ Ve yalnız "Loristan Atabeyleri" ismiyle yad olunurlar.

Lorlarda pek mühim ve müteaddit aşiretlerin mevcudiyeti, bilhassa Feyli, Lek, Bahtiyari gibi büyük aşiretlerin, "fatih-reis"ler idaresinde kalmaları İran Kürtleri'nin ahval-ı ruhiyelerindeki tesirâtı pek güzel izah edebilecektir.

Şu noktayı kaydetmelidir ki Ebu Tahir, Loristan'ın fethine giderken büyük Türk ordusunun başında olarak gitmiştir. O zamanlar ordularla insanla-

49 Bu şüphe varit değildir. Kelime arasındaki fark ancak Fadlavi kelimesinin ecnebi lisanına Kaslavi şeklinde nakledilmiş olmasından ibaret olsa gerektir.

rın da hicret ettikleri pek tabii olduğundan, bu ordunun idaresi altında kalan havalinin nasıl bir şekil aldığı pek ayan bir surette görülür.

Ebu Tahir, Sungur'un ordusuyla bu havalıyı işgal ettikten sonra istiklal fikrine düşmüş ve 555/1160 tarihinde Sungur Bey'e isyan ederek hududunu muhafaza etmişti. Bu suretle, müstakil Loristan Beyliği teessüs etmiş oldu.

Ebu Tahir, ahaliyi idaresi altına aldıktan sonra bunların hâmisî vaziyetini takınmış ve bunları mağlup zilletinden kurtarmak istediği için de heyat-i umumiyenin muavenetini temin edebilmiştir.

Ebu Tahir vefatında, Hezar Eseb, Behmen, Amadeddin, Pehlivan Nasreddin Kızıl (?) namlarında beş çocuk bırakmıştır.⁵⁰

Bunların isimleri, bize o kadar mühim bir şeyi ihbar etmez fakat bilahare pek manidar isimlere de tesadüf edilecektir. Ebu Tahir'in büyük oğlu Hezarseb, pederinden sonra makamına geçti. *Şerefname* bunun devrini pek ziyade medh ve bilhassa idaresi zamanında servet-i mahalliyyenin tezayüd ettiğini zikrediyor. Bu ise idari teşkilata muhtaç bir şeydir. Hâlbuki, Kürtlerde teşkilat asarı mevcut değildir. Bu hal, Hezarseb hükümetinin başkaları tarafından idare edildiğini tenvir ediyor. Zira bu zamanlarda Loristan havalisi mühim bir inkılab-ı ictimai geçirmiştir. *Şerefname*, memleketin refah ve servetini izah ederken:

“Suriye’de Sumak-Sumac) Dağı’nda meskun Arap aşiretlerinden birçok aşiretlerin Büyük Loristan’a geldiklerini ve bunları diğer muhtelif ‘tevaif’in de takip ettiğini” söylüyor.⁵¹ Bu tevaifin bazılarının isimleri de bervecî-i âtîdir: Osregi, Memaguye - Mamaguile, Bahtiyari, Cevanki, Bidanyan, Zamidiyan, Alani, Lutvend, Butevend, Buvaziki, Şinevend, Raki, Haki, Haroni, Eşki, Kui, Liravi, Mui, Tohasfevi, Kemankeşi, Memasti, Omulki, Tuabi, Kedavi, Medihe, Ekurd, Kularu.

Bu malumatın ne derece sahih olduğu hakkında hiçbir emare mevcut değildir. Yalnız burada zikredilen Arap kabile isimleri ve bunları takip eden diğer isimler, Hezareseb hükümetinin büyük bir nüfuz sahibi olduğunu ve zannedildiği gibi hal-ı sulhta yaşamadığını gösteriyor. Zira Suriye dağla-

50 Tatad edilen beş çocuk Ebu Tahir'in değil Hezaresep'in oğullarıdır ki isim ve künyeleri şudur: Amadeddin Pehlivan, Nasrettin Gelence, Şemseddin Alp Argun, Muzaffereddin Tekle.

51 Bu Arap aşiretleri arasında bulunan iki kabileden biri Hazreti Ali'nin biraderi Akil bin ebi Talip) diğeri Haşimi) ahfâdından olduklarını iddia etmişlerdir.

rından Loristan'a hicret mümkün değildir. Aynı zamanda, bu havalide ne Haşimi ve ne de Ebu Talibî bir aşiret mevcut değildir. Yalnız, buralarda birtakım Kürt aşiretleri vardır ki, bunlar din-i İslam tesiratıyla Arap neseplerini almışlardır. Fakat, buralardan Loristan'a gittikleri hakkında bir malumat yoktur. Sonra, Loristan ahalisinden addedilebilen diğer yirmi yedi aşiretin hicreti ise, büyük bir hatadır. Bu mesele *Şerefname* tarafından yanlış bir surette vaz' edilmiş bir nazariye hükmündedir. Filhakika, Kürt aşiretleri seyyardır. Bunlar için tebdil-i mevki pek kolay bir şeydir. Fakat, aynı zamanda her aşiretin muhiti dâhilinde bir karargahı da vardır. Bir mevsimi orada geçirir. Bunun içindir ki bu kadar mühim bir yekunun derhal hicret ettiğini kabul etmek mümkün değildir. Mesele başka bir şekilde cereyan etmiş olmalıdır.

Zannedildiğine nazaran Hezaresb, mevkiin istiklalini muhafazaya azim eder etmez, civardaki kabileler kendisine ilhak etmişlerdir veya Hezaresb'in adamları tarafından bu mesele halledilmiştir ve sonra, isimleri zikredilen yirmi yedi aşireti de Loristan ile Suriye dağları arasında görmek mümkündür. Bu taife zaman zaman buralarda heymenişin olmuştur. Bu hal ve Hezaresb hükümetinin büyük bir servet ü samane ve refah ve sulha mazhariyeti de bunu müeyyettir. Bunun idaresi Suriye dağlarına kadar devam ediyordu. O zaman bu havalı Kürt ve Türkmen aşiretlerinden başka kimse ile meskun değildi.

Hezaresb, Bağdat halifesinin hak-ı hilafetini tasdik etmiş ve halife de, kendisine "berat" ile "haftan" göndermişti. Bu hediyeler, Hezaresb'in istiklalini tanımak ve kendisini başka cihetlere tevcih etmek gibi bir maksat husulünü temin etmek içindi.

Hezaresb'ten sonra, yerine oğlu Tokla geçti⁵² bu da babası gibi Atabey ünvanını haizdi. *Şerefname* bunun validesini Senkriyan Türk sülalesinden çıkarıyor. Bu adam Fars Eyaleti'nde bazı vadilere tasarruf için Senkriyan Atabeyi Sait ile müteaddit muharebeler yapmıştır.

Tokla, 665/1257 tarihinde ve Hülagü'nün oralarda istilası zamanında icra-yı hüküm ediyordu. Tabi Hülagü'nün müthiş ordusu önünde arz-ı mutavaat eyledi. Fakat, Hülagü Bağdat'ı zaptettikten sonra, bu itaati ihlal etmek arzusuna düştü. *Şerefname*, bunun pek ziyade dindar olduğunu, hi-

52 Tokla ismi, Hezaresb'in dördüncü oğlu Muzaferredin Tekle'den galat olmalıdır. İran müverrihi Gafarî'ye nazaran Hezaresb'i büyük oğlu Amadeddin Pehlivan istihlaf etmiştir.

lafetin zevali üzerine fevkalade müteessir olarak Hülagü'den nefret ettiğini kaydediyor.

Bilahare Hülagü Han, Tokla'yı esir ve idam eyledi. Tokla'nın diğer bir biraderi de Alp Argun idi. Bu isim Hezaresb'in milleti hakkında yeni bir vesika olabilir. Eğer bu aile Kürt olsaydı, her halde ailesi efradı arasında Kürt isimlerine veya daha ziyade Arap ve İslam ümerası isimlerine tesadüf edilmek lazım gelirdi. Filhakika, bilahare böyle olmuştur. Bu hal İslamiyet'le münasebet kurmadan neş'et edebilir. Fakat asıl müessisler pek mühim birer şahsiyettir.

Tokla'nın idamından sonra, Loristan Hülagü Han'ın taht-ı idaresine girmişti. Hülagü, taht-ı işgale aldığı havalıyı kendi beylerinin idaresine terk ediyordu. Fakat, bu beylerin Türk olmaları icabediyordu. Bu babda pek mühim tetkikatta bulunmuş olan birçok müverrihler, Hülagü Han'ın bu planını bütün vuzuhiyle gösteriyorlar. Hâlbuki Hülagü tarafından Alp Argun'un oğlu Şemseddin, Loristan atabeyi tayin edildi.⁵³ Eğer bu adam, Türk olmasaydı ve Türkçe söylemeseydi böyle bir intihaba mazhar olamazdı. Şimdiye kadar izah olunan ve daha izah edilecek olan birçok esbap vardır ki Fadlaviye Prenslarını Kürt neslinden çıkarmaktadır.

Şemseddin, Hülagü'nün bir valisi makamındaydı. Bunun zaman-ı idaresi ise, tabii yalnız dahl-i mesail ile geçti.

Şemseddin'den sonra oğlu Yusuf Şah, Loristan Beyi oldu. Fakat bu zamanlarda Loristan Hülagü Hanedanının elindeydi. *Şerefname* bu ciheti zikrederken diyor ki:

“Hülagü Han'ın oğlu Ebka Han'ın bir fermanıyla Yusuf Şah Loristan Atabeyi tayin edildi.” Fakat, bu devirde idare-yi mahalliyyede büyük tebeddül olmuş ve eski Türk usulü olan saray hayatı tesis edilmişti. Buna binaen her Türk prensi gibi, Yusuf Şah da Ebka Han sarayında muhafız bulunuyordu.

Yusuf Şah, Ebka Han'ın sarayında bulunduğu müddet Loristan Eyaleti'nin idaresini kendi “bevvab” larına terk etmiş ve metbuuna pek büyük yararlıklar göstererek Ebka Han'ın teveccühünü kazanmıştı. Ebka Han, kendisine Huzistan, Kühlelyüye, Firuzan, Cerbadgan (Harbazkan) cyaletlerini bahşeyledi.

53 Burada isimler yekdiğerine karıştırılmıştır. Tokla=Muzaffereddin Tekle'nin biraderi Şemseddin Alp Argun iken Şemseddin, Alp Argun'un oğlu olmak üzere ayrı bir şahsiyet olarak gösteriliyor. Hâlbuki Hülagü tarafından Tekle yerine nasbedilen adam, bütün tarihlerin kaydına nazaran Hezaresb'in oğlu Şemseddin Alp Argun'dur.

Bu suretle Loristan imareti pek ziyade tevsi etmişti.

Oğlu Efrasiyap, Hülügü hanedanından Argun Han'ın bir iradesiyle Loristan Atabeyi nasbedildi. Efrasiyap hadidülmizac bir insan olmak üzere şöhet bulmuştu. Ahaliye zulüm etmekle beraber istiklal sevdasına da düş-tüğünü gören Argun Han'ın halefi Kihatu Han tarafından üzerine bir ordu sevk ve esir edilmiş ise de saray kadınlarının şefaati üzerine biraderi Nasreddin Ahmed'i rehin bırakmak şartıyla tahliye ve Loristan'a iade kılınmıştı. Bu sebeple, daima Loristan'da yaşıyor ve serbestisine malik bulunuyordu.

Kihatu Han'ın vefatını müteakip yine, Efrasiyap namına hutbe okuttu-rularak istiklal ilan ve İsfahan'da ki Moğol memurları katledildi. Bu fırsat Efrasiyap'ı Irak-ı Arap'a da saldırtmıştı.

Fakat Moğol serdarlarından Doladay Yedaci kumandasında gelen on bin kişilik bir ordu Efrasiyap'ı esir etmiş ve Loristan'ı alt üst ederek avdet eyle-miştir.

Kazan Han, Efrasiyap'tan sonra biraderi Nasreddin Ahmed'i Loristan eyaleti Atabeyliği'ne tayin etti. Bunun devri sükun ile geçmiştir. Otuz sekiz sene devam eden hayatı hiçbir isyan ile ihlal edilmemiştir. Kendisi, küçük-lüğünden beri Moğol hanlarının saraylarında büyüdüğünden, bunların kuv-vetleri ve kararları hakkında doğru fikirlere malik olmuş ve itaati en doğru hareket kabul etmişti. Oğlu Rükneddin Yusuf'un zamanı da böyle geçmiştir. Bunun oğlu Muzaffereddin Efrasiyap'ın zamanı ise Timur Kürkan'ın zuhur ve istilası devirlerine tesadüf eder. Efrasiyap, Timur'a arz-ı mutavaat etti. Timur Efrasiyap'a bir teveccüh-i mahsus besliyordu, buna binaen Loristan'ın idaresini tekrar kendisine tevcih etti. Bu inkılaptan sonra Loristan'ın ne şe-kilde idare olunduğuna dair vesaik mevcut değildir. Her halde Efrasiyap'ın Timur Kürkan'ın yanında bir serdar gibi icra-yı vazife ettiği ve Loristan valisi olduğu zamanda ubudiyete bir halel getirmediğini zikretmek mümkündür.

Bundan sonra Rükneddin Yusuf'un oğlu (Piştek), Loristan Atabeyliği'ne geçti. Ve müddet-i hükümeti 35 sene devam etti. Bu devir tamamiyle meç-huldur. *Şerefname*, "Atabey Piştek" serlevhası altında:

- 1- Atabey Piştek bin Rükneddin Yusuf Şah
- 2- Atabey Ahmed bin Piştek
- 3- Atabey ebu Sait bin Ahmed

namlarında üç Atabey zikrediyor. Bunların devirleri pek azdır. Ve zanne-dildiğine nazaran da Loristan'ın bu zamanlardaki ehemmiyeti pek azal-mıştır. Bunları müteakip Şah Hüseyin bin Ebu Sait bin Ahmed bin Piştek,

Loristan Atabeyi oldu. Bu zat bir seneden ziyade yaşamadı. Bunun biraderi Gıyaseddin yerine geçti fakat Mirza Sultan İbrahim⁵⁴ büyük bir ordu ile bu havaliyi istila etti ve Loristan'ın şekl-i idaresini de tebdil eyleyerek Fadlaviye sülalesi inkıraz buldu.

Bu üçüncü sülale, Kürt aşiretlerinin ne gibi bir mukadderata tâbi olduklarını gösteriyor. Yalnız Fadlaviyelerin nesli değil, aynı zamanda idaresi zamanı da bir istiklal devri değildir. Daima Fadlaviye Prenslığı Türk ordularının ve Türk sultanlarının birer vilayeti makamında idi.

Harad, bu noktada daha ileri gidiyor ve pek uzun tafsilattan sonra: “Biz, ancak İslamiyet’ten sonraki Kürt hayatını görüyoruz. Bu hayat bir Türk idaresinden başka bir şey değildir. Fakat, Türkler, yalnız ordu ve kuvve-i siyasiye ile iştigal ettiklerinden bunların temsilini terk etmişlerdir. Fakat, İslamiyet’ten evvelki vukuatı da düşünecek olursak her halde o zamanlarda da Türklerin idaresine tesadüf edeceğiz. Hititlerin istilasını şayan-ı nazardır. Kürt daima Türk’ün idaresinde kalmıştır ve bu kadar uzun bir hayat, bu iki milleti yekdiğerine karıştırmıştır”, diyor.

Yine Harad, Kürt milletini tetkik ederken diyor ki:

“İranlı olan bu millet niçin Acem değildir de Kürd’dür? Hâlbuki yerli Acem ile fatih Türk’ten başka bir millet yoktur. Kürt nereden gelmiştir? Birçok müverrihler, bu babda etnografik tetkiklerde ve mütalaalarda bulunmuşlardır. Fakat, bugün bu mütalaaların haricinde olmak üzere mühim bir nokta ihmal edilmiştir.

Acaba Kürt, Acemlerle Türklerin tesalübünden hasıl olmuş bir millet değil midir? Bunların gerek seciyelerinde, gerek aile hayatlarında ve gerek istiklallerindeki adem-i istikrar, böyle bir tesalübün eseri değil midir? Bu mesele, bir nazariye olmak üzere tetkik olunmalıdır. Zira, tarih henüz bu milleti tayin edememiştir.”

Biz zannediyoruz ki bâlâdaki sual, güzel bir cevap ile tekabül edebilir.

Küçük Loristan Prensları

Bu havali, Miladi 1125 senesine kadar hususi bir idareye malik değildi. Kâh Abbasiler’in idaresinde ve kâh Selçukîler’in himayesinde olarak idare olunuyordu. Bu sıralarda Selçukîler’e mensup Avşar Türklerinden Hüsameddin Suhel namında bir zat Küçük Loristan valisiydi. Böyle müsait eyaletlerde bulunan Türk valileri gibi Hüsameddin de istiklal fikrine düşmüştü.

54 Timur’un hafidi ve Şahrâh sultanın oğludur.

Cengrevi kabilesine mensup Şüca'uddin Hurşit ve Nureddin Muhammed namında iki kardeş Hüsameddin'in hizmetine girmişlerdi. Bunlardan biri Şüca'uddin bin Hurşit mühim bir mevki sahibi idi.

Hüsameddin bila Veled vefat ettikten sonra (570) Küçük Loristan'ın idaresini eline alan Şüca'uddin Hurşit, Abbasiler'e isyan ederek müstakillen harekete başladı ve evvel emirde Cengrevi aşiretini idaresi altına almak istedi. Bu hal, kendisinin bu aşirete mensubiyeti hakkında bir esas teşkil ediyor. Hâlbuki Simha'da kain Diz-i Siyah (Siyah Şato)'a ve hâkim olan Cenkretiler bu havalinin en müthiş eşkıyalarından madut idiler. Diz-i Siyah yüksek bir tepede müthiş bir kaleydi. Aynı zamanda Şüca'uddin'in eski düşmanı Sorhab burada kain Manrud şehrinde bulunuyordu. Şüca'uddin hasmını ortadan kaldırmak ve bu kaleyi zabt etmek için bu muharebeyi göze aldırması. *Şerefname* bu meseleden berveci-i âti bahsediyor:

“Şüca'uddin iki oğlunu Diz-i Siyah'ın muhasarasına göndermişti. Fakat, iki oğlu da burada telef oldular. Bundan çok müteessir oldu ve büyük biraderi ile Cengrevi aşiretinin üzerine yürüyerek bunların bütün erkeklerini katlettiler.”

Bu netice Şüca'uddin'in hissiyatını pek güzel gösteriyor. Ve bu kabile efradından olduğu hakkında şüphe hasıl oluyor çünkü kendi kabilesi halkına bu kadar vahşiyane muamele etmemesi lazım gelirdi fakat bu şüpheyi teyit edecek vesaik yoktur.

İdaresinin daha ilk zamanlarda Mankre kalesi için Bağdat halifesiyle aralarında bir niza olmuştu. Bu ihtilaf, Abbasiler'e karşı tamamiyle isyan etmesini mucib oldu. Fakat Bağdat'tan sevk edilen bir ordu tarafından biraderi Nureddin'le birlikte esir edilerek zindana atılmışlardı. Bundan sonra Küçük Loristan'da Bağdat'ın nim himayesi altında bir prenslik haline girdi.

Şüca'uddin'den sonra yerine biraderinin oğlu Seyfeddin Rüstem bin Nureddin geçti.⁵⁵ Bunun idaresi zamanı bir takım masallar ile tasvir ediliyor. Filhakika bunun zamanı pek sakin geçmemiştir. Hatta, ennihayeye rakibi ve biraderi Şerafeddin Ebu Bekir kendisini katlederek yerine geçmiştir. Fakat, bu adam da mecnun olarak tanınmıştı. Binaenaleyh, bunun devri hakkında da *Şerefname*'de bazı hikâyeler vardır. Bu hikâyeler, bunların da Bağdat sarayına mensup olduklarını ve diğer kardeşini sarayda bıraktıktan sonra, Küçük

55 Şüca'uddin, biraderiyle bir müddet esir kaldıktan sonra biraderi zindanda vefat etmiş ve kendisi halifeyi temin ederek itlak ve memleketine iade olunmuştu. İkinci emareti 590'dan 621 senesine kadar devam ve eceliyle bu tarihte vefat etmişti.

Lor'un Atabeyliğinde kalabildiğini gösteriyor. Buna binaen, bu sülaleye hiçbir türlü müstakil denemez.

Şerafeddin Ebu Bekir'den sonra makamına küçük kardeşi İzzeddin Kırşaseb geçti Kırşaseb, bu sülale içinde mühim bir mevki işgal ediyor. Çünkü Bağdat'a karşı isyan eden ve o zamanlar Abbasilerle arası açık olan Şehabeddin Süleyman Şah İveh'in hemşiresi Melike Hatun ile izdivaç etmişti. Bağdat bu izdivacı muvafık addetmiyordu. Buna binaen, amcası Hüsameddin Halil'i Loristan emiri yapmak istiyordu. Halil, Şerafeddin Ebu Bekir zamanında da böyle bir teşebbüste bulunmuş, fakat o zamanlar Bağdat tarafından himaye edilmediği için, maksadına nail olamamıştı. Bu defa büyük bir ordu ile Huzistan'a gitti ve İzzeddin Kırşaseb ile büyük bir muharebeye girişti. Küçük Lor ahalisi, Bağdat tarafından himaye edilen Hüsameddin tarafını iltizam eyledi ve bu suretle Kırşaseb mağlup ve esir edildi.

Şerefname bu vaka hakkında diyor ki:

“Kırşaseb, Hüsameddin'e karşı gelmek istemiyordu. Fakat, zevce ve hemşirelerinin ibramıyla buna muvafakat etti ve iki ordu arasında müsademe başlamadan muzafferiyetden kat-ı ümit edince firar etmek istediye de muvaffak olamayarak esir düştü ve mevkiine Hüsameddin geçti.”

Hüsameddin, evvela Kırşaseb'i veliaht tayin etmişti. Fakat, bilahare bunu kabul etmedi. Bu mesele, Kırşaseb'in zevcesi Melike Hatun'a pek fena tesir eyledi. Bu kadın, Süleyman Şah İveh'ten muavenet talep etti. Bu suretle Küçük Lor ile Kürdistan arasında otuz altı muharebe oldu. İlk muharebe de Süleyman Şah mağlup olmuştu. Fakat bilahare büyük biraderi ile tekrar Küçük Lor'a hücum etti. Küçük Lor bu büyük orduya mukavemet edemedi. Hüsameddin de esir edilerek katl ve ihrak edildi. Bu suretle 640/1242 tarihinde bütün Küçük Loristan Süleyman Şah İveh'in idaresine intikal etmişti.

Bu vaziyet, Kürtler arasındaki ahvali pek güzel hallediyor. Ve bilhassa, bu muharebelerde 6000 ila 9000 kadar muharibin bulunması bu hükümdarların birtakım mahalli beylerden ibaret olduğunu ve meselenin iki aile arasındaki adem-i imtizacından neşet ettiğini gösteriyordu. Hâlbuki, Süleyman Şah İveh de Kürdiyü'l-asıl değildi.

Kürtler, iki ecnebi ailenin zevki ve ikbali için yekdiğerleriyle müsademe ediyorlardı. Fakat, kaviyyen zannedilir ki bu müsademelerde Türkmenler de mevcuttu. Zira Süleyman Şah İveh hakkındaki malumat-ı umumiye bunu müeyyettir:

Robinson tarafından Londra’da münteşir *Le Journal of the Royal Geographical Society* nam risalede neşredilen makalelerde bazı malumat vardır. Burada Süleyman Şah’ın halife Mutasım generallerinden biri olduğu zikrediliyor.

Abbasi halifelerinin bütün kumandanları Türk beylerinden ibaretti. Buna binaen, Süleyman Şah’ın da Türk olduğunu unutmamak lazımdır. Bu zat on üçüncü asrın nısf-ı evvelinde Kürdistan’da icra-yı hüküm etmiştir. Kendisi Bağdat halifesi namına hareket ediyordu. Hatta, Hüsameddin üzerine ikinci bir ordu ihsar ettiği zaman halifenin muavenetini talep etmişti. Bu meselede, Hüsameddin vaziyeti hakkında mühim bir hakikati muhtevidir. Zira eğer Hüsameddin, halifenin himayesini tanımamış olsaydı, böyle bir muavenet mümkün olamazdı. Zaten Bağdat halifeleri, daima böyle fırsatlarla etraftaki küçük isyanları tenkil ediyorlardı.

Hüsameddin’in diğer bir biraderi vardı: *Şerefname*’de Bedreddin Mesud bin Bedir bin Şüca’uddin Hurşit ünvanıyla zikrolunan bu zat, kardeşinin ihrakından sonra Mengü Han’a iltica etti. *Şerefname*, Mengü Han’a karşı olan ricasını zikrederken diyor ki:

“Mengü Han’ın huzuruna çıktığı zaman dedi ki: Biz, senin muazzam hanedanına fedakâr olduğumuz için Bağdat halifesi düşmanımıza muavenet etti.”

Bu kayd-ı tarihi, Küçük Lor prenslerinin saray mahafilindeki efkârı pek güzel izhar ediyor.

Mesud, Bağdat’ın zabtına memur edilen Hülagü’nün maiyetine girdi. Ve Bağdat’ın zabtını müteakip hasmı Süleyman Şah İveh katledildi. Bilahare, Hülagü tarafından kendisine Küçük Loristan Beyliği tevcih edildi. Bittabi Moğol himayesi bâkiydi. Binaenaleyh şu vaziyette kalan Küçük Loristan’ın istiklali mevzuu bahsedilemez. Mesud’un zaman-ı idaresi, ehemmiyetsiz geçmiştir. Çünkü doğrudan doğruya Hülagü’ye mensuptu.

Vefatından sonra Cemaleddin Bedir ve Nasreddin Ömer zamanlarındaki iki oğlu ile biraderi Hüsameddin Halil’in oğlu Taceddin arasında beylik davası hasıl oldu. Taceddin bin Hüsameddin Halil Ayaka Han’a müracat etti ve bunun bir iradesiyle Küçük Loristan Beyi tayin edildi.

Taceddin Şah, Moğol hanının emriyle memleketi idare ediyordu. Fakat bittabi büyük bir serbestiye malikti. Taceddin’i müteakip Bedreddin Mesud’un Hasan ve Hüseyin namlarında iki oğlu Loristan imaretine nasbedildi. Ayaka (Abka) Han, bu suretle Küçük Lor Beyliği’ni bir idare-i mülkiye derecesine tenzil etti. Ayaka Han’ın bir iradesi ile iki kardeşten Feleküddin

Hasan, “Hâkim Delay-Maliye Nazırı” ve İzzeddin Hüseyin de Han’ın Emlak-ı Hususiye Nazırı tayin edildi. Bu iki kardeş on beş sene kadar bu havalıyı idare etmişlerdir. Bunlar da istila fkrinden vazgeçmeyerek İsfahan’a, Nihavend’e kadar tevs-i nüfuz eylemişlerdir.

Bunlardan sonra, Taceddin Şah’ın oğlu Cemaleddin Hızır beylik makamına geçmiştir. Mumaileyh Kihatı Han’ın bir iradesiyle bu makamı işgal etmişti. Fakat, bilahare isyan ettiğinden, katlettirildi. *Şerefname* bu adamdan sonra Hüsameddin Halil sülalesinin mahvolduğunu zikrediyor (693/1294). Bunlardan sonra ortaya çıkan Hüsameddin Ömer Bey büyük bir aileye mensuptu ve kendisine “Emir” değil “Melik” ünvanı verdirmek istedi. Buna binaen İzzeddin Hüseyin’in hafidi ve Nureddin Muhammed Samsameddin Mahmud ile aralarından bir niza hasıl oldu. Fakat bu da bilaharp fasl edilerek Samsameddin Mahmud Küçük Loristan Beyi oldu. Fakat Ömer Bey ile müştereken bir aile cinayeti dolayısıyla Gazan Han’ın takibine maruz kaldılar. Bu han, her ikisini elde ederek katlettirdi. Bunlardan sonra Küçük Loristan şahıs-vahid -idaresi altına vazedilmedi. Samsameddin Mahmud’u İzzeddin Muhammed bin Hüseyin bin Bedreddin Mesud bin Nureddin Hasan istihlaf ettiyse de serbestce idare-i umur edemeyip Gazan Han tarafından mensup bir hazinedar bulundurulmuştur. Kendisi yalnız arazi-i hususiyenin idaresine nezaret ediyordu. Bu suretle, Küçük Loristan tekrar bir refaha nail oldu.

İzzeddin Muhammed’in vefatından sonra zevcesi Devlet Hatun, heyet-i umumiye kararı ve Han’ın iradesiyle emir tayin edildi (716). Fakat, bu kadın Moğol Hanı’nın diğer memurın-i siyasiyesinden madud olan ve *Şerefname*’de “hükkam” addedilen eşhas ile geçinemedi. Buna binaen idareyi kendi biraderi İzzeddin’e terk etti. Bunu müteakip, Küçük Loristan sülalesi tamamiyle tebeddül etmiştir. Zira Devlet Hatun Moğoldu. Binaenaleyh Loristan’da Moğol sülalesi icra-yı hükme başlamıştı. Fakat bunların da zaman-ı idareleri ehemmiyetsiz geçmiştir. Zaten Moğollar işe müdahale-i fiiliyede bulundukları zamanlar beylerin bütün harekâtı takibata uğruyordu. Bu takibat, İzzeddin’in oğlu Şüca’uddin Mahmud zamanında daha bariz bir şekil almıştır. Fakat, bu Şüca’uddin, hareket-ı istiklaliyeye ibtidar etmiş ve Moğol hanına muarız bazı teşebbüsatta bulunmak istemişse de bura ahalişi bu gibi teşebbüsata muvafakat etmemişlerdir. *Şerefname* bunun katlini ahali ile kendisi arasında tekevvün eden bir meseleye ibtina ettiriyor. Hâlbuki bunun hakkında diğer müverrihler ve bilhassa Moğol hanedanının tarihi aksi malumat veriyor. Ve bir iki satır yukarıda söyledigimizi tasdik ediyor.

Bilahare, oğlu Melik İzzeddin Hin [sic], Irak sultanı ile akd-i ittifak etti. Zira bu sırada Timur Kürkan her tarafa dehşet salıyor ve bütün hanedanları mahvediyordu. Bu küçük sülale de buna mukavemet edemedi ve Timur Kürkan tarafından esir edilerek Semerkand'a gönderildi. Oğlu Seyid Ahmed ise Kaşkar civarında "Endikan" kasabasında hapsedildi.

Timur Kürkan, her tarafa ateş saçarak hududunu tevsî ettikten sonra pa-yitahtına çekilmişti. Bu sırada vasi memalikindeki ahali-i muhtelifenin idaresi için kendi beylerini istihdam etmek siyasetini terviç etti. Bu tarz idare, bütün Asya-yı Vüsta hanları tarafından tatbik edilmiş bir usuldü. Buna bina-en Melik İzzeddin, oğlu Seyid Ahmed ile beraber Loristan'a gönderildiler. Fakat, burada bir mesele-i dâhiliye yüzünden İzzeddin, Timur tarafından idam ve oğlu Seyid Ahmed Loristan beyi tayin edildi.⁵⁶

Bunu müteakip yerine biraderi Şah Hüseyin geçmiştir. Bu sırada Kürkan sülalesi arasında bir nifak vardı. Şah Hüseyin bundan istifade ve arazisini cebren tevsie teşebbüs ederek Hemdan, Cerbadgan⁵⁷ ve İsfahan yakınlarına kadar yaklaşmışken Şehrizar beyleri tarafından katledildi. Bu vaka Küçük Lor'un Safeviler himayesine intikalini mucib olmuştur. Oğlu Şah Rüstem, Şah İsmail Safevi'nin himayesini kabul etmiş ve bunun ümerası meyanına dâhil olmuştu. Şah İsmail, buna nakdî muavenette de bulunuyordu. Şah Rüstem'i büyük oğlu Oğuz istihlaf etti (940/1533). Fakat, Oğuz aynı zamanda büyük bir kumandandı. Ve zamanında taht-ı saltanata geçen Safeviler'den Şah Tahmasb, mumailiye ordusuna serdar tayin etti. Oğuz büyük bir ordu ile Özbek Han'ı Abdah'ın⁵⁸ üzerine gitti. Bu han Horasan'a gelmiş ve İran'ın heyet-i umumiyesini tehlikeye koymuştu.

Oğuz Bey seferde bulunduğu müddet için küçük kardeşi Cihangir'i yerine naip tayin etti. Hâlbuki bu sülale aslen Moğol Türk'tü. O zamanlar bu gibi Türk ümerası daima istiklal mefkureleriyle müteharrik oldukları cihetle bu ailenin de istiklal fikriyle hareket edeceği tabiiydi ve nitekim öyle oldu. Çünkü, Cihangir, "ulusların ve aşiretlerin itimadını elde ederek istiklalini ilan etti."

56 *Sahâisü'l-Abbar*'a nazaran Seyid Ahmed, pederinin katlinden sonra Loristan'da ihtifa ederek Timur'un vefatını müteakip meydana çıkmış ve (810) Loristan'da tekrar ve müstakillen tesis-i hükümet eylemiştir.

57 Acemcesi "Kırbadkan", Hemedan civarında bir kasabadır.

58 Maverâünnehir'deki "Özbek" hükümetinin beşinci hükümdarı olan Abdah Han ki mezkur hükümet müessisi Şeybek Han'ın hafidi, Kircem Han'ın oğludur.

Şerefname'nin burada "ulus" kaydı Küçük Lor hanedanlarının yalnız Kürt aşiretleriyle muhat olmadıklarını ve yanlarında heyat-ı hükümeti teşkil eden Türklerinde bulunduklarını gösteriyor. Zira "ulus" kelimesi Türk aşiret ve rüesasına verilen bir sıfattır. Ve "uluslarla aşiretlerin itimadını elde etti" kaydından da anlaşılacağı vechile Cihangir'in Kürtler'den başka milletlere de istinad ettiği sabit oluyor.

Oğuz Bey muharebeden avdet ettikten sonra kardeşine karşı gelmek istemiş ise de ahalinin Cihangir'e sadık kalması sebebiyle aralarında tekevvün eden bir muharebede katledilmiştir. Fakat, kendisi de tam bir istiklale malik olamamıştır. Çünkü, daima Şah Tahmasb'ın emirlerine inkiyada mecbur olmuştur. Fakat hadidülmizac ve haris-i istiklal olması hasebiyle bazı istiklalkârane harekate ibtidar ediyordu. Nihayet, Şah Tahmasb'ın bir emriyle azil ve katlolundu. Bunun katlinden sonra makamına, mahdumu ikinci Şah Rüstem geçti. Şah Tahmasb ikinci Rüstem'in emaretini tasdik ettiyse de bu aile hakkında samimi fikirleri yoktu. Zira, Küçük Loristan prenslerinin daimi ihtilal içinde bulunmalarını ve daima etrafa hücum ederek tevsi-i hudut eylemelerini muvafık görmüyordu. Bunlar birtakım kabilelerden mürekkep ve her türlü şekl-i hükümetten âri olmakla beraber bu aileden de Şah Rüstem'in pek küçük bir oğlundan başka bir prens kalmamıştı. Buna binaen, Şah Rüstem'in katli ile Lor hanedanı zeval bulacaktı. Şah Tahmasb bu planı tertip ederek Şah Rüstem'in ümerasından Emir Selem Kuzri'yi elde etti. Ve bunun delaletiyle Şah Rüstem Tahran'a gitti. Şah Tahmasb, Şah Rüstem'i derhal hapsedtirdi.

Uluslar, beyler Şah Tahmasb'ın fikrini anlamışlardı. Buna binaen Şah Rüstem'in küçük oğlu Muhammedi'yi Çenkleh Kalesi'nde sakladılar. Ve burada muhafazasına itina ettiler. Fakat Küçük Loristan da reissiz kalmıştı. Zaten aşiretler daima seyyar olduklarından bunun ehemmiyeti yoktu. Birkaç sene böyle geçti. Nihayet bir gün "Şah Rüstem" namında bir adam ortaya çıktı. Bu Şah Tahmasb'ın hapsedtirdiği Şah Rüstem'e pek ziyade benziyordu. Aynı zamanda aradan beş sene kadar bir müddet de geçmişti. Sonra, Küçük Loristan'ı da pek güzel bildiğinden rolünü muvaffakiyetle yapabiliyordu. Gerek Şah Rüstem'in zevceleri ve gerek memleketinin büyükleri buna aldandılar. Kendisi, Şah Tahmasb'ın hapsedtiği kaleden firar ettiğini iddia ediyordu. Bu suretle tekrar Loristan Beyliği'ni tesis etti.

Şah Tahmasb bu vakayı işitir işitmez, pek ziyade hiddetlendi. Ve derhal Şah Rüstem'i serbest bıraktı ve bir irade ile Loristan Beyi tayin etti. Tabi bu

mesele Loristan'da bir aksi tesir icra eyledi. Ve Düzme Şah Rüstem katledilerek hakiki Şah Rüstem evvelki mevkiine geçti.

Bu sırada Şah Rüstem'in biraderi Muhammedî'de büyümüş ve kendi taraftarlarıyla biraderine musallat olmaya başlamıştı. Aralarında büyük bir muharebe olacağı sırada bazı miyanecilerin muaveneti ile harp bertaraf edildi ve Küçük Lor'un altı kısmından dördü Şah Rüstem'e, diğer ikisi de Muhammedî'ye verildi. Bu netice her ikisi tarafından da kabul edildi. Fakat, bilahare Muhammedî birçok serkeşliklere teşebbüs etti. Nihayet bir ziyafette ümerasıyla beraber hapsolundu.

Bunun üç oğlu vardı. Bunlar pederlerine yapılan muameleye mukabil isyan ederek gerek amcaları Rüstem'i ve gerek Şah Tahmasb'ı ciddi bir surette tehdite başladılar. Her tarafı akınlarla yağma ediyor, yolları kesiyorlardı. Buna binaen Lor'un bütün rüesası toplandı. Bunların eşkiyalıklarına mani olabilmek için pederleri Muhammedî'nin hapisten çıkarılması lazım geldiğini mübeyyin, Şah Tahmasb'a bir ârıza takdim ettiler. Şah Tahmasb bu talebi is'af ve bazı kuyud-ı ihtiyatiye ile Muhammedî'yi tahliye etti. Muhammedî, rehine olarak çocuklarını Şah Tahmasb'a bırakacaktı. Fakat bir fırsat bularak çocukları ile firar etmiş ve biraderi Rüstem Şah'ı da tehdit ederek Küçük Loristan'ın hâkim-i yeganesi kalmıştı.

Bilahare Şah Tahmasb ile de uyuşmuş ve o sırada Şah Tahmasb'ın yerine geçen ikinci Şah İsmail ile de münasebat-ı dostane tesis etmişti. Bilhassa Sultan Murad-ı Salis ile münasebat-ı hasene peydasına muvaffak olmuş ve Küçük Loristan'ı müşarünileyh himayesine terk eylemişti. Bu suretle Osmanlı hükümeti de Küçük Loristan mukadderatıyla alaka peyda etmeye başlamıştı.

Fakat bilahare hükümet-i Osmaniye'ye karşı isyan etmiş ve Bağdat Beylerbeyi de bunun derdestine memur edilmişti. Lakin ne kendisi ve ne de çocukları derdest edilemedi. Meselenin böyle bir şekil alması İran'ı da memnun ediyordu. Buna binaen İran hükümeti Osmanlı himayesinin ilgası için Muhammedî'ye muavenet etmeye hazırды. Fakat, ilk zamanlarda buna muvafık olamadı. Bilahare pederinin vefatından sonra yerine oğlu Şah Verdi geçtiği zaman bu muavenet başladı. Ve Küçük Loristan Osmanlı himayesinden İran himayesine intikal etti.

Bu şekil-i idare bir müddet devam ettiyse de bir müddet sonra Şah Muhammed ile Şah Verdi arasında bir ihtilaf başgösterdi ve Şah Verdi Bağdat'a iltica ederek Osmanlıların muavenetini talep etti. Bu hal, İran hükümetini pek ziyade düşündürdü. Ve derhal Şah Verdi'ye haber gönderi-

lerek bütün selahiyeti iade edildiği ve tekrar Küçük Loristan prensi tayin olunduğu bildirildi. Şah Verdi derhal makamına geçti.

Şerefname sahibi 1005/1597'de cereyan eden bu vakada bizzat müdâhildir. *Şerefname* bu babda diyor ki:

“Halihazırda, bu prensin idare-i mutlakası caridir. Memleket İran Şahı'nın himaye-i âliyesi altında bulunuyor.”

Bundan sonra devam eden üç yüz sene zarfında İran-Osmanlı hududu pek ziyade tahavvülata duçar olmuş ve İran'ın ahval-i dâhiliyesi ise tamamiyele eski şeklini muhafaza etmiştir. Buna binaen bugünkü Lor havalisini de eski Lor havalisi gibi bir şekli idarede görmek gayet tabidir. Bunlar kendi reislerinin idaresinde bulunurlar ve reisleri İran Hükümeti ile münasebette bulunabilirler. Bugün bunların havaliinde muharebeler yoktur. Eskisi gibi Cihangirler de dolaşmıyor. Hâlbuki bunlar, ancak böyle zamanlarda bir ehemmiyet alabilirlerdi. Yoksa hal-i sulhte hiçbir mevcudiyetleri mevzubahis edilemez. Bu sebeple bunlar, şimdi birer aşiretten başka bir şey değildir. Ve bu aşiretler hâlâ atalettedirler. Yalnız İran hükümetinin hukuk-ı siyasesine istinat ettiklerinden hudutlarını temin edebiliyorlar. Bunların büyük bir kısmı, İran hükümetinin mesail-i dâhiliyesine de müdahale etmeye başlamışlardır. Şahlar, bunların muavenetlerine istinaden hareket ediyorlar. Hatta bazı şehirler istisna edilirse İran hemen umumiyetle aşiret hayatındadır. Buna binaen heyet-i umumiye arasındaki nisbet üzerine bu Kürt aşair reislerinin de ehemmiyeti vardır. İran hükümeti, bunları daire-i itikada alamamıştır. Son zamanlarda ise, bunların mühim bir miktarı Türkiye'ye geçmiştir.

Erdelan Prensleri

Şerefname, bunları Kürdistan'ın en kuvvetli ve isimlerini hutbelerde kıraat ettiren, bazen kendi namlarına sikke darbeyleyen beyleri olmak üzere gösteriyor. Bu sülale Baba Erdelan namında bir şahıs tarafından tesis edilmiştir. *Şerefname*, bu şahsı Diyarbekir'deki hükümet-i Mervaniye müessisi Ahmed Mervan ailesine nisbet ediyor. Bu babda kati malumat yoktur. Fakat, bu sülalenin Cengiz Han zamanında ve bu hanın emriyle teccüss ettiği hakkında malumat-ı kâfiye vardır. Cengiz Han, bir gün İran ve Kürdistan'ı işgal ettikten sonra Şehrizar'u da taht-ı inkıyadına almıştı. Bu sırada bu kalenin idaresi için Baba Erdelan'ı tayin etti. Baba Erdelan, bir müddet “Goran” Kürtleri arasında bulunmuş ve bilahare Cengiz'in hizmetine girmişti. Eğer *Şerefname* mazbutatı kabul edilecek olursa Baba Erdelan'ın ne suretle

Şhrizor beyliğine geldiğini anlamak müşkül olur. Hâlbuki diğer Şark asarında Baba Erdelan'ın Cengiz hizmetinde bulunduğu hakkında bir kayıt vardır. Yalnız bu kaydın *Şerefname*'de ki Erdelan ismiyle kati bir müşabehatı yoktur. Burada, Erdelan Kelimesinin “n” si mahzufdur. Ve “Baba Ardela” olarak mukayyettir. Belki *Şerefname* bir kelime oyunu yaparak, bu kelimeyi Kürt aşireti ismine teşbih etmiştir. Bu cihet de henüz meşkukdur. Baba Erdelan'ın tercüme-i hali de bir masal şekline girmiştir. Bunun ne suretle ilan-ı istiklal ettiği ve Moğollar'a ne suretle hizmet eylediği malum değildir. *Şerefname* bunun zamanındaki vekayiden hiç bahsetmez. Hatta kendisinden sonra makamına geçen oğlu Kelul'un da idare-i hükümeti meşkukdur. Bilhassa Kelul'dan sonra gelen ve isimleri âtîde dercedilen altı prensin de idareleri ve hayat-ı hususiyeleri malum değildir.

- 1- Hızır Bey bin Kelul Bey
- 2- İlyas Bey bin Hızır Bey
- 3- Hızır Bey bin İlyas Bey
- 4- Hasan Bey bin Hızır Bey
- 5- Baylu Bey bin Hasan Bey
- 6- Munzir Bey bin Baylu Bey

Bu hal, bu sülale ibtidasının muayyen olmadığını ve “Baba Erdelan” kelimesinin bir şahsı ifade eylemediğini gösteriyor. Buna binaen Baba Erdelan'ın Ahmed bin Mervan sülalesine mensubiyeti hakkındaki kaydı kabul etmek mümkün değildir. Lakin bunun yerine başka bir kaydın ikamesi de aynı imkânsızlık dâhilinde bulunuyor. Yalnız Cengiz Han'ın emriyle buraya gelen Baba Erdelan'ın Cengiz ümerasından biri olduğu hakkındaki sarîh kayıttan istifade ederek denebilir ki, Baba Ardelen bir Cengiz serdarıdır ve milleti meşkukdur.

Yalnız mensup olduğu terbiye ve muhit-i ictimai ile vicdan-ı ictimaiyi Moğollar'da aramak lazımdır. Buna binaen, bu sülale de Türk ruhiyeti dâhilinde teşekkül etmiş oluyor demektir.

Bu sülaleden malum olan, kendisinden sonra muntazam bir silsile takip edebilen şahıs Memun'dur. Bu zat, altı mechul beyin sonuncusu olan Manzur'un oğludur. *Şerefname* bunun ismini zikrederken âtîdeki uzun silsileyi ilave ediyor.

“Memun bin Manzur bin Baylı bin Hasan bin Hızır bin İlyas bin İkinci Hızır bin Kelul bin Baba Erdelan.” Bunun devri, bir sükunet içinde geç-

miştir. *Şerefname* mumaileyhin istiklal-i tamme malik olduğunu kaydediyor. Lakin, diğer Şark tarihlerinde bu babda malumat mefkuddur. Buna bina- en Memun devrini de esrarengiz addetmek mümkün olabilir. *Şerefname*, Memun'un Bike Bey, Sorhab Bey, Mahmud Bey namlarında üç oğlu kaldı- ğını kaydediyor.

Memun bin Manzur'un vefatından sonra yerine büyük oğlu Bike Bey geçti. Fakat, bu bey, beyliğin bütün aşiretlerini taht-ı idaresine alamamış- tı. Kardeşleri de birer mahalde beylik tesis ve müstakilen hareket eylemiş- lerd. Bu suretle, Erdelan Prenslığı iki mühim kısma ayrılmış oluyordu. *Şerefname* yalnız, Bike Bey'in idaresinde kalan nevahiyi zikrediyor ki bunlar da bervech-i âti: Kale-i Çerh- Zalim, Tağsu, Şemiran, Havar, Siman, Davdan yahut Ravdan, Gül Anber kasabalarıdır.

Bike Bey'i istihlaf eden oğlu Memun Bey'in hissiyat-ı tarihiyesi müsbit- tir. Bu adam, Türk sultanlarının alakadar oldukları ve bir iki defa geçtikleri Bağdat yolu üzerinde kain Şehrizar'da bulunduğu halde, idaresinde olan aşiretleri taht-ı inkiyada alamıyordu. Bu suretle, yol tehlikede bulunuyor- du. Sultan Süleyman-ı Kanuni, Şehrizar'un zaptı için Kürdistan beylerinden bir çoğunun kumandanı olmak üzere İmadiye Emiri Sultan Hüseyin Bey'i gönderdi. Hüseyin Bey, Zalim Kalesinde Memun Bey'i muhasara etti ve nihayet esir ederek İstanbul'a gönderdi. Bu suretle"Şehrizar" prensliğinin heyet-i umumiyesi Türk sultanlarının idaresine geçmiş oldu. Fakat az bir müddet sonra Şah Tahmasb meydana çıkmıştı. O zamanlar İran ile Türkiye yek diğerine rakiptiler. Bu sebeple daima yek diğerinin aleyhine harekatta bulunuyorlardı. Bilhassa Kürt beyleri bunların elinde birer oyuncaktı.

Memun'un amcası Sorhab Bey, Şah Tahmasb'ın himayesinden cesaret aldı ve birader zadesinin memalikeinde kendisinin idaresinde bulunan Noi⁵⁹, Mecile (Mechilek), Mahrevan, Tenvire, Kolos, Neşkas kasabalarına ilhak ey- ledi ve heyet-i umumiyesini de Tahmasb'ın himayesine vazetti.

Kanuni Sultan Süleyman derhal mukabele-i bilmisliyle tevessül etti ve Memun Bey'i tahliye ettirerek Bağdat'a tâbi Hille'ye Sancak Beyi tayin etti. Surucek⁶⁰ sancağını da biraderi İsmail Bey'e terk etti. Fakat, bunların karşı- sında Sorhab'ın tesis ettiği Şehrizar müttehit beyliği mevcuttu. Ne Memun, ne de biraderi İsmail buna icra-yı tesir edemiyordu.

59 Kerkük'e merbut "Köy Sancak" kazasının eski ismi.

60 Kerkük'ün şarkındaki sarp dağlar arasında eski bir kaledir.

Sorhab, İran'ın himayesi altında yaşıyordu. Fakat, bilahare bazı vakayiden istifade ederek İran'ın himaye-i siyasiyesini de terk etti ve müstakil bir idare-i mutlakaya başladı. Hayat-ı idaresinin kısm-ı azamı sulh ve sükun içinde geçmiştir. Bu adam Şhrizor beylerinin en yüksek bir şahsiyetidir. *Şerefname* bunun zekâ ve idaresini methettikten sonra on bir evlat bıraktığını da ilave ediyor ki isimleri şunlardır:

- 1- Hüseyin,
- 2- İskender,
- 3- Sultan Ali
- 4- Yakub,
- 5- Behram
- 6- Besat
- 7- Zülfikar
- 8- Asılmış
- 9- Şehsuvar
- 10- Saru
- 11- Kasım.

Sorhab Bey'den sonra Hille sancağı Bey i Memun Bey'in oğlu Muhammed Bey meydana çıkıyor. Bu zat, peder ve amcasının vefatı üzerine hem Hille ve hem de Surucek sancaklarının beyi tayin olundu ve derhal hududunu tevsie başlayarak, Karabağ, Şehripazar, Demheran -yahut Delcuran- kasabalarını da taht-ı idaresine aldı ve bir de mirasının kendisine tefvizi için Sultan Süleyman'a müracaat etti.

Sadriazam Rüstem Paşa, Bağdat Mirimiranı Osman ve sair Kürdistan emirleriyle birlikte Erdelan eyaletinin zabt ve Memalik-i Osmaniye'ye ilhak olunması emrini aldılar. Büyük biraderi Muhammed Bey'in tahsin ettiği "Zalim" Kalesi'ni muhasara etti, iki sene devam eden bu muhasarada Muhammed Bey vefat etti. Fakat, Şah Tahmasb muhasarlara muavenette bulunuyordu. Bu suretle, Rüstem Paşa muhasarayı terk etti ve "Şhrizor" üzerine yürüdü. Fakat, bu sırada ecel-i mev'uduyle vefat eyledi. Bunun üzerine yerine geçen Baltacı Mehmed Paşa büyük bir şiddet ile Şhrizor'u ve Erdelan havalisini zaptetti. Erdelan Prenslığı 969/1562 tarihinden sonra Türk sultanlarının idaresine intikal eyledi. Hükümet-i Osmaniye bundan sonra, mahirane bir siyaset takip etmeğe başladı. Ve bu sebeptendir ki, daha bir tarafın himayesinde yaşamakla her gün bir macera tevliid eden Kürt beylikleri, Türk idaresinde aynı macerayı geçirememişlerdir. Filhakika tekrar

kendi muhitlerinde kalmışlar, fakat başka devletler hesabına geçmeye ve büyük istilalara kalkışmaya muvaffak olamamışlardır.

Muhammed Bey'in vefatından sonra, meydan Sorhab Bey'in oğullarına kalmıştı. Çünkü yukarıda izah edildiği gibi Sorhab, İran himayesi altında olarak ayrı emaret teşkil etmiş bulunuyordu. Buna binaen Hille ve Sorucek beyleri zamanında da bunun idaresi bakiydi. Kendisinden sonra yerine oğlu Sultan Ali geçti ise de bir seneden ziyade yaşamadı. Ve vefatından sonra biraderi Besat ile oğlu Timur Han arasında bir münazaa çıktı. Besat, biraderinin mekiini işgal etmişti. Hâlbuki Timur Han kuvvetli müfrezelerle bu havaliyi yağma ediyordu. Bu zat aynı zamanda Türkler tarafından da himaye ediliyordu. Bu suretle amcasını mağlup etti ve yerine geçti. Kendisi o zamanlar mevki-i saltanata geçmiş olan Sultan Murad Han'ın hâkimiyeti altında kalmaya razı oldu (988-1580).

Aynı zamanda Hükümet-i Osmaniye mumaileyhe Şehrizor havalisinin Mirimiranlığını ve paşalık ünvanını tevcih etti ve dört oğlu da birer sancak beyi nasbolundu.

Şerefname bu sancakları bervech-i âtî taksimat ile zikrediyor:

- 1- Sultan Ali: Sine, Hasanabad, Kızılca Kaleler'in Sancak Beyi.
- 2- Budak Bey: Karadağ Sancak Beyi.
- 3- Murad Bey: Mehrevan Sancak Beyi.
- 4- Bedirhan: Şehripazar Sancak Beyi.

Timur Han Paşa devri Kürdistan için büyük bir felaket addolunabilir. Bu adam, daima çapulculuğa devam etmiştir. Hatta Ömer Bey ile Loristan Prensi Şah Verdi, bunun belasından kurtulmak üzere kendisine bir tuzak tertip etmişler ve burada kendisini esir etmişler ise de tekrar kurtulmuş ve eski yağmakarlığına devam etmiştir. Nihayet "Zerrin Kemer" havalisini işgal etmek için yaptığı muharebede telef olmuştur (998/1590).

Yerine biraderi Holu Han geçti. Bu adam biraderi derecesinde bir yağmager değildi. Fakat, Kürt aşiretlerinin bir tabiatı hükmünde olan ve sonra beylerin varidat-ı umumiyesini teşkil eden yağmalardan vaz geçmek mümkün değildi. Buna binaen, Sultan Murad Han'a itaati ziyadeleştirdi. Fakat, daima civardaki kasabaları mahsul zamanları yağmada taannüd ediyordu.

Şerefname sahibi, bu tarihten ileri gitmiyor ve bunun hakkında son söz olmak üzere:

"Bugün hâlâ bu zat tarafından bu sancak idare olunuyor. Kendisi pek ziyade muktedir ve sahib-i iradedir" diyor (1005/1596).

O zamandan bu tarihe kadar Osmanlı hükümetinin şekl-i idaresi ve o zamana ait taksimat-ı mülkiye tamamen değişmiş ise de kasabalar haricindeki Kürt aşiret hayatında ancak pek cüzi tebeddülatabilmiştir.

Hakkâri Prensleri

Hakkâri Prensleri Şembu(Chemlv) ismiyle şöhret bulmuşlardır. Menşeleri hakkında hiçbir malumat yoktur. *Şerefname*, bunları pek ziyade meth ve kendilerinin pek asil ve eski bir aileye mensup olduklarını ve memleketlerini pek ziyade sevdiklerini kaydediyor. Lakin menşeleri kendisince de meçhuldür. Yalnız, bir yerde bunların Abbasi halifeleriyle alakadar olduklarını zikreyliyor. Bu kayda ne kadar ehemmiyet verilmesi lazım geleceğini anlamak pek güçtür. Aynı zamanda sülalenin menşesini taharri ederken esas terk edilerek Timur Kürkan devrine ait bir hikâyeye naklediliyor. Fakat asıl sülalenin malum ve fiilen müessesisi olan Esdaleddin bin Külâbi'nin şeceresi tetkik edilirken burada da Türklerin bir beylik tesis ettikleri hakkında pek çok emarelere destres olunuyor. İlk ve en mühim emare Timur Kürkan münasebetidir. Timur Kürkan Hakkâri ve havalisini zaptettikten sonra mühim bir devr-i tarihi başlıyor. Ve bir müddet Hakkâri Prensliği inhisafa uğruyor. Burada İzzeddin, Nasreddin gibi bir iki bey ismi zikrediliyor. Fakat, bunlar hakkında hiç de serahat mevcut değildir. Her şey müphemdir ve *Şerefname*'de, şairane bir makale tarzında Timur ile bir muharebeden bahis ile iktifa olunuyor.

Şerefname, Timur zamanını menşe' addetmiyor. Ona göre Timur'dan evvel bu prensler vardı. Ve sülale Abbasiler zamanında teşekkül etmişti. Fakat bu babda hiçbir emare mevcut değildir. Yalnız ikinci defa burada prenslik tesis eden Esdüddin bin Külâbi bin İmadüddin namındaki zatın hayatından bahsetmek biraz mümkündür. Tarih mazbutatına nazaran, bu zat Mısır'dan gelmiştir. Fakat *Şerefname* bu zatın Hakkâri Prensleri ailesine mensup olduğundan bahsediyor. Bu babda sarîh bir kayıt yoktur. Zira bu zatı vaktiyle prens yapan âmiller arasında bir aile münasebeti görülüyor. Bu adam Mısır'da büyük bir şöhret kazanarak o zamanlar Mısır'da icra-yı hükümet eden Mülük-i Çerakise'nin bir serdarı olmuş ve bir muharebede bir kolunu kaybederek altın bir kol yaptırmakla "Esdüddin Zerrinçenk" namını almış. Sonra, Hakkâri Prenslerinin Asurilere tasallutu üzerine Mısır'daki bazı Asuriler, Esdüddin Zerrinçenk'in Hakkâri ve havalisi Beyi tayin olunmasını arzu etmişler ve *Şerefname*'nin pek serahatle kaydettiği üzere Asurilerin muavenet-i siyasiyesinde Hakkâri Beyi olmuş. Şu halde meselenin tarz-ı ce-

reyanı aile münasebetine hiç de temas etmemiştir. Aynı zamanda bu ikinci sülaleden evvelki Hakkâri sülalesi hakkında da hiçbir malumat yoktur. Binaenaleyh Esedüddin Külâbi'nin ilk Hakkâri prensleri sülalesinden olduğu hakkında iddia kabil-i cerhtir.

Sonra Hakkâri prensleri Şembu ismiyle şöhrat bulmuştur. Bu isim, Âsuri Hristiyanları'nın günü olan "Şenbe-Pazar" gününde beyliğin teessüs etmesinden neş'et ediyor. Fakat bu ismin pek ziyade şöhrat bulması, ilk zamanlardaki Âsuri Hristiyanları'nın büyük tesirleri olduğunu izhar ediyor.

Mesele buraya kadar açık ve vazih gibi görünür. Fakat bilahare tekrar müphem bir safhaya giriyor. Esedüddin'in hayat-ı siyasiyesi ve Hakkâri Prensligi'nin hududu malum değildir. Filhakika, bu prenslik de diğer prenslikler gibi bir iki aşiretten ibarettir. Ve hudutları bunların yaylalarına ve haymenişin oldukları gayri malum yerlere kadar imtidad eder. Fakat, burada Âsur Hristiyanları'yla Hakkâri Kürtleri arasındaki rekabetin ne suretle cereyan ettiğini bilmek bir ihtiyaç hükmündedir. Maatteessüf bu malum değildir.

İsdaledin'den sonra makamına Melik İzzeddin bin Şir geçti. Bunun z devam eden devri de sükûnetle geçmiştir. Zaten bu zamanlarda Asya-yı Garbî'de maceralar mevcut değildi. İzzeddin Şir'in oğlu Zahid Bey altmış sene kadar beylik etmiştir. Zahid Bey müstakil yaşayamamıştır. Bu hal Kürt beylerinin bir mukadderatı gibi addolunmalıdır. Çünkü bu zat hükümetini Şah İsmail Safevi'nin taht-ı himayesine vaz' ederken ecdadının nasıl hareket ettiklerinden haberdar olması lazım geliyordu. Şah İsmail ile kendisi arasında hiçbir münaza yokken ve gerek pederi Melik İzzeddin bin Şir ve gerek büyük pederi Esedüddin bin Külâbi zamanlarında da böyle bir macera cereyan etmemişken, derhal ve bilasebep böyle bir himayeyi kabul etmesi ne demekti? Zannediliyor ki Esedüddin'in pederi zamanında da başka bir himaye mevcuttu. Bilhassa Esedüddin zamanında Mülük-i Çerakise ile civardaki Osmanlı hükümetinin pek mühim muaveneti olması muhtemeldir. Çünkü Zahid Bey'in Şah İsmail tarafını iltizam etmesi Safeviler'in rakibi olan hükümetlere karşı bir husumet manasını tazammun ediyordu. Aynı zamanda unutulmamalıdır ki bunlar mezheben "Sünnî"ydi. Zahid Bey, bütün hayatını Şah İsmail himayesi altında geçirdi. Vefatından evvel memalikini iki oğlu arasında taksim etti:

Bunların birisi Melik Bey diğeri de Seyid Muhammed Bey'di. Her ikisi de birer mahalde icra-yı hükümet etmişlerdir. Fakat bu zamanlarda da İran himayesi devam ediyordu. Melik Bey, Bay Kalesi civarında bulunuyordu.

Kendisinin yedi oğlu vardı. Bunlar beyliğin birer parçasında hükümrân olmak istiyorlardı. Evvela en büyük oğlu Zeynel Bey isyan ve Bay Kalesi'nin muhafızlarıyla birleşerek pederinin üzerine hücum etti. İlk müsademe de pederi esir düştü. Ve bunu hapsedtirerek yerine geçti. Fakat Melik Bey diğer oğlu Hüseyin Bey'in vasıtasıyla hapisten firar ederek biraderi Seyid Muhammed Bey'in yanına gitti. Melik'in diğer beş oğlu prensliğin birer köşesinde isyan etmişlerdi. Bunların kimisi İranilere kimisi Türklere ve bir ikisi de yalnız bazı aşiretlere istinat ediyorlardı. Bu idare büyük bir keşme-keş içinde kaldı. Bilhassa Hakkâri Prensliği üzerinde himaye sahibi olan Şah Tahmasb, bu işe müdahale edemiyordu. Osmanlı nüfuzu Şirvan'daki Serdar Mustafa Paşa'nın müdahalesiyle tezayüd etmeye başladı. Bu zatın sayesinde Hakkâri, Van, Bitlis, Hoy hülâsa bütün Kürdistan Osmanlı hanedanının eline geçmişti. Yalnız, bu beylikler aşiretler içinde ve dağ kenarlarında oldukları için katı bir istilaya maruz kalmaları mümkün değildi. Bu sebeple yine eski aşiret beyleri baki kalıyordu. Zaten Osmanlı idaresi, bunların bekalarından memnundu. Çünkü aşiretler daima yağmager olduklarından bunları birisinin idaresine terk etmek ve lüzumunda yalnız bir şahsı mesul addetmek daha muvafıktı. Bu şahıs ise, nüfuz sahibi olmak mecburiyetindeydi. Buna binaen eski beyler haliyle terk edilmişti.

Seyid Muhammed Bey, "Vastan"⁶¹ oturuyordu. Zeynel Bey'in isyanından bu da müteessir olmuştu. Zira Zeynel Bey buraya da tasallut etmiş ve büyük pederinin zamanındaki vâsi Hakkâri Beyliği'ni tesis etmek sevdasına düşmüştü. Fakat burada mağlup edildi. Ve derhal "İmadiye" Beyi'ne iltica ederek buradan Kanuni Sultan Süleyman'a müracat etti. Vezir Rüstem Paşa Zeynel Bey'i müdafaa etmeyi arzu ediyordu. Zira Seyid Muhammed Bey Şah Tahmasb'la münasabat-ı dostanede bulunuyordu. Filhakika halihazırda bu havalı Osmanlıların idaresindeydi. Fakat, bu münasebetin bir tehlike tevhit etmesi melhuzdu. Buna binaen Zeynel Bey'i himaye etmek lazımdı. Sonra Zeynel Bey'in himayesi Şah Tahmasb aleyhinde bir hareket oluyordu. Zira ilk zamanlarda Şah Tahmasb'a istinaden isyan eden Zeynel Bey'in bilahare Şah Tahmasb'a ihanet etmesi gibi bir netice tevellüd ediyordu. Babıalı bu planın tahakkuk etmesi için bazı rehineler istedi ve Zeynel Bey buna razı oldu. Fakat o sırada Cezire Beylerinden Bedir Bey'in bir çetesi tarafından yaralandı. Badehu, Bedir Bey'in zevcesi tarafından tedavi edilerek tekrar

61 Van vilayetine tâbi Gevaş kazasının merkezi.

Hakkâri'ye gönderildi. Bu fasıl *Şerefname*'de büyük bir masal tarzında zikrediliyor.⁶²

Bu vaka cereyan ederken, Seyid Muhammed yerinde bulunuyordu. Zeynel Bey'in esir ve yaralı olması Babialı'yi intizara mecbur etmişti. Fakat, Zeynel Bey avdet eder etmez Seyid Muhammed Bey hakkındaki plan tekrar meydana çıktı. Van Mirimiranı İskender Paşa, Zeynel Bey ile münasebet-i hasenede bulunuyordu. Bunun üzerine Seyid Muhammed Bey'in ortadan kaldırılması ve yerine Zeynel Bey'in getirilmesi için Babialı'ye yazdı. Babialı buna muvaffakat etti. Ve aynı zamanda Seyid Muhammed Bey'in idam edilmesi şartını da koydu. Fakat, en nihayet cebre tevessül ve kendisiyle oğlu elde edilerek idam edildi.

Bunun üzerine Zeynel Bey, Hakkâri Beyi nasbolundu. Babialı ilk defa olarak bu kadar büyük bir nüfuz göstermişti.

Bu sıralarda Zeynel Bey'e "Bosna"da büyük bir zeamet verildi. Kendisi Cezire'den avdetinden sonra tereddüt içinde kalmıştı. O sırada Rüstem Paşa da sadarettten azlolunduğundan ne yapacağını ve kimin tarafından himaye edileceğini bilemiyordu. Kâh Şah Tahmasb'a ve kâh Sultan Süleyman'a iltica etmek istiyordu. Nihayet Rüstem Paşa tekrar Sadrazam olunca (h. 992) İstanbul'a gitti ve orada kendisine "Bosna"da bir zeamet tevcih edildiğinden Rumeli'ye azimet etti.

Bilahare Zeynel Bey, Seyid Muhammed'in katli üzerine Hakkâri Beyliği'ne tayin edilmek üzere Van'a gönderildi. Burada İskender Paşa'nın emri altındaydı. Bu sırada Kızılbaşlarla Sünnî Türkler arasında mücadeleler cereyan etmekteydi. İskender Paşa Kızılbaşlar üzerine Zeynel Bey'i gönderdi. Hâlbuki Kızılbaşların reisi de biraderi Bayındır Beydi. Aralarındaki muharebede Bayındır Bey mağlup ve ordusu perişan edildi. Bunun üzerine İskender Paşa Hakkâri Beyi nasbeyledi.

Zeynel Bey Hakkâri'de kırk sene kadar kalmıştır. Oğullarından Zekeriya ve İbrahim beyler, kendisi gibi babaları aleyhine isyan etmişler ise de derhal bunları elde etmiş Zekeriya Beyi Bosna'daki kendi zeametine, İbrahim Beyi de Albak⁶³ sancağı Beyliği'ne göndermişti. Bu sırada Azerbaycan'ın fethi için Sultan Murad-ı Salis'in iradesi sadır oldu.

62 Bu vaka hakkında Kürtçe bir takım destanlar vardır ki elan o havalide mevcut "Deng Bej" denilen bir nevi saz şairleri tarafından terennüm edilmektedir.

63 Hakkâri sancağının merkezi olan "Baş Kale" kazası

Sadrazam ve Serdar Osman Paşa⁶⁴ (993/1585) Zeynel Bey'i bu sefere memur etti. Tabi yalnız etraf ve bilhassa Tebriz havalisini yağma ve memleketin asayişini ihlal ile iktifa edilecekti. Bu usul-ı harp, bilahare gelecek olan büyük bir ordu için pek muvafık addolunuyordu. Zira bu gibi yağmalarla hudut havalisinin mahsulatı mahvedilmiş oluyor ve bu suretle burada bir düşman ordusunun barınması güçleşiyordu.

Zeynel Bey, Kızılbaşlar ve bilhassa Türkmen beyleri ile yaptığı bir muharebede katledildi. Tevabii de büyük perişaniyete uğradı. Bunun üzerine yerine oğlu Zekeriya Bey nasbedildi.

Zekeriya Bey, Van Mirimiranı Cafer Paşa'yı memnun etmemişti. Cafer Paşa, Zekeriya Bey'in hakk-ı riyasete malik olmadığını ve beyliğin büyük biraderi Zahid Bey'e ait olduğunu ve bu hukukun da gerek kavanin-i İslamiye ve gerek adab-ı saltanat-ı seniyyeye muvafık olacağını serdederek, Babai'ye bir tahrirat gönderdi. Babai de buna muvafakat etti. O zamanlar Van ve ahalisinin hudut muhafızı olan Zahid Bey Hakkâri'ye gönderildi. Fakat gerek aşiretler ve gerek kabileler buna inkıyad etmek istemediler. Bu suretle Zahid Bey'in muhafızlarıyla biraderinin tevabii arasında zuhura gelen bir muharebede Zahid Bey ve oğlu katlolundular.

Bu haber Cafer Paşa'ya bir sai'ka gibi tesir etmişti. Fakat aşairin arzusuna rağmen Zahid Bey'in diğer oğlu Melik Bey'i Hakkâri'ye gönderdi. Bu defa, Melik Bey'e kuvvetli bir ordu vermişti. Zekeriya Bey bu orduya mukavemet etmeği tasavvur bile etmedi ve derhal İmadiye Emiri Seyid Han Bey'e iltica ederek sultan nezdinde tavassutunu talep eyledi.

Veziriazam Sinan Paşa, Zekeriya Bey'in teklifini kabul etti ve "100.000" flori vergi vermek şartıyla, kendisine yeniden Hakkâri Beyliği tevcih olundu. Melik Bey ise İstanbul'a gelmiş ve burada vefat etmiştir.

Şerefname Zekeriya Bey'in hâlâ mevkiinde bulunduğu zamanda yazılmıştır. Buna binaen bu faslın sonunda şu kayıt vardır:

"Zekeriya Bey elyevm (1005/1597) bu havaliiyi idare etmektedir. Ailesi Çölemerik'te oturuyor. Ve biraderi İbrahim Bey, Albak sancağının beyidir."

Burada bu ailenin de son ferdi zikrediliyor. Bu tarihten sonra Hakkâri Beyliği Türk idare-i mülkiyesi dâhiline girmiştir. Bu resmi beylik ünvanı da hazf edilerek, beyin bütün hukuk-ı icraiyesi kat' edilmiştir. Bu beyler elan cüzi mikyasta bir aristokrasi hukukuna maliktirler. Ve elyevm Hamidiye

64 Aynı senede Tebriz'de vefat eden Özdemir Oğlu Osman Paşa.

Alayları'nın kumandanlıklarında bulunmaktadırlar. Fakat bunların aşiretler üzerindeki nüfuzları da evvelkine nisbetle azalmıştır. Bugün en mühim kuvvet, sonradan kesb-i nüfuz eden aşiret reislerinin ellerinde bulunuyor. Sultan Selim-i Salis zamanında bunların silsileleri arasında da büyük bir ihtilaf zuhur etmiştir.

Fakat *Şerefname*'den sonraki vukuat kaydolunmadığından Türk idaresinin mabadi müphem bir halde kalmıştır. Filhakika kabilelerin halihazırdaki hayatları eski hayatlarından farklı değildir. Miladî "1567 den 1700" tarihine kadar buralarda mühim vakai ceryan etmiştir. Bu vakai delaletiyle, bugünkü beylerin hayat-ı hususiyelerini ve bu günkü halleriyle seciyelerini anlamak mümkün ise de vakayii haki olan evrak ve malumat, Türk ve İran hazine-i evraklarında bulunduğundan ve bunlar henüz neşredilmediğinden meseleyi tenvir etmek müşkül oluyor.

Bu sülalenin gerek suret-i teccüsüsü ve gerek tarz-ı idaresi gerek beylikleri, hakkındaki iddiayı teyit ediyor. Çünkü burada da beyliğin kabile haricinde bir şahıs tarafından tesis edildiği ve daima ya İran veya Türkiye gibi ecnebi bir himaye altında yaşadığı görülüyor.

Sonraları da meydana çıkan ümera ve rüesa müstakillen icra-yı nüfuz edemeyerek ya İran yahut Hükümet-i Osmaniye'nin himayesi altında yaşamıştır.

Behdinan/Behdinyan İsmiyle Maruf İmadiye Beyleri

İmadiye ümerasının sülalesi hakkında da sarih malumat yoktur. *Şerefname* bunları dört yüz sene evvele irca ederek Abbasiler zamanında mevcut olduklarını zikrediyor. Fakat, sülalenin müessisi olarak Beni Abbas namında bir şahıs zikrediliyor ki, bunun aslı ve nesli malum değildir. Yalnız, bu zatın Tarun Kalesi Beyi'nin oğlu olduğu hakkında bir kayıt vardır. Sonra bununla beraber Behaaddin namında diğer bir zatın da geldiğini ve bunun da Beni Abbas ailesinden olduğunu müş'ir bir iki satır bulunuyor. Hatta İmadiye prenslerine "Behdinan"⁶⁵ denilmesinin esbabı da bu atfediliyor. Herhalde buraya kadar tahlis edilen bu rivayetin hiçbir istinadgâhı olmadığı görülüyor.

65 Şarken Zab Alya Nehri'yle Musul'un Akra kazası, garben Dicle Nehri, Hakkâri'nin Beytüşşebap, cenuben Musul'un Dohok ve Akra kazalarıyla mahdud olan bu mıntıkaya şimdi Behdinya namı verilmektedir. Merkezi Musul'a tâbi İmadiye kasabasıdır.

Hâlbuki asıl tarih, Timur Kürkan zamanında büyük bir sarahatle başlıyor. *Şerefname*, mazinin gayrı kabil-i tenvir olduğunu serdettikten sonra:

“Timur Kürkan ve oğlu Şahrüh zamanında İmadiye bunların idaresindeydi. Şahrüh ahir ömrünü burada geçirerek, İmadiye’yi oğlu Emir Seyfeddin’e terk etti” diyor.

Burada tekrar Kürt aşiretleri haricinde bir beyliğin teessüs ettiği görülüyor. Bu devirlerin vekayii malum değildir. Herhalde bu devirde mühim vakaların geçtiği, fakat beylik Türklerin idarelerine tâbi olduğu için *Şerefname* tarafından kaydedilmediği anlaşıyor. Seyfeddin’den sonra yerine oğlu Emir Hasan geçti. Bunun devri, Akkoyunlu sülalesiyle açtığı bir mücadele ile geçti. Akkoyunlulardan Süleyman Bey büyük bir ordu ile İmadiye üzerine yürüdü. İmadiye Prensliği’nin Afar, Şuşi kalelerini muhasara etti. Fakat bir netice vermedi. Bunun üzerine Emir Hasan, Şah İsmail Safevi’ye müracaat ederek bunun himayesinde birçok yerlerini istirdat hatta hududunu da bir miktar tevsi etti.

Bizim dikkat edeceğimiz nokta: Bu beyliğin de fiili olarak bir himayeyi kabul etmek mecburiyetinde kalmasıdır. Hayat-ı siyasiye burada da derhal bir himayeye münkalip oluyor. Hared diyor ki:

“Kürtlerin hayat-ı siyasiyesi bir ecnebi devletin istilasıyla başlıyor ve ilk müstakil devre bir ecnebi devletin himyesine arz-ı iftikar eyliyor. Bu akibet hiçbir zaman değişmemiştir”.

Emir Hasan Bey’den sonra, yerine büyük oğlu Sultan Hüseyin Bey geçti, bunun ilk günlerinde İran himayesi devam ediyordu. Fakat, derhal vaziyet değişti. Osmanlılar, Kürdistan havalisine hâkim olmuşlardı. Gerek İmadiye ve gerek diğer beylikler de birer birer Osmanlı idaresine intikal etmişlerdi. Türkler, İran siyasetine istinat etmek meylini izhar eyleyen Kürtlere pek fena nazarla bakıyorlardı.

Sultan Hüseyin Bey daha pederi zamanında tesirini göstermiş olan Türk idaresinin esasını kabul etti ve Kanuni Sultan Süleyman’ın himayesinde olarak bir irade-i şahane ile İmadiye Beyi nasbolundu. *Şerefname* bu zatın o devredeki resmi ünvanını “Vali” olarak naklediyor. Bunun idaresi bir sulh ve sükun içinde geçmiştir. Çünkü Türkler, vaziyete hâkim olduklarından beylerin etvar-ı keyfiyesine mani oluyorlardı. Hâlbuki buralardaki mücadeleler ekseriya yalnız beylerin hayat-ı hususiyelerine merbuttu. Buna binaen vakayı tekrar etmemeye başladı.

Sultan Hüseyin Bey, otuz sene kadar bu havalı valiliğinde bulunmuştur.

Bundan sonra sıra büyük oğluna gelmişti ve bir irade-i seniye ile oğlu Kubad Bey İmadiye Prensi nasbedildi. Lakin bunun kardeşlerinden Bayram Bey de bazı entrikalar çevirmeye başlamıştı. Bilhassa Kubad Bey'in mütteki bir adam olması memleketin bütün mesailini alt ve üst ediyordu, *Şerefname* bu adamı cahil addediyor ve buna binaen ahalinin kendisi aleyhine kıyam ettiğini kaydediyor. Hâlbuki meselenin Bayram Bey tarafından tedvir edildiği pek ayan bir şeydi. Yalnız Kubad Bey Türklere istinat ettiğinden, Bayram Bey'in isyan etmesi mümkün değildi. Bu aşiretleri, isyan ettirdiği zaman Kazvin'de Şah İsmail-i Sani'ye iltica etti. Bittabi isyan da kolaylıkla bastırıldı. Fakat ikinci defa olarak Muzuri aşireti isyan etti ve Kubad Bey'in amcazadesi Süleyman bin Bayrak bin Seyfeddin Bey emir tayin edildi. Kubad Bey buradan Musul tarihiyle Sincar'a firar etti. Orada cereyan-ı hâli Hükümet-i Osmaniye'ye izah eyledi.

Bayram Bey, biraderinin firarını fırsat addederek tekrar İmadiye'ye geldi ve beyliğini ilan etti.

Ferhad Paşa, Kubad Bey'e Zaho sancağını bahşetti. Fakat mumaileyh daimi bir korku içinde bulunuyordu. Bunun üzerine İstanbul'a gitti. Tekrar veziriazam Siyavuş Paşa'dan berat aldı ve kemal-i emniyetle İmadiye'ye avdet etti.

Kubad Bey avdetinde Dohok kalesine geldiği zaman isyanın müşevviklerini idam etmek fikrinde bulunuyordu. Buna binaen lazım gelen tertibatı yaptı. Fakat o sırada Süleyman Bey Muzuri aşiretinin reisi Mir Melik ile beraber Dohok kalesi üzerine yürüdü. Kale ahalisi Kubad Bey'in aleyhine isyan ve kalenin kapılarını Süleyman Bey'e açarak Kubad Bey'i de katlettiler. (984=1576)

Bayram Bey bu vakadan memnun olmuştu. Derhal Zururi aşiretine gitti ve orada İmadiye Beyliği'ne tayinini tasdik ettirdi. Bu vaka aynı zamanda Hükümet-i Osmaniye'ye karşı bir isyan mahiyetindeydi.

Kubad Bey'in katli üzerine, oğulları Seydi Han ile Ebu Sait Beyler Osmanlı hükümetine müracaat ettiler. Fakat İmadiye eyaletinin aşiretleri Bayram Bey'i istiyorlardı.

Hükümet-i Osmaniye idare-i maslahat politikasını takip ettiği halde yine pek hususi bazı prenslere malikti. Binaenaleyh bu gibi hususatta ahaliyi mahalliye'nin tarz-ı tasvibini kabul etmiyordu. Bu sebeple derhal bu meselenin halline tevessül ile Serdar Ferhat Paşa, Bayram Bey'in ifnasına memur edildi. O sene Gürcistan'a büyük bir Osmanlı seferi açıldı. Bu hal bu

havaliden büyük bir ordunun geçmesini mucip olmuştı. Mehib bir Türk ordusunun o havalide bulunması Bayram Bey'i tedhiş etmişti. İran hükümeti de hudutta böyle büyük bir ordu bulunduğu sırada Bayram Bey'i himaye edemezdi. Binaenaleyh Ferhat Paşa, bu fırsattan istifadeyi düşündü ve Bayram Bey'i Gürcistan seferine iştiraka davet etti. Yalnız bu sefere iştirakı halinde İmadiye'nin idaresini biraderinin oğlu Seydi Han Bey'e terk etmesini tavsiye ve seferden muvaffakiyetle avdet edileceği zaman bir irade-i şahane ile İmadiye Beyliği'nin kendisine tevcih olunacağını da vadediyordu. Bayram Bey bu vaadi bir ganimet addetti. Ve derhal makamını biraderzadesi Seydi Han bin Kubad Bey'e terk ederek Ferhat Paşa'nın ordusuyla beraber Gürcistan'a gitti. Bu suretle Bayram Bey'in idaresi zamanı pek az oldu. *Şerefname* bu müddeti sekiz gün addediyor. Fakat *Şerefname*'nin gerek Almanca ve gerek Rusça tercümelerinde bu müddet sekiz ay gösteriliyor. Hâlbuki Kubad Bey'in katlini müteakip Babıalı'nın emri üzerine bütün Kürdistan bey ve paşaları Bayram Bey'i hayyen veya meyten derdest emrini almışlardı. Bu hal Bayram Bey'i sekiz ay yaşatmazdı. Bunun içindir ki derhal Ferhat Paşa'nın teklifine muvafakat etti. Ve binaenaleyh *Şerefname*'nin "sekiz gün" kaydı doğru olmak gerektir.

Gürcistan seferinden avdeti müteakip Bayram tevkif ve zincirbent edilerek Erzurum Kalesi'nde hapsedildi. Ve Erzurum'da biraderinin katli töhmetiyle mahkeme-i şeriyeye tevdi edildi. Mahkeme Bayram Bey'in idamına hükmetti. Ferhat Paşa, vakayı Seydi Han Bey'e bildirdi.

Seydi Han Bey, İmadiye eyaletinde müstakil kaldı. *Şerefname*, buraya kadar devam eden vakayı muhtevidir. Çünkü, *Şerefname* sahibi Seydi Bey ile muasırdır. Bu devirden sonra Türk idaresi buralarda pek ziyade kuvvetleşmiştir. Son zamanlarda ise İmadiye eyaleti de büyük taksimata uğrayarak "Beylik" usulü ortadan kaldırılmıştır. Şimdi bu havalide yalnız eski aşiretler bulunur. Beyler, o kadar mühim bir ehemmiyeti haiz değildir. Teessüf olunur ki bunlar hakkında da on altıncı on yedinci asırlara ait malumat mefkurdur. Yalnız faslı itmam ederken bu beyliğin de aşiret haricinde ve ecnebiler tarafından tesis edildiği neticesini tekrar etmek icap eder.

Cezire Beyleri

Şerefname bu emirlerin menşeyini Emeviye hanedanından Halid bin Velid'e irca ediyor ve bunların vaktiyle Yezidi olduklarını, bu Yezidiliğin ise, Emeviyelerden Yezid'e nispetle şeref bulduğunu zikrediyor.

Cezire Prensleri, Emeviler'in idaresine geçtikten sonra, burada bir beylik hayatı başladı. Burada ilk müstakil harekate tevessül eden zat Süleyman bin Halid bin Velid'dir. *Şerefname* bu zatı sülalenin cediti olmak üzere zikrediyor. Filhakika başka bir emareye malik olmadığımızdan bu Kürt Beyliği içinde Arap sülalesinin idaresini kabul etmek icap ediyor.

Süleyman bin Halid'in devri, bir aşiret hayatı gibi sükunetle geçmiştir. Yalnız müşarünileyhin vefatından sonra Mir Abdülaziz, Mir Hacı Bedir, Mir Abdal namlarında üç oğlu kalmıştı. Bunlar babalarının memleketini aralarında taksime karar verdiler. Filvaki ekseriyet Mir Abdülaziz'i istiyordu. Fakat diğer ikisi de birer istinadgâh bulmuşlardı. Bunun üzerine taksimat yapıldı ve bu taksimat üzerine de Cezire-i ibni Ömer emareti bervech-i âtî üç şubeye inkisam etti:

- 1- Aziziye Sülalesi: Bunlar Cezire'de otururlardı ve Cezire havalisine maliktiler. Sülale Emir Abdülaziz tarafından tesis edilmişti.
- 2- Bedriye Sülalesi: Bu prensliği Mir Hacı Muhammed Bedreddin tesis etmişti. Kürkan nahiyesinde otururlardı.
- 3- Abdaliye Sülalesi: Bunlar Mir Abad tarafından tesis edilmiş bir sülale-den gelmişlerdi, merkezleri Fetik nahiyesiydi.

Bu sülaleler, aynı zamanda teessüs ettiklerinden kardeşlerin hepsi de muasır birer beydiler.

1. Aziziye Sülalesi

Cezire Beyleri

Emir Abdülaziz zamanı sükûnetle geçmiştir. Gerek *Şerefname* ve gerek Şark âsân bunun hakkında hiçbir şey kaydetmiyor. Yalnız vefatından sonra yerine oğlu Emir Seyfeddin'in geçtiği hakkında bir sirahat vardır. Fakat, bunun idaresi de bila vukuat geçmiştir. *Şerefname* bu zatın pek az yaşadığını ve kendisinden sonra yerine biraderi Mecdülddin'in geldiğini kaydediyor. Bu sonuncunun devri de birkaç satır içinde hülasa edilmiştir. O tarihlerde oraları sükun ve asayiş içindeydi. Bunların istiklal tame malik olmaları hakkında emareler mevcut değildir. Yalnız *Şerefname* bunların ve bilhassa Mecdüddin'in devrini bir istiklal-i tam gibi izah ediyorsa da bunun da devri uzun sürmemiştir. Kendisinden sonra yerine oğlu İsa geçiyor. Mumaileyhin devri de aynı sükunetle geçmiştir. *Şerefname* bundan sonra da Emir Bedreddin bin İsa'nın Beyliğini zikrediyor ve badehu isimler birbirini takip ediyor: Bedreddin'den sonra yerine oğlu Abdal geçiyor. Bundan sonra

da Emir İzzeddin geliyor. Mumaileyhin zamanında Timurlenk'in istila devresi başlıyor ki, Asya'nın her yeri gibi Cezire'de de bir inkılap vücuda geliyor. Emir İzzeddin Timur'un Mardin'e geldiğini ıştır ıştırmez arz-ı itaategitmiş ve bir vergi vermek şartıyla Cezire'nin hal-i sabıkında kalmasını temin etmişti. Bu vaziyet bu sülalenin de nihayet Türklerin idaresine intikal etmelerini intaç etti.

Fakat, İzzeddin'in itaati devam etmeyerek Timur ile arası açılınca Timur büyük bir ordu ile Cezire'yi alt üst etti. Bu akibet Cezire Beyliği'nin Aziziye şubesinin harabisini mucip olmuştu. İzzeddin bu felaketten nefsinin müşkülata kurtararak ahir ömrüne kadar Ardahi kabilesi içinde ihtifaya mecbur oldu.

Bu sıralarda Cezire'nin ahvali bir keşmekeş içindeydi. Timur bu havaliyi Suriye sultanlarına terk etmişti. Fakat, bunlar da burasıyla daimi bir surette işgal edemiyorlardı. Buna binaen İzzeddin'in çocukları tekrar meydana çıktılar. Emir Abdal bin İzzeddin, pederinin yerine geçti. Fakat, çok yaşamadı. Bunu oğlu Emir İbrahim takip etti. Bunun devri de bir kargaşalık içinde geçmişti. Zaten bu da çok yaşamadı. Bade yerine oğlu Emir Şeref geçti. *Şerefname* bunun hayatını bir iki sene kadar gösteriyor ve bundan sonra da biraderi Emir Bedir'in emaret mevkiine geçtiğini zikrediyor. Burada vaka pek az olduğu için isimler birbirini takip ediyor. Buna binaen kendisinden sonra diğer biraderi Kek Muhammed emir oldu. Bunun zamanında Akkoyunlu Uzun Hasan Bey Cezire'yi istila etti ve bu suretle Cezire Beyliği Türkmenlere intikal eyledi.

Uzun Hasan Bey Çelebi Bey namında bir Türkmen serdarını bu mahal- lin muhafızı tayin etmişti. *Şerefname* "Çelbilu" ünvanıyla şöhrat bulan bu zatın pek muktedir ve Cezire'yi mükemmelen imar etmiş olduğunu kaydediyor. Bunun idaresi devri otuz sene kadar sürmüştür. Son emir Bedir'in oğlu ile Şeref, Türkmenlere karşı isyan etmek fikrindeydi. Bu sıralarda Şah İsmail-i Safevi de Türkmenlere hücum ediyordu. Bu Emir Şeref için bir fırsattı. Binaenaleyh Bohti kabilesinin muaveneti ile Cezire'ye hücum etti. Ve beldeyi işgal ederek eski beyliği tesis eyledi. Aynı zamanda mahpus prensleri de kurtarmış oluyordu.

Şah İsmail Türkmenleri taht-ı işgale aldıktan sonra Cezire'ye dahi hücum etti. Emir Şeref iki defa mukabelede bulundu ve her ikisinde de Şah İsmail'in ordusu mağlup oldu. Bilahare Şah İsmail en müntehap askerleri olan "Kurtçubaşı" beyleri ordusunu gönderdi. Bunun kumandanı o zama-

nın pek meşhur bir askeri olan Tekelü Yegan Bey'di. Fakat bu da Cezire'de mağlup oldu. Bu muharebeler Aziziye Beyleri'nin istiklali mücahedediydi. Lakin devam edemedi. Şah İsmail, etrafa mühim tesirler ilka ediyordu. Bunun üzerine Emir Şeref'in yerine geçen Emir Şah Ali birçok Kürt beyleriyle beraber Şah İsmail'in sarayına gitti. Şah, bunlara iltifat edecek yerde hepsini hapsedtirdi. Mamafih, bunların ekserisi birer suretle bu hapisten kurtulmuştur. Bilhassa Emir Şeref'in biraderi Şah Ali de firar edenler içindeydi.

Şah İsmail, Şah Ali Bey'i tevkif ettirdikten sonra Cezire'yi tahtı idaresine almış ve idaresini de o zamanlar İran'ın Diyarbekir valisi olan Ustacluğlu Han Muhammed'in biraderi Ulaş Bey'i de Cezire kumandanı nasbetmişti. Bilahare Şah Ali Bey, Ulaş Bey'i mağlup ederek yerine geçti. Fakat burada müstakil yaşamak kabil değildi. Buna binaen İranlılara rakip olmak üzere ortaya çıkan Osmanlı hükümetine istinat etmek icap ediyordu. Şah Ali Bey Bitlis Beyi Emir Şeref⁶⁶ Bey'e müracaat etti. Bunun tavassutuyla Babaali'nin himayesini kazandı. Ve Yavuz Sultan Selim Han tarafından kendisine muavenet addedildi.

Bu devir Şah İsmail'in mağlubiyeti ile başlıyordu. Türkler İran'a doğru bütün Kürdistan'ı işgal ediyorlardı. Buna binaen Cezire prensleri Türk himayesinden pek ziyade istifade etmişlerdi.

Şah Ali Bey'den sonra, yerine oğlu Bedir Bey geçti. Cezire Osmanlıların himayesindeydi. Yalnız diğer beylerde olduğu gibi Hükümet-i Osmaniye beylerin hakk-ı riyasetini kabul ediyordu. Bedir Bey Osmanlılara karşı doğru muamelelerde bulunuyordu. Yalnız ahir ömrüne doğru bazı münasebetsiz halleri vaki olmuştu ki, *Şerefname*'ye nazaran, bunların en mühimleri, bir muharebeden avdetten sonra beylerin dest-i padişahiyi bûs ettikleri esnada yapılan bir takdim tehir hatasıyla Hakkârî Prensi Zeynel Bey'in işaretiydi.

Rüstem Paşa her iki meseleye pek ziyade hiddetlenmiş ve bunun üzerine Bedir Bey'in aleyhine tahrikata başlayarak bir ferman-ı hümayun ile Cezire Beyliği'ni biraderi Nasır Bey'e takviz ettirmişti. Nasır Bey buraya gelir gelmez, Bedir Bey Şecar havalisine çekildi ve Cezireyi biraderine terk etti. Fakat bir iki sene sonra tekrar vaziyet iyileşti ve Nasır Bey Tur ve Haytem nahiyelerinde kalarak Cezire tekrar Bedir Bey'e intikal etti. Pek ihtiyarlığında başlayan bu ikinci beylik pek az zaman sonra daha ziyade tevsi etti. Bu suretle Büyük Cezire Beyliği yeniden teessüs etti fakat beylik tamamiyle

66 *Şerefname* sahibi Şeref Han.

Osmanlıların himayesindeydi. Bedir Bey yetmiş sene kadar beylik etmiş ve doksan beş yaşına yakın iken vefat etmiştir.

İhtiyarlığında oğlu Emir Muhammed kendisine muavenet ve hatta birçok muamelelerde umur-ı idareye iştirak ediyordu. Vefatından sonra doğrudan doğruya bey nasbolundu. Bu sıralarda Lala Kara Mustafa Paşa, Gürcistan ve Azerbaycan'ın fethine memur edilmişti. Anadolu ve sair memalik-i şahnenin bütün beyleri de askerleriyle beraber bu büyük muharebeye memur edilmişlerdi. Çaldıran Meydan Muharebesi'nde Emir Muhammed şehit oldu. Filhakika muharebeyi Osmanlılar ve *Şerefname* kuyudatına nazaran Kürtler kazanmış iseler de Kızılbaşların hilesi üzerine birçok Kürt beyleri burada şehit olmuşlardı. Emir Muhammed'in şehadetinden sonra hazinesinde 200.000 Osmanlı altını bulunmuştur. Mumaileyhin küçük bir oğlu vardı. Buna binaen memleketin idaresini Bohti kabilesi eline almak istemiş ise de Emir Muhammed'in zevcesi çocuğunun hukukunu muhafaza etmek fikriyle kızlarını Han Abdal'ın oğullarından Mir Nasır ve Mir Şeref Beylere teziç etti. Bunlar küçük Emir namına cezireyi idare ettiler.

Emir Muhammed'in oğlu pek küçük olduğundan ismi de tebdil edildi. Zira Kürtler arasında cari olan âdete nazaran küçük iken yetim kalan bir çocuğa pederinin ismi verilir. Binaenaleyh bu adet, Emir Muhammed'in oğluna da tatbik edildi. Ve çocuk "Sultan Muhammed" ünvanını aldı. Çocuk yirmi yaşına geldikten sonra İstanbul'a götürüldü. Burada kendisine Cezire Beyliği beratı verildi. Cezire'ye avdetinde de beş sene kadar mevkiinde kaldı. Bade çocuğu olmaksızın vefat etti (991/1583).

Bundan sonra Veziriazam Rüstem Paşa'nın tasvibi üzerine bu sülalenin diğer şubesinden olan emir Aziz, Cezire Beyi oldu. Bu bir müddet burada kaldı. Bade Osman Paşa maiyetinde olmak üzere Tebriz seferine iştirak ettiğinden Cezire'yi Mir Muhammed bin Abdal'a terk etti. Ve avdetinde Sincar'a çekilerek Cezire'ye gitti. Fakat Osman Paşa'nın vefatı üzerine tekrar yerine geçen Ferhat Paşa Erzuruma'a geldiği zaman Emir Aziz yanına gitti ve mumaileyhten tekrar Cezire Beyliği'ni aldı.

Emir Aziz, Emir Şeref ve bunun biraderleri tarafından taciz olunuyordu. Bunlar aşiretlerin muaveneti sayesinde, Cezire'nin bütün muntıkalarını zaptetmişlerdi. Yalnız Cezire Kalesi ve civarı taarruzdan masun kalmıştı. Fakat nihayet bir gün bunu da muhasara ettiler. Emir Aziz kaleyi oğluna terk etti ve kendisi İstanbul'a arz-ı keyfiyet etmek üzere firar eyledi.

Mir Şeref uzun bir muhasaradan sonra şehre girdi. Bu haber Osmanlılara pek fena tesir etmişti. Buna binaen Musul Mirimiranı Hüseyin Paşa, Hazo

emiri Muhammed Bey ve diğer Kürt beyleriyle birlikte büyük bir ordu ile Cezire'ye yürüdü. Mir Şeref ve biraderleri, bu orduya mukavemet edemeyeceklerini anlayarak dâhile doğru firar ettiler. Hüseyin Paşa Cezire'ye girdikten sonra, Mir Aziz'i eski mevkiine ve ordusuyla beraber Musul'a avdet etti.

Mir Şeref, Hüseyin Paşa'nın avdetinden sonra tekrar meydana çıktı ve aşiretlerin hepsi de Mir Aziz'e düşman olduklarından Mir Şeref'e muavenet ediyorlardı. Tekrar Cezire kalesi muhasara edildi ve zaptını müteakip Mir Aziz katlolundu.

Mir Şeref Cezire'de yerleşti. Diğer biraderlerini de nahiyelerdeki kalelere gönderdi. Bu hal Babiali'nin hoşuna gitmiyordu. Bunun üzerine Diyarbekir mirimiranı Boşnak Mehmed Paşa Cezire üzerine yürüdü. Emir Şeref yine müdafaada bulunmadı ve Cezire ile tevabiini biraderine terk etti. Fakat bu adamın rahat durması kabil değildi. Hususiyle Bohti gibi en büyük bir aşiret tarafından himaye ediliyordu. Bunun üzerine bütün aşiret reisleri içtima ettiler. Burada verilen bir karar mucibince de Cezire ve havalisi Emir Muhammed bin Han Adil'e tabi olacaktı. Şetah nahiyesiyle diğer kısım da Emir Şeref'e intikal ediyordu. Bunun üzerine Türk ordusu avdet etti. Bunu fırsat addeden Emir Şeref tekrar entrikaya başladı. Ve bir gün Cezire'ye hücum etti. Osmanlı hükümeti Emir Şeref'in nüfuzunu anlamıştı. Bu meseleyi bir müddet muvakkat için defetmek çaresine tevessül edildi. Cezire Emir Şeref'e tevfiz olundu, Emir Muhammed'e de Hasankeyf sancağı verildi. *Şerefname* diyor ki:

"Bu satırları yazdığımız dakikalarda Elgazi Sultan Murad Han'ın Divan-ı Âli'si tarafından tekrar Cezire beyliği Emir Muhammed'e tevfiz edilmiştir. Fakat bu havalide pek ziyade nüfuz sahibi olan Emir Aziz sağ iken Emir Muhammed gitmeye cesaret edemiyordu."

Şerefname mazbutatı burada nihayet buluyor. Sülalenin bu son safhası, bir isyan mehiyetindedir. Lakin, yine Türk idaresindedir. Son bir macera olmak üzere Emir Şeref'in biraderi İzzeddin de kardeşi aleyhine isyan etmiş ise de pek çabuk mağlup ve katledilmiştir.

2. Bedriye Sülalesi

Cerzefil ve Gurgil Beyleri

Bu sülale, Gurgil merkezinde teşekkül etmiştir. *Şerefname*, bunların yüz kadar İslam ve Ermeni köyüne malik olduklarını zikrediyor. Müessisi Hacı Bedir bin Süleyman bin Halid bin Velid'in zamanı sükunetle geçmiştir.

Kendisinden sonra yerine hafidi Hacı Muhammed bin Şemseddin geçmiştir. Bunun devri hakkında da hiçbir malumat yoktur. Bundan sonra Hacı Muhammed'in oğlu Şemseddin Emir oluyor ki bu devirler de aynı mübhemiyet içindedir. *Şerefname* bu zattan sonra da üç oğlunun idaresi zamamını zikrediyor. Emir Bedir ve Emir Hacı Muhammed'in hayatları hakkında hiçbir malumatımız yoktur.

Emir Seyid Ahmed, Yavuz Sultan Selim'e arz-ı mutavaat eylemiştir. Bu itaat, Kanuni Sultan Süleyman zamanında da devam etti. Osmanlılar bunun idaresinden pek ziyade memnundular. Bundan istifade edilmek üzere Musul ve Sincar havalisini Gurgil'e ilave ettirdiler ve Emir Seyid Muhammed'i de bütün bu havalinin beyi tayin ettiler. Bir müddet sonra bazı mesail-i dâhiliye üzerine Musul ile Sincar havalisi yedinden istirdat edildiyse de Kanuni Sultan Süleyman'ın Bağdat'tan avdetini müteakip tekrar verildi.

Vefatından sonra yerine biraderzadesi Emir Şemseddin geçti. Bunun devri de bir iki sene içinde tamam oldu. Bادهu, vefat etti. Bunun üzerine biraderi Emir İbrahim geçti. Emir İbrahim, Mir Nasır hakkında Ferhat Paşa'ya müracaata gittiği zaman Şah Tahmasb'ın hücumu başlamıştı. Bu sırada Osmanlıların ricatı vuku bulması üzerine Emir İbrahim tevabi ile firar etti. Ve Ercis [sic] Kalesi'ne kapandı. Fakat, dört aylık muhasaradan sonra elde edilerek katledildi.

Bundan sonra mevkiine Hükümet-i Osmaniye'nin muvafakatiyle oğlu İkinci Emir Ahmed geçti. Fakat bunun zamanı çok sürmedi. Bilhassa Mir Aziz ile Mir Şeref arasında müthiş vakalar cereyan ediyordu. Bu sırada oğlu Emir Muhammed, Emir Aziz'in tarafını iltizam ediyordu. Babası ise Osmanlılara tabi olduğu için oğlunun fikrini tasvip etmiyordu. Oğlu nihayet babasını hal'etti. Mir Ahmed derhal İstanbul'a azimet eyledi. Fakat yolda vefat ettiğinden maksadına nail olamadı. Oğlu Emir Muhammed yerine geçti. Osmanlı Hükümeti bunu himaye etmiyordu. Yalnız Emir Aziz'in himayesi sayesinde bir iki sene kadar kalabildi. Sonra aileleri efradından birisi tarafından katledildi.

Bu sülaleden son olmak üzere Emir Muhammed'in oğlu Emir Ahmed vardır. *Şefername* sahibi diyor ki:

“Bu çocuk benim zamanımda (1005/1597) bulunuyordu. Kendisi pek küçüktür. Fakat memleketin idaresi buna aittir.”

3. Abdaliye Sülalesi

Fenik Beyleri

Fenik Beyleri sülalesi, üç kardeşin sonuncusu olan Abdal bin Süleyman bin Halid tarafından tesis edilmişti. Bunun devri hakkında malumat mefkudur. *Şerefname* diyor ki:

“Emir Abdal’dan sonra çocuklarının mücadeleleri pek çok sürdü ve memleket anarşi içinde kaldı. Ancak memleket Akkoyunlu Türkmenleri tarafından istila edildikten sonra hâl-i tabîisini buldu.”

Akkoyunlular’ın zevalinden sonra burası Osmanlıların idaresine intikal etti. Osmanlılar buralarını bir müddet haliyle bırakmışlarsa da bilahare Cezire Beylerine vermişlerdir.

Cezire Beyleri burada bitiyor. Bundan sonraki devir malum değildir. Filhakika, Osmanlı tarihinde bunların isyanları ve tedipleri gibi sathi kayıtlar vardır. Nihayet üç yüz senelik bir idareden sonra, bunların nüfuz-ı siyasilere kırılmış ise de, beylerin nüfuz-ı şahsileri baki kalmıştır. Fakat, bu sülalenin de kabile haricinde yaşaması ve bir Arap sülaleden neş’et etmesi, sonra daimi kabile hayatı ve kabile arzusu haricinde bir takım cereyan-ı ahvale tâbi olması gibi müteaddit sebeplerden anlaşılıyor ki buradaki aşiretler de bir inkişaf sahasına malik olamamışlardır.

Melikan Namıyle Maruf Hasankeyf Beyleri

Bu sülaleler de esrar içinde kayboluyor. *Şerefname* bu sülalenin Kürtlüğü hakkında bir şeyler söylemiyor. Yalnız bu sülalenin Selahaddin Eyyubi ailesinden bir zat tarafından tesis edilmiş olduğu hakkında bir rivayet naklediyor ve diyor ki:

“Eyyubiye sülalesinden birisi Hama’da kalmıştı. Bade gizli olarak Mardin’e gitti ve oradaki Kürt beylerinin hizmetine girdi. Mardin beyi bu genç Eyyübiye prensini Re’sü’l- Kul Kalesi’ne gönderdi. Prens burada ‘Hasankeyf’ namıyle bir kale inşa ettirdi ve Mardin Beyi’ne isyan etti.”

Bu prens Melik Süleyman ismiyle yad olunuyor. *Şerefname* bu zatın Cengiz zamanında icra-yı hükümet ettiğini kaydediyor ve aynı zamanda Cengiz hanedanının son zamanlarına kadar da yaşadığını iddia ediyor. O halde bu beylik 736/1335 tarihinde teessüs etmiş demektir.

Bundan sonra oğlu Melik Muhammed yerine geçmiştir. Bu zat gerek Moğol ve gerek İran hükümetiyle münasebat-ı hasenede bulunuyordu. Bunun devri pek az olmuştur. Kendisinden sonra yerine oğlu Melik Adil

geçti. *Şerefname*, bu zat hakkında pek âdi bir adam sıfatını ilave ile itmam-ı fasıl ediyor. Zaten buraya kadar devam eden fasıl, bu havalinin sükunet devrine aittir. Ancak 796/1393 senesinden sonra ortaya Timur Kürkan çıkıyor. Burası da muayyen bir safha-i tarih teşkil etmek mecburiyetinde kalıyor.

Bu sıralarda Melik Adil vefat etmişti. Oğlu ve halefi Melik Şeref, Mardin’de bulunan Timur’un yanına gitti. Ve kendisine arz-ı mutavaat etti, badehu Timur’un emriyle tekrar Hasankeyf’e avdet eyledi. Bittabi bu beylik Timur’un idaresine intikal etmiş oluyordu. Bu himaye devrinde de bir müddet yaşadı. Badehu idareyi oğlu Melik Halil’e terk etti.

Melik Halil Timur’un oğlu Şahuh ile münasebet-i hasenede bulunuyordu. Bütün Kürt prensleri gibi kendisi de Şah Rah’a itaat ediyordu. Zaten bunun aksi de kâbil değildi. Timur ve Şah Rah devri Kürtlerin en ziyade itaatle imrar ve itaat ettikleri bir devirdir.

Melik Halil’den sonra biraderzadesi Melik Halef yerine geçti. Bu zat aynı zamanda “Melik Cafer Suver” ünvanıyla de şöhet bulmuştu.⁶⁷ Kendi daima mücadele ile vakit geçirdiğinden beynelavam “Ebu’s-seyfeyn” (İki Kılıç Babası) ünvanını da almıştı.

Akkoyunlular bunlara hücum ettiği zaman Hasankeyf kalesi hayli mukavemet etti. Fakat, nihayet dâhildeki bey sülalesinden birinin ihaneti üzerine Türkmenler’in eline geçti. Bu suretle Hasankeyf Beyliği muvakkat bir inhilale uğradı. Çünkü Türkmenler, derhal kendilerinden “Bey” tayin ediyorlardı.

Burası bir müddet Akkoyunlularda kaldı. Fakat Akkoyunlular arasında başlayan hükümdarlık kavgaları Hasankeyf beyleri sülalesi için büyük bir fırsattı. İstila zamanında Hama’ya firar eden Melik Halil bin Melik Süleyman bu fırsatı ganimet addetti. Ve başına birçok aşiretleri toplayarak Isard=Sa’zed’e hücum etti. Türkmenler mağlup oldular. Zaten kendi aralarında uğraşıyorlardı. İkinci bir mukamevete de teşebbüs etmediler. Bu suretle tekrar Hasankeyf’de Eyyubiye sülalesi teessüs etti.

Melik Halil Şah İsmail’in sülalesinden bir kız aldı. Bu münasebetle iki aile arasında münasebet-i sıhriye hâsıl oldu. Bu izdivaç münasebetiyle Diyarbekir’da büyük bir cemiyet tertip olundu.

Bu sıralarda Akkoyunlular saltanatı zeval buluyor ve Şah İsmail Safevi meydana çıkıyordu. Nihayet Şah İsmail mühim bir mevki kazandı. Ve bilcümle Kürt beylerini nezdine davet etti. Bu davete icabet eden Melik Halil

67 “Cafer Sor” tabiri Kürtce “kırmızı gözlü” manasına ise de mana-yı mecazisi “cesur” ve “yılmaz” demektir.

de diğer Kürt beyleriyle birlikte tevkif edildi. Şah İsmail bunun tevkifinden sonra zevcesi bulunan hemşiresini ve yeğenlerini Tebriz'e getirtti.

Melik Halil üç sene kadar mahpusta kaldı. Hasankeyf Kalesi de Kızılbaşların idaresine intikal etti.

Fakat Yavuz Sultan Selim'le Şah İsmail Safevi orduları arasında vaki muharebe-i meşhurada İranlılar'ın Çaldıran mağlubiyeti, Melik Halil'in cesaretini tezyit etmişti. Bittakrib nihayet muhafızları öldürdü ve Tebriz'den firar etti. Van'a geldiği zaman Mahmudî aşiretinin takibine uğradı fakat birkaç müsademenin sonra buradan da kurtuldu. Ve Bitlis cihetinden Hasankeyf Kalesi'ne girdi. Hasankeyf ahalisi, Melik Halil'in oğlu Melik Süleyman'ı Hâkim nasbetmişlerdi. Hasankeyf beyliğine merbut Rişan kabilesi ise Melik Halil'in amcazadelerinden birisini Hakim intihap etmişti. Aynı zamanda Çaldıran mağlubiyeti de her tarafa tesirini gösteriyordu. Bahti aşireti de Siirt'i muhasara etmişti. Bu sırada Melik Halil kendilerine iltihak etti ve derhal kendisini Bey intihap ettiler. Üç gün sonra Siirt Kalesi zaptedildi. Oğulları da kendisine tâbiyet ettiler. Melik Halil, Hasankeyf Kalesi'ni de aldı ve eski beyliğini tesis ettikten sonra vefat etti. Kendinden sonra Melik Süleyman, Melik Ali, Melik Muhammed, Melik Hüseyin namlarında dört oğlu kaldı.

Melik Hüseyin babasının yerine geçti. Bu pek ziyade haris-i cah bir adamdı. Derhal iki biraderini tevkif ettirdi. Yalnız Melik Süleyman firar etti ve Diyarbekir Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya iltica etti. Hüsrev Paşa mesele ile alakadar oldu ve biraderlerinin esbab-ı tevkifini sormak için Melik Hüseyin'i Amida-Diyarbekir'e davet etti.

Melik Hüseyin elde edilir edilmez katledilerek Hasankeyf de biraderi Melik Süleyman'a devredildi. Melik Süleyman biraderlerini tahliye etti. Bunlar kendisiyle geçinmek istemediğinden Melik Ali nihayet firar ve Bitlis Beyi'ne iltica etti. Aşiretler de Melik Süleyman tarafını iltizam etmiyorlar ve bilhassa mumaileyhi Melik Hüseyin'in katli ile alakadar addediyorlardı. Melik Süleyman makamından emin görünmüyordu. Bunun üzerine Diyarbekir'e gitti. Hasankeyf vesair kalelerin anahtarlarını Hüsrev Paşa'ya teslim etti ve Hasankeyf'in doğrudan doğruya Türkiye idaresinde bir eyalet olmasına rıza gösterdi. Kendisi de başka bir eyalete Osmanlı memuru tayin edilmesi talebinde bulundu. Hüsrev Paşa, bu mutalebeti İstanbul'a yazdı. Babıali buna muvafakat etti.

Hasankeyf ve Ruha-Urfa havalisinin “700.000” dönümlük bir sahası zemet olarak Melik Süleyman Bey’e tevcih edildi. Diğer iki biraderine de iki ve üç zemetler verildi.

Melik Süleyman’ın vefatı üzerine Ruha ve Arapkir sancakları biraderi Melik Muhammed’e tevcih olundu. Kanuni Sultan Süleyman, emaret ünvanıyla bunları mumaileyhe tevcih etmişti. Bilahare Bitlis sancak ünvanıyla bunlara ilave edildi.

Melik Muhammed burada sakitane imrar-ı hayat etti ve Cezire’deki büyük Bahti aşiretinin reisi olan Bedir Bey ile münasebat-ı hasenede bulunuyordu. On bir oğlu vardı. Bunların dördü kendisi berhayat iken vefat etmişti. Diğerlerinden Melik Sultan Süleyman Babıalı’nın bir fermanıyla babasının yerine tayin edildi.

Öteki kardeşleri diğer Kürt beylerinin hizmetlerine girmişlerdi (1005/1597). *Şerefname* sahibi bunlarla muasırdır. Melik Sultan Süleyman’dan sonra bu aile eski imtiyazlarını büsbütün kaybetmiş ve kendilerine tahsis edilen zemetle emrar-ı hayat etmişlerdir.

Burada Hasankeyf macerası da bitiyor. Bunların sonraki devirleri ehemmiyetsizdir. Çünkü daha ilk zamanlarda idare-i merkeziyenin usullerine muvafakat etmişlerdir. Buna binaen mütevali senelerdeki hayatlarında daha ziyade merkeze tekarrüp etmişlerdir. Bunlarda da aşiretlerin bir rolü yoktur. Bütün vaka, beyin mukadderatı dâhilinde cereyan ediyor. Bey, bütün aşiretlere hâkimdir.

Çemişgezek Beyleri

Çemişgezek Beyleri doğrudan doğruya Türk ümerasından gelmiş bir sülaledir. *Şerefname*, bu sülaleyi İran Selçukları’ndan Alparslan’la alakadar addediyor. Ve bu zatın hanedanı azasından olduğunu iddia ediyor. Bu iddiadan evvel diğer bir rivayet de vardır:

Bazı rivayetlere nazaran, bu beylerin Abbasiler’den Melkiş namında bir zatla alakadar olduğu zannolunuyor. Bu iddia İslamiyet’in bir tesirinden münbaisdir. Çünkü en maruf Şark müverrihleri bunların Selçuklara karabebini kabul etmişlerdir. Yalnız bu ilk beyin kim olduğu malum değildir.⁶⁸ Hiç şüphesiz Alparslan ile alakadar olan bu zat Selçuklara tabi idi. Bunun suret-i

68 *Şerefname’nin* Acemce metninde bu zatın, Erzen-i Rum (Erzurum) ve civarına hâkim ve Selçuklilerden Alparslan’ın etbaından olan Emir Salık bin Ali bin Kasım olduğu mesturdur. *Şerefname’nin* Fransızca tercümesinde de aynı serahat vardır.

istiklali hakkında ise hiçbir kayıt yoktur. *Şerefname*, bütün Şark asarına ila-
veten diyor ki:

“Gürcistan prensleriyle vaki bir muharebede Çemişgezek Beyi mağlup
ve esir edilmişti (556). Fakat Urumiye Şahlarıyla karabet-i sıhriyesi bulun-
duğundan bunların iltimas ve tavassutuyla tahliye-i sebili icra olunmuştur”.

Bu zatın tahliye-i sebil ve vefatından sonra Çakdaş namında bir zat ge-
liyor.⁶⁹ Bunun zaman-ı idaresi de yalnız isminden ibarettir. Bunu müteakip
Melikşah bin Muhammed geliyor. Melikşah istiklal daiyesiyle Selçukiler aley-
hine isyan ettiğinden (596/1199) Selçukilerden Süleyman bin Kılıç Arslan
ile yaptığı bir müsademed e mağlup ve esir edilerek katlolunuyor. Selçuk hü-
kümdarı bunun esareti üzerine beyliği tekrar idaresine alıyor. Tarihin bu
faslından sonra Çemişgezek beylerinin hayatı taayyün ediyor. *Şerefname*, bu
fasılda mühim bir noktaya temas ederek diyor ki:

“Her halde Çemişgezek Hâkimlerinin bu Melikşah’ın ahfadı olması la-
zımdır. ‘Melikşah’ ismi Kürtler arasında kesret-i istimalinden dolayı tahrif
edilerek ‘Melkiş’ şekline konulmuştur. Zira bunların isimleriyle Kürt ve Arap
esamisi arasında hiçbir münasebet yoktur... Bunlara tâbi aşirete de Melkiş
namı verilmiştir.”

Melikşah’tan sonra yerine oğlu Melik Muhammed geçiyor. *Şerefname*
bu zatın 32 kale ve 16 nahiye zaptettiğini söylüyor. Bu hülasadan başka
bir şey malum değildir. Bundan sonraki beylerin muntazam bir şeceresi de
yoktur. Yalnız Şarki Anadolu’da Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkmenlerinin
mücadeleleri zamamnda tekrar bir Çemişgezek beyinden bahsediliyor. Bu
hal, Kürt beylerinin yalnız umumi ve mühim vakialarda zîmedhal olabildik-
lerini ve diğer mesailde hiçbir ehemmiyeti haiz olmadıklarını gösteriyor. Bu
son beyin ismi Emir Şeyh Hasan’dır. Kendisi Kara Koyunlu Türkmenleri’nin
düşmanı olan Bayındırlı Uzun Hasan Bey ile muharebe etmiştir. *Şerefname*
bu muharebenin Çemişgezek beyleri için faydalı olduğunu ve galip geldikle-
rini zikrediyor. Emir Şeyh Hasan’dan sonra yerine oğlu Sohrab geçti. Bunun
hayatı sükunetle geçmiştir. Bundan sonra ise Hacı Rüstem Bey bin Sohrab
Çemişgezek Beyi oldu. Bu sıralarda hem Şah İsmail-i Safevi ortaya çıkmış
hem de münkariz olan Rum Selçukileri’ni Osmanlı Türkleri istihlaf etmişti.
Bu keşmekeş devresinde her bey istiklal davasındaydı. Fakat, Şah İsmail’in

69 *Sehayifü’l-Abhar*’ın rivayetine nazaran Melik Muhammed’den sonra yerine oğlu
Melik Alaaddin geliyor. Ve bunu müteakip Salika Hükümeti münkariz oluyor (H.
598) Binaenaleyh Çakdaş’ın bu Melik Alaaddin’in lakabı olması muhtemeldir.

dini propagandası bunları birer birer topluyordu. Şah İsmail Çemişgezek'e de Kızılbaş Nur Ali Halife namında bir zatı gönderdi. Hacı Rüstem Bey bu İran serdarına muhalefet etmedi ve Çemişgezek'le tevabiini kendisine terk ederek Şah İsmail Safevi'nin yanına gitti. Şah İsmail bu muti beyi meyus etmek istemedi. Mumaileyhe Çemişgezek'e mukabil Irak kıtasında bir mahallin beyliğini tevcih etti. Çemişgezek'te de Kızılbaş Nur Halife kaldı. Ve Melkiş beyzadeleriyle aşair ve ahaliye zulüm etmeye başladı. Halk bunun elinden bizar kalınca Hacı Rüstem Bey'e alalecele bir istimdatname gönderdiler. Bu esnada tam Sultan Selim-i Evvel ile Şah İsmail arasında Çaldıran muharebesi zuhur etti. Bu muharebede Şah İsmail ile Hacı Rüstem Bey de hazırды. Yavuz Sultan Selim'in galibiyeti üzerine Şah ordusu mağlup olmuş ve Tebriz'e kadar bütün Şarkî Anadolu Osmanlılar'a intikal etmişti.

Bu meyanda Çemişgezek de Osmanlılar'a intikal etti ve zaten Hacı Rüstem Bey de Yavuz'un bir emriyle idam edildiğinden⁷⁰ sülalesinden Irak'ta yalnız bir oğlu kalmıştı. Bu zat Yavuz Sultan Selim'in fütuhatından pek ziyade korkmuştu. Aynı zamanda, Çemişgezek Beyliği için de bir fırsat arıyordu. Derhal Mısır'daki Mülük-i Çerakise hizmetine girmeye karar verdi. Yolda Malatya Hâkimi Mülük-i Çerakise ümerasından Memay Bey'e tesadüf etti. Memay Bey ile yaptığı bir müşaverede Mülük-i Çerakise'nin bir ehemmiyeti haiz olmadığını ve Osmanlı hanedanıyla hüsn-i münasebette bulunmak icap ettiğini anladı ve kendisi, derhal Sultan Selim'in nezdine azimet etti. *Şerefname*, Pir Hüseyin Bey namında olan bu gencin cesaretine karşı Yavuz'un:

"Ne cesaret! Biz bunun pederiyle oğlunu ve emirlerini katlettirdik. Bu, hiç hafv etmeyerek yanımıza geldi" diye izhar, takdir ve hayret ettiğini kaydediyor.

Yavuz Sultan Selim, Pir Hüseyin Bey'e Çemişgezek Beyliği'ni tevcih etti. Fakat, bu sıralarda Çemişgezek'in Beyi olan Kızılbaş Nur Ali hal-i isyandaydı. Çemişgezek, Çaldıran melhamesinde Osmanlı idaresine intikal ettiği halde tekrar eski şeklini almıştı. Yavuz Sultan Selim Maraş Mirimiranı Bıyıklı Mehmed Paşa'yı Çemişgezek Beyliği'nin istirdadına gönderdi. Pir Hüseyin de bununla beraberdi. Pir Hüseyin, Yavuz'un himayesini elde ettik-

70 Hacı Rüstem Bey'in Tebriz'de Yavuz'un fermanıyla idam edilmesine sebep 878/1473 tarihinde Fatih Sultan Mehmed'in arzusu üzerine zaptedilmek istenilen Kemah Kalesi'nin Osmanlılar eline düşmesine mümanaat ettiği halde Osmanlıların rakibi olan Şah İsmail Safevi'ye bilhare arzusuyla o havaliyi terk etmiş olmasıdır.

ten sonra derhal Çemişgezek tarafına gitti ve Bıyıklı Mehmed Paşa ordusundan evvel, civardaki aşiretleri topladı ve bunlarla Nur Ali Kızılbaş'a hücum etti. Nur Ali'nin ordusu perişan oldu ve kendisi de katledildi. Bu suretle Çemişgezek'in beylerinin sülalesi Osmanlı himayesinde tekrar başladı.

Pir Hüseyin Bey, eski beyliğin hududunu işgal etti ve burada idareyi tanzim eyledi. Kendisi, Osmanlı hükümetinin himaye-i âliyesi altında bulunuyordu ve hiçbir zaman, bu himayeye karşı isyan etmedi. Vefatında on altı çocuk bıraktı. Bunlar Çemişgezek'in beyliği için büyük bir bela oldular. Çünkü, hiçbirisi, diğerine itaat etmek istemiyordu. Memleket, bir anarşi içinde kalmıştı. Bunun üzerine, hepsi de Sultan Süleyman Kanuni'ye müracaat ettiler ve Çemişgezek Beyliği'nin aralarında taksimini rica ettiler. O sıralarda Türkiye usul-ı idaresinde bir taksimat vardı. Bu taksimat esas olmak üzere, Çemişgezek iki sancak on dört zeamete taksim edildi. Ve bu suretle, her kardeş bir mirasa malik oldu.

Bir ferman-ı âlî ile, gerek sancaklar ve gerek zeamet ve tımarlar Pir Hüseyin Bey sülalesine terk edilmişti. Bu suretle Çemişgezek Beyliği'nde müteaddit beyler görünmeye başladı. Bu beyler asıl üç şubeye ayrılırlar:

1. Mıcingerd Sancağı Beyleri

Mıcingerd sancağı, Sultan Süleyman Kanuni'nin bir iradesiyle Pir Hüseyin Bey'in büyük oğlu Muhammedî Bey'e tevcih edilmişti. Bu zat ancak bir sene kadar beylik yapabildi. Vefatında dört oğlu kaldı. Fakat dördü de sabiydi. Buna binaen bir ferman ile beylik, biraderi Ferhad Bey'e tevcih olundu. *Şerefname*, bu zatın adil bir adam olduğunu, fakat kardeşlerinin gazeine kurban edildiğini söylüyor. Çünkü kardeşlerinin şikâyeti üzerine Babialî'nin bir fermanıyla katledilmişti. Ferhad Bey'in Halil ve Hüseyin namlarında iki oğlu vardı. Bunun üzerine, bunlara birer zeamet verildi ve Mıcingerd sancağı da Erzurum Mirimiranı Arnavut Sinan Paşa'nın biraderi Kasım Bey'e tevcih olundu. Aynı zamanda Muhammed Bey'in dört oğluna da birer zeamet verildi.

İdarenin tebeddül etmesi, Kürtler arasında adem-i memnuniyeti mucip olmuştu. Bilhassa bu tebeddül Pir Hüseyin Bey'in sülalesince büyük bir endişe ile karşılanıyordu. Bu sırada Osmanlılar himayesinde olan Portok yahut Pertek Beyi Rüstem Bey, Babialî'ye bir tahrirat yazdı. Burada yedlerindeki ferman mucibince Mıcingerd sancağının da Pir Hüseyin sülalesinden birisine tevcih edilmesi ve yabancı bir zatın re's-i idareye getirilmemesi talebinde bulundu. Bunun üzerine Mıcingerd sancağı Pir Hüseyin Bey'in oğulların-

dan Piltan Bey'e tevcih olundu. Bu zat Osmanlı hükümetine daima ibraz-ı sadakat eyledi. Vefatında yerine büyük oğlu Ali Bey geçti. Diğer üç oğlu Micingerd sancağının birer zeametine malik oldular. Ali Bey ancak birkaç gün beylik edebildi. Bilahare vefat etti. Kendisinin üç oğlu vardı. Sancak, Sultan Murad Han'ın bir fermanı ile büyük oğlu Hıdır Bey'e tevcih edildi. Fakat sancak merkezine gitmeden kalesinde vefat etti. Bunun üzerine sancak beylği, biraderi Allahverdi Bey'e tevcih olundu.

Şerefname burada diyor ki:

"Allahverdi Bey, bugün 23 Nisan 597/1005 Pazartesi, Micingerd sancağına mutasarrıftır."

2. Portok Sancağı Beyleri

Çemişgezek Beyliği'nin taksimatında ikinci sancak Portok=Pertek tesmiye olunuyordu. Sultan Süleyman-ı Kanuni, Pir Hüseyin Bey'in üçüncü oğlu Rüstem Bey'i bu sancağa Bey nasbetmişti. Bu zat bir müddet burayı idare etmiştir. Vefatında Baysungur [sic], Muhammedî, Ali namlarında üç oğlu kaldı. Bunların büyük olan Baysungur Bey, mukteditir bir adamdı ve pederinin vasiyeti mucibince yerini işgal etti.

Şerefname sahibi, Baysungur ile muasırdır. Bu zatı ikinci bir Hatem, bir İsfendiyar addediyor. Kendisinin bütün Kürt beyleri arasında pek mühim bir mevkii olduğunu ve herkesin kendisine hürmet eylediğini şecaat ve sehavette emsalsiz, ulum ve fünun, hatta musikiye aşına olduğunu zikrediyor. Aynı zamanda Osmanlı hanedanına karşı da pek ziyade muti olmak üzere gösteriyor.

Baysungur Bey sancağının idare-i siyasiyesiyle de iştigal etmiştir. Memlekette sulhu tesis etmiş ve aşiretlerin muayyen sahalar dâhilinde geçiş-güzar etmeleri, yağmankerlikte bulunmamaları gibi birtakım ıslahata girişmiştir.

Şerefname bu ıslahatta muvafık olduğunu kaydediyor. Her halde Kürt beyleri arasında bu kadar mühim mesail ile iştigal eden kimse yok gibidir. Binaenaleyh Baysungur Bey bunlar arasında şayan-ı dikkat bir şahsiyettir.

3. Sakaman Beyleri

Pir Hüseyin Bey'in arazisi taksim edildiği zaman Sakaman nahiyesi doğrudan doğruya Osmanlı idaresine intikal etmişti. Pir Hüseyin Bey'in oğullarından Keyhüsrev, Keykavus, Perviz Bey namlarındaki üç küçük oğlu da di-

ğer kardeşleri gibi birer zeamete maliktiler. Fakat, pek küçük olduklarından idare ile alakadar olamıyorlardı.

Büyüdükleri zaman, üçü de Babıalı'ye müracaat ederek kendilerine Sakaman nahiyesinin tevcihi talebinde bulundular.

Osmanlı hükümeti, buralardaki asayiş temin için bu ricayı isaf etti ve Sakaman nahiyesine sancak ismi verilerek Keyhüsrev Bey'in idaresine terk edildi. Diğer iki biraderine de birer büyük zeamet verildi.

Keyhüsrev Bey bir müddet bu sancağın idaresinde bulundu. Vefatında üç oğlu vardı. 1- Salih Bey 2- Kasım Bey 3- Ömer Bey.

Hakk-ı veraset, Salih Bey'e düşüyordu. Kasım Bey derviş meşrep bir adamdı. Memleketin saltanatı ile hiç alakadar olmadı ve bir tekkeye çekildi. Yalnız küçük biraderi Ömer Bey pek ziyade haris-i cahdı. Biraderine haset ediyor ve kendisinin Bey olabilmesi için çareler arıyordu. Nihayet bir usul ile biraderini katlettirdi ve kendisi yerine geçti. Katlettiği biraderinin zevcesini nikah etmek istedi. Kadın zahiren muvafakat etti. Fakat zifaf gecesi Salih Bey'in sadık bendelerinden birkaçı vasıtasıyla tertip edilen bir hile ile kendisi de katledildi.

Salih Bey'in zevcesi Ömer Bey'i katlettirdikten sonra oğullarının büyüğü Keyhüsrev Bey ile beraber İstanbul'a gitti. Burada, Sakaman sancağının oğluna tevcihine muvaffak oldu.

Şerefname sahibi bu Bey ile muasırdır. Bunun idaresinin Osmanlı idaresine muvafık olduğunu kaydediyor.

Pir Hüseyin Bey'in diğer dokuz çocuğu da âtîdeki şekillerde birer zeamete malik olmuşlardır:

- 1- Yusuf Bey: 70.000 akçe miktarında bir zeamete malikti. Kendisinden sonra oğulları mevkiini işgal ettiler ve beylik böylece devam ediyor.
- 2- Muhsin Bey: Zeameti 70.000 akçeydi. Vefatından sonra beş oğlu arasında taksim edildi.
- 3- Yakup Bey: Bunun zeameti de 40.000 akçe raddesindeydi. Vefatında üç oğluna taksim edildi.
- 4- Keykubat Bey: Bunun zeameti 50.000 akçeydi. Kendisi Osmanlı hanedanına pek sadık ve cesur bir zattı. Yemen muharebatına iştirak etmiştir. Yemen'den avdetle İstanbul'da yerleşti ve burada vefat etti. Arazisi üç oğluna taksim edildi.
- 5- Keykavus Bey: Zeametinin miktarı azdı. Vefatında oğluna intikal etti.
- 6- Perviz Bey: Buna tahsis edilen zeamet miktarı malum değildir. Vefatında biraderi Haydar Bey'e devredildi.

- 7- Behlül Bey: Bunun zeametinin miktarı 40.000 akçe kadardı. Vefatında üç oğlu arasında taksim edildi.
- 8- Gülabi Bey: 40.000 akçe zeameti vardı. Bu zat Serdar Mustafa Paşa ile Çaldıran seferine iştirak etmişti. Orada şehit oldu. Zeameti evvela büyük oğlu Mahmud Bey'e, bunun vefatı üzerine de küçük oğlu Ali Han'a tevcih edildi.
- 9- Yalman Bey: Bunun zeameti de 20.000 akçe kadardır.

Şerefname sahibi bununla muasırdır ve kendisinin pek ziyade irade sahibi, âkil bir zat olduğunu zikrediyor.

Burada Çemişgezek Beyleri'nin *Şerefname* kuyudatı bitiyor. Diğer beyler de tekrar ettiğimiz gibi, burada da beyliği aşiret haricinde teşekkül etmiş görüyoruz. Sonra kardeşlerin taksimatı ve memleketin devir devir ecnebi hükümetler idarelerine intikal, aşiretlerin hayatıyla alakadar değildir. Aşiretler, daima beylik idaresinin haricinde yaşamışlar ve bu beylerin keyiflerine tâbi olmuşlardır.

Şerefname kuyudatından sonraki devir, aynı şerait altında geçmiştir. Bunlar, ara sıra ihtilal de etmişlerdir. Bilhassa, son zamanlara kadar hükümete karşı bir imtiyaz-ı temellük iddiasında bulunmuşlardır. Lakin, Türk-İran mücadelelerinin hitamı, bu aşiretlerin ehemmiyetlerini tenkis etmiştir. Sultan Murat-ı Rabi'den sonra hemen hemen ihtilal olmamıştır. Son zamanlarda Rusya hükümeti bu Kürtlerle alakadar olmak istemiştir. Beyler hukuk-ı mülkiyelerinin muhafazasına pek ziyade itina ettiklerinden derhal Rus nüfuzuna kapılmışlardır. Lakin, Hamidiye teşkilatı, bu beylerin eski saltanatlarını tesis etmiş sayılabilir. Buna binaen hallerinden memnundurlar. Bugün, eski sancak taksimatı mevcut değildir. Bu beyler, Türk mutasarrıflarının yanlarında birer fazla muavin şeklinedirler.

Mırdas Beyleri

Eğil Kalesi'nde teessüs eden Mırdas hükümetinin ilk devirleri oldukça sayan-ı dikkattir. *Şerefname*, bu sülalenin müessisi olmak üzere Pir Mansur bin Seyid Hüseyin Arac namında bir zatı zikrederek bunun pek zahit ve muttaki bir zat olduğunu ve yedindeki "şecere" mucibince 17 batında, neslinin Amm-ı Resul⁷¹ Hazreti Abbas'a (r.a) müntehi bulunduğunu zikrediyor. Pir Mansur'un Eğil Kalesi'ne ne suretle geldiğini hikâye ederken diyor ki:

71 Peygamberin amcası ç.n

“Pir Mansur evvel emirde Hakkâri vilayetinden gelerek Eğil nevahisinden Piran karyesinde ikamet etti. Burada bir ibadethane vücuda getirerek taat u ibadetle meşgul oldu ve halkı da sulha davet etmeye başladı. O diyarın ahali ve ayanı kendisine ihlas ile itikat ederek mürit ve müntesibi oldular. Rihletinden sonra yerine mahdumu Pir Musa geçti. Mumaileyh, bu karyede bir “Hangâh” inşa ederek irşadatına devam eyledi. Evza ve hareketine meftun olan Mırdas Aşair ve kabailinden birçok kimseler hizmetine girdiler ve günbegün sîr-i şöhreti artmaya başladı.

Pir Musa’nın ölümünden sonra yerine oğlu Pir Bedir geçti. Bu zat da peder ve ceddinin eserine iktifa⁷² eylemekle beraber saltanat-ı maneviye ile saltanat-ı Suriye’yi birleştirmek için Eğil Kalesi’ni cebren zabtetti.

O devirlerde dervişlik postu, saltanat tahtının ilk kademesiydi. Manevi nüfuzunu artıran şeyhler bir müddet sonra bu nüfuzdan istifade ederek maddi menfaatler temin ve hükümet tesis etmeye çalışır ve ekseriya muvaffak olurlardı. İşte “Pir Bedir”in de bu suretle hareket ederek Eğil Kalesi’nin cebren zabt ve orada hükümet tesis ettiği anlaşıyor. Fakat kaleyi kimden aldığına dair *Şerefname*’de sarahat yoktur. Yalnız, Eğil Kalesi’nde esasen sakin olan Mırdas kabilesinin Halep havalisinden Eğil’e hicret eden Beni Kılâb’dan Mırdas bin İdris bin Nusayr bin Nasır bin Cemil’in (?) ahfadından olduğunu dermeyan ediyor.

Eğil ümerasına “Mırdas” denilmesi doğru değildir. Çünkü sülalenin müessisi Mırdaslarla hiç alakası olmayan Pir Mansur’dur. Ve bu da Abbasi’dir.

Fakat her halde Mırdas aşiretinin bu sülalenin teccüsüsüne mühim hizmetleri olmuştur ve ihtimal ki sıkı musaheret neticesinde müessis aile ile de kanlar karışmıştır.

Şerefname’de Eğil Kalesi’nin ismine ait mühim bir kayıt var. Şeref Han, hülasaten diyor ki: “Eğil Kalesi’nin pek metin ve yüksek kemerleri, burçları vardır. Vaktiyle evliyaullahtan bir zat Eğil’e gelerek kaleyi temaşa ettikten sonra kalenin en yüksek kemerine Türk lisanıyla “Eğil” diye hitap edince kemer derhal eğilivermiş ve bundan dolayı kalenin ismi “Eğil” kalmıştır.”

Şu rivayete ve kalenin ismine nazaran bu havalide o zaman ve daha evvel Türklerin nüfuzu cari ve belki de kale bânisinin bir Türk olduğu anlaşıyor.

Mırdas sülalesinin de âtiyen görüleceği vechile Arap’tan ziyade Türk müesseseleriyle alakadar olduğu şüphesizdir.

72 Elif-kaf-t-f-elif: peşinden gitmek, takip etmek. ç.n

Pir Bedir, Eğil'i zaptettikten sonra uzun müddet muhafaza edememiştir. Selçukîlerin Eğil Kalesi'ni kendisinden yine cebren zaptetmesi üzerine bittakrib kaleden firara muvaffak olmuş ve kale Selçukîlere intikal eylemiştir.

Buldukani Ünvanıyla Maruf Eğil Beyleri

Şerefname bu sülaleden bahisle diyor ki:

“Pir Bedir Selçukîlerin elinden firar ettikten sonra Mafarkin-Meyafarkin'e geldi ve orada Emir Hüsameddin'in himayesine iltica etti. Burada Alp Arslan'ın (Emir Artuk) vasıtasıyla Meyafarkin'in istilasına kadar kaldı. Meyafarkin zaptedildikten sonra birçok kimselerle birlikte Bedir de katledildi. Bu suretle bu sülaleden hiç kimse kalmamıştı. Yalnız, Pir Bedir'in zevcesi hamileydi. Mırdas aşireti, bu kadının bir çocuk doğurmasını ve bu suretle sülalenin tekrar hal-i faaliyete gelmesini istiyordu.”

“Herkes, intizardıydı. Bir gün, Pir Bedir'in zevcesinin evinden bir adam çıktı ve dışarıdaki Mırdas ümerasına Türkçe dedi ki: “Çok şükür Hüda'ya ki istediğimizi bulduk.”

Bunun üzerine, Pir Bedir'in zevcesinin dünyaya bir erkek çocuk getirdiğini nakletti ve çocuğun ismine Bulduk ünvanı verildi ve sülale de bu isme nisbetle “Bulduk Ham” ünvanını aldı.”

Bu hikâye her şeyden önce Pir Bedir zevcesinin Türk olduğu ve hatta Pir Bedir'in de Türkçe tekellüm eder bir zat olduğunu gösteriyor. Çünkü aile de bu lisanı tekellüm ediyor ve Türkçe “bulduk” (bulmak masdarından) kelimesiyle aile milliyetinin sembolize edilmesi bunu gösteriyor.

Bu çocuk büyüdüktan sonra tekrar Mırdas sülalesinin saltanatı başladı. Bulduk Bey validesinin vefatından sonra Mırdas ümerası tarafından itina ile büyütülerek ecdadının makamına iclas edildi. Ve uzun müddet Mırdaslıların riyasetinde bulundu. Kendisinden sonra yerine oğlu Emir İbrahim geçti. Bunun devri uzun sürmedi. Çünkü bir iki sene sonra vefat etti. Yerine oğlu Emir Muhammed geçti. Fakat, bu da o kadar çok yaşamadı. Vefatında üç oğlu kalmıştı. Bunlardan Emir İsa, babasının yerine geçti. Diğer oğlu Emir Timurtaş babasının zamanında vali olduğu Yağan kalesinde kaldı ve burada Palu beyleri sülalesini tesis etti. Üçüncüsü olan Emir Hüseyin, pederi Emir Muhammed zamanında vali olduğu Çermok (Çermik) nahiyesiyle Berdinç Kalesi'nde kaldı ve burada Eğil beylerinin üçüncü şubesini tesis etti.

Binaenaleyh Eğil sülalesinin şubelere taksimi bu devirden sonra başladı.

Eğil Şubesi

Babasının yerine Eğil Beyliği'ne geçen Emir İsa kardeşlerine karşı fena bir vaziyet almadı. Ve burada ve taallukatıyla iyi geçindi. Halkı ve aşairi de memnun etmeye çalıştı. Vefatından sonra yerine oğlu Devletşah Bey geçti. Bunun devri hakkında da bir malumat yoktur. Devletşah'ın da vefatından sonra yerine oğlu Emir İsa kaim oldu. *Şerefname*, bu zatın memleketi ihya eylediğini kaydediyor. Fakat bunun da hayatı uzun sürmemiştir. Bu zamanlar, henüz Şah İsmail-i Safevî meydana çıkmadığı için buralarda bir sükunet vardı. Bunun iki oğlu kalmıştı. Bunlardan Şah Muhammed babasının yerine geçti. Fakat az zaman sonra bu da vefat etti ve Kasım, İsa, Mansur, İsfahan ve Emiran namlarında beş evladı kaldı. Bunlardan Kasım Bey babasının yerine geçti. Kasım Bey civar hükümetlerle bilhassa Akkoyunlularla muhadenet peyda etdi. Kendisi akıl ve zekâ sahibi bir zattı. Hatta, Akkoyunlular'dan bir prensin talim ve terbiyesi kendisine tevdi edildiği için beynennas "Lala Kasım" ünvanını almıştı.

Şah İsmail-i Safevî Diyarbekir'i istila ettiği zaman (913/1507) Kasım Bey İranîlere itaat etmemişti. Bunun üzerine İran serdarı Uşaclı Oğlu Han Muhammed Eğin Kalesi'ne hücum ederek Kasım Bey'i mağlup ve Eğin Kalesi'ni de Kızılbaşlardan Maksud Bey'in idaresine tevdi etti. Kasım Bey, Yavuz Sultan Selim Han'a iltica eyledi. Çaldıran melhamesinden sonra tekrar Eğin Kalesi'ne gelerek Kızılbaşları Osmanlıların yardımıyla mağlup ve kaleyi istirdat eyledi. Bu suretle Eğin Kalesi Osmanlı hükümetinin himayesine girmiş oluyordu.

Kasım Bey, bir müddet yaşadı ve Osmanlı hükümetine daima itaat eyledi. Diyarbekir'in İranîlerden zaptolunmasına muavenet etmiş olduğundan itibarı Osmanlılar nezdinde artmıştı. Vefatında erkek evladı yoktu. Daha Han iken Kasım Bey kendisinden sonra biraderzadesi Murad Bey'in yerine geçmesini tavsiye etmişti. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman'ın bir fermanı ile Murad Bey bin İsa Bey'e Eğin Beyliği tevcih olundu. *Şerefname* bu zatın pek ziyade âlîcenap olduğunu zikrediyor. Bundan sonra, iki oğlunun yekdiğerini müteakip beylikleri gelir. Bunların birisi Ali Han diğeri de Kasım Bey ünvanıyla benamdı. İkisinin de devirleri pek az devam eylemiştir. Kasım Bey'in iki oğlu kalmıştı. Şunu kaydedelim ki bu devirlerde Osmanlı himayesi bâkiydi ve Bey, Osmanlı padişahlarının fermanlarıyla nasbolunuyordu. Yalnız, beyin sülaleden olması usulüne riayet edilirdi.

Kasım Bey'in oğullarından Cafer Bey babasının yerine geçti. Kendisi pek gençti. *Şerefname* sahibi bununla muasırdır. Diyor ki: "Yirmi beş seneden beri memleketi idare ediyor. Beylik hududu eski hudut dâhilindedir."

Palu Şubesi

Eğin Beyleri sülalesinin taksimi faslında işaret edildiği vechile Palu beyle-ri sülalesinin müessisi Emir Timurtaş bin Muhammed bin İbrahim bin Emir Bulduk'tur. Bu zat pederinin zamanında bu havalide valiydi. Bilahare, üç kardeşiyle beraber istiklalini ilan etti. Kendisi memleketinde büyük bir nüfuz sahibiydi. Lakin idaresi zamanında etrafta sükunet vardı.

Vefatından sonra yerine oğlu Hamza Bey geçti bu bey az zaman sonra vefat etti ve dört evlat bıraktı: Hüseyin Bey, Yağmur Bey, Ali Bey, Rüstem Bey.

Hüseyin Bey babasının yerine geçti. Bu devirde Diyarbekir'de anarşi vardı. Bilhassa Akkoyunlular buhran ve inkıraz içindeydiler. Hüseyin Bey, Ergani Kalesini zapta karar verdi. Fakat ilk müsademedede mağlup ve telef oldu.

Kendisinin erkek evladı yoktu. Bunun üzerine Palu Beyliği biraderzadesi Cemşid bin Rüstem Bey'in uhdesine tevcih edildi.

Cemşid Bey o zamanlar Yavuz Sultan Selim Han'ın himayesini kabul etti. Ve müşarünileyhin birçok muharebelerine iştirak eyledi. Bilahare Kanuni Sultan Süleyman'ın devrinde de aynı usulü takip etti. *Şerefname* sahibi bu zatın pek ziyade âkil ve kâmil bir zat olduğunu kaydediyor. Aynı zamanda, Türk hanedanına karşı pek ziyade sadakat iraz ettiği meşhurdur. Kendisi altmış beş sene kadar Palu Beyliği'nde bulunmuştur. Bütün devrinde, hiçbir defa Osmanlılara isyan etmemiş ve İstanbul'un her emrine itaat etmiştir. Kendisi Palu'da medrese, kale, çeşme, han vesaire gibi imaretler de tesis eylemiştir. Kendisinden fevkalade memnun kalan Kanuni Sultan Süleyman kayd-ı mülkiyet şartıyla Palu Beyliği'nin evladına intikalini ve bura beylerinin veliahtlarını da tayin edebilmeleri şartını kabul eylemişti. Buna binaen Mir Cemşid daha hayatta iken, oğlu Hüseyin Can Bey'i veliaht tayin etti. Diğer dört oğlu daha vardı. Bunların ikincisi olan Hasan Bey biraderinden sonra Bey nasbolundu. Diğerlerine birer miktar zeamet tahsis kılındı.

Emir Cemşid'in vefatı üzerine veliaht Hüseyin Can Bey yerine geçti. Bu merasim Kanuni Sultan Süleyman Han'ın bir ferman-ı âlisiyle icra olundu. Bu zat Kürdistan'da büyük bir nüfuz sahibi oldu. İsmi her yerde söyleniyordu. Kendisi pek ziyade zengin ve âlîcenap olmak üzere yad olunuyordu. Vefatında bir oğlu vardı. Fakat Mahmud isminde olan bu çocuk meczuptu.

Buna binaen, bütün aşiret ve kabile ümerasının kararı üzerine beylik, biraderi Hasan Bey'e verildi. Bunun üzerine Sultan Murad Han tarafından Hasan Bey namına bir ferman ısdar olundu. Mumaileyh bir müddet Palu Beyliği'nde bulundu. Fakat Serdar Kara Mustafa Paşa ile Şirvan seferinden avdet ederken vefat etti. Süleyman Bey, Mazhar Bey namında iki oğlu kaldı. Serdar Mustafa Paşa'nın emriyle Süleyman Bey babasının yerine geçti. Fakat Vezir Mehmed Paşa'nın himayesi sayesinde amcası Yusuf Bey bin Devlet Şah bin Cemşid de Palu'nun bir kısmına malik oldu. Bu taksim Süleyman Bey'i müteessir etmişti. Aynı zamanda kabileler de Süleyman Bey'e taraftardılar. Buna binaen tarafeyn arasında daimi mücadeleler baş gösteriyordu. Fakat Süleyman Bey mevkiini muhafaza etti.

Yusuf Bey'in vefatı üzerine yerine biraderi Ahmed Bey geçti. Bu da Süleyman Bey'e mukavemet edemedi ve mağlup oldu. Bunun üzerine beray-ı şikayet İstanbul'a gitti. Fakat İstanbul'da vebadan vefat ettiğinden Süleyman Bey, bütün Palu'nun Bey'i kaldı.⁷³

Çermok Şubesi

Eğil sülalesinin üçe taksiminde Berdenç nahiyesinde Hüseyin Bey'in istiklalinden de bahsedilmişti. Bu zat bazı kuyudata nazaran Emir Muhammed'in oğlu ve bazı rivayete nazaran amcazadesi olmak üzere gösteriliyor fakat bu babda sarahat yoktur.

Bu zat, istiklalini ilan ettikten sonra vefat etti. Yerine oğlu Emir Seyfeddin geçti. Bunun da devri pek azdır. Kendisinden sonra yerine oğlu Şah Yusuf geçti. Bunu da oğlu Velat Bey takip etti. Lakin bunun da devri pek az oldu. Yerine oğlu Şah Ali Bey geçti. Bu zat, aşiretler arasında bir teşkilat yapmıştı. Bundan sonra yerine İsfendiyar Bey geçti. Bunu da vefatından sonra Bayındur Bey istihlaf etti. Bundan sonra oğlu Muhammed Bey yerine geçti. Bu zat, Çermok'un muhafazası için Kızılbaşlarla bir mücadeleye girişti.

Yavuz zamanında burası dahi Osmanlı idaresine intikal etti ve Yavuz Sultan Selim tarafından bir mülkname ile Çermok Kalesi bu aile ocağına terk edildi. Bunu Kanuni Sultan Süleyman Han da bir ferman-ı âli ile tesbit etmiştir.⁷⁴

73 Bu sülalenin ahfadı ile Cemşid Bey'in imaretlerinden bir kısmı elyevm Palu'da mevcuttur.

74 Çermok (Çermek) ümerasının elyevm berhayat olan ahfadı, bu ferman mucibince hükümetten her sene "yurdruk ocaklık" namıyla bir miktar meblağ istifa etmektedirler.

Bu beyler de 'Türkiye'nin tedrici teşkilat-ı idariyesi altında hakk-ı mülkiyetlerini kaybetmişlerdir. Son zamanlarda ise beylerin hakk-ı verasetleri yalnız kendi aralarında câri bir adet halinde kalmıştır.

Hazzo Hükkamı Namıyle Maruf Sason Beyleri

Beylik, Sason kalesinde teessüs etmiştir. *Şerefname* bu beyliğin pek eski olduğunu ve sülalenin, kadim İran hükümdarlarıyla alakadar bulunduğunu zikrediyor. Ve “diğer bir rivayete nazaran da Bitlis hâkimleriyle amcazadedirler” diyor. Bu rivayet pek eski bir esasa istinat ediyor. Her halde, başka emarelere malik olmadığımız için, bu kaydı kabul etmek mecburiyetindeyiz. Fakat, bu kayıt da bizim nokta-i nazarımızı teyit eylemektedir. Zira bu beyliği de birtakım fatihler tesis etmişlerdir. Bianenaleyh sülale Kürt aşiretlerinin haricindedir. Beyin milleti ne olduğunu bilmek o kadar fayda vermez. Yalnız aşiret haricinde bir şey olması kâfidir.

Şerefname bu sülalenin müessisi olmak üzere Emir Ebubekir namında bir zatı zikrediyor. Mumaileyhin Hızır Bey, Ali Bey namlarındaki iki oğlundan Hızır Bey, pederini istihlaf ediyor. Fakat idaresi çok devam etmiyor, vefat ediyor. Erkek evladı olmadığı için yerine biraderi Ali Bey geçiyor. Bu devirde Sason beyleri Akkoyunlular'ın himayesi altında bulunuyorlardı. Hızır Bey'in biraderi Ali Bey beylik mevkiine geçtikten sonra, aynı himaye bâki kaldı. Fakat bu sıralarda Şah İsmail-i Safevî meydana çıkmış ve Kürt beylerinin kısm-ı azamını kendisine celbetmişti. Ali Bey, Şah İsmail himayesini kabul etti. Kendisi laubali meşrep, îş u işreti sever, rint, sefih idi. Rindliği ve hoşgûluğuyla Şah İsmail'in teveccühünü kazanmış ve mukarreplerinden olmuştu.

Şah İsmail'in yanında iken, Bitlis Hâkimi Şeref Bey'in kızıyla da izdivaç etti. Mumaileyhin Hızır Bey, Muhammed Bey, Şah Veli Bey namlarında üç oğlu vardı. Sonuncusu pederi hayatta iken vefat etmiştir.

Mumaileyhin vefatından sonra, Şah İsmail-i Safevi, oğullarından Muhammed Bey'i Sason Kalesi'ne emir nasbetti. Fakat aşiretler Hızır Bey'i tensip ettiler. Muhammed Bey, Hızır Bey'e mukavemet edemedi. Bunun üzerine bu davadan vazgeçti. İleride bir istinatgâh bulur ümidiyle Yavuz Sultan Selim Hanı'nın nezdine gitti ve Yavuz'la Mısır seferine iştirak etti. Burada pek ziyade yararlık göstermişti. Bunun üzerine, hakk-ı veraset iddia ettiği Sason vilayeti Beyliği'ne tayin edildi.

Biraderiyle müteaddit müsademelerde bulundu. Hızır Bey, Sason Kalesi'ni müdafaa edemediğinden Hazzo nahiyesine çekilerek orayı kendisine bir merkez ittihaz etti.

Vefatında dört oğlu kaldı. Bunların üçü, Osmanlı serdarlarının maiyetinde hizmet ettiler.

Mahmud Bey, biraderinin vefatı üzerine bütün Sason'un hâkimi oldu ve Sultan Selim-i Evvel tarafından kendisine bahşedilen "Erzen" Kalesi'nin zabtı için de Hasanakeyf Beyi Melik Halil ile muharebe etti. Bu muharebede galip geldi ve Erzen Kalesi idaresine intikal eyledi. Kendisi on yedi sene kadar icra-yı hükümet edebildi. Vefatında Süleyman Bey, Bahaddin Bey, Saruhan Bey, Han Budak Bey, Hüseyin Bey ve Ali Bey namlarında altı oğlu kaldı.

Bunlardan büyük oğlu Süleyman Bey namına Kanuni Sultan Süleyman'dan Sason Beyliği'nin fermanı geldi (937/1530).

Süleyman Bey, İstanbul'a karşı pek ziyade itaat gösteriyordu. Kendisi, zevke meyyal bir zattı. Devrini daima eğlencelerle iş u nûş ile geçiriyordu. Vefatında hiçbir erkek evladı kalmamıştı.

Biraderi Bahaddin Bey, Kanuni tarafından Erzen Kalesi'nin zeametini almıştı. Biraderinin vefatı üzerinevâris-i hakiki o kalıyordu. Buna binaen Kanuni tarafından ısdar olunan bir fermanı müteakip Sason Beyi oldu. Bu zat, Erzen'de iken İstanbul'a gitmiş ve burada on beş sene kadar Kanuni'nin yanında bulunmuştu. Kendisi Kanuni'ye pek ziyade mutî idi. Fevkalade süha ve kerem sahibi bir zattı. Siverek ve daha bazı sancaklarda Sancak Beyliği etmiş olduğu ve bilahare Sason Beyliği'nde uzun müddet kaldığı halde sehavetinin ifradı neticesi olarak daima müzayaka çekmiş, vefat ederken 30 bin flori borç bırakmıştı. Vefatında beş oğlu vardı. Lakin çocuklar hem fakir hem de kabiliyetsizdiler. Buna binaen yerine küçük kardeşi Saruhan Bey, Sason Emiri oldu.

Saruhan Bey, Türkiye ordusunun muhtelif seferlerine iştirak etmişti. Aynı zamanda Barkiri, Siverek, Şiroy ve Kesan sancaklarında da bulunmuştu. Biraderinin vefatı üzerine Sultan Selim-i Sani'ye müracat etti ve Sason Beyliği'nin kendisine tevcih edilmesini rica etti.

Sadrazam Mehmed Paşa'nın mahdumu ve Diyarbekir Beylerbeyi olan Hasan Paşa ise, Bahaddin Bey'in büyük oğlu Süleyman Bey'in Sason'a tayin edilmesini talep etmişti. Vezir Mehmed Paşa, bu talebi isaf etmedi. Saruhan Bey'i ba-ferman-ı âlî Sason Beyi nasbettirdi.

Saruhan Bey bu memleketi beş sene kadar idare etti. Bade meşhur Çıldır Seferi'ne iştirak eyledi. Seferde Osmanlı ordusunun Demdar'ı vazifesiyle mükellefti. Burada şehit oldu. Beraberinde olan mahdumu Muhammed Bey de birçok tehlikeden sonra kurtulmuştu. On sekiz yaşında olan bu genç, pe-

derinin yerine geçer geçmez (986/1578) tahsil ile iştigale başladı. *Şerefname* diyor ki: “Muhammed Bey idareyi ele aldıktan sonra kendi askerlerini zabt u rabt altına aldı, muntazam bir hale getirdi. Şahsen ve ahlaken çok güzel olan bu genç, ecdadının âdeti hilafına Rum âdabını (yani Osmanlı usul-i muaşeretini) taklide başladı. Farsça okuyup yazmayı öğrendi. Sair fûnuna da çalıştı. Tıpkı Rumiler (Osmanlılar) gibi çeşit çeşit elbiselerle süsleniyor, onlar gibi mükellef bir surette yiyip içiyordu. Bundan dolayı emsal ve akranına tefevvuk etti...”

1001/1593 senesinde Hicaz’a giderken Sason emaretinin idaresini Feridun Ağazade Şemseddin namındaki emirine terk etmişti. Avdetinde de bunun nüfuzunu idame etti. Şemseddin adeta müstakil bir emir gibi hareket ediyordu. Bu emir pek ziyade haşin tabiatlıydı ve muamelelerinden sülale evladı memnun değildi. Buna binaen bütün aile efradı Muhammed Bey’i katletmeyi düşünüyorlardı. Çünkü Şemseddin’in idaresi başka türlü nihayet bulmayacaktı. Fakat, bu babda yapılan bütün teşebbüsler neticesiz çıktı ve Şemseddin mevkiini muhafaza etti.

Muhammed Bey’in vefatında (1004/1595) erkek evladı kalmamıştı. Kethüda Şemseddin bu aileden Cafer Beyzade Ahmed Hüsrev Bey’i Emir tayin ettirmişti. Fakat, aşiretler buna muvafakat etmiyorlardı. Hazzo Kalesi’ne Ahmed Bey’in biraderi Muhammed Bey bin Cafer Bey de talipti. Fakat bu zat Şemseddin’in zulmünden müteessiren Sason’u terk ederek Bahti aşiretine iltica etmek üzere yola çıkmıştı. Siirt’e vardığı zaman Muhammed Bey bin Saruhan Bey’in vefatını ve biraderinin Beylik makamına oturduğunu işitir işitmez derhal yoldan avdet etti. Refakatinde de Murad Hanzade Bahaddin Bey vardı. Bunlarla beraber Hazzo ağalarından ve Şemseddin’in vahşetinden firar edenlerden Şah Murad, Hüseyin Ağa ve Behram Ağa da bulunuyordu. Bunlar hep birlite Sason Kalesi’ne doğru geldiler. Kethüda Şemseddin bunların katl esbabını taharri ediyordu. Buna binaen Ahmed Bey’i biraderinin katline teşvik etti. Muhammed Bey, Şemseddin’in fikrini biliyordu. Bunun üzerine yanındaki ağalarla birlikte Sason Kalesi’ne çekildiler. Kale ahalisi Şemseddin’in aleyhindeydiler. Buna binaen Muhammed Bey’in tevabini kabul ettiler ve bunlarla birleştiler.

Kethüda Şemseddin bu halden korktu. Derhal Bahti, Şiroy ve Zorki aşiretlerinden bir ordu tertip ederek Sason Kalesi’nin zabtına karar verdi. Şemseddin’in ordusu Sason önüne geldiği zaman Sason ahalisi de Bitlis Bey’inden imdat talep etmişlerdi (Şaban 1004/1595). Bu beyin Rojki aşi-

retinden gönderdiği üç bin kadar mevcutlu iki imdat kolu Şemseddin'in ordusunu tarumar etti ve Şemseddin de güç bela ile Hazzo Kalesi'ne çekildi.

Fakat Muhammed Bey taraftarlarıyla kendisini takip ediyordu. Bundan dolayı etrafında kalan cüzi bir kuvvetle Hazzo'da tutunabileceğini ümit etmediğinden oğlunun kayınpederi olan Şiroy aşireti reisi Zeynel Bey'in nez-dine iltica ve bundan istimdat etti. Bununla beraber, oğlu Hüseyin Ağa'yı da Hazzo Kalesi'nde bıraktı. Hüseyin Ağa'nın vazifesi, orada mahbus bulunan Muhammed Bey'in biraderi Ahmed Bey bin Saruhan Bey'i katledip Hazzo Kalesi'ni pederi Şemseddin hesabına zabtettmekti. Şemseddin'in Sason'daki hezimetini ve Ahmed Bey'in kuvve-i külliye ile Hazzo'ya müteveccihen bun-ları takip ettiğini haber alan Kethüda Şemseddin'in tarafdarlarından Hazzo muhafızı Bahaddin Bey, derhal Ahmed Bey'i hapisten çıkardı ve kendisiyle bilittifak Hüseyin Ağa'yı esir alarak hapse ilka eyledi.

Muhammed Bey de zaten o esnada ordusuyla Hazzo'ya gelmişti. Ahmed Bey'le Bahaddin mumaileyhi istikbal ettiler. Ahmed Bey biraderinden af di-ledi, barıştılar.

Vezirazam İbrahim Paşa zamanında Sultan Mehmed Han'dan Hazzo'nun Muhammed Bey'e tefvizi için bir ferman verildi. Bu suretle Hazzo Beyliği Muhammed Bey'e tevcih olundu.

Şemseddin, Muhammed Bey'in idaresine karşı bir hile tertip etmek-le meşguldü. Buna binaen iltica etmiş olduğu Cezire Beyi Şeref Bey ile Muhammed Bey'in aralarını bozmak için daima hilelere müracat ediyor-du. Hazzo Kalesi'nde mevkuf bulunan oğlu Hüseyin Ağa'nın tahliyesi için Emir Şeref'in tavassutunu rica etti. Emir Şeref, Muhammed Bey'e bunun için hususi bir ricacı gönderdi. Hâlbuki Emir Şeref'in adamı gitmezden evvel Hüseyin Ağa idam edilmişti. Emir Şeref bu vakadan müteessir oldu. Bununla beraber Hazzo aşiretlerinden gelmiş bir mektup da elde edildi. Bu mektupta, Muhammed Bey'in idaresinden hoşnutsuzluk gösteriliyor ve Şemseddin'in intihap edeceği Emirzadeye muti olacakları bildiriliyordu. Şemseddin bu mektup ile Cezire Emiri Şeref Bey'i iğfal etti. Şeref Bey etrafı-na Hazzo beyzadelerinden bazılarını aldı ve oldukça kuvvetli bir ordu da ter-tip ederek Hazzo Kalesi üzerine yürüdü. Fakat, birçok Kürt beyleri meseleye müdahale ettiler. Nihayet Şeref Bey'in bu seferden vazgeçmesini ve Emir Şerif'in biraderi Han Abdal ile *Şerefname* müellifi Şerefhan'ın biraderi Halef Bey'i ve bazı Kürt ayanını Kethüda Şemseddin'le beraber -Hazzo halkının fikrini anlamak üzere- kaleye gönderilmesini temin ettiler. Şemseddin teva-

biyle Hazzo'ya gelmişse de ahali kendisine hücum ettiğinden güç bela ile ölümden kurtarılabilmıştır. Bu vaka Cezire Emiri Şeref Bey'i müteessir etti. Ve Musul Mirimiranı Ali Paşa ile bilittifak Ahmed Bey'i Hazzo Beyliği'ne tayin ettirmek istediler, bunun üzerine büyük bir ordu ile Hazzo üzerine yürüdüler. Muhammed Bey bu vakadan haberdar olur olmaz mevkiini Hazzo aşiretlerinin tensip ettiği amcazadesi Murad Hanzade Bahaddin Bey'e terk etti. Ve kendisi Sason'a çekildi.

Kethüda Şemseddin, Muhammed Bey'in elde edilmesi için daima teşviklerde bulunuyordu. Fakat hiçbir şeye muvaffak olamadı. Zaten Ahmed Bey'in imareti de hiçbir suretle tahakkuk edemiyordu. Bu sıralarda Hazzo Kürtleri isyan ettiler. Şemseddin katlolundu. Bunun üzerine herkes Muhammed Bey'in tekrar mevkiine gelmesini istiyorlardı. Muhammed Bey aşiretlerin talebini isaf etti. Ve tekrar Hazzo Beyi oldu.

Bu tarih *Şerefname* sahibinin yaşadığı zamandı. Bundan sonraki beylerin silsileleri hakkında malumat mefkuddur.

Hizan Beyleri

Hizan⁷⁵ beylerinin menşei hakkında *Şerefname* diyor ki:

“Rivayet ederler ki, Hizan hâkimlerinin ecdadı vaktiyle Hınıs nahiyesi dâhilinde bulunan Bilican Kalesi'ne hâkimmişler. Bunlar asil bir aileymiş. Son zamanlarda, bunların evladından Dıl, Bıl ve Biliç namlarında dirayetli üç kardeş zuhur ederek Hizan havalisine gelmişler. Ve Hizan Vilayeti'ni zorla teshir ve aralarında taksim etmişler....”

Bu ailenin kadim menşeiyle milliyeti hakkında *Şerefname*'de sarahat yoktur. Fakat Hınıs havalisine Rum Selçukları'nın, Türkmen beylerinin hâkim olması ve oralarda birçok Türkmen aşiretlerinin yerleşmesi ve bilhassa üç kardeşin de isimlerin Türkçe olması delaletiyle bu ailenin aslen Türk olması muhtemeldir.

Üç birader Hizan'ı fethettikten sonra bervec-i âtî aralarında pay edecek üç imaret vücuda getirdiler:

- 1- Dıl Bey: Hizan Beyliği
- 2- Bıl Bey: Müks Beyliği
- 3- Biliç Bey: İsbayerd Beyliği

75 Bitlis Vilayeti'ne merbut bir kazadır. Kalesi elçeym haraptır. Hizan Kalesi Hülagü'nün arzusu üzerine Hacc Nasır Tusî tarafından inşa edilmiştir.

Şerefname bunların üç amcazade olduğu ve Selçukların yardımıyla bu yerleri alarak yerleştikleri hakkında bir rivayet zikrediyor ki bu rivayet, kendilerinin Türk olduğuna şüphe bırakmaz.

Asil Hizan Beyleri

Bu şube Dıl Bey tarafından tesis edilmiştir. Fakat Dıl Bey'den sonraki beyler hakkında hiçbir malumat yoktur. Timur Kürkan oğlu Şahruh zamanında Hizan Beyi meydana çıkıyor. Lakin eski devirlerde de bu beyliğin mevcudiyeti hakkında malumat-ı sahiha vardır. Şahruh zamanındaki beyin ismi Emir Süleyman'dı.

Müstalaü's-Sa'deyn müellifi Mevlana Abdürrezzak Semerkandi'nin rivayetine nazaran 844/1421 senesinde Timur'un oğlu Şahruh Sultan Kara Koyunlular'ın Azerbaycan'a tecavüzünü def için bu havaliye geldiği zaman Emir Süleyman oğlu Emir Melik'i Bitlis Hâkimi Emir Şemseddin'in maiyetinde Şahruh'un istikbaline göndermiş ve Şahruh'un teveccühünü celbederek memleketini istiladan kurtarmıştı. Vefatından sonra yerine oğlu Emir Melik geçti, bunun zaman-ı idaresi hakkında *Şerefname*'de sarahat yoktur. Kendisinden sonra oğlu Emir Davud bin Emir Melik, Hizan Emiri olmuştur.

Bu zat, fevkalade zevk ve safaya mecluptu. Mamafih memleketlerde bazı imaretler de tesis etti. İnşa ettirdiği Bedadiye Medresesi o zamanın başlıca müessesesi-i irfanından biriydi. Bir sükûn-ı tam içinde olmak üzere tam otuz dokuz sene memleketi idare etti. Vefatında, Sultan Ahmed, Emir Süleyman Bey, Hasan Bey namlarında üç oğlu kaldı.

Sultan Ahmed babasının mevkîine geçti ve bilhücum Kürdistan beyleriyle beraber Kanuni Sultan Süleyman'a arz-ı mutavaat eyledi. Bunun üzerine Hizan Eyaleti'nin kendisine tevcihi için Kanuni Sultan Süleyman'dan bir ferman-ı âlî aldı.

Bu fermanla kendisine "Hizan Hâkimi" ünvanı verilmiş ve "Cenap" tabiriyle tatyip edilmişti. Bu zat Bitlis hâkimi Şeref Han ile geçinmiyordu. Bir gün Şeref Han, Hizan'a hücum etmişti. Fakat bu muharebede tamamiyle galip gelemedi. Buna binaen, avdet etti. Bir müddet sonra, Sultan Ahmed de bir ordu tertip etti. Ve Diyarbekir'e bir adam göndererek Türk serdarı Olama Bey'den imdat talep etti. Olama Bey, ordusuyla Hizan'a gelerek Sultan Ahmed'le birlikte Bitlis'in üzerine yürüdü.

Şeref Han bu muharebede öldü ve az zaman sonra da Sultan Ahmed vefat eyledi. Vefaunda beş tane oğlu kaldı. Mir Muhammed, Yusuf Bey, Melik Halil, Melik Han, Han Mahmud.

Sultan Ahmed'in vefatından sonra Sultan Süleyman'ın fermanı ile Hizan beyliği ikiye taksim edildi. Bir kısmı büyük oğlu Mir Mahmud'a verildi. Diğer kısmı ise üçüncü oğlu Melik Halil'e tevcih edildi. Buna binaen her ikisi de aynı zamanda beylik ettiler.

Mir Mahmud bir sene sonra vefat etti. Bunun, Sultan Mustafa, Davud Bey, Zeynel Bey namlarında üç oğlu kalmıştı.

Melik Halil biraderinin vefatı üzerine Hizan'ı tekrar birleştirmişti. Fakat, Sultan Mustafa hakk-ı veraset iddia etti ve dayısı Hazzo Beyi Bahaddin'in muavenetiyle İstanbul'a gitti. Nihayet evvelce olduğu gibi Hizan'ın nısıf kendisine tevcih edildiğine dair bir ferman aldı.

Bu suretle, Hizan tekrar ikiye taksim edildi. Sultan Mustafa, altı sene kadar bey kaldı. Bir gün meçhul bir şahıs tarafından avda öldürüldü. Yerine biraderi Davud Bey geçti. Bu da bir sene kadar yaşadı. Bunun vefatını müteakip, diğer biraderi Zeynel Bey vâris kalmıştı. Bu zat, İstanbul'a gitti. Burada Sultan Selim saniden bir ferman aldı. Bu ferman amcası Melik Halil'in de hissesini kendisine tefviz ettirmişti. Fakat, İstanbul'dan avdet ederken yolda vefat etti. Bunun da vefatı üzerine vâris-i hakiki yalnız Melik Halil kalıyordu. Mumaileyh, Veziriazam Mehmed Paşa'nın delaletiyle Sultan Selim'den Hizan'ın iki hissesinin de kendisine tevcihi hakkında bir ferman aldı. Bunun üzerine Hizan Beyliği tekrar birleştirildi ve heyet-i umumiyesi de Melik Halil'in idaresine tevdi edildi.

Melik Halil, yirmi iki sene kadar icra-yı emaret eyledi. Fakat zamanında saltanattan başka bir şey düşünmüyor, idarenin tanzimiyle hiç de meşgul olmuyordu. Bütün mehamm-ı umuru, idare işlerini Cilan aşiretine mensup Abdal Ağa namında bir zata terk etmişti. Abdal Ağa, beyliği müdebbirane idarede iktidar gösteriyordu. Nihayet, Melik Halil müptela olduğu sara marazından vefat etti (991-1583).

Vefatında "Hasan" namında küçük bir oğlu kalmıştı. Hizan'ın en mühim aşairinden olan Nemiri aşireti bu çocuğun memleketi idare edebileceğini ümit etmediğinden Melik Halil'in biraderi Mir Mahmud bin Sultan Ahmed'i beylik makamına münasip görüyorlardı. Bunun üzerine mumaileyh Sultan Murad'ın fermanıyla Hizan imaretine nasbedildi. İdare işlerinde çok dirayet ve iktidar gösteriyordu. Aynı zamanda Osmanlılara da ibraz-ı sadakatten geri durmuyordu. 992/1584 senesinde açılan Osmanlı-İran seferinde vezir Osman Paşa ile Tebriz'in zaptına memur edilmişti. Tebriz civarında Sadabad nam mahalde, Sinan Paşa ordusuyla Kızılbaşlar arasında ceryan eden büyük bir ma'rekede bütün Hizan ayanıyla birlikte şehit oldu.

Mir Mahmud'un, Sultan Ahmed ve Mir Mahmud namında iki oğlu kalmış ise de yerine bunlar geçmeyip Melik Halil'in yegane oğlu Emir Hasan geçti. Aşiret ve kabileler buna itaat ediyorlardı. Aynı zamanda Sultan Murad Han'dan da bir ferman gelmişti. Fakat, bu çocuk henüz pek gençti. Buna binaen amcası Yusuf Bey, gençliği bir sebep bularak İstanbul'a gitti ve Hizan Beyliği'nin kendisine tevcih edilmesini talep etti. Talebi tensip edilerek beylik buna tevcih edildi. Fakat, Hizan aşiretlerinin muhalefeti üzerine, Beylik makamına oturamadı. Derhal Tebriz'deki Cafer Paşa'nın maiyetine girdi. Burada Cafer Paşa'nın tevabiinden birkaç kişi ile tekrar Hizan'a gitti. Bu defa da aşiretler buna itaat etmediler. Fakat meselenin bir münazaa ile fasledibilmemesi için, bir çare-i tesviye aradılar ve bilittifak Hizan tekrar iki kısma tefrik edilerek Nemiran nahiyesi Yusuf Bey'e verildi. Hizan ve tevabii de Emir Hasan idaresinde kaldı.

Yusuf Bey bu taksimden memnun olmadı ve Hizan Eyaleti'ni istedi. Bunun üzerine, ikisi arasında bir muharebe vuku buldu ve muharebede Yusuf Bey katledildi. Bu suretle Hizan tekrar eski şeklini aldı.

Emir Hasan, Nemiran sancağını amcası Hacı Bey'e tevcih etti. Çünkü Hacı Bey de Mahmudi aşiretine istinaden kendisini tehdit ediyordu. Bu suretle, her ikisi de bir sükunet-i mutlaka içinde icra-yı hükümete başladılar.

Şerefname sahibi bunlarla da muasırdır.

Şube 2 Müküs Emirleri

Müküs Beyliği'nin müessisi Bilican'dan gelen üç kardeşten ikincisi olan Bel Bey idi. Fakat, bunun zamanı ve hayatı malum değildir. Hayatı ve zamanı malum olan ilk beyin ismi "Emir Abdal" dır. Bunun devri Selim-i Evvel zamanına malumdur. Fakat hayat-ı hususiyesi hakkında malumat mefkurdur. Anvak Ahmed ve Hasan Beyler namında iki tane oğlanın mevcut bulunduğunu biliyoruz.

Ahmed Bey, pederinden sonra Müküs Beyliği'ne tayin edildi. Biraderi Hasan Bey ise, Hakkâri Hâkimi Zeynel Bey'in delaletiyle Kanuni Sultan Süleyman'ın sarayına verildi. Sarayda perverde olan Hasan Bey'e Müküs'den tefrik edilen Karkar sancağı verildi. Bu suretle her iki kardeş de sükunet-i tamme içinde imrar-ı hayat ettiler.

Ahmed Bey'in vefatı üzerine yerine oğullarından Abdal Bey geçti. Ve bu babda Kanuni'den de bir fermn-ı âli geldi. Bu sırada Hasan Bey vefat etmişti. Abdal Bey Hakkâri Hâkimi Zeynel Bey'in kızıyla izdivaç etmişti. Bunun

muaveneti ile Karkar sancağını da işgal etti. Ve bu suretle Müküs Emareti birleşti.

Hasan Bey'in oğlu Rüstem Bey ise babasının hukukunu iddia ediyordu. Bunun üzerine her ikisi arasında daimi bir mücadele kapısı açıldı. Bu sıralarda Abdal Bey de vefat etti. Mir Ahmed Bey ve Muhammed namında iki oğlu kaldı.

Rüstem Bey, Mahmudî aşiretinin ve Serdar Mustafa Paşa'nın muavenetiyle Karkar nahiyesinde birleşmişti. Burada birkaç sene kadar icra-yı hükümet etti. Bunun yerine oğlu Hasan Bey geçti. Vefat eden Abdal Bey'in yerine de oğlu Ahmed Bey geçmek istiyordu. Hasan Bey, Abdal Bey'in vefatını bir fırsat addederek Müküs'ü işgal etmek istedi. Zaten, Osmanlılar da Müküs'ün Karkar'a ilhakını istiyordu. Binaenaleyh Van Beylerbeyi Sinan Paşa, Hasan Bey'e üç yüz kadar süvari verdi. Hasan Bey, bu kuvvetle Müküs üzerine yürüdü. Fakat iki taraf arasındaki ilk müsademedede Hasan Bey telef oldu. Ve bu suretle, Müküs Beyliği tamamen Ahmed Bey'in idaresinde kaldı. *Şerefname* sahibi bu zatla da muasırdır ve diyor ki:

“Ahmed Bey hal-i hazırda yalnız başına Müküs'ü idare etmektedir.”

Şube 3 İsbayird Beyleri

İsbayird Beyliği'nin, üçüncü kardeş Bilic Bey tarafından tesis edildiğini evvelce zikretmiştik. Bunun ilk devirleri hakkında da malumat yoktur. Bu şubenin tarihi, Yavuz Sultan Selim zamanından başlar. Ve ismi malum olan ilk Emir de Muhammed Bey namında birisidir. Bunun hayat ve şekli idaresi malum değildir. Yalnız Osmanlı himayesini kabulden sonra, pek az yaşamış vefatında iki evladı kalmıştır: Sultan İbrahim, Emir Şeref.

Sultan İbrahim, Kanuni Sultan Süleyman Han'ın bir fermânıyla İsbayird Beyi nasbedildi. Burada bir iki sene kadar kaldı. Muhammed Bey'in, Hasan Bey namında iki oğlu vardı.

Hasan Bey Ferhad Paşa'nın maiyetinde idi. Van muharebesinde vefat etti. Buna binaen pederleri Sultan İbrahim'in vefatını müteakip veraset yalnız Muhammed Bey'e intikal ediyordu. Sultan Süleyman'ın tensip ve fermânı ile babasının yerine geçti. Bunun hayat-ı hususiyesi şayan-ı dikkat mesail ile geçmemiştir.

Mumaileyhin Eyüp Bey, Halit Bey, Üveys Bey, Sultan İbrahim namında dört oğlu vardı.

Muhammed Bey'in vefatı üzerine yerine büyük oğlu Eyüp Bey geçti ve yirmi sene memleketi idare etti.

Kanuni Sultan Süleyman, Ağakis nahiyesini İsbayird'den tefrik ettirerek Sultan İbrahim'in biraderi Mir Şeref'e vermişti. Bu da müstakilen burasını idare ediyordu. Vefatında iki küçük oğlu kalmıştı. Bunlardan biri Ürkmez diğeri Bahaddin namındaydı. Fakat çok küçük olduklarından Bey tayin edilemediler. Bu sebeple Ağakis nahiyesi muvakkaten Van eyaletine ilhak edildi. Ve bilahare Ürkmez Bey'e tevcih edilecekti. Burada bütün İsbayird ocağı tamlanıyordu.

Üç ocağa ayrılan Hizan Beyleri'nin 1005/1597 senesinden sonraki devirlerde ne maceralar geçirdiklerini bilmek faydalı olabilir. Fakat matteessüf şimdiye kadar bunlar hakkında hiçbir tedkikat yapılmamıştır.

Şirvan Beyleri

Şirvan Beylerinin menşeyini, *Şerefname* Eyyübiler'e irca ederek diyor ki: "662/1261 senesinde Suriye Eyyubileri münkariz olduğu sırada bu sülaleden bir zat Hasankeyf Kalesi'nde Melikan Emareti'ni tesis etmişti. İzzettin, Bedrettin, İmadeddin namlarında üç kardeş -ki Hasankeyf Eyyubileri sülalesindendiler- Küfra⁷⁶ vilayetine geldiler ve burada tevettün ettiler. Bir zaman sonra o diyarın hükümdarlarının ihtimamıyla hükümet bunlara intikal eyledi. Ve bunlardan en evvel Küfra Emareti'ni Mir Hasan bin İbrahim nam zat ihraz etti."

Şerefname'nin şu kuyudatına nazaran, Küfra'ya hicret eden üç biraderin evvelki emirleri istihlaf ettikleri anlaşıyor.

Mir Hasan, vefatından sonra oğulları arasında tehaddüsü muhtemel münaazaata mani olmak için daha hayatta iken Küfra vilayetini beş oğluna taksim etmiş, yekdiğeriyle hoş geçinmeleri lüzumunu vasiyet eylemişti.

Taksimat âtideki şekildedir:

- 1- Mir Muhammed Kör'e: Şabistan Kalesi'yle mülhekatı
- 2- Mir Mirza'ya: Küfre ve mülhekatı
- 3- Mir Şemseddin'e: Eruh mülhekatı
- 4- Mir Mecididdin'e Avil

Diğer oğlu Mir Şah Muhammed'i de kendisine vali ahd tayin etmişti.

Vefatında Mir Şah Muhammed yerine geçti ve Küfra'yı idare ile meşgul oldu. Bu sıralarda küçük biraderi Mecididdin vefat etmişti. Bunun üzeri-

76 Van vilayeti dâhilindedir. Kadimen Şirvan kıtasının merkeziydi.

ne Adil [sic] Kalesi'ni Küfre'ye ilhak etti. Vefatında Mir Muhammed, Mir Abdal, Mir Ali, Mir İzzeddin namlarında dört oğlu kalmıştı. Bunlardan Mir Abdal pederinin yerine geçti. Bir kaç sene kadar kaldı vefatında yerine oğlu Emir Şah Muhammed geçti. Bu sırada Şah İsmail-i Safevi'nin meşhur istilası başlamıştı. Şah İsmail bütün Kürt beylerini davet ederek hepsini tevkif ettirmiş, yalnız Sason Emiri Ali Bey ile Emir Şah Muhammed'i serbest bırakmıştı. Hatta kendisine iltifat da etmiş ve bir Kızılbaş elbisesi vererek Küfra Hâkimliği'ne göndermişti. Emir Şah Muhammed burada bir müddet kaldı. Badehu vefat eyledi. Mumaileyhin Muhammed Bey, Abdal Bey, İzzeddin Bey namında dört oğlu kaldı.

Emir Şah Muhammed'in vaziyeti mucibince yerine büyük oğlu Muhammed Bey geçti, bu sıralarda Türk himayesi takarrür ediyordu. Muhammed Bey Kanuni Sultan Süleyman'a arz-ı mutavaat eyledi. Ve kendi namına bir ferman da ısdar eyledi. Diğer taraftan biraderi Abdal Bey de hakk-ı verasetten istifade etmek istiyordu. Bu hal aralarında daimi bir mücadele zemini oldu. Abdal Bey de İstanbul'a gitti ve Küfre Beyliği'nin kendisine vechini padişahıtan rica etti. Diğer taraftan Şah Tahmasb da Erciş, Ahlat, Adilceva ve Bargiri cihetlerine hücum etmişti. Muhammed Bey o zaman Bargiri Kalesi'ndeydi. Bu kale üç ay kadar mukavemet gösterdi. Zahirinin fıkdanından dolayı mahsurün muzayakadaydı. Bu esnada Küfra'nın biraderine verildiği haberini aldığından dolayı meysus oldu. Ve kaleyi terk ederek İstanbul'a azimet etti. Bittabi Kızılbaşlar da kaleyi istila etmişlerdi. Badehu, kalenin teslimi ile itham edildi. Ve bir ferman ile asırıldı.

Biraderinin idamından sonra Abdal Bey, Küfre'nin sahib-i yeganesi kaldı. On üç sene kadar memleketin idaresinde bulundu.

Son zamanlarda, biraderi Mir Melik Halil ile Hizan Beyleri arasında bir mücadele başlamıştı. Abdal Bey bu mücadeleye iştirak etti ve kuvvetli bir çete ile Hizan üzerine yürüyerek şehri ve güzargâhtaki köyleri yağma etti.

Şehir ahalisi derhal Kanuni Sultan Süleyman'a şikâyet ettiler. Bunun üzerine meselenin tahkiki için Van Beylerbeyi İskender Paşa'ya emir verildi. İskender Paşa Abdal Bey'i Van'a celp ve divanda muhakeme eyledi. Abdal Bey'in cürmü sabit olunca tevkif edildi. Ve meselenin mesul-ı hakikisi olmak üzere idam edildi. Abdal Bey'in Mahmud Bey, Zeynel Bey, Mir Şah Muhammed Hacı Bey, Mir Muhammed, Zülfikar Bey namlarında altı oğlu vardı.

Abdal Bey'in idamı üzerine Küfre ikiye taksim edildi. Bir kısmı Hazzo Beylerinden Saruhan Bey'e verildi. Diğer kısmı da Kernili Hasan Bey'e tefviz edildi. Bu suretle Küfre'ye yabancı adamlar gelmişlerdi.

Abdal Bey'in oğullarından Mahmud Bey İstanbul'a gitti. Ve Yavuz Sultan Selim hazretlerinin huzuruna çıkarak babasının mülkünü istedi.

Zat-ı şahane, Küfre'nin bu zata tevcihini münasip görerek kendisine bir ferman verdi ve tekrar umum Küfre'nin hâkimi tayin edildi.

Memleketi idarede adalet gösterdi ve halkı memnun etti. Fakat şu haliyle beraber zevk ve safaya çok münhemik idi . *Şerefname* bu hali hakkında diyor ki:

“... Mütemadiyen iş u işretle meşguldü. Bütün vaktini dilber gençlerin bezminde imrar ederdi. Nergis ve lale gibi bir lahza bile piyaleyi elden bırakmazdı. Kadehlere boşalan sürühilerin galgalasına karışan name ve sürur, Bahar mevsiminde çağlayan ırmaklar sadasını andırırdı.”

Mahmud Bey böylece üç sene kadar Küfre'yi idare etdiyse de bir gece yatağında maktul bulundu. Bunun üzerine Küfre'ye sancak ismi verildi. Bu sancak ba irade-i şahane Mir Hasan Kerni'ye ihsan olundu. Bu zat, Mir Muhammed Kör'ün ahfadındandı. Ve birkaç sene bu sancakta kaldı.

Mahmud Bey'in katli zamanında biraderleri pek küçüktü. Buna binaen veraset iddia edemiyorlardı. Bunlar büyür büyümeyiz, derhal İstanbul'a gitmek istediler. Bunların sebavet zamanında da Mir Hasan Bey'in idaresi devam ediyordu.

Mahmud Bey'in biraderi Zeynel Bey, yirmi yaşına tecavüz eder etmez İstanbul'a gitti ve sefredeki hakk-ı verasetin tasdik olunmasını rica etti. Bu sırada Akilbend Kalesi'nin fethi için tedarikat vardı. Sinan Paşa, Kaptan Ali Paşa ile birlikte birçok beylerle bu sefere iştirak ediyorlardı. Zeynel Bey de bunlara iltihak etti. Ve yararlık gösterdi. Bu seferden galibiyetle avdeti müteakip Zeynel Bey'in mevkii büyümüştü. Bu sebeple Sinan Paşa'nın tavassutu üzerine, Küfre Hâkimi nasbolundu. Ve bu babda lazım gelen ferman-ı âliyi aldı. Küfre'ye avdetinde kendisine karşı itaatsizlik gösterilmedi. Kendisi otuz sene kadar yaşadı. Halk babasından çok memnundu.

Şerefname, bu zatın pek ziyade âdil ve sulh sever olduğunu kaydediyor. Vefatında Abdal Bey, Melik Halil, Mir Mahmud, Mir Muhammed, Mir Süleyman namlarında beş oğlu kalmıştı.

Abdal Bey pederinin tavsiyesi ve Sulta Mehmed Han'ın bir fermanıyla Küfre Hâkimliği'ne tayin edildi. *Şerefname* diyor ki: “Halihazırda yaşıyor ve memleketi hüsn-i suretle idare ediyor.”

1. Şirvan Beylerinin Şebistan Şubesi

Şirvan sülalesi nin müessisi olan Mir Hasan hayatında iken memleketi dört kardeş arasında taksim etmiş ve emlakın bir kısmı da Mir Muhammed Kör'e isabet etmiş ve bu zat Şebistan nahiyelerini almıştı. Şebistan Beyleri "Kerni Beyleri" ünvanıyla tanınmışlardı. Bunların ilk devirleri hakkında malumat mefkuddur. Ancak Osmanlı himayesinin tekarrurundan sonraki vekayı zikrediliyor. Buna binaen, sahada Zeynel Bey bin Süleyman Bey namındaki şahsı görebiliriz. Bu zat Osmanlıların himayesindeydi. Ve Şebistan nahiyesi de zeamet usuluyla uhdesine tevcih edilmiş bulunuyordu. Bu zat Şebistan zeametini oğluna terk etti ve Sultan Mehmed Han'ın fermaniyle da Ağakıs sancağının Hâkimi nasbolundu.

2. Eruh Beyleri

Mir Hasan'ın oğullarından diğer birisi olan Mir Şemseddin'in hissesine Eruh nahiyesi isabet etmişti. Bu küçük nahiyenin suret-i idare ve ahvalı hakkında hiçbir malumat yoktur. Yalnız son zamanlarda yaşayan Melik Bey'den bahsediliyor ki, bu zat *Şerefname* sahibiyle muasırdır. Eruh da bir zeamet şeklinde idare olunuyordu.

Burada Şirvan Beylerinin bütün sülaleleri tam oluyor. Fakat ne *Şerefname*'de ve ne de diğer eserlerde, sülalenin müessisi Mir Hasan'ın Şiran arazisini beş oğluna taksim ettiği sırada dördüncü oğlu Mir Mücadeleddin'e verdiği Avil Kalesi'nden ve bunun idaresinden hiç bahsedilmiyor. Bundan başka, taksimatta Küfra kalesinin Emir Mirza'ya verildiği zikredildiği halde, Mir Hasan'ın vefatından sonra bu kale maa mamülhakat veliahd tayin ettiği Mir Şah Muhammed ve evladı tarafından idare olunmuştur.

Zerki Beyleri

Zerki Beyleri aslen Arap nesline mensuptur. Bu sülalenin suret-i teccüsüsü hakkında *Şerefname*'de diyor ki:

"... Zerki Beylerinin nesebleri Şam Arap aşiretlerine irtibat peyda eder: Şeyh Hasan bin Seyid Abdülrahman namında bir zat, vatanını terk ederek Mardin'e geldi. Orada riyazet ve ibadetle meşgul oldu. Ve daima mavi elbise giydiği için beynennas "Şeyh Ezraki" diye iştihar etti. Araplar mavi gözlülere "Ezrak" dedikleri ve şeyhin de gözleri mavi olduğu için bundan dolayı da bu sıfatla iştihar etmiş olması muhtemeldir. Bilahare "Ezraki" tabiri kesret-i istimalden "Zerki" şeklini aldı."

“Şeyh Hasan zühd ve takva ile Mardin’de büyük br şöhret kazandı. Vilayetin ayan ve efradından birçok kimse kendisinin mürit ve mütekidi oldu. Şeyhin nüfuzundan mütevehhim olan Mardin sultanı kendisini kalede hapsedti.

Fakat bu sırada mumaileyhten zuhur eden kerametleri gören sultan, şeyhi hapisten çıkararak itizar eyledi. Ve müridi olarak tazim ve hatta kerimesini de şeyhe tezvîc etti. Bundan dolayı da o diyar halkının şeyhe itikadı tezayüd eyledi.

Mardin sultanının vefatından sonra yerine Şeyh Hasan, kaymakam oldu. Ve civardaki nahiyeleri oğullarına te’viz ederek onları o havaliye hâkim kıldı...”

Bu rivayet Zerki sülalesinin de Kürt olmadığını gösteriyor. Demek oluyor ki, bu aile de aşiretin haricinde teessüs etmiştir.

Sülalenin Araplığı hakkındaki rivayetin derece-i sıhhatini takdir etmek güçtür. Lakin, Mardin Hâkimi’ni bir şeyhin istihlaf etmesi pek gariptir. Sonra, bu şeyhin tercüme-i hali mazbut olduğu halde, diğer beylerin hatıta Mardin Hâkimi’nin meçhuldür. Hâlbuki aşiretler, daima beylere intisabı arzu ederler ve bir beyin tebeddül etmesini arzu etmezler. Binaenaleyh, bu meselede bir kuvvetin oyun oynadığı ve Mardin’i istila eden bir aşiret reisinin bey mevkiine geçtiği de ihtimalden uzak değildir. Zerki beyleri bervech-i âti dört şubeye ayrılırlar:

- 1- Derzini beyleri
- 2- Kürdegan beyleri
- 3- Atak beyleri
- 4- Tercil beyleri

Şube 1- Derzini Beyleri

Bu şube Şeyh Hasan’ın oğullarından Habil tarafından tesis edilmiştir. Kalede büyük bir kelb varmış ve bundan dolayı ismi Dirzir namını almış ve bu isim kesretle istimalden “Derzini” şekline girmiştir. Habil, pederi tarafından Mardin’den Dirzir Kalesi’ne gönderilmiş ve *Şerefname*’nin dediği vechile bu kaleyi oğlu Kabil ile kâfirlerden fethetmiştir.

Bilahare, Dirzir ismi de Derzini şekli-i mahfuzunu almıştır. Habil’den sonra yerine oğlu Kabil geçmiştir. Fakat, bunun hayatı hakkında da malumat mefkuddur. Yalnız, iki isim malumdur.

Badehu, sülale şeceresinin mühim bir kısmı meçhul kalıyor. Ancak Şah İsmail-i Safevî zamanında hâkim olan Emir Hamza bin Emir Halil bin Mir Emir Gazi'yi görüyoruz. Emir Hamza, Şah İsmail'in himayesini kabul etmiş ve Şah İsmail'in emriyle Derzini Hâkimi nasbolunmuştur.

Bu sıralarda Osmanlı hükümeti ile İran'ın arası açılmıştı. Tam bu günlerde Emir Hamza vefat etti. Yerine oğlu Muhammed Bey geçti. Muhammed Bey Yavuz Sultan Selim'e arz-ı mutavaat eyledi. Bunun üzerine bir ferman-ı âlî ile Derzini Hâkimliği uhdesine tevcih olundu. Bu da diğer beyler gibi Osmanlı ordusunun bir uzvu şeklinde bulunuyordu. Vefatında dört oğlu kaldı: Ali Bey, Şah Kulu Bey, Yakup Bey, Cihanşah Bey.

Pederlerinin vefatından sonra kardeşler yekdiğeriyle imtizac edemediler. Hepsisi de hâkimlik için mücadeleye giriştiler. Fakat Ali Bey hepsine tefavvuk etti ve babasının yerine geçti. Yedi sene kadar Derzini'yi idare etti.

Bunun vefatını müteakip Sultan Süleyman'ın fermanı mucibince re's-i idareye biraderi Şah Kulu Bey getirildi (931/1534).

Bu zat, sekiz sene kadar hâkimlik etti ve son defa olmak üzere Sultan Süleyman-ı Kanununi'yi ziyaretten avdet ederken, düşmanı olan Kürdegan Zorkisi'nden Nasır Bey tarafından Bolu kasabasında katledildi.

Şah Kulu Bey'in katli üzerine biraderi Yakup Bey vâris kalıyordu. Kanuni Sultan Süleyman tarafından ısdar olunan bir ferman-ı âlî mucibince mu-maileyhe Derzini Hâkimliği tevcih olundu. Bu hayırperver, halim ve derviş meşrep bir zattı. Bilhassa tasavvuf ile iştigal ederdi. Kendisi şairdi ve şiirlerinin kısm-ı azamını da Kürt lisanıyla yazmıştır. Kendisinin pek meşhur bir *Divan*'ı vardır.

Yirmi beş sene kadar Hâkim kaldı ve memleketi daima sükut ile idare etti. Son zamanlarda kendisi kuşe-i inzivaya çekildi ve yerine oğlu Duman Bey'i tayin etti.

Duman Bey meşhur Çıldır muharebesinde şehit oldu (986/1587). Muhammed Bey, Ali Bey namında iki oğlu kaldı.

Yakup Bey henüz sağdı. Oğlu Duman'ın yerine hafidi Muhammed Bey'i tayin etti. Bu genç henüz on beş yaşındaydı. Büyük pederi Yakup Bey'in nezareti altında umur-ı memleketi hüsn-i suretle idare etti.

Bir kaç sene sonra ailesinin düşmanlarından Muhammed Bey Kürtki tekrar Derzini Hâkimliğine tasallut ediyordu. Sason Beylerinden Muhammed Bey'in hizmetinde iken pek ziyade nüfuz kazanan meşhur kethüda Şemseddin'in mumaileyhe muaveneti sayesinde Derzini Kalesi'ne ait birçok

tarlaları yağma ve köyleri ihrak etti. Bu felaket Derzini Hâkimi'ne fena tesir etmişti. Derzini Emiri Muhammed Bey de amcazadelerinden ve taraftarlarından teşkil ettiği çeteyi memleketin hudutlarını muhafazaya memur etti. O esnada Kürdeganlı Muhammed Bey de Derzini hududuna tecavüz etmişti. Hemen hemen bir ordu halinde olan bu çeteler arasında vukua gelen bir müsademedede Muhammed Bey Kürtki yaralandı ve bir gün sonra Kürdegan Kalesi'nde vefat etti. Bu suretle galibiyet de Muhammed Bey Derzini tarafında kaldı. *Şerefname* sahibi fevkalade genç olan bu zatın kendisiyle muasır olduğunu yazıyor.

Şube – 2 Kürtkan Beyleri

Şerefname Kürtki Beylerini Derzini Beylerinin amcazadeleri addediyor ve diyor ki:

“Habil'in oğlu Kabil'in gayrimeşru bir evladı oldu. Kabil pederinden utandı ve bunu Kürtki Kalesi'ne gönderdi. Bu çocuk büyüdükten sonra bu kalenin beyi oldu badehu burada müstakil bir sülale tesis etti.”

Bu vaka, tarihten ziyade masala benziyor. Fakat başka bir diyecek şey yoktur. Sonra, Kürdegan beylerinin ahvalı uzun bir zaman meçhuliyet içinde kalıyor. Ancak Şah Kulu ile Nasır Bey arasındaki mücadelede Kürtki sülalesi görülüyor. Buna binaen, ilk Hâkim olmak üzere Nasıl Bey'i kabul etmek lazımdır ki bu beylik Osmanlı himayesiyle başlar.

Nasır Bey, Kürtki ile Derzini hududu arasında bulunan Menar karyesinin kendi idaresinde kalmasını istiyordu. Buna binaen, Derzini Hâkimi Şah Kulu Bey'e düşman olmuştu. Hâlbuki, Derzini Beyi de bu kasabayı vermek istemiyor ve bir ferman ile kendisine tevcih ettirmek istiyordu. Şah Kulu Bey, bu maksatla İstanbul'a gitti ve Kanuni Sultan Süleyman Han'dan menarın temellükü hakkında bir ferman aldı. Nasır Bey buna tahammül edemedi ve mukaddemen Şah Kulu Bey'in terceme-i halinde zikrettiğimiz üzere Bolu cinayeti irtikap etti. Bolu cinayetinde iştirak eden Nasır Bey'le tevabii de aynı yerde idam edildiler.

Nasır Bey'in Muhammed Bey namında bir oğlu vardı. Pederinin idamından sonra yerine geçti. Artık Derzini ve Kürtki aileleri arasında müthiş bir husumet baş göstermişti. Kürdegan Beyi Muhammed Bey bin Duman Bey -evvelki fasılda zikredildiği üzere- bir defa Derzini'yi yağma etmişti. Bilahare, Derzini Beyi Muhammed Bey taraftarları tarafından öldürüldü.

Bunun yerine salifu'z-zıkr, oğlu Nasır Bey geçti. Nasır Bey pek gençti. Fakat, Hazzolu Kethüda Şemseddin'in muavenetiyle Menar Karyesi'ni aldı.

Ve Derzinililer'in bir kısım erzakını yağma ettirdi badehu her iki aile arasında sulh akdedildi.

Nasır Bey gençti ve daima eğlence ile vakit geçirirdi. Hizmetkârları arasında "çenber" ünvanıyla şöhrat bulmuş bir nekregu vardı. Daima bununla eğlenirdi. Bir gün çenber tarafından evde katledildi. Bu katil, Şah Kulu Bey'i katleden Nasır Bey'in idamını müteakip, Kürtki Beyliği'ne tayin edilen, fakat beyliği bilahare Muhammed Bey tarafından istirdat olunan Mir Halil tarafından idare edilmişti.

Nasır Bey'in Mir Muhammed ve Mir Ebubekir namında iki oğlu vardı. Mir Muhammed, Babıalı'nın bir fermanıyla Kürtki Hâkimi nasbedildi. Bu zat *Şerefname* müellifiyle muasırdır.

Şube -3 Atak Beyleri

Bu beyler Zerraki sülalesinin bir ferdi tarafından tesis edilmiştir. Ve kendileri de bu namı taşıyorlar. Lakin, tarih-i teessüsleri ve ilk devirleri hakkında malumat mefkuddur. Ancak, Şah İsmail-i Safevî zamanında kendilerinden bahsediliyor. Bu sıralarda Atak Kalesi'nde Ahmed Bey bin Mir Muhammed Zeraki namında bir zat bulunuyordu.

Şah İsmail, Atak Kalesi'ni Ahmed Bey'in elinden alarak oraya Kaçar Türkmenleri yerleştirdi. Bunun üzerine kaledeki Zeraki aşireti yerlerini terk ederek etrafa dağıldılar. Fakat Çaldıran muzafferiyetinden sonra, Atak Kalesi'nin Zeraki Kürtleri, memleketlerini istirdat maksadıyla tekrar avdet ettiler. Fakat, kaleyi cebir ile elde edemeyeceklerini bildikleri için Melah namında harap bir kalede kış mevsimini geçirmek ve bu suretle fırsat bulunca kaleyi Türkmenlerden istirdat etmek maksadıyla Melah harabelerine yörleştiler. Sebeb-i vürudlarını soran Kaçar Türkmenleri'ne "Mirdas aşiretiyle aramızda husumet vardır bunun için hicrete mecbur olduk bu kış mevsimini ailemizle burada geçirmeye müsade ediniz bahar gelince avdet ederiz" dediler. Kaçarlar mazeretlerini kabul ederek husumet göstermediler.

Kürtler bu suretle Türkmenleri işgal ettikten sonra soğuk bir gecede yüksek merdivenler vasıtasıyla kaleye girerek kaleyi zaptettiler. Kaçarlar'ın bütün erkeklerini katlederek başlarını sııklar üzerinde teşhir ve ailelerini de kaleden tard ettiler. Bilahare beyleri olan Ahmed Bey'i eski mevkiine davet eylediler. Ahmed Bey, Babıalı'nın himayesini temin ederek derhal Sultan Selim Han'a tebaiyyet etti. Ve bir ferman-ı âlî ile Atak Kalesi Hâkimliği'ne tayin edildi.

Ahmed Bey'in vefatında Şahım Bey, Yusuf Bey, Mahmud Bey namlarında üç oğlu kalmıştı. Üç kardeş, yekdiğerinin vârisliğini kabul etmeyerek

daima hal-i münakaşada kaldılar. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman’a müracat ettiler. Babai, babalarının memleketini üçe taksim etti ve bir kısmını da kendi mülküne ilhak etti.

Kardeşlerin hisseleri birer zeametti. Bunlardan Mahmud Bey’e bazı kara ve mezra hasılatından “60.000” akçe, Yusuf Bey’e de “20.000” akçe zeamet verilmişti. Şahım Bey’le Diyarbakir Mirimiran Vezir Rüstem Paşa’nın arası açık olduğundan Rüstem Paşa Şahım Bey’in hiyanetinden bahisle tedibi lüzumunu padişaha yazmış ve bunun üzerine sadır olan bir ferman ile idam edilmişti.

Binaenaleyh üç kardeşten ikisine zeamet tahsis ve birisi idam kılındıktan sonra “Bey”siz kalan Atak Kalesi, yirmi sene kadar Osmanlı ümerası marifetiyle idare olunmuştur.

Fakat, yirmi sene sonra Atak Hâkimliği, Azerbaycan seferinde hizmeti görülen salîfû’z-zîkr Yusuf Bey’e tevcih edildi. Mumaileyhin vefatında Hasan Bey namında bir oğlu kalmıştı.

Yusuf Bey’in vefatı üzerine kale Hâkimliği Hacı Beyzade Ahmed Bey namında ümera-yı Osmaniye’den birine verildi. Ahmed Bey, iki sene kadar burada kaldı. Badehu, Yusuf Bey’in oğlu Haseni/Hüsni [sic] Bey babasından muntakîl verasetini talep etti. Sultan Selim tarafından “Ocaklık” tarikiyle hukuk-ı veraseti iddia olundu. Ahmed Bey, yirmi sene kadar Hâkimlik etti. İdaresi kısmen sükunetle geçti. Vefatında Yusuf Bey, Veli Bey namlarında iki oğlu kalmıştı.

Sultan Murat Han tarafından Yusuf Bey’e Hâkimlik tevcih edildi. Bu zat iki hafta kadar zîhayat kaldı. Bunu biraderi Veli Bey istihlaf etti. Bu sırada amcazadelerinden Cihan Şah bin Sohrab Bey namında birisi meydana çıktı. Bu zat, Atak sancağını istiyordu. Cihan Şah Bey, Atak Kalesi kendisine tefviz edildiği taktirde her sene Diyarbakir’da Osmanlı hazinesi için 20 bin filori vereceğini ileri sürüyordu. Nihayet, Diyarbakir Beylerbeyi İbrahim Paşa ile uyuştu. Fakat, Veli Bey, Cihan Şah Bey’in verdiği meblağı tediye edeceğini taahhüt eylemesi üzerine yerinde ibka olundu. Bilahare bu aileden Şahım Beyzade Zülfikar Bey Atak için 40 bin filori tediye edeceğini İbrahim Paşa’ya vaad edince kale kendisine tevdi olundu.

Diyarbakir Beylerbeyi İbrahim Paşa menâfi-i şahsiyesi için cyalet dâhilindeki kaleleri müzayede tarikiyle Beylere satıyor, müstebiddane hareketleriyle halkı rencide ediyordu. *Şerefname* bu zatın icraatından şikâyet ederken diyor ki: “Zalim İbrahim Paşa’nın zulüm ve itisafî Diyarbakir vila-

yetiyle Kürdistan'ı bîzâr etmişti. Bu hareketleri temerrüt ve isyan derecesine varınca Diyarbekir vilayetinden azlolundu ve İstanbul'a alınarak Yedikule'de hapsedildi. Sultan Mehmed Han makam-ı hilafeti câlis olunca İbrahim Paşa'yı zalimlere ibret olmak üzere salben idam ettirdi.

İbrahim Paşa'nın azlinden sonra Veli Bey Atak Hâkimi olarak mevkiini muhafaza eyledi. *Şerefname* bu zatı methediyor ve kendisiyle muasırdır.

Şube – 4 Tercil Beyleri

Bunlar da Zeraki Beylerinin bir şubesi idi. Diyarbekir civarındaki Tercil Kalesinde ikamet ederlerdi. Yanlarında Darain Kalesi de vardı.⁷⁷ Bu sülale de Şeyh Hasan Ezraki neslinden idi.

Şerefname bunların bervech-i âtî uzun bir şeceresini ta'dat ediyor:

Seyid Hasan Ezraki bin Seyid Abdürrahman bin Seyid Ahmed bin Sefil bin Seyid Kasım bin Seyid Ali bin Seyid Tahir bin Seyid Cafer Fetil bin Seyid Yahya Ekna' bin Seyid İsmail Ekber bin Seyid Cafer bin İmam Muhammed Bakır bin İmam Zeynelabidin bin İmam Hüseyin bin İmam Ali el Marizi (r.a)".

Bu şecere pek de hakikata mukarin görünmemektedir. Şeyh Seyid Hüseyin'in ne suretle iktisab-ı şöhret ettiği malum olduğu için bu şecerenin sonradan uydurulmuş olması muhtemeldir.

Şerefname, bu faslın mukaddimesinde zikrolunduğu vechile, Şeyh Hasan Ezraki'nin Mardin'e suret-i vurudunu "Ezraki" ünvanının vech-i tesmiyesini tekrar ettikten sonra şeyhin Mardin'de kesb-i nüfuz etmesinin esbabını biraz daha tafsil ederek diyor ki "Şeyh Hasan'ın Mardin'e muhacereti esnasında Mardin'de Emir Artuk bin Ekseb hükümet sürüyordu. Bunun nüfuzu Harput, Mıcıngerd ve Hasankeyf'e kadar şâmildi. Emir Artuk'un melenkolik ve güzel bir kızı vardı. Bir gün kız tecennün etti. Kızı şeyhe okuttu. Şeyh bir suya okuyarak kızın başına döktü. Şeyhin bereket-i enfasiyle Allah teala mecnuneye akıl ihsan buyurdu. Emir Artuk, kızı şeyhe tezvic etmek istedi. Fakat şeyh bundan istinkâf ederek kızı, oğlu Seyid Hüseyin'e nikâh eyledi.

Emir Artuk kızına cehaz olmak üzere Tercil'i damadı Hüseyin Bey'e vermişti. Bundan sonra da mezkur kale Seyid Hüseyin'in evlat ve ahfadının elinde kaldı ve sıra ile Ahmed bin Seyid Hasan, Süleyman bin Kasım, Yusuf ve Hüseyin tarafından idare edildi. Bunların devirleri kısa ve pek sakınane

77 Bu kaleler Diyarbekir'in şark-ı şimalisinde ve takriben 60 kilometre bûd-i mesafede vaki olup elyevm harap ve gayrı meskundur.

geçmiştir. Bunlardan sonra Ömer Bey bin Hasan Bey, Tercil Beyi oldu. Ömer Bey, Diyarbekir’de hükümet eden Akkoyunlulardan Bayındırlı Uzun Hasan ile muasırdı. Ve onunla Hasan münasebette bulunuyordu. Nihayet Uzun Hasan bunun kızıyla izdivaç etti. Ve bu kızıdan bir oğlu dünyaya geldi. Bunun üzerine Uzun Hasan tarafından Mehrati ve Nuşad nahiyeleri Tercil’e ilhak edildi. Ömer Bey, Bitlis şehrinin müdafii tayin edildi.

Ömer Bey’in vefatından sonra Bitlis sancağı oğlu Budak Bey’e verildi. Uzun Hasan’ın vefatından sonra da oğlu ve halefi Yakup Bey tarafından Bitlis muhafızlığı Budak Bey’in uhdesinde ibka kılındı (888/1483). Budak Bey 43 sene yaşadı.

Budak Bey’in vefatından sonra yerine oğlu Ahmed Bey geçti. Emaretinden iki sene sonraydı ki, Şah İsmail-i Safevî Akkoyunlular’ı mağ-lup ederek Diyarbekir’i istila eylemişti. Bu esnada Akkoyunlularla Kızılbaşlar arasında vukua gelen bir muharebede Ahmed Bey telef oldu.

Ahmed Bey’i, biraderi Ali Bey bin Budak Bey istihlaf etti ve yirmi sene icra-yı emaretten sonra vefat eyledi. Yerine diğer biraderi Kürt Şemsi Bey geçti. Fakat bu zamanlarda Kızılbaş İranîler o havalinin Sünnî olan Kürtlerini tazyik ediyorlardı. Kürtler Safevîlerden son derece müteneffir olmuşlardı. Yavuz Sultan Selim Han, Şah İsmail’i mağ-lup edince bütün Kürt beyleri müşarünileyh hazretlerine arz-ı itaat etmişlerdi. Şemsi Bey bunlar meyanın-daydı. Yavuz Han Tercil Kalesi’ni bir ferman ile mumailiyhin uhdesinde ibka eyledi.

Kürt Şemsi Bey’in vefatından sonra Tercil emareti Süleyman-ı Kanuni Hazretlerinin bir fermanıyla oğlu Haydar Bey bin Şemsi Bey’e tevcih kılındı. Haydar Bey uzun müddet Tercil’i idare etti.

Serdar Mustafa Paşa’nın kumandası altında, Şürvan, Gürcistan ve Revan cihetlerine sefer eden Osmanlı ordusuna birçok Kürt beyleri de maiyetleriyle iltilhak etmişlerdi. Haydar Bey de Kızılbaşlar elinde şehit oldu.

Haydar Bey’in şehadetinden sonra Tercil emaretine, Serdar Lala Mustafa Paşa delaletiyle oğlu Budak Bey bin Haydar Bey nasbedildi. Budak Bey 15 sene emaretten sonra vefat etti. Kendisini oğlu Hüseyin Bey istihlaf eyledi. Bu, ancak sekiz ay kadar kalabildi. Vefatında yerine biraderi İsmail Bey geçti. Bu da dört sene kadar Tercil Hâkimliği’nde kaldı ve eccl-i mev’udıyla vefat etti.

Haydar Bey’den sonra Tercil Emareti Sultan Murad tarafından ikinci oğlu Ömer Bey bin Haydar Bey’e tevcih olundu. Bu zat *Şerefname* müellifi ile muasırdır. Şerefhan Ömer Bey’i methederken diyor ki: “Sülalesine şevk

veren bir gençtir. Evza u hareketi merdanedir. Daima Türklerle muâşeret ve ihtilatda bulunur ve ekser zamanını Diyarbekir Mirimiranı'nın hizmet ve meşveretinde imrar eder.”

Aynı zamanda bu zatın, mühim işler için Diyarbekir'e gelen Kürt Beyleriyle Osmanlı ümerası ve Türkler arasında bir “mutavassıt” vazifesini ifâ ettiği ve bu suretle diğer beylere nazaran Osmanlılar nezdinde daha çok mevki sahibi olduğu da anlaşılıyor.

Şerefname'nin mazbutatı burada hitam bulduğundan Ömer Bey'den sonra bu sülale ile diğer silsilenin geçirdiği son safahatı takip etmek –vesaikin şimdilik adem-i mevcudiyetinden dolayı- mümkün değildir. Mösyö Hard'ın dediği gibi herhalde bunlar da bilahare Türk idare-i merkeziyesi etrafına toplanmışlar ve nasıl ki Kürt aşiretleri Kürt milletleri haricinde teşekkül etmişlerse öylece de hem Kürtlerin hem de Türklerin ictimai hayatına bigane bir halde kalmışlardır.⁷⁸

Süveydi Beyleri

Süveydi Beylerinin menşei hakkında muhtelif rivayetler vardır. *Şerefname* müellifi bunlardan bahsederken -hülasa- diyor ki:

“.... Rivayete nazaran Süveydi Emirlerinin nesebleri Bermekilere mün-tehi olur. Bunların mensup olduğu aşiret de Hazreti Muhammed'in kölelerinden Esved'in ahfadıdır. Diğer bir rivayete nazaran da Süveydi taifesi, Medine-i Münevvere'nin iki menzil şimalinde kain “Süveyd” karyesinden geldikleri için bu namı almışlardır.”

Şerefname bu rivayetleri kayd-ı ihtiyatla zikrettikten sonra: “öyle ama Bermekiler kendi nesillerini Fars hükümdarlarına nisbet ediyorlar” diye Bermekiler'in Orta Asya'daki Benc şehriden geldiklerini ve bunların ne suretle Abbasilerin hizmetine girerek ne derecede sahib-i nüfuz olduklarını ikbal ve idbarlarını hikâye ve Süveydi sülalesinin zuhurunu da bervech-i âti naklediyor:

78 Tercil Beylerinin ahfadı elan mevcuttur. Bunlar Tercil Kalesi'nin beş kilometre cenub-ı şarkisinde bulunan Hazro nahiyesinde mukimdirler. Civar Kürt kabaili arasında nüfuzları oldukça caridir. Fakat o havalide aşiret hayatı ve Kürt ananeleri pes-zinde bir halde geldiğinden bunlar bu nüfuza o kadar kıymet vermemekte ve Türk millî müessesatıyla Türk vicdan-ı ictimaisine daha çok temayül etmektedirler. Aşiret hayatı haricinde kalan bu kabil Kürt rüesası hakkında ikinci ciltte tafsilat verilecektir.

“Efvah ve el-sine-i nasda devran eden meşhur hikâyeye nazaran Abbasiler zamanında ‘El Bermek’ten üç birader Bağdat’tan Kürdistan cihetine müteveccih oldular. Bunlar ‘Cebel-i Şeftali’ deki Genc⁷⁹ Kalesi muzafatundan Hancuk nam mahalde tavattun eylediler.

Üç kardeşin büyüğü takva ve ibadetle meşgul olarak meratib-i âliyyeyi buldu. Hatta bir gün küçük biraderi mühim bir iş için gitmişti. O diyarın halkı bermutat bunların yevmi taamlarını getirmişti. Ortanca kardeş kendi hissesinden başka küçük kardeşinin hissesini de yedi. Küçük kardeş vazifesinden gelince mutat yemeğini bulamadı, sordu, ortanca kardeş ‘ben yedim’ dedi. Büyük kardeş bundan hiddet ederek ‘niçin kendi hissene kanaat etmiyorsun? Allah karmını iki parça etsin!’ diye beddua edince ortanca kardeş derhal düşerek vefat etti. Bu kerameti gören halkın şeyhe itikatı son derece arttı...” diyor.

Şeyhin küçük biraderi Mir Şeha Bey yardımıyla, ruhani nüfuzunu isti’mal ederek Hancuk mevkiinde bir kale inşa ettiği ve bu suretle aşair ve kabaili etrafına toplayarak bir beylik tesis eylediği anlaşıyor.

Mumailayh tesis ettiği kalede bir müddet sonra bilavelet vefat edince yerine biraderi Mir Şehab geçti. Mir Şehab’ın zamanı hakkında malumat yoktur. Süveydi Beyliği’ne bunun evlat ve ahfadı tevarüs eylemiştir. Vefatından sonra yerine oğlu Mir Celal geldi. Bu pek çok yaşadı. Emir Celal’in vefatını müteakip yerine oğlu Emir Muhammed geçti. Bu zat ancak birkaç sene idarede kalabildi. Vefatında yerine Emir Muhammed geçti. Bu zat bazı mühim işler görmek teşebbüsünde bulunduyşa da müddeti çok devam edemedi. Birkaç sene sonra vefat etti. Yerine mahdumu Emir Fahreddin geçti. Bunun devri de pek kısadır. Ve bilhassa vekayi ile geçmemiştir. *Şerefname*, bu zatın adaletle icra-yı ahkam ettiğini ve zamanında memleketi mamur olduğunu kaydediyor. Vefatından sonra oğlu Emir Hasan kendisini istihlaf etti.

Emir Hasan zalim ve hunriz⁸⁰ bir adamdı. Bir müddet sonra gözleri kör oldu.

Bunun üzerine yerine büyük oğlu Emir Fahreddin geçti. Emir Hasan’ın diğer mahdumu Mir Muhammed zeki, cesur ve faziletperver bir gençti. Biraderi Fahreddin’den memnun olmadığı için memleketini terk ederek o zaman Diyarbekir’de icra-yı hükümet eden Akkoyunlu Uzun Hasan’a ilti-

79 Genc el-yevm liva merkezi olan Genc kasabasının eski ismidir.

80 Kan dökücü ç.n

ca etti. Uzun Hasan bunu i'zaz ve ikram etti. Ve tah-ı idaresinde bulunan Hancuk ve Capakçur nahiyelerini de buna tefviz etti.

İki birader arasında -bu yüzden- büyük muharebeler oldu. Nihayet Mir Muhammed bir muharebede telef oldu. Ve bütün beylik Fahreddin'e kaldı.

Fahreddin'in vefatında erkek evladı yoktu. Bunun üzerine yerine bira-derzadesi Abdal Bey bin Emir Muhammed geçti.

Abdal Bey'in devri büyük mücadeleler içinde geçmiştir. Mumaileyh Çapakçur'daki Türkmen Beyi Alikot Oğlu Hançuk'a hücum etti. Bunun üzerine iki taraf bir müsademeye başladı. Yedi günlük bir muharebeden sonra, Türkmenler mağlup oldular. Türkmenler'in karargahlarıyla, çadır ve hayvanları iğtinam edildi. Bu vakadan birkaç sene sonra Abdal Bey vefat etti.

Mumaileyhin Seyhan Bey, Sultan Ahmed Bey namlarında iki oğlu kaldı. Seyhan Bey, babasının yerine geçti. Diğer biraderi kendisine itaat etti. Bu ittihat kendilerinin kuvvetli bulunmalarını temin eyledi. Buna binaen civardaki arazide tevs-i hudut ediyorlardı. Hatta Halit Bey Pazuki'nin vefatı üzerine Genc Kalesi'ni de aldılar. Çaldıran mağlubiyetini müteakip, Seyhan Bey Osmanlı tarafını iltizam etti. Ve Şah İsmail-i Safevî namuna idare olunan Capakçur, Akça Kale, Zak ve Meneşkevit Kalelerini zaptetti.

Bu fütuhattan sonra iki birader mülklerini taksim ettiler. Çapakçur ve havalisi Seyhan Bey'e terk edildi. Diğer kalelerin heyet-i umumisi de biraderi Ahmed Bey'in mülkü oldu.

İki birader Osmanlı himayesinde olarak yaşıyorlardı. Evvela araları da gayet iyiydi. Fakat bilahare araları açıldı. Ve Ahmed Bey'in teşebbüsüyle Babaiialı Seyhan Bey'i itham etmeye başladı. Nihayet katlini emir ve ferman-ı âli mucibince Çapakçur'da idam edildi. Mumaileyhin Maksut Bey namında bir oğlu kalmıştı.

Maksut Bey pederinin idamından sonra Osmanlı hizmetine girdi. Kanuni Sultan Süleyman'la Nahcivan Seferi'nde bulunarak Arpa Çay önünde İran pişdarlarıyla yapılan muharebede pek çok cüret ve yararlık gösterdiğinden dolayı pederinden mevrus Çapakçur Kalesi "ocaklık" namıyla kendisine tefviz olundu.

Diyarbakır Mirimiranı Çerkes İskender Paşa, Maksud Bey'den hoşlanmadığı için Çapakçur'u mumaileyhten alarak ümera-yı Osmaniye'den birisine tevdi etti.

Maksut Bey, İskender Paşa hakkında şikayet etmek üzere İstanbul'a gitti ve yedi sene orada kaldığı halde Sultan Süleyman'a şikayetini arz etmeye fırsat bulamadı. Çünkü İskender Paşa'nın sarayda ve rical-i Osmaniye ara-

sındaki mevki ve nüfuzu buna mani oluyordu. Nihayet vebadan İstanbul'da vefat eyledi. Bu suretle, beyliğin bir kısmının muhtariyeti zail oldu.

Sultan Ahmed kendi hissesine isabet eden kısımda kalmıştı. Babiali ile iyi geçiniyordu. Buna binaen muhtariyetinde bir tehlike melhuz değildi.

Vefatında Murad Bey, Muhammed Bey namlarında iki oğlu kalmıştı.

İskender Paşa, Ahmed Bey'in vefatından sonra mülk-i mürusunu iki mahdumu arasında taksim etti. Hançuk ve Akça Kale'yi Muhammed Bey'e verdi ve Çapakçur ve havalisinden madası da biraderi Murad Bey'e tevcih olundu.

İki birader, bila ihtilaf on altı sene kadar memleketlerini idare ettiler. Ne Babiali ve ne de aşiretlerin arasında bir adem-i emniyet tevliid etmediler.

Murat Bey daha hayatında idareyi oğlu Süleyman Bey'e terk etti. Süleyman Bey'den maada üç oğlu daha vardı: Ali Han Bey, Ulu Han Bey, Mustafa Bey.

Mustafa meşhur Tebriz muharebesinde telef oldu. Biraderi Ali Han Bey de Karaman Beylerbeyi Murat Paşa ile İraniler tarafında esir edilerek Kahkaha Kalesi'nde hapsedildi. İki sene kadar devam eden bu müddet zarfında Çapakçur, Süleyman Bey'in idaresinde kalmış ve Hancuk, biraderi Muhammed Bey'e verilmişti. Ulu Han Bey de Diyarbekir'e merbut büyük bir zeamete malikti. Murat Paşa ile Kahkaha Kalesi'nde hapsedilen Ali Bey tahliye edildiler. Murat Paşa, Diyarbekir Beylerbeyi tayin edildi. Ve derhal Ali Han Bey'i himaye etmeye başladı. Bunun üzerine Çapakçur'dan bir zeamet de Ali Han Bey'e verildi. Fakat bütün biraderleri fevkinde Süleyman Bey vardı. *Şerefname* müellifi Şeref Han bununla muasırdır.

Şerefhan mumaileyh hakkında birçok sitayişlerde bulunuyor. Akranı arasında evsaf-ı güzide ile mümtaz olduğunu ve gençliğinde Diyarbekir'de Rumiler (Türkler) arasında çok kaldığını, Bağdat ve Arabistan'a seyahat ettiğini ve Genç Kalesi'yle kanaat etmeyerek Menşkur sahrasında bir şehir tesis ve orada büyük binalar, camiler, imaretler inşa ettirdiğini⁸¹ zikrediyor.

Süleyman Bey, Osmanlı tarihinde şekavetiyle maruf Kara Yazıcı'nın ümerasından Ulus Badlı ile büyük bir muharebe açarak neticede galip ve muzaffer olmuş ve birçok ganaim elde etmişti. Bu muvaffakiyetten dolayı Serdar Mustafa kendisini tebrik ve i'zaz eylemiş ve Osmanlılar nezdinde mevkii de yükselmişti.

81 Süleyman Bey'in yeniden tesis ettiği bu şehir, elyevm Bitlis vilayetine tâbi kaza merkezi olan "Malazgirt" kasabasıdır.

Şerefname müellifiyle muasır olan Süleyman Bey'den sonra gelen Süveydi ailesi hakkında malumat-ı tarihiye şimdilik mefkuddur. Bunlar herhalde az müddet sonra bütün imtiyazlarını kaybederek memleketleri diğer yerler gibi doğrudan doğruya Osmanlı idaresine intikal eylemiştir.

Kilis Beyleri

Eski Şark müverrihleri, bunları da Abbasilerle alakadar addediyor. *Şerefname* sahibi, böyle bir rivayetin Kürtler nezdinde cari olduğunu ve Kilis Beyleriyle Hakkâri ve İmadiye beylerinin amcazade olduklarını zikrediyor.

Bu sülalenin suret-i teessüsü hakkında diyor ki: “Bunlar Şemseddin, Bahaüddin ve Menteşe namlarında üç kardeştiler. Hakkâri Beyleri Şemseddin'in, İmadiye Beyleri Bahaddin'in, Kilis Beyleri ise Menteşe'nın aslındandırlar. Kürtler bilahare bunların isimlerini tahfif ederek “Şemun”, “Behdin”, “Mend” derler.

Evvel emirde “Mend”, başına bir hayli Kürt taifesi toplayarak Mısır ve Şam'a gitti. Orada Eyyubi sultanlarının hizmetine girdi. Eyyubi sultanı, Antakya civarındaki Kasır nahiyesini taifesi için kışlak ittihaz etmişti.

Orada mütevevettin olan Yezidî Kürtleri'yle Som ve Kilis'teki ekrat dahi Mend'in etrafında toplandılar. Bu suretle Mend'in günbegün nüfuz ve kuvveti arttı. Aynı zamanda Eyyubilere ibraz-ı sadakattan geri durmuyor ve aş-iri idare hususunda kiyaset gösteriyordu. Binaenaleyh Eyüp Sultan, Şam ve Halep kıtalarındaki Kürtlerin emareti ve idaresini Mend'e tefviz eyledi.

Mend bir aralık Hama ve Maraş'taki asi Yezidî Kürt şeyhleriyle muharebe ederek onları da taht-ı itaatine aldı ve o havalideki umum Kürtlerin yegane emiri oldu.

Mend (Menteşe) Bey'in vefatında yerine oğlu Arab Bey geçti. Bunun hayat-ı idaresi hakkında hiçbir malumat yoktur. Zannediliyor ki babasının metin teşkilatını takip etmiştir. Aynı zamanda devr-i idaresi de çok devam etmedi. Kendisinin yerine oğlu Emir Cemal geçti. Bu da babası gibi bir talic malikti. Bundan sonra da kendi oğlu Ahmed Bey, Hâkim tayin edildi. Bu zamanlar Eyyubi hükümetinin zevaline tesadüf ediyordu. Mülük-i Çerakise Eyyubileri istihlaf etmişlerdi. Bittabi bütün Eyyubi memalikini de elde etmek istiyorlardı. Hâlbuki Eyyubi memaliki birer Bey eline terk edilmiş parçalardan ibaretti. Bunların hepsi de birer yerde ilan-ı isyan ettiler. Ve Çerakiseyi tanımak istemediler. Ahmed Bey de bunların arasındaydı. Bir kaç sene müstakil olarak mülkünü idare etti. Badehu, ecel-i mevcudıyla vefat eyledi. Habib Bey ve Kasım Bey namlarında iki oğlu kalmıştı.

Habib Bey babasının yerine geçti ve Mülük-i Çerakise ile kısmen uyuşmak istedi. Fakat bunlar tarafından hile ile Halep'e davet edilerek orada katledildi.

Biraderi Kasım Bey, Mülük-i Çerakise'ye isyan etti ve biraderinin yerine geçti. Mülük-i Çerakise, Yezidîlerden Şeyh İzzeddin'i Kürtlere "emir" tayin etmişlerdi. Bunlar Kasım Bey'in Hâkimliğine muhalefet ediyorlardı. Mülük-i Çerakise'den Sultan Gavri, Kasım Bey'in üzerine Ramazanlı Şehriyar Bey'in kumandası altında iki ordu gönderdi. Bunların her ikisi de birçok muharebelerden sonra mağlup oldu. Bu sıralarda Yavuz Sultan Selim Han da Mısır'ı fethetmişti. Suriye'ye duhulü esnasında Çerkes beylerinden Hayri Bey'in teşvikiyle Kasım Bey de Yavuz Sultan Selim'e tâbiyet etti. Ve Osmanlı ordusuyla beraber Mısır seferine iştirak etti.

Mısır fethinden avdetini müteakip on iki yaşında bulunan oğlu Canbolat Bey ile beraber İstanbul'a gitti. Bu seyahat mülkünün tevsi-i' hudut ve takyid-i mülkiyet şartlarına rabtı için icra olunmuştu.

Yezidi taifesinin reisi Şeyh İzzeddin, Kasım Bey aleyhine entrikalar çevirmeye başlamıştı. Bittakrib Halep Beylerbeyi Karaca Paşa'yı da elde etmişti. Karaca Paşa, Kasım Bey'in tehlikeli bir şahıs olduğunu ve memleketine avdetinde isyan etmek fikrinde bulunduğunu Babıali'ye bildirdi. Bunun üzerine bir ferman-ı âlî ile Kasım Bey idam edildi. Oğlu Canbolat Bey de saraya idhal olundu.

Bade Karaca Paşa'nın inhası üzerine bu havali Kürtlerinin emirliği de Yezidi Şeyh İzzeddin'e tevcih olundu.

Emir İzzeddin'in vefatını müteakip, erkek evladı ve idare-i mülke kâdir akrabası olmadığından mevkii, Antakya'da bulunan Hasankeyf sülalesinden Melik Muhammed Bey'e verildi.

Canbolat Bey, Sultan Süleyman zamanında saraydan çıktı ve müteferrika sınıfına dâhil oldu. Bunun üzerine padişahın Belgrat, Moldova, Rodos fetihlerine de iştirak etti ve buralarda büyük yararlıklar gösterdi. Bunun üzerine, Kanuni'nin teveccühünü kazanmıştı. Bundan bilistifade babasının ve ecdadının mirasını istedi. Babıali bunu tayin etmek istemiyordu. Buna binaen Canbolat Bey'e Halep dâhilinde diğer bir sancak beyliği teklif olundu. Fakat Canbolat Bey bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Hadım Hüseyin Paşa Kilis'e gönderildi. Bu zat bu havali Kürtleri'nin Canbolat Bey'e itaat edip etmeyeceğini anlayacaktı. Hadım Hüseyin Paşa bu havali Kürtleri'nin ancak Canbolat Bey idaresinde zabturabtu altına alınabileceğine dair bir rapor gönderdi. Derhal Canbolat Bey de ba-ferman-ı âlî Kilis Beyi tayin

olundu ve memleketi hüsn suretde idare etti. İdaresi zamanında, Kanuni Sultan Süleyman'a ait mühim bir vaka vardır. *Şerefname* bu vakayı naklederken diyor ki:

“Sultan Süleyman-ı Kanuni, İran fethinden avdet ederken, Halep'te kışlamıştı. Bir gece hiç kimsenin haberi olmaksızın padişahın çadırına bir hırsız girmiş ve padişaha ait murassa bir kılıç çalmıştı. Bu hal Kanuni'yi hiddetlendirdi ve Veziriazam Rüstem Paşa'yı sâriki bulmaya memur etti. Mumaileyh derhal sirkatin Canbolat Bey'in idaresizliğinden mütevellit olduğunu beyan etti. Bunun üzerine, Canbolat Bey huzur-ı şahaneye celp edilip mesuliyeti kendisine ihtar olundu.

Canbolat Bey gayet sakinane dedi ki:

'Padişahım, bana beş günlük izin veriniz. Bu beş gün içinde hırsızı getirmediğim taktirde, her türlü mücazata razıyım.'

Kanuni Sultan Süleyman bu mühleti bahşetti. Dördüncü günü Canbolat Bey hırsız ve sirkat edilen kıymettar taşları getirdi. Bunun üzerine iltifat-ı şahaneye mazhar oldu.” Kendisi doksan yaşına kadar yaşamıştır. *Şerefname*'nin rivayetine nazaran da dünyaya yetmiş tane erkek evladı gelmiş ve bunların ancak onu ber hayat kalmıştır ki isimleri bervech-i âtîdir: Hasib Bey, Ömer Bey, Ahmed Bey, Cağfer Bey, Gazanfer Bey, Zeynel Bey, Haydar Bey, Hızır Bey, Abdullah Bey, Hüseyin Bey.

Canbolat Bey'in vefatı üzerine yerine ba-ferman-ı âli, oğlu Cağfer Bey geçti. Mumaileyh Lala Mustafa Paşa ile Şirvan muharebesine iştirak etti. Fakat Diyarbekir yolunda kain Karaca Dağ civarında attan düşerek vefat etti. Biraderi Hüseyin Bey'e de Balis sancağı verilmişti. Ancak biraderlerinden Habib Bey de bir sancak elde etmek istiyordu. Hâlbuki vefatıyla babası bunun verasetini reddetmişti. Fakat bittakrib Sultan Süleyman'dan Nablus sancağını almaya muvaffak oldu. Fakat bunu kabul etmek istemedi. Çünkü biraderi Hüseyin Bey'in sancağını istiyordu. Mesele bu şekilde iken Biraderi Cağfer Bey'in vefatı haberi geldi. Habib Bey derhal planı değiştirdi. Bu defa Kilis sancağının kendisine tevcihi ricasında bulundu. Aynı zamanda padişah ve vezirlere de birçok hediyeler verdi. En nihayet Kilis sancağı kendisine tevcih olundu. Selimiye sancağı da biraderi Hüseyin Bey'e verildi.

Kars muhasarasında Habib Bey ile Serdar Mustafa Paşa'nın arası açıldı. Serdar Mustafa Paşa kendisinin orduya geç iltihak eylediğini beyan ederek Kilis nahiyesini biraderi Hüseyin Bey'e verdi. Habib Bey bu becayiştan memnun olmadı. Ve Serdar Mustafa Paşa'dan şikâyet etmek üzere İstanbul'a gitti. Bu sıralarda Serdar Mustafa Paşa'nın yerine Serdar Sinan Paşa geçmişti.

Habip Bey bununla ahbab oldu. Ve bunun sayesinde tekrar Kilis Beyi intihap edildi. Sinan Paşa'nın üç senelik serdarlığı zamanında rahat etti. Fakat paşanın azli üzerine kendisi de mazul oldu ve Kilis sancağı biraderi Hüseyin Bey'e tevcih olundu. Bir müddet sonra Habip Bey de vefat etti ve Hüseyin Bey bu havalinin yegane hâkimi kaldı.

Hüseyin Bey bir müddet sonra Osmanlı ümerası dâhiline girmek istedi. Arzusunu Babialî'ye bildirdi. Derhal kendisine paşalık ünvanı geldi ve Trablus-ı Şam sancağına Mirimiran tayin edildi (H. 1001). Aynı zamanda Kilis sancağı da uhdesinde bulunuyordu. Bu sıralarda mühim bir vaka oldu. Padişaha ait on bin duka altını İstanbul'a getiren bir şahıs Trablusşam yolunda katledilmişti. Birçok ithamlardan sonra Hüseyin Paşa da itham olundu. Bilahare beraat etmişse de mevkiini düzeltmemiştir. *Şerefname* sahibi kendisiyle muasırdır.

Kilis Beyliği ailesi bu suretle zeval bulmuştur. Bundan sonra bu memleket doğrudan doğruya Türklerin idare-i merkeziyesine intikal etmiştir. Buna binaen aşiretler tekrar dağılmışlardır.

Süleymanî Beyleri

Süleymanî Beylerinin menşei hakkındaki rivayet nakısdır. Gerçi *Şerefname* bunları Emeviye sülalesinin son hükümdarı Mervan Elhamar'ın oğlu Abdullah'ın ahfadı olmak üzere gösteriyorsa da bunun ihtimale müstenit bir rivayet olduğunu da ilave ediyor ve neticeyi şu suretle izah ediyor:

“... Emeviye'nin son hükümdarı Mervan, Abbasilerin kahır sadmelerine mukavemet edemeyerek Beni Ümeyye hükümeti münkariz olunca, Mervan Elhamar'ın üç oğlu Filistin'den Kulp⁸² vilayetine hicret ve orada Gazali nahiyesi muzafatından Hoh Deresi'nde ikamet eylediler.

Banuki aşiretinin ileri gelenleri ve kabail-i saire tedricen bunların bayrağı etrafına toplandılar. Bunların hüsn-i ihtimamıyla Mervanzadeler Kulp, Ciska, Tasen, Hasoli ve Meyyafarikin kalelerini mülhekatlarıyla beraber ta Diyarbekir Nehri Dicle kenarına kadar elde ettiler. Bunlardan maada Bidepan, Karukan, Delikli Kaya, Rabat, Ciris, İdnik, Selik ve Genç Kalelerini de Gürcü ve Ermeni küffarından fetih ve zaptettiler. Mısır ve Şam'da perakende bir halde kalan Mervaniler birer birer gelerek bunların başına cem oldular ve bervecch-i âti sekiz fırkaya ayrıldılar:

82 Kulp (Kouleb) elyevm Bitlis Vlayeti'nin Genç sancağına merbut bir kaza merkezidir.

Banuki, Hevidi, Dilhiran, Buciyar, Zilan, Besyan, Zekdiyan, Berazi.

Bu kabilelerin bir kısmı ehl-i Sünnet mezhebine süluk ederek çoğaldılar. Ve bir miktarı da eğri yola saparak Yezidi oldular. Fakat bunların rüesası yine Hazreti Peygamberin sünneti vechile hareket edenlerdendi. Bilahare bu kabail çoğalarak 6 fırkaya ayrıldı. Ekserisi göçebeydi. İlkbaharda Bitlis'in Şerafeddin Dağı'na yaylağa gider ve sonbaharda kışlaklarına avdet ederlerdi."

Şerefname bu izahatı verdiği halde Kürdistan dağlarında zamanına nazaran kuvvetli bir hükümet tesis eden aşiretler vücuda getiren bu üç kardeşin hayatı, hatta isimleri hakkında bile malumat vermiyor. Yalnız "Süleymani taifesi Mervan'ın bayrağı altına toplandılar. Bu serdar birçok kaleler fetih ve idare etti. Ve vefatında Mir Bahaddin namında bir oğlu kaldı" diyor ki, bundan bu ailenin müessisi "Mervan" namında bir zat olduğu müphem bir surette anlaşılıyor. Mervan'ın vefatından sonra yerine oğlu Mir Bahaddin kaim oldu. Bunun hayatı ve müddet-i emareti meçhuldür. Vefatında, Mir İzzeddin ve Mir Celaleddin namlarında iki oğlu kalmıştı. Pederinin yerine Mir İzzeddin geçti. Bu da çok yaşamadı. Vefatında Mir İbrahim namında küçük bir oğlu kalmış. Bunun üzerine, yerine biraderi Celaleddin Bey intihap olundu, Celaleddin Bey'in de devri malum değildir. Ancak bu zamanlarda vaka-i fevkaladenin güzerean etmediği anlaşılıyor.

Celaleddin'in vefatı üzerine yerine Mir İzzeddin'in oğlu İbrahim geçti.

Bu genç uzun müddet yaşadı. Ve hayat-ı idaresi de sakitane geçti. Mir İbrahim'in vefatında Mir Diyadin ve Mir Şeyh Ahmed namlarında iki oğlu kalmıştı. Mir Diyadin babasının yerine geçti. Seksen yaşına kadar yaşadı. Bunun idaresi zamanında Şah İsmail-i Safevî meydana çıkmıştı. Mumtaileyhin Diyarbekir'e vali nasbettiği Ustacluğlu Han Muhammed ile Emir Diyadin arasında dostluk peyda oldu ve Emir Diyadin Ustaclu'nun kızı Bikis hanımla izdivaç etti.

Bu sıralarda ise Maraş'ta icra-yı hükümet eden Zulkadiriye'lerden İlaüddeyle biraderzadesi Sarı Kaplan Bey'i Diyarbekir üzerine gönderdi. Diyarbekir'i istila etmek isteyen Sarı Kaplan Bey ordusuyla Ustacluğunun kumandası altındaki ordu arasında muannidane muharebeler oldu. Mir Diyadin de Süleymani aşairiyle Ustacluğuna muavenete şitab etmişti. Süleymani Kürtleri kahramanca döğüştiler. Sarı Kaplan ellerinde maktul ve ordusu münhezim oldu. Bu vaka üzerine Mir Diyadin Ziyaeddin'in İranlılar nazarında mevki ve nüfuzu arttı.

Emir Diyadin vefat ettiği zaman erkek evlada malik değildi. Hâlbuki biraderi Emir Şeyh Ahmed'in dokuz tane oğlu vardı ki isimleri bervech-i âtûdir: Şah Veled Bey, Bilal Bey, Ömer Şah Bey, Susen Bey, Veli Han Bey, Elvent Bey, Halil Bey, Ahmed Bey, Cihangir Bey.

Emir Diyadin'in erkek evlatsız vefat etmesi, idarenin biraderzadelerine geçmesini mucip oldu. Bu suretle de Süleymaniye sülalesi iki büyük şubeye ayrıldı:

1- Kulap ve Batman Beyleri.

2- Meyyafarikin Beyleri.

Bu şubelerin her ikisi de aynı aile efradı tarafından tesis edilmiştir.

Şube 1- Kulap ve Batman Beyleri

Emir Diyadin'in çocuğu yoktu. Bu hal biraderzadelerinin dokuzunun da hırsını tahrik ediyordu. Zaten kendisi de ihtiyardı. Buna binaen daha çabuk yerine geçmek istiyorlardı. Şah Veled Bey, diğer kardeşlerini ve birçok adamları başına toplayarak amcasına hücum etti. Emir Diyadin, Ustacluoğlu Han Muhammed'in muavenetiyle bu müsademedede galip geldi ve biraderzadelerinden Ömer, Susen ve Cihangir Beyler telef oldular. Yalnız müşevvik olan Şah Veled Bey tahlis-i geriban edebilmişti.

Şah Veled Bey hırs-ı saltanat arzusundan vazgeçmemiştir. Derhal Suriye'ye firar etti. Orada Mısır Mülük-i Çerakise'nin hizmetine girdi. Bu sıralarda meşhur Çaldıran muharebesi vuku bulmuş Kızılbaşlar her yerde mağlup edilmişlerdi. Buna binaen, Emir Diyadin istinadgâhı olan Han Muhammed Ustaclu'nun da mevkii tezeltüle uğramıştı. Besyan aşiretinin Ali Firi namında bir zat Meyyafarikin Kalesi'ne hücum etti ve bu kaleyi zaptettiler, badehu Suriye'de ki Şah Veled Bey'e haber göndererek kendisini davet etti.

Şah Veled Bey, bu davete icabet ederek Ali Firi vesair aşiret rüesasının muavenetiyle Meyyafarikin Beyi tayin olundu. O esnada bütün Kürdistan Türk idaresine intikal etmiş ve Şah Veled Bey de, bu idarenin hâkimiyetini tanımıştı. Lakin Sason Beyleri ile arasındaki ihtilaf dolayısıyla daima hûnîn vakalar tehaddüs ediyordu. Nihayet, Sason Beyleri tarafından Şah Veled Bey aleyhine bir hile tertip edildi ve bu hile muvaffakiyetle neticelendi. Şöyle ki: Vazife-i mahsusa ile Kürdistan'a giden Dergâh-ı Âli çavuşlarından birkaç kişi, Sason Beylerinin tertip ve tahrikiyle Halidi aşireti efradından bazıları tarafından Meyyafarikin arazisi dâhilinde katlolundu bu katil keyfiyeti Şah Veled Bey'e isnat edildi. Meseleden müteessir olan Babaralı, Diyarbekir Beylerbeyi

vasıtasıyla bu meselenin hallini talep etti. Nihayet Şah Veled Bey'in idamı hakkında ferman sadır oldu. Fakat kendisi bu fermanı haberdar olmuştu. Buna binaen derhal Kulp Kalesi'ne firar etti ve Diyarbekir Mirimiranın davetine icabet eylemedi. Lakin Meyyafarikin de başka zatlara terk edilmişti.

Şah Veled Bey Kulp Kalesi'nde on üç sene kadar yaşadı. Bilahare vefat etti. Vefatında Ali Bey, Mir Diyadin, Veli Han Bey, Cihangir Bey, Emir Yusuf Bey, Emir Süleyman Bey namlarında altı oğlu kalmıştı. Bunlardan Ali Bey, babasının yerine geçti. Haluk, halim bir zattı. Kırk sene kadar icra-yı emaret eyledi. Zamanı sükunetle geçmiştir. Vefatında Sultan Hüseyin Bey, Vali Han Bey namlarında iki oğlu kalmıştı.

Ali Bey'in son devirlerinde, Osmanlı hâkimiyeti daha ziyade temerkuz etmişti. Buna binaen Ali Bey'in vefatı üzerine oğlu Sultan Hüseyin Bey Sultan Selim Han'ın bir fermanıyla bey tayin oldundu (980/1572).

Sultan Hüseyin Bey, doğrudan doğruya Türk ordusunun bir uzvuydu. Veziriazam Osman Paşa'nın kumandası altında meşhur Tebriz muharebesine iştirak etmişti. Burada şehit oldu (993/1585). Vefatında altı oğlu kalmıştı: Kılıç Bey, Seyyid Ahmed Bey, Zeynel Bey, Zahit Bey, Kasım Bey. Bu muharebede Seyyid Ahmed Bey esir ve Kahkaha Kalesi'nde hapis edilmiş, mülkü de ba-ferman-ı âlî, oğlu Zeynel Bey'e tevcih olunmuştu.

Hâlbuki büyük biraderleri Kılıç Bey de aynı maceralar arkasında koşuyordu. Nihayet Hazzo Emiri Muhammed Bey'in himayesini elde etti ve bunun tavassutu ile biraderinin yerine geçti. Fakat bilahare aşiretler tarafından tevkif ve katledildi.

Bu sıralarda Tebriz'de esir düşen Seyyid Ahmed Bey meydana çıkıverdi. Seyyid Ahmed iki sene kadar Kahkaha Kalesi'nde mahpus kaldıktan sonra tahliye edilmişti. Kendisi doğruca Erzurum'a gitti. Oradaki Mirimiran Ferhat Paşa'nın hizmetine girdi. Serdar Ferhat Paşa, Seyyid Ahmed'e büyük bir teveccüh izhar ediyordu. Zaten Seyyid Ahmed de birçok yararlıklar göstermişti. Bunun üzerine Babıali'ye yazıldı ve kendisine ecdadının mülkünün verilmesi rica edildi. Babıali Ferhat Paşa'nın arzusu üzerine, Kulap ve Batman sancaklarını Seyyid Ahmed'e verdi. Bu sıralarda dayısı Behlül Bey de Besyan kabilesi tarafından katledilmişti. Behlül Bey'in aradan kalkması dolayısıyla Seyyid Ahmed Bey bütün bu beyliğin yegâne hâkimi oldu. Fakat bilahare Diyarbekir Beylerbeyi ile geçinemediğinden mumailayh Seyyid Ahmed Bey'i azletti. Ve yerine bir Türk emiri gönderdi.

Diyarbakir Beylerbeyi Seyid Ahmed Bey bu hali protesto etti. Fakat sözü-nü infaz ettiremedi. Bunun üzerine İstanbul'a gitti. Ve Diyarbakir vilayetinin muamelesinden şikâyet etti. Fakat İstanbul'da vefat eyledi (1003/1594).

Vefatını müteakip bunun mülkü de biraderi Zeynel Bey'e verildi.

Şerefname sahibi, Zeynel Bey ile muasır olup mumâileyh hakkında hiçbir teveccüh izhar etmez. Zeynel Bey'in Türklere pek mütemayil olması ve bütün hayatında Türklerin eltaf ve ihsanlarıyla yaşamış olması hasebiyle Şeref Han'ın bitaraf olamaması muhtemeldir.

Şube 2- Meyyafarikin/ Meyyafarkin Beyleri

Şerefname bunlardan bahsederken diyor ki:

“Bunların şecereleeri, Emir İzzettin'in oğlu Şeyh Ahmed'e kadar irtika eder. Bunlar Kulp prenslerinin amcazadeleridir.”

Bu sülalenin ilk müessisi Belül [sic] Bey'dir. Bu zat Şeyh Ahmedzade Elvent Bey'in oğludur. Kendisi biraderi Ömer Bey ile beraber Diyarbakir Mirimiranı İskender Paşa'nın maiyetindeydi. İskender Paşa, Cevazir Kalesi'ni fethe gittiği zaman Behlül Bey de kendisine refakat etmişti. İskender Paşa, Cevazir'i zaptetti ve burada bir kale inşa ederek İskenderiye ismini verdi.⁸³ Bu havalinin idare ve muhafazasını da Behlül Bey'e havale eyledi.

Behlül Bey bir itina-yı mahsusla vazifesini yaptı. İskender Paşa, kendisinden memnun oldu ve bu yeni kaleye de sancak ünvanı verilerek Behlül Bey'e tevcih olundu. Behlül Bey vaziyetten fevkalade memnun oldu. Derhal ecdadının arazisinden bir kısmının kendisine ilhakı için propaganda yapmaya başladı. Nihayet birçok adamlar elde etti ve Behlül Bey'in hakk-ı veraseti hakkında mufassal bir layiha yapılarak İstanbul'a gönderildi. Bunun üzerine Yavuz Sultan Selim de, Meyyafarikin Kalesi'ni tevabiiyle birlikte, mukataa tarikiyle kendisine tevcih etti.

Behlül Bey buralardan muayyen bir miktar vergi tahsil ederek İstanbul'a gönderecekti. Bu mesele kendisinin mevkiini tehlikeye ilka etti. Çünkü ahalî ve aşiretler böyle bir vergiye icabet etmiyorlardı. Fakat kendisi fevkalade cesur ve muktedir bir zattı. Vergileri de kuvve-i cebriye ile tahsil ediyordu. Lakin diğer taraftan da aşiretlerin büyük bir kısmı hicrete başlamıştı. Bir kaç sene sonra ufak ufak isyanlar da başladı. Besyan kabilesinden Şehsuvar Bey

83 Cevazir kıtası Dicle ile Fırat arasında ve Kerbela sancağı dâhilindedir. İskender Paşa'nın tesis ettiği “İskenderiye” de, Makedonyalı İskender'in inşa ve Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın ihya ettirdiği Mısır İskenderiyesi değil, Irak İskenderiyesi'dir.

namında bir zat, bu havalideki Süleymanî aşiretiyle sair aşiretlerin büyük bir kısmını başına toplayarak Bayezit'e çekilip isyan etmişti. Bunlar vergi vermek istemiyorlardı.

Behlül Bey adamlarının bir kısmı ile bunların üzerlerine yürüdü. Aralarında bir muharebe oldu ve Behlül Bey telef oldu. Mumaileyhin isimle-ri âtîde münderic, beş oğlu olmuştu.

Emir Han, Ömer Bey, Mahmud Bey, Muhammed Bey, Osman Bey.

Emir Han Bey, en büyükleriydi. Pederinin katli üzerine yerine geçti. Tabii bu nasp bir ferman-ı âli ile oluyordu. Fakat kendisi idaresiz bir adamdı. Memleket alt üst olmuştu, hiç kimse istirahatle yaşayamıyordu. Besyan ve Buceyan aşiretleriyle kendi adamları tarafından yapılan zulüm ve şekavet, sakın ve metin aşair ve köylüyü bîzar etmişti. Bu sebeple Emir Han hakkında Babalı'ye şikâyetler vaki oldu. Babalı Emir Han Bey'in idamı için Diyarbekir Mirimiranı Mehmed Paşa'ya bir ferman gönderdi. Mehmed Paşa, Emir Han Bey'i Diyarbekir'e davet etti ve orada idam ettirdi.

Emir Han Bey'in idamından sonra yerine biraderi Ömer Bey geçti. Ömer Bey de biraderi gibi acz gösteriyordu. Devlet hazinesine her sene teslim edilmesi lazım gelen muayyen vergiyi de tediye edemedi. Bunun üzerine Diyarbekir Mirimiranıyla Defterdarının inhası üzerine kendisi azledilerek yerine İbrahim Bey bin Aksak bin Cihangir Bey namında bir zat Meyyafarikin ve havalisi Kürtleri üzerine Bey nasbedildi.

Ömer Bey evvel emirde Bitlis emirine iltica ve bir müddet de Muş'ta ikamet eyledi. Buralarda bulunduğu müddet zarfında mukataatını tahsil etmeye çalışsa da bir şeye muvaffak olamadı. İlanihaye işi şekavete döktü. Başına topladığı ipsiz sapsız adamlarla Muş, Hınıs ve Malazgirt halkının emvaline tecavüze başladı. Sonra müthiş bir yol kesici oldu. Hazzo ile Batman arasında müteaddit kervanları garet ve birçok adamları katlediyordu.

Muş Mirlivası Ali Bey'le Hazzo Emiri Muhammed Bey, bu şâkinin te'dibine memur edildiler. Aralarında vukua gelen birçok müsademede Ömer Bey'in biraderzadesiyle yardımcılarından bir çoğu itlaf edildiyse de kendisine bir şey yapılamadı.

Memleketini namuskârane idare etmekte acz gösteren bu adam, şekavette ve maiyetindeki eşkiyayı idarede büyük bir maharet gösteriyordu. Akibeti hakkında bir kayd-ı tarihi bulunamadı. *Şerefname*, bu adam için diyor ki: "Her ne kadar bu adam "Emir" ünvanını henüz taşıyorsa da hakikatte haramiler ve hırsızlar serdarından başka bir şey değildir ve hiçbir yerde dikiş tutturamıyor."

Burada Süleymaniye prensleri nihayet buluyor. Bu prensler de gerek ilk müessisleri ve gerek şube müessisleri itibariyle Kürt aşiretlerinin haricinde teşekkül etmiştir.

Sohran Beyleri

Şerefname müellifine nazaran Sohran ümerasının menşei Bağdat Arapları'ndandır. Ailenin müessisi Kolus namında bir zattır. Bağdat Arabileri'nin ileri gelenlerinden birinin oğlu olan bu adam, bilinemeyen bir sebepten dolayı Sohran'a tâbi Avan nahiyesinin Hodyan yahut Yehudiyan karyesine geliyor.⁸⁴ Ve burada karyenin hayvanatını güderek çobanlıkla temin-i mâişet ettiği anlaşıyor.

Bu adamın tercüme-i hali meçhuldur. *Şerefname* bunun Arap olduğunu zikrediyor. Hâlbuki ismi Arap esamisinden değildir. Kolus ismi⁸⁵ Kürtler arasında ön diş düşen veya iki ön dişin arası çok olan adamlara verilen bir sıfattır. Binaenaleyh bu adamın ismi delaletiyle millete intikal mümkün değildir. Esasen ailenin hakiki müessisi kendisi değil; İsa, İbrahim ve Şeyh İdris namlarındaki üç oğlandan büyüğü olan İsa'dır.

İsa, mert, cesur, cömert ve hoş sohbet bir adammış. O da pederi gibi çobanlıkla geçiniyor. Fakat eline geçen bütün ücreti arkadaşları olan köyün gençleri için sarf ediyor ve bu suretle bunların minnet ve muhabbetini kazanarak temayüz eyliyor. Hatta arkadaşları İsa'ya şaka tarikiyle "Emir" ünvanını bile bahşediyor. Fakat az zaman sonra talih bu ünvanı ciddi olarak bu zata vermekte gecikmemiştir.

Şerefname sahibi İsa'nın emareti hakkında diyor ki: "...Tesadüfen o sıralarda büyük bir düşman bu havaliye hücum etmişti. Düşmanın defî lazım geliyordu. İsa refiklerini alarak Balkan'a gitti. Bu nahiye halkı İsa'daki kabiliyet ve şecaati görerek bilittifak kendisini üzerlerine emir ittihap ettiler. İsa az zaman zarfında bayrağı altına pek çok adam topladı ve Avan Kalesi'ni zaptetmek üzere muhasara eyledi. Etbayla kalenin etrafındaki "Seng-i Sorh" denilen kırmızı kaya üzerine çıkarak muharebeye başladı. Kaledeki mahsurlar bunların cüret ve cesaretinden ürktüler. Ve kendilerine "Senk-i Sorhî" yani "Kızıl Kayalar" namını verdiler. Kürtler "Sorh" kelimesini "Sohr" tarzında istimal ettikleri için bu taife Kürtler arasında "Sohrani=Kızılar" lakabıyla iştihar etti.

⁸⁴ Mevaki-i mezkure Şehrizar yani Kerkük sancığı dâhilindedir.

⁸⁵ Yezidi Kürtler içinde "Kolus" ismi pek makbul ve şayi'dir.

Muhasara neticesinde İsa kaleyi feth ve orada imaretini tesis eyledi. Mumailayh uzun müddet kemal-i liyakat ve basiretle Sohranî diyarını idare ederek pek çok iştihar eyledi.

İsa Bey Avan Kalesi'nde müstakil bir hükümdarlık tesis etmişti. Vefatında yerine oğlu Şah Ali Bey geçti. Bu zat, çok yaşamadı. Zaman-ı idaresi de sükunetle geçmiştir. Vefatında Mir İsa, Mir Budak, Mir Hüseyin, Mir Ali namlarında dört oğlu kalmıştı.

Şah Ali oğullarının hırslarına vakıftı. Buna binaen, henüz hayatta iken mülkünü dörde taksim etti ve hepsini memnun eyledi. Kendisi Harir Kalesi'ne çekilmişti ki, bu kaleyi de büyük oğlu İsa'ya terk etmişti.

İsa Bey Baban beylerinden Budak Bey'le arasında tehaddüs eden bir muharebede telef oldu. Bundan sonra yerine biraderi Pir Budak Bey geçti. Pir Budak Bey Somaklı nahiyesini İranîlere tâbi Nilhas taifesinden cebren aldı. Badehu, birkaç sene yaşadı. Zamanında daha mühim bir vukuat olmadı. Vefatında, Pir Seyfeddin, Mir Hüseyin namlarında iki oğlu kalmıştı.

Mir Seyfeddin babasının yerine geçti ve pek az müddet beylik etti. Vefatında yerine biraderi Mir Hüseyin geçti Fakat Mir Hüseyin de çok yaşamadı. Bir kaç sene sonra vefat etti. Yerine oğlu Seyfeddin Bey geçti.

Emir Seyfeddin, aba ve ecdadı tarafından zapt u idare olunan Somaklık nahiyesini Kızılbaşlardan tekrar istirdat eyledi. Sülalenin müessisi İsa Bey'in oğlu Şah Ali Bey'in, henüz hayatta ilken memleketi oğullarına taksim ettiği evvelce zikredilmişti. Bu taksimde en küçük oğlu Mir Ali Bey'e de Şak Âbâd yahut Şefâbâd Kalesi⁸⁶ düşmüştü. Bu genç prens, pek cesur ve aynı zamanda sahi ve civanmert bir zattı. Derhal, biraderi İsa Bey'in intikamını almak için Babanlar'dan Budak Bey'e tasallut etti. Aralarındaki muharebede Budak Bey telef oldu. Sonra Kızılbaşlara ait olan Erbil, Musul, Kerkük sancaklarını da zaptetti ve bu suretle büyük bir beylik tesis etti. Burada müstakilen idare-i umur eyledi. Bir müddet sonra vefat etti. Emir Seyfeddin, Emir İzzeddin Şir, Süleyman namlarında üç oğlu vardı.

Büyük biraderi, Mir Seyfeddin attan düşerek vefat eylediği cihetle pederin makamına İzzeddin Şir kaim oldu. Emir İzzeddin, Erbil sancağını merkez ittihaz etmişti. Burada birkaç sene kadar yaşadı. Bu sıralarda Kanuni Sultan Süleyman'a arz-ı biat eyledi. Fakat, gizliden gizliye bazı teşebbüsâtı keşfedildi. Bunun üzerine ba-ferman-ı âlî idam edildi (931/1534).

86 Musul'un Erbil Kazası dâhilindedir.

Kanuni Sultan Süleyman, Dasni aşiretine mensup Hüseyin Bey namında birisini de Erbil'e Bey tayin etti. Bu sıralarda İzzeddin'in diğer biraderi Süleyman Bey de vefat etmişti.

Bunun üzerine bütün Sohran Beyliği cenebi bir sülalenin eline geçmiş bulunuyordu.

Sohranî emaretinin müessisi olan İsa Bey'in sülalesinden Emir Seyfeddin bin Mir Hüseyin bin Pir Budak Bey namında bir zat vardı ki Somaklık nahiyesini zaptederek orada ikamet etmekteydi. Bu zat Mir Seyfeddin Sohranî imaretinin Yezidilere takviz edilmesinden müteessir oldu. Yezidî Emiri Hüseyin Bey'le intikam muharebelerine girişti.

Neticede mukamevet edemeyerek memleketini terk ile Erdelan Hâkimi Bige Bey'e iltica etmeye mecbur oldu. Bige Bey'den memul ettiği imdat ve muaveneti göremedi. Çünkü, Bige, Sultan Süleyman'ın mahmisi olan Yezidî Hüseyin Bey aleyhine işe karışmaktan ihtiraz ediyordu.

Bige Bey'in muavenetinden kat'ı ümit eden Mir Seyfeddin tekrar Sohranî kıtasına avdet eyledi. Yezidîlerden muteber ve İsa Bey ailesine mütemayıl Sohranî kabail ve aşairinden birçokları Mir Seyfeddin'in etrafına toplandılar. Mir Seyfeddin bu kuvvetle, tekrar Yezidî Hüseyin Bey'e hücum etti. Aralarında şiddetli muharebeler oldu. Nihayet Hüseyin Bey mağlup edilerek Dasni Yezidîleri'nden 5.000 kişi kılıçtan geçirildi. Bu galibiyet neticesinde Mir Seyfeddin ecdadının memleketine sahip olarak Sohranî imaretini yeniden tesis eyledi.

Yezidî Hüseyin Bey kendini toplayarak birkaç defa daha Mir Seyfeddin'e hücum ettiyse de bir şey kazanamadı ve her defasında mağlup oldu.

Babıali meseleden haberdar olur olmaz Hüseyin Bey-i Dasnî'yi İstanbul'a davet etti ve idaresizliğinin cezası olmak üzere, idamına ferman sadır oldu ve idam edildi. Babıali, Seyfeddin Beyi de tedibe karar vermişti. Bunun tevki için, her tarafa emirler verilmiş ise de hiçbir türlü tevki mümkün olmuyordu. Takibine memur olan İmadiye Emiri Sultan Hüseyin Bey ile sair Kürdistan Beyleri Mir Seyfeddin'i ele geçirmekden aciz kaldılar.

Nihayet "Gazi Kıran" lakabıyla meşhur Biradostlu Yusuf Bey'in iknaı üzerine İstanbul'a giderek Sultan Süleyman'a dehalet eyledi. Fakat istimanı kabul edilmeyerek idam olundu.

Sohranî sülalesinden salifü'z-zikr Mir Seydi bin Şah Ali Bey'in Mir İzzeddin Şir, Mir Seyfeddin ve Mir Süleyman namlarında üç oğlundan sonuncusu Mir Süleyman'ın vefatıyla Sohranî Beyliği Yezidîlere intikal etmişti.

Mir Süleyman'ın vefatında Kuli Bey, Emir İsa ve Emir Seyfeddin namlarında üç oğlu kalmıştı. Bunlardan Kuli Bey akrabasından olan diğer Mir Seyfeddin bin Mir Hasan'ın Yezidî Hüseyin Bey'e karşı açtığı muhasemete iştirak ederek Dasni Yezidîleri'yle mücadelatta bulunmuştu. Muvaffakiyetten kat'î ümitle Erdelan Emiri Bike Bey'e iltica eden Mir Seyfeddin'i müteakip Kuli Bey de İran'da Şah Tahmasb'a iltica eylemişti.

Yezidîlerin zulmünden müteessir olan Sohrani ahalisi, İran'da bulunan Kuli Bey'in Sohrani emaretine tayinini Sultan Süleyman'dan istirham etmişlerdi.

Sultan Süleyman mumaileyhi Sohran'a tayin etmeyerek kendisine Basra mülhekatından Semavat sancağını vermişti.

Sohrani emaretini Yezidîlerden istirdat eden Mir Seyfeddin'in İstanbul'da idamından sonra ahalisinin, Semavat'ta bulunan Kuli Bey'in emarete nasbını Sultan Süleyman'dan tekrar istida eylemeleri üzerine Kuli Bey, ba-ferman-ı âlî Harir nahiyesiyle beraber Sohrani Beyliği'ne nasbedildi. Burada yirmi sene idare-i umur ettikten sonra vefat eyledi. Mumaileyhin Budak ve Süleyman namında iki oğlu kalmıştı.

Budak Bey pederinin yerine geçti. Bir iki sene kadar memleketi güzel güzel idare etti. Bilahare biraderi Süleyman Bey kendisiyle muhasemeye başlamıştı. Nihayet Süleyman Bey'e mukavemet edecek kudrete malik olmadığını anladı ve firar ederek İmadiye prensi Sultan Hüseyin Bey'e iltica eyledi. Burada bir müddet kaldı. Badehu, bu prensin muavenetiyle tekrar memleketine avdet etmek üzere yola çıktı. Fakat İmadiye'ye tâbi Akra Kasabası'ndan geçerken vefat eyledi.

Budak Bey'in vefatından sonra Süleyman Bey bin Kuli Bey Sohrani kıtasının yegane emiri olarak idare-i umura başladı. *Şerefname*'ye nazaran adil, raiyetperver ve akıllı bir zattı. Öteden beri düşmanları olan *Zezra* aşiretinin tenkiline karar verdi. Cem ettiği 13 bin süvari ile *Zezra* aşiretine hücum ederek bunları mağlup ve garet eyledi. Mağluplara karşı bî-rahmane hareket edip ileri gelenlerden 35 kişiyi katl ve evlad u iyallarını esir ederek Sohrani'ye getirdi.

Zezra aşireti tezallum-ı hal için İstanbul'a giderek Sultan Murat Han'a vakayî arz eyledi. Padişah, Süleyman Bey'in tedibine karar verdi. Fakat mumaileyh bu esnada İran'a ilgar edip buradan pek çok kıymetli ganaim ve üsera ile avdet eylemiş ve elde ettiği kıymetdar ganaimden bir kısmını İstanbul'a, padişaha takdim etmişti. *Zezra* aşiretinin şikayetini müteakip gelen bu gana-

im Sultan Murat Han'ın kararını tebdile hizmet etmiş ve bu yararlığundan dolayı cürmü af olunmuştu.

Süleyman Bey'in amcazadelerinden Terk sancağına(?) mutasarrıf olan Kubad Bey, mumaileyhin şöhet-i muvaffakiyetini kıskanarak kendisiyle muhasemeye girişmiş ise de bir muharebede mağlup olmuş ve akrabasından 14 kişiyi de zayi eylemişti (994/1586).

Bu vak'a, Süleyman Bey'in şöhetini tezyid etti. Bu sebeple Kürt aşiretleri ve aynı zamanda bütün Kürt beyleri de kendisine hürmet ediyorlardı. Binaenaleyh bütün Kürdistan maneviyetine hâkim olmuştu. Süleyman Bey'in vefatından sonra kendisini oğlu Ali Bey istihlaf etti. Mumaileyhin emareti bir ferman-ı âli ile teyit olundu. Ali Bey, *Şerefname* müellifiyle muasırdır. Binaenaleyh bu zattan sonra gelen beylerin zaman ve hayatı hakkında malumat mevcut değildir.

Bunlar bilahare birer birer dağılmışlardır. Ve Türkiye buralarda kuvvetlice yerleşmiştir. Kalelerin bazıları ise elyevm hal-ı harabidedir. Sohrani Beylerinin bütün hayatı, aile efradının mücadelelerinden veya ecnebilerin tasallutlarından mütevellit karışıklıklar ile geçmiştir.

Baban Beyleri

"Baban" beylerinin menşei hakkında malumat mefkuddur. Bunların nereden geldiklerine ve hangi millete mensup olduklarına ve asıl sülalenin müessisi kim olduğuna dair kütüb-i Şarkîye'de bir kayda destres olunamamıştır. Yalnız *Şerefname* müellifi bunlardan bahsederken diyor ki:

"... Muteber müverrihler rivayet ederler ki, Kürdistan Beyleri arasında Baban Hâkimleri, hadem ü haşemleri ve a'van u ensarlarının kesreti ile meşhurdurlar."

Şerefname sahibi bu ailenin müessisi olmak üzere Bebe lakabıyla maruf Pir Budak Bey namında bir zatı zikrediyor ve "Baban" tabirinin de Budak Bey'in lakabı olan "Bebe"⁸⁷ kelimesinden müştak olduğunu ve bilahare bu sülale neslinin münkatı' olmasından dolayı emaret mevkiinin bunların hizmetkârlarına intikal ettiğini söylüyor.

Bu ailenin tarihi Pir Budak Bey bin Mir Abdal'dan itibaren başlıyor *Şerefname* bu zatı çok methederek sehavette "Hatem", şecaat ve celadette

87 Bebe kelimesi "çocuk" demektir. Yani "bebek" in muhaffefidir. Pir Budak Bey'in ismi gibi lakabının da Türkçe olması bu sülalenin Türk olduğuna kuvvetli bir delil teşkil eder.

“Rüstem” gibi olduğunu ve emsal ve akranına her hususta mütefevvik bulunduğunu dermeyan ediyor. Pir Budak Bey tarih sahasına birdenbire çıkıyor. Larcan⁸⁸ eyaletini Zezra aşiretinden, Sohran vilayetini Şivive Maşyegerd aşiretlerinden, Suluduz şehrini de Kızılbaşlardan (yani Şii İranîlerden) zabt ederek büyük bir hükümet tesis ediyor ve Maran Kalesi’ni tamir ile tarafından nasbettiği bir Mirliya marifetiyle idare ediyor. Bunlardan maada Mokri yahut Mekri ve Bane aşiretlerini unu şiddetle kendisine itaate mecbur kılıyor. Bilahare Şehr-i Pazar’ı da Erdelan Hâkimlerinden zabt ve Kerkük’ü de bununla beraber mülküne ilhak etmek suretiyle memleketini tevsi ve memalik-i meftuhasını “Sancak Beyleri” vasıtasıyla idare ettiği anlaşılıyor.

Pir Budak Bey adeta kaviyyü’ş-şekime bir hükümdar gibi hareket etmiş ve hükmü altındaki Sancak Beylerine “tabl u alem” vermek suretiyle büyük hükümdarları taklit eylemişti.

Şerefhan, Pir Budak Bey’in -Kürdistan Hâkimlerinden hiç kimseye müyesser olmayan- bazı şeyler icat ettiğini zikrederek diyor ki: “Ezancümle, maiyetindeki ümera ve ağaların kızlarını evvel emirde kendi kendine namzet eyler, bunların mevkilerine göre mükellef cehazlarını hazırlar, akd ve zıfâ zamanları geldiği vakit bunları yine kendi ümerasından birine tevzic eder”.

Elde edilen malumata nazaran, Pir Budak Bey’in kuvvetli bir hükümet ve bazı usul ve sistemler vaz’ ettiği anlaşılıyor.

Son zamanlarda biraderi Rüstem Bey’in kendi aleyhine bir suikast tertibiyle meşgul olduğunu haber alarak “Zera” Seferi esnada Rüstem Bey’le ta-raftaranını tevkif ve katl ettirmişti. Bu seferden sonra Sohran kıtasına hücum ederek Emir Seydi bin Şah Ali’yi mağlup ve firara mecbur etmiş ise de Emir Seydi Çengel ve Kühşan taraflarında bazı arkadaşlarıyla fırsata mütebrekkibdi.

Pir Budak Bey bir gün Kühistan taraflarına sayd u şikâra gitmişti. Bunu haber alan Emir Seydi, Harubiyân nam mahalde bir pusu kurarak Pir Budak Beyi bütün maiyetiyle imha etmek suretiyle intikamını almıştı.

Pir Budak Bey Kürdistan’da fevkalade bir şöhret kazanmıştı. Kürt şairleri namına destanlar tertip etmişlerdi. Hanendeler onun destan-ı menakıbını her tarafta inşad ederlerdi.

Pir Budak Bey bilavelet vefat ettiğinden kendisini biraderi Rüstem Bey’in oğlu Budak Bey istihlaf etti. Fakat Pir Budak Bey’in mukarnbleriyle bey ve ağalar Budak Bey’e itaat etmedi. İki sene kadar bu suretle icra-yı emaret

88 İran’ın “Rey” ile “Taberistan” eyaletleri arasında vaki bir kıtanın merkezidir.

ettiyse de bu halden müteessiren vefat eyledi. Budak Bey'den sonra bu hanedan münkariz olarak hükümet, aile-i mezkurenin hizmetkârlarından Pir Nazar bin Bayram namında birisine intikal eyledi. Bu zat oldukça zeki idi ve güzelliikle bu havalıyı idare etti. Vefatında Baban mülkü ikiye taksim olundu. Bir kısmı Süleyman namında bir zata verildi ki, asıl Baban havalisinin hâkimi oldu. Diğer kısmı da Mir İbrahim namında bir şahsa havale edildi. Bunların her ikisi de Pir Budak Bey'in ümerasındandı.

Bu iki şahıs, bir müddet dost yaşadılar ve aralarında hiçbir ihtilaf olmadı. Bilahare Süleyman, İbrahim'i katletti ve bunun mülkünü de kendisinin ilhak eyledi. Burada, on beş sene kadar yaşadı. Bu suretle müttehit Baban Beyliğini tesis etmişti. Yalnız sülale ayrıydı.

Süleyman'ın vefatından sonra Hüseyin, Rüstem, Muhammed, Süleyman namlarında dört ve İbrahim'in de Hacı Şeyh, Emire ve Mir Süleyman namlarında üç oğlu kalmıştı.

Pederi İbrahim'in katli üzerine Hacı Şeyh İran'a firar etti. Ve Şah Tahmasb'dan muavenet talep etti. Şah Tahmasb buna bir türlü muavenet edemiyordu. Bunun üzerine tekrar Kürdistan'a avdet etti.

Hacı Şeyh'in katli haberi Sultan Süleyman'a gelir gelmez, mülkünü oğlu Budak Bey'e tevcih etti. Budak Bey on altı sene kadar Hâkimlik etti. Bade, Süleyman Bey'in oğullarından Hüseyin Bey ile aralarında bir ihtilaf zuhur eyledi.

Süleyman Beyzade Hüseyin Bey, İmadiye Beyi Sultan Hüseyin Bey'in tavassutu ile, Baban sancağının Beyliği beratını İstanbul'dan almış ve yine mumailiyh Sultan Hüseyin Bey'in muavenetiyle Baban sancağını zaptetmek üzere kuvvetli bir ordu ile yola çıkmıştı. Budak Bey, bu haberi işitir işitmez, derhal Şah Tahmasb'ın nezdine firar etti. Burada beş ay kadar kaldı. Bade, Rüstem Paşa'nın tavassutu ile İstanbul'a celp edildi. Burada Baban Eyaleti kendisine tevcih olundu.

Budak Bey, Osmanlı askerlerinin himayesinde olarak Baban Eyaleti'ne gitti. Rabiye Bulak mahalline geldiği zaman Süleyman Beyzade Hüseyin Bey'e tesadüf etti. Hüseyin Bey Babiali'nin tevcihinden haberdar olmuş ve Budak Bey'i katletmek suretiyle meseleyi halletmek istemişti. Buna binaen başına sekiz bin kişi kadar taraftar topladı. Budak Bey ile aralarında küçük bir müsademe oldu. Hüseyin Bey mevkinin tehlikeli olduğunu hissetti. Bu muharebenin daha ibtidasında firar ile doğruca İstanbul'a azimet etti. Hüseyin Bey, Sultan Süleyman'a rica etti. Bunun üzerine, Baban sancağı Hüseyin

Bey ile Budak Bey'in idarelerine terk edildi. Yani ikiye taksim edildi. Budak Bey buna razı olmadı ve Hüseyin Bey ile aralarında cereyan eden bir muharebede galip gelerek Hüseyin Bey'le biraderi Rüstem Bey'i katletti.

Babiali bu vakadan hiddetlenmişti. Derhal Hüseyin Bey'in tevkifini emretti. Hüseyin Bey tehlikeyi anladı ve bittakrib İmadiye'de Sultan Hüseyin Bey'e iltica etdi.

Sultan Hüseyin Bey, Kanuni Sultan Süleyman'a rica ve istirhamda bulundu. Nihayet padişah tarafından affedildi. Lakin kendisine Baban sancağı yerine Antep sancağı tevcih edildi. Baban sancağı da Veli Bey namında bir zata verildi. Bu sırada Konya'da iki Türk şehzadesi arasında bir mücadele olmuştu. Muhasım şehzadelerin biri Selim diğeri Bayezit'ti. Budak Bey, Şehzade Bayezit tarafını iltizam etti. Fakat Bayezit, Kanuni'nin iradesine itaat etmek mecburiyetinde kaldı. Binaenaleyh Budak Bey ba-ferman-ı hakani Kütahya'da idam edildi. Ve arzu-yı şahane üzerine de başı İstnabul'a gönderildi.

Budak Bey'in Hacı Şeyh, Hasan Bey, Muhammed Bey, Mir Seyfeddin Bey namlarında dört oğlu kalmıştı.

Hacı Şeyh Şehzade Bayezit ile İran'a giderek Şah Tahmasb'a iltica etmişti. Fakat burada Şehzade ile beraber tevkif ve badehu Şah Tahmasb tarafından katlettirildi.

Biraderlerinden Muhammed Bey de ba-ferman-ı âlî Kestane sancağı Beyliği'ne tayin edildi.

Bu vekayi' cereyan ederken, ortada Süleyman Beyzade Mir Hüseyin kalmıştı. Mir Hüseyin babasının katli ve Baban memalikinin Hacı Şeyh'a intikali üzerine açıkta kalmaktan korktu ve bu memalikten firar ederek doğruca, Şah Tahmasb'a iltica eyledi. Şah Tahmasb bu sıralarda kuvvetsizdi. Doğrudan doğruya Türklere karşı bir mesele ihdas etmek istemiyordu. Fakat bu sıralarda muharebelerin bir çete şekli vardı. Bunlar nîm-muhtar bir takım aşiret beyleri arasında tahaddüs ediyordu. Şah Tahmasb bu çete muharebelerini muvafık-ı maslahat addetti. Ve Süleyman Beyzade Hüseyin Beyi müdafaa etmeye karar vererek mücadeleye başladı. Evvela Dinor Hâkimi Ustaclu Çerağ Sultan'ı Baban Emiri Hacı Şeyh üzerine gönderdi. Bu zat mağlup oldu. Bunun üzerine Gökçe Sultan Kaçar'ı gönderdi. Fakat bu zat da hiçbir şey yapmaya muvaffak olamadı. Şah Tahmasb üçüncü bir ordu daha tertip ederek serdarlarından Abdullah Han Ustaclu'nun kumandası altında tekrar Baban kıtasına gönderdi. Bu ordu da Kelale'de Hacı Şeyh ordusuyla karşı-

laştı. *Şerefname* sahibi bu muharebe ile pek ziyade alakadardır. Çünkü pederi de bu muharebede bulunmuştur. Şeref Han bundan bahsederken diyor ki: "...Pederim de bu muharebede mevcuttu. İleri gelenlerden otuz neferi mak-tul oldu. Fakat bu ma'rekede Kızılbaşlardan iki üç bin kişi itlaf edildi. Sağ kalan ümera ve ayan, yaya ve üryan bir halde avdete mecbur oldular."

Şah Tahmasb son mağlubiyetten çok müteessir oldu. Bu mağlubiyeti mahmisi Hüseyin Bey'in sui tedbirine hemlederek mumaileyhi iki biraderi Muhammed ve Rüstem Beylerle birlikte bir kalede hapseyledi. Bir müddet sonra bunları tahliye ettiyse de bunlar İran'da durmayarak doğruca Kanuni Sultan Süleyman Hazretlerinin himayesine iltica eylediler. Kanuni Sultan Süleyman bunları muayyen maaşlar tahsisıyla Rumeli'ye gönderdi. Burada huzur ve refah içinde altı sene kadar yaşadılar. Badehu, meseleye İmadiye Beyi Sultan Hüseyin Bey karıştı ve bunun iltiması üzerine müsaade alarak Rumeli'yi terk ettiler. Baban beyliğini almak için Kürdistan'a gittiler. Fakat buradaki mücadelelerde Mir Hüseyin, Hacı Şeyh Beyzade Budak Bey tarafından katledildi.

Vefatında Hızır Bey namında bir çocuğu kalmıştı. Bu çocuk, babasının yerine geçti ve pek uzun bir müddet de Merge sancağını idare etti. Bu sancağın bir kısmı Mekkili Emire Bey'in idaresindeydi. İki zat uzun müddet beraber icra-yı hüküm ettiler.

Bilahare Hızır ve Emire beyler arasında cidal başladı. Bu esnada Hızır Bey'in vefatı üzerine münazaa hitam buldu. *Şerefname* sahibi diyor ki: "Hızır Bey'in vefatından sonra Baban aşireti bilfiil hâkimsiz kaldı. Bu aşiretten dört müsellah ve mükemmel adam çıkar ve hiçbir kimseye itaat etmezler. Rivayete nazaran Hakkâri ve Rozki aşireleri de Babanlar'dan birer şubedir."

"...Baban vilayeti bundan sonra 'Havass-ı Hümayun' meyanına idhal edildi. Aşair her sene vergisini rızasıyla Şehrizar'a götürüp hazineye verirler. Fakat cebren kimseye bir akçe bile vermezler."

Bu devirden sonraki zamanlarda idarenin ne gibi bir seyir takip ettiğini gösterir bir esas yoktur. Yalnız, Sultan Abdülaziz devrine kadar bu beyliğin müstakil bir hayat yaşadığı ve bilahare yavaş yavaş inhilale uğrayarak Türkiye merkez-i idariyesi içinde mahvolduğu görülmektedir. Halihazırda, bu sülalenin aile efradı dağınık bir haldedir ve aşiretler kendi başlarına birer mevki işgal etmişlerdir. Yalnız şu ciheti tekrar etmek lazımdır ki asıl Baban sülalesi Rüstem Bey'in biraderi Budak Bey ile nihayet bulmuştur. Bunları takip eden fasıl, Baban hizmetçilerinin ahfadıdır. Hâlbuki, Babanlar'ın şöhretleri de ilk

nesle aittir. Bu nesil ise tamamıyla meçhuldür. Ortada yalnız iki Budak Bey vardır. Bunlardan evvelki beylerin hayatları hakkında hiçbir malumata malik değiliz.

Mekrî Beyleri

Mekrî yahut Mokri sülalesinin menşei hakkında da rivayet pek nâkıştır. *Şerefname* de zikredilen rivayetlere nazaran: Mekrî hâkimleri Şehrizor sancağına merbut “Mekrî” nahiyesinde mütevettin oldukları için bu namı almışlardır. Ve bunlar “Baban” ailesinin bir ferdidir.

Diğer bir rivayete göre de: Mekrî sülalesinden tarihçe en evvel maruf olan Seyfeddin namındaki zat, “hile” kelimesinin manaca müteradifi olan “mekr” ve tezviratıyla iştihar ettiği cihetle tesis eylediği sülale ve beyliğe “Mekrî” sıfatı alem olmuştur. *Şerefname* müellifi bu cihetleri tatad ederken mumailiyh Seyfeddin Bey hakkında diyor ki: “.... Her halde Seyfeddin, zekâ ve fetaneti ve reyindeki metaneti ile meşhurdu. Hile ve tezvirat vadisinde de aynı iktidarı haizdi.”

Bu Seyfeddin’in o havali de sahib-i nüfuz bir aileye mensup olduğu ve kendisi Mekrî Beyliğini tesis etmezden evvel oralarda hükmü cari bulunduğu anlaşıyor. Fakat bilahare bu zat muttasıf olduğu zekâ ve iktidar-ı siyasisinde müstakillen bir beylik tesisine muvaffak olmuştur. Şöyle ki: O havali-de hükümrân Türkmen hükümetlerinin son devirlerinde, bunların zaafından istifade eden Seyfeddin Bey, Baban aşiretleriyle diğer Kürt aşiretlerini başına toplayarak evvel emirde Diriyas nahiyesini Çabuklu kabilesinden zaptederek taht-ı tasarrufuna almış ve bilahare de tedricen Dul-ı Barik, Ahtacı Eyletmuz ve Selduz şehirlerini alarak Diriyas nahiyesine ilhak eylemişti.

Daire-i nüfuz ve hükümetini tevsi eyleyen Seyfeddin Bey, Kürdistan’ın cenub-ı şarkî kısmında yani Zor ve Erdelan havalisinde kuvvetli bir beylik tesisine muvaffak olmuş ve taht-ı inkiyada aldığı aşair ve kabaile de kendisine izafeten “Mekrî” ünvanını vermişti. O mıntıkada Seyfeddin Bey’e mukavemet veya onu istirkap edebilecek bir kuvvette başka bir aşiret veya emaret kalmadığından son zamanlarını sükunetle geçirmiştir. Tarih-i vefatı malum değildir. Vefatından sonra Sarım ve Baba Ömer namlarında iki oğlu kalmıştı. Seyfeddin Beyi büyük oğlu Sarım Bey istihlaf etti.

Bu sırada Şah İsmail Kürdistan’ın istilasına başlamıştı. Mekrî’yi de işgal etmek istiyordu. Lakin Sarım Bey üzerine gönderdiği bütün orduları mağlup oldu. Bunun üzerine Şah İsmail, Mekrî’ye kuvvetli bir ordu göndermek azmine düştü. Kışlamak için Hoy kasabasına çekilmişti (912/1506).

Şah İsmail Hoy'da, Şamlu aşiretinden mürekkep bir ordu daha teşkil etti. Bu orduyu Durmuş Han'ın pederi Abdi Bey ve Mühürdar Sarı Ali namlarında iki serdarın kumandası altında tekrar Mekkî'ye Sarım Bey'in üzerine gönderdi. Sarım Bey, İran ordusunu kendi maiyetiyle karşıladı. Aralarında çetin bir muharebe oldu. Harp, Sarım Bey'in galebe-i katiyesiyle neticelendi. Şamlu taifesinin ileri gelenlerinden birçok kimseler bu muharebede telef oldular.

Sarım Bey, her muharebede Acemlere galip geldiği halde Şah İsmail'in tasallutundan kurtulamayacağını anlamıştı. Binaenaleyh kendisi de diğer birçok Kürt beyleri gibi İran Kızılbaşlarının şerrinden emin olmak için Osmanlılara ilticayı muvafık buldu. İstanbul'a giderek Kanuni Sultan Süleyman Hazretleri'ne arz-ı tâbiyyet eyledi.

Süleyman-ı Kanuni, Sarım Bey'i hüsn-i kabul ile teveccühüne mazhar kıldı. Safevilere karşı kendisini himaye edeceğini vaad ederek pederinin mülkünü mukataa tarikiyle kendisine tevcih eyledi.

Sarım Bey İstanbul'dan mutayyeben avdet ettikten bir müddet sonra vefat etti. Mumaileyhin üç oğlu olmuş ise de bunlar kendisinden evvel vefat ettikleri cihetle, Mekkî emareti, Sarım Bey'in amcazadelerinden Sem bin Baba Ömer bin Seyfeddin'in Şeyh Haydar, Mir Nazar ve Mir Hızır namlarındaki üç mahdumu arasında bervech-i âti taksim edildi:

- 1- Şeyh Haydar Bey'e: Diryas, Dulbarik, Selduz ve Ahtacı nahiyeleri.
- 2- Mir Nazar'a: İltumur Nahiyesi.
- 3- Mir Hızır'a: Muhammed Şah Nahiyesi.

Üç birader, bilittifak Osmanlı tâbiyyetini terk ile Şah Tahmasb'ın himayesini kabul ettiler. Bu sıralarda İran şehzadesi Elkas Mirza da Kürdistan'da faaliyette bulunuyordu (948/1541).

Süleyman-ı Kanuni üç biraderin te'dibini, İmadiye Emiri Sultan Hüseyin ve Hakkârî Emiri Zeynel Beylerle Yerdost aşireti rüesasına havale eyledi. Bunlar müttfikken Mekkî beylerine hücum ettiler. Aralarında şiddetli muharebe oldu. Üç birader de bu muharebede itlaf ve taraftarları mağlup edildi. Bunlardan Şeyh Haydar'ın Emire ve Hüseyin namlarında iki, Mir Nazar'ın Bayram namında bir ve Mir Hızır'ın Uluğ Bey ve Mir Hasan namlarında iki oğulları kalmıştı.

Mekkî beylerinin istisali haberi Sultan Süleyman'a îsâl edilmişti. Aynı zamanda bu sülaleden olup Osmanlılar aleyhindeki isyana iştirak etmeyen Sarım Beyzade Hacı Ömer Bey'in Mahdumu Emire Bey Mekkî imaretini

Sultan-ı müşarünileyh hazretlerinden istida eylemişti. Matlubu isaf edilerek ba-ferman-ı âli Mekkî Beyliği'ne Emire Bey nasbedildi.

Bu zat otuz sene kadar kemal-i sükun ve itaatle Mekkî Beyliği'ni idare ve bade vefat eyledi.

Hacı Ömer Beyzade Emire Bey'in vefatından sonra beyliği Osmanlılar tarafından istisal edilen Şeyh Haydar'ın oğlu diğer Emire Bey'e intikal eylemişti.

Emire Bey de pederi gibi Osmanlılar'ın idaresini tanımayarak Şah Tahmasb'ın himayesini kabul ve müstakillen idare-i umur etti. Şah Tahmasb'ın vefatından sonra da Kazvin'e giderek Şah İsmail'e arz-ı hizmet eyledi. Şah İsmail Emire Bey'i taltif ve i'zaz eyledi.

Bu sıralarda Safeviye saltanatının zimam-ı idaresi Sultan Muhammed'in eline geçti. Sultan Muhammed İran tahtını idare edemeyerek büyük bir hercümerce sebep oldu. İran himayesinde rahat edemeyeceklerini anlayan birçok Kürt beyleri gibi Loristan ve Erdelan Beyleriyle beraber Emire Bey de İran'ı terk ederek Van Mirimiran'ı Mehmed Paşa'ya müracat ettiler. Mehmed Paşa bunlara karşı teveccüh izhar eyledi. Bu suretle Sultan Murad Han tarafından da mazhar-ı himaye oldular (991/1584).

Emire Bey vaziyetten istifadeyi unutmadı. Sultan Murad Han'dan ecda-dının mülkünü istedi. Kendisine pederinin mülkü verilmekle beraber Baban arazisinin bir kısmı ile Musul sancağı da ilave edildi. Erbil ve Meraka-i Tebriz de oğullarına tevcih kılındı.

Bu sırada Urumiye'de bulunan İran serdarlarından Bektaş Kulu Bey'in üzerine hücum icra edildi. Bu hücum Van Mirimiranı Mehmed Paşa'nın emri altında icra olundu. Bektaş Bey mağlup edildi. Ve Meraga havalisi işgal olundu. Bu muharebede Emire Bey cesaret ve idaresini göstermişti. Mehmed Paşa, bundan memnun oldu ve kendisinin daha ziyade mazhar-ı mükafat olması için de Erzurum'da ki Serdar Ferhat Paşa'ya gitmesini tavsiye etti. Emire Bey Mehmed Paşa'nın tavsiyesini kabul etti Erzurum'a gitti.

Ferhat Paşa da Emire Bey'den memnun oldu ve Emire Bey'in kadr ü kıymetini padişaha arz etti. Bunun üzerine Emire Bey'e Meraga havalisi tevcih edildi ve kendisine Beylerbeyi ünvanı da verilerek Paşa silkine geçirildi. Bu suretle Emire Bey, Emire Paşa oldu.

Diriyas nahiyesi de amcazadelerinden Hızır Beyzade Hüseyin Bey'e tevcih olunmuştu. Hızır Bey, Diriyas nahiyesini, Osmanlılar'ın himayesi altında idare ediyordu. Fakat Emire Paşa paderinin mülkünden feragat etmemiş-

ti. Bir gün Diriyas'a gelerek Hüseyin Bey'den kalenin iadesini talep etti. Hüseyin Bey taleb-i vakii isaf etmeyerek kalede tahassun eyledi.

Emire Paşa da kaleyi muhasara etti. Hüseyin Bey'in tevkif ve katline ramak kalmışken bazı ahabplarının muavenetiyle biraderi Uluğ Bey'le beraber kaleden firar ettiler ve doğruca Erzurum'da Serdar Ferhat Paşa'ya iltica eylediler. Ferhat Paşa, Emire Paşa aleyhine hareket etmek istemiyordu. Buna binaen işe ehemmiyet vermedi. Kardeşler, bu ciheti anladılar ve Emire Paşa'nın korkusundan Erzurum'dan da firar ederek İran tahtına câlis olan Şah Sultan Muhammed Han'a iltica ettiler. Şah Sultan Muhammed, bunlara Meraga'ya merbut Dehbarkan nahiyesini verdi. Emire Paşa bu meselelerde biraderi Hüseyin'in parmağı olduğunu hissetmişti. Bunun üzerine Hüseyin'i idam ettirdi. Diğer düşmanlarını da mağlup ve menkûb ederek kendisi rahat kaldı ve müstakilen memleketini idareye başladı.

Bu sıralarda Tebriz eyaleti, Devlet-i Osmaniye'ye intikal etmiş, idare ve muhafazası da Çağfer Paşa'ya tevdi olunmuştu.

Evvelce Emire Paşa'ya verilmiş olan Meraga sancağı Tebriz'in mülhekatından olduğu cihetle Emire Paşa da, Mirimiran Çağfer Paşa'nın maiyeti adadına girmişti. Emire Paşa ilk zamanlar Çağfer Paşa'ya itaat etti. Bilahare araları açıldı. Çağfer Paşa, Emire'nin sakim hareketlerinden bahisle İstanbul'a şikâyet etti. Bunun üzerine "Baban" vilayetiyle Musul ve Erbil sancakları Emire'nin uhdesinden ref' edildi.

Yalnız Meraga sancağı bazı kuyut ve şurutla, Emire Paşa'nın uhdesinde bırakılmıştı. Emire Paşa her sene mühim bir meblağı Tebriz'de devlet hazinesine vermekle mükellef kılındı. Emire bu miktarı çarnaçar birkaç sene te-diye eyledi. Bilahare Meraga sancağı, Çağfer Paşa tarafından iltizam tarikiyle diğer birisine tefviz olundu.

Bu adam Meraga sancağını soymağa başladı. Az zaman sonra ahali fakir düştü ve memleketi terk ile etrafa hicrete mecbur oldu. Emire Paşa da çok mütezarrır oldu ve Meraga'dan feragat ederek ecdadından mevrus arazisine çekildi.

Emire Paşa Meraga Sancakbeyi iken buraya tâbi Saru Kürkan Kalesini de oğlu Şeyh Haydar'a vermişti.

1002/1593 tarihinde Tebriz Mirimiranlılığına tayin olunan Bağdat Mirimiranı Hızır Paşa, Tebriz'e gelir gelmez Şeyh Haydar'ın düşmanları tarafından iğya edildi. Bunun üzerine Hızır Paşa, Şeyh Haydar'ın nahiyesini Mahmudî aşiretine sancak tarikiyle tefviz eyledi. Fakat Şeyh Haydar Bey

mevkiini terk etmedi. Mahmudîlerle mücadeleyle başladı. Mahmudîlerin başında, Hisarî Emiri Maruf Zeynel Bey'in evladından Hamza, Nasur ve Kubad Beyler bulunuyordu. Bir muharebede bunlar birçok refikalarıyla birlikte katledildi.

Bu vaka üzerine Hızır Paşa Meku -yahut Maku- Mirlivası Hasan Beyzade Avaz Bey'i Şeyh Haydar'ın üzerine gönderdi. Kendisi de beraber gitti.

Şeyh Haydar, Saru Kürkan Kalesi'ne kapandı. Muhasımlarına mukavemet edemeyeceğini anlayarak -evvelki cidalde katledilen Mahmudî Beylerinin diyetlerini vermek şartıyla- Cağfer Paşa'ya sulh teklif etti. Paşa etrafındakilerin teşvikiyle musalehayı red ile kaleyi muhasara eyledi. Bu hali gören Şeyh Haydar, muharebeyi kabule mecbur oldu. Şiddetle harp etti. Avaz Bey maktul düştü.

Cağfer Paşa da bir şey yapmaya muvaffak olamadı. Vakayı haber alan Emire Paşa araya girerek Cağfer Paşa'yı terk-i muhasamaya ve oğlu Şeyh Haydar'ı da teskine muvaffak oldu. Ve Cağfer Paşa, Emire Paşa'nın müracatı üzerine muhasarayı terk etti. Binaenaleyh kale, Emire Paşa'nın oğlu Haydar Bey'in elinde kaldı.

Şerefname sahibi, her ikisinin de muasırıydı. Kendi zamanında bunların aynı vaziyet-i muhatara içinde yaşadıklarını yazıyor. Ve baba ile oğulun elinde de Saru Kürkan, Terka, Ecri, Davab ve Leylan Kalelerinin bulunduğunu kaydediyor.

Mekrî ailesi burada nihayet buluyor. Bunların son devirleri hakkında muntazam bir kayıt yoktur. Lakin Mekrî aşireti üç dört kola ayrılmıştır. Bunların mühim bir kısmı İran'da bulunuyor. Diğer parçaları da Van vilayeti dâhilinde ve hatta Bitlis'e kadar tevali eden sahada ufak ufak kabileler şeklinde dolaşıyorlar.⁸⁹

Emire Paşa sülalesi, son zamanlara kadar şöhretini ve ocağını muhafaza etmiştir. Fakat bu aile doğrudan doğruya Türk ümerası dâhiline girdiğinden yavaş yavaş şahsiyet-i milliyesini kaybetmektedir.

Bıradost Beyleri

Bu sülalenin menşei hakkındaki malumat da heyet-i umumiye itibariyle müphemdir. *Şerefname* bunların Hasenneviye hanedanıyla alakadar olduklarını zikreliyor ve esbab-ı intisabı izah ederken diyor ki:

89 Bu aşirete elyevm Makri yahut Mukori namı verilmektedir.

“... Biradost (Bradoste) hâkimleri iki şubeden ibarettir. Asıl Biradost hâkimleri Koran kabilesindendirler. Diğer bir rivayete nazaran da, Dinver ve Şehrizor Hâkimi olan Hasenneviye sülalesinden Hilal bin Bedir’in evladındırlar.

Hilal, Hemedan Valisi Şemseddevle ile yaptığı bir muharebede maktul düştü. Bunun üzerine oğulları bu diyara yani Biradost havalisine⁹⁰ geldiler. Bunlar üç kardeşti. Biri pederinin yerine kaim ve Şehrizor Valisi, diğeri Okor (Oqou?) aşiretinin reisi oldu. Üçüncüsü de Rumiye’ye merbut Han Elmas (Selmas) nahiyesine geldi ve oraya mülkiyet tarihiyle mutasarrıf oldu. Bunlar derece derece terakki ederek mertebe-i emareti ihraz eylediler.

Biradost ahalişi hâkimlerinin Bilal evladından olduğuna iktidat ederler ki bu “Bilal”, “Hilal”den galattır.

Şu tafsilata nazaran Biradost Beylerinin, Koran aşiretinden değil, Hasenneviye şöhretiyle maruf Kürt ümerasından Helal bin Bedir’in ahfadından olması lazım gelir. *Şerefname*’ye göre bu ailenin en namdar azası Gazi Kıran bin Sultan Ahmed namındaki zattır.

Gazi Kıran, ilk devirlerinde Şah İsmail-i Safevi’ye düşmanlık etmiş ve hatta bir muharebede Rumiye Kızılbaşları’ndan bin kişiyi itlaf eylemişti. Bilahare bazı Kürdistan Beyleriyle beraber Şah-ı müşarünileyhe giderek arz-ı inkıyat etmiştir. Şah İsmail kendisine teveccüh ve iltifat ederek Gazi Kıran lakabını vermişti. Bundan sonra bu zat, bu lakabıyla işhar ettiği cihetle asıl ismi meçhul kalmıştır.

Şah İsmail, Gazi Kuran’a olan teveccühünü fiilen de ibraz ederek Terkur, Sumay ve Dul nahiyelerini tevabii ile birlikte -bir menşur ile- mumailayhe bahşeylemişti.

Gazi Kıran, Çaldıran vakasına kadar Şah İsmail’in himayesinde nim-müstakıl bir halde icra-yı emaret etmişti.

Yavuz Sultan Selim Hazretleri İran seferini açarak Tebriz ve Azerbaycan’a yaklaştığı esnada Gazi Kıran, diğer Kürt beyleriyle bilittifak Yavuz Hazretlerini istikbal ile arz-ı itaat eylemiş ve o havalî hakkında verdiği malumat ile de pa-dişahın memnuniyetini bile celbe muvaffak olmuştu.

90 Biradost kıtası İran Azerbaycanı’nın garbındadır. Şimalen Dilman cenuben Urumiye arazisi, şarken Urumiye Gölü, garben Başkale kazasına isabet eden hudud-ı Osmani ile mahduttur. “Biradost” aşiretinin beş bin kadar nüfusu Süleymaniye sancağı, bir miktarı da Hakkâri dâhilindedir.

Sultan Selim, Gazi Kıran Bey'i mevkiinde ibka etmekle beraber Erbil, Bağdat ve Diyarbekir'in Azerbaycan'a hudut olan kısımlarından da birer miktar araziyi Salmas sancağına ilave etmek suretiyle taltif etmişti.

Bu suretle Gazi Kıran Bey'in nüfuz ve varidatı tezayüt etti. Buralarda, birkaç sene kadar daha yaşadı, badehu vefat eyledi. Vefatında, Şah Muhammed Bey, Ali Bey namlarında iki oğlu kalmıştı.

Fakat kendisinden sonra Bıradost arazisinde iki emaret vücuda geldi. Birisi kendi ailesini tevali etdiren oğlu Şah Muhammed Bey tarafından tesis edildi ki, buna "Somay Beyleri" ünvanı verildi. Diğeri de "Tergever Beyleri" ünvanıyla bir faslı mahsus teşkil eyler.

Şube -1- Somay Beyleri

Gazi Kıran'dan sonra yerine oğlu Şah Muhammed Bey geçti. Şah Muhammed Bey, Somay nahiyesinde ikameti tercih etmişti. Burada fevkalade sükunetle imrar-ı evkat eyledi. İdaresi zamanında, hemen hiçbir mücadele olmamıştır.

Vefatında dört oğlu kalmıştı ki isimleri bervech-i âtîdir: Budak Bey, Hasan Bey, İskender Bey, Zeynel Bey. Budak Bey, en büyüğüydü. Selim Han-ı Sani'nin bir ferman-ı âlisiyle Budak Bey, Somay Emiri nasb ve tayin olunmuştu.

Bunun devrinde de mühim bir vaka mevcut değildir. Aynı zamanda, devr-i hükümeti de çok sürmemiştir.

Vefatında Evliya Bey, Şah Muhammed Bey, Şah Kulu Bey, Seydi Bey namlarında dört oğlu kalmıştı.

Bu çocukların hepsi de pek küçük yaştaydılar. Buna binaen, idareye selahiyetdar değillerdi. Babıali bu ciheti derk eyleyerek biraderi Hasan Bey bin Şah Muhammed Bey'i Budak Bey'in yerine tayin etti.

Hasan Bey ahali ve aşairi hüsn-i idare edemedi. Kendisine civar olan Kürt beyleri de ondan memnun değildiler. Herkes şikâyetle başladı. Ve şikâyetlerini Hakkâri Emiri Zeynel Bey vasıtasıyla Babıali'ye isâl ettiler.

Babıali, derhal Van Mirimiranı Hüseyin Paşayı tedkik-i ahvale memur eyledi. Hüseyin Paşa, Hasan Bey'i Van'a celp ederek "divana çekti". Bade itham edip salbettirdi.

Hasan Bey'in idamından sonra "Bıradost Beyliği" Hüseyin Paşa'nın arz ve inhası üzerine Sultan Süleyman'ın da fermaniyle Gazi Kıran Beyzade Ali Bey'e tevcih olundu. Ali Bey birkaç sene icra-yı imaret ettiyse de Bıradost

aşireti kendisinden memnun olmadı ve aynı aileden Budak Beyzade Evliya Bey'e temayül etti. Evliya Bey aşiretin bir istidanamesini hâmilan İstanbul'a gitti.

Babiali, buna muvafakat etti. Ve Ali Bey'i, Şah Muhammedzade İskender Bey'in idaresinde bulunan Urumiye'ye gönderdi. İskender Bey mazuliyet-den sonra oraya çekilmiş ve ibadetle meşgul olmaya başlamıştı.

Ali Bey burada bir sene kaldıktan sonra vefat eyledi. Kendisinin erkek evladı da kalmamıştı.

Ali Bey'i istihlaf eden Evliya Bey, *Şerefname* sahibi ile muasırdır. *Şerefname* sahibi diyor ki:

“Somay emareti elyevm (1005/1596) bila münazaa ve mümanaat mu-maileyhin yed-i tasarrufundadır.”

Biradostların ilk faslı, burada nihayet buluyor. Bu aile, bu fasılda bir ehemmiyet-i mahsuseyi haiz değildir. Bu devirleri pek az ve hemen hemen macerasız gibi geçmiştir.

Şube -2- Tergever ve Daverd Kalesi Beyleri

Bu fasıl tamamiyle meçhuldür. *Şerefname*, Tergever (Ter kver)⁹¹ beyleri hakkında hiçbir malumata malik değildir. Yalnız, Tergever Beyleri ecdadının, Biradost ailesinden Sultan Ahmed namında bir zat olduğunu söylüyor.

Şerefname müellifi Şeref Han, Tergever Emiri olmak üzere Nasır Bey bin Şir Bey bin Şeyh Hasan namında bir zatın tercüme-i halinden bahs ile bu zatın kendisiyle muasır olduğunu zikrediyor. Binaenaleyh Nasır Bey'le, ecdadı Sultan Ahmed arasındaki eşhas ve vakayi mutlak bir mechuliyet içinde kalıyor.

Şeref Han, Nasır Bey hakkında sitayişkârane lisan kullanarak diyor ki:

“...Bu kitabı (*Şerefname*'yi) yazdığım zaman Nasır Bey, Tergever nahiyesine sancak tarikiyle mutasarrıfı. Sinni yetmiş mütecevazdır. Cesur ve mütehevvir bir adamdır. Hakkâri Emiri Zeynel Bey'e tâbi olan Diri aşiretiyle muannidane mücadelede bulunmuştur. Yüz kadar adamı bu aşirettten kattirmiştir.

Nasır Bey bir aralık terk-i diyar ile Şah Tahmasb'ın hizmetine girdi. Zeynel Bey bu adamdan bîzâr idi. Kendi gittikten sonra Şir Bey namındaki oğlunu terbiye ederek Tergever'den tefrik ettirdiği Somay nahiyesini sancak

91 Tergever, Van vilayeti dâhilinde ve Hakkâri'nin cenub-ı şarkisindedir. Buraya şimdi “Gevâr” namı verilmektedir ki Hakkâriye merbut bir kazadır.

tarikiyle bu çocuğa tefviz etti. Pederini bu suretle rencide eden Şir Bey, ömür ve ikbalinden murat almadan –taundan- vefat etti.

Şir Bey'in vefatından sonra Tergever nahiyesi bunların amcazadelerinden Zeynüddin Bey namındaki zata intikal etti. Zeynüddin Bey Tebriz'in fethi esnasında Kızılbaşlar tarafından Sa'dabad muharebesinde şehit edildi. Bunun üzerine Nasır Bey, Tergever nahiyesini tekrar istirdat eyledi.

Hâlbuki Sultan Selim Hazretleri bu nahiyeyi Hızır Bey namında birisine sancak tarikiyle bahşetmişti. Nasır Bey bu adamı katlettirdi.

Hızır Bey'in katlinden sonra bu sancak padişah tarafından sırasıyla, Yusuf Bey, Şah Muhammed Bey, Hüseyni bey, Şeyh Hasan Bey namlarındaki zatlara verilmiş ise de elyevm fiilen Nasır Bey'in yed-i tasarruflarındadır. Nasır Bey'in, Şir Bey, Yusuf Bey, Karahan Bey, Saruhan Bey, Şah Muhammed, Timur Han, Hüseyni ve Haydar namlarıyla sekiz oğlu vardır. Şir Bey, evvelce zikredildiği vechile taundan vefat etti. Yusuf Bey'le Timur Han Beyi de Hızır Bey katlettirmişti. Saruhan Beyi de biraderi Hüseyni Bey öldürdü”.

Şerefname'nin şu tafsilatından anlaşıldığına nazaran Nasır Bey bütün hayatını kanlı mücadeleler içinde geçirmişti. En büyük hasmı Osmanlıların mahmisi Zeynel Bey'di. Fakat kendi akrabaları hatta oğullarıyla da mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır. Nasır Bey'in hiçbir zaman Osmanlı himayesini kabul etmediği ve İran tâbiyyetini tercih eylediği anlaşılıyor. Bu adamın gerek bu halinden gerekse oğullarının isimlerinden Şiiyu'l-mezheb olduğuna hükmedilebilir. Aynı zamanda da anud, müntakim ve metin bir adam olduğu istidlal olunuyor.

Tergever nahiyesi, Şir Bey'i takip eden Zeynüddin Bey zamanında Sultan Selim Hazretlerinin matbuiyyetini tanımış ve mumaileyhi takip eden Hızır, Yusuf, Şah Muhammed, Hüseyni Beyler de Osmanlı himayesi altında idare-i umur etmiştir. Bu adamların maiyet ve sülaleleri hakkında malumat yoksa da bunların Nasır Bey'in akrabasından ve hatta bazıları da oğlu olmaları muhtemeldir. Binnetice yine Tergever Beyliği'ni elde eden ihtiyar Nasır Bey'in Osmanlı himayesini kabul ettiğine dair bir kayda tesadüf edilemediği gibi bundan sonrası da meçhuldür.

Fakat, ta o zamandan beri Tergever havalisinin Osmanlı hududu dâhilinde kalması ve bu hududun şimdiye kadar tagayyür etmemesi delaletiyle de istidlal olunabilir ki, ya Nasır Bey veyahut halefi tarafından Osmanlı tâbiyyeti ve himayesi behemehal kabul edilmiştir.

Mahmudî Beyleri

Mahmudî⁹² beylerinin menşei ve milliyetleri hakkında sarîh bir malumat yoktur. *Şerefname*'de bunların asıllarına dair bervecî-i âtî üç rivayet mezkurdur:

- 1- "Selatin-i Mervaniye"ye mensup olmaları.⁹³
- 2- Cezire-i ibn-i Ömer hâkimleriyle amcazade olmaları.
- 3- Şam cihetinden gelmiş olmaları.

Bu üç rivayetten hangisinin daha ziyade sıhate karîn olduğuna dair hiç bir kayıt yoktur. Yalnız, şu hakikat müsbet bir surette anlaşılıyor ki, Mahmudî ümerası aslen Kürt değil Arap'tır. Çünkü: Meyyafarîkin'de hükümet tesis eden Behlül Bey, "Süleymanî" ümerasından ve Emevîlerin son halifesi olan Mervanü'l-Hamar'ın ahfadındandır. Cezire-i ibn-i Ömer ümerası da Ashab-ı Kîram'dan Süleyman bin Halid bin Velid'in torunlarıdır. Her iki taktirde nisbeten Arap oldukları aşîkardır. Üçüncü rivayete nazaran Şam cihetinden geldikleri kabul edilse bile -orada Arap'tan başka bir Müslüman millet mevcut olmadığından- bunların da Arap olmaları tabidir.

Mahmudî sülalesinin müessisi, *Şerefname*ye göre, Şeyh Mahmud namında bir zattır. *Şerefname* müellifi, bu sülâlenin suret-i teccüssünü şöyle tasvir ediyor:

"...Şeyh Mahmud, bir kavle göre Şam vilayetinden, diğer rivayete nazaran da Cezire-i Ömeriye'den, kavm ü kabilesiyle birlikte, Karakoyunlu Kara Yusuf Bey'in nezdine, Azerbaycan'a geldi. Yusuf Bey, Aşut Kalesi'ni Şeyh Mahmud'a vererek kendisini 'maiyyet-i hasa' silkine idhal eyledi. Şayh Mahmud defaatle şecaat, cesaret ve terbiyesini gördüğü için Aşut ve Hoşap nahiyelerinin emaretini mumaileyhe tefviz eyledi. Bundan sonra bu taifeye 'Mahmudî' lakabı verildi".

Şeyh Mahmud'un hayat-ı idaresi malum değildir. Yalnız, oğlu Mir Hasan'ın devri hakkında müteferrik malumata malikiz.

Mir Hasan Akkoyunlular zamanında nüfuzunu tevsi etti. Türkmenlerin himayesi sayesinde Hakkâri Beylerinden Albak Kalesi'ni zaptetmişti. Aynı

92 Mahmudî, Van vilayeti dâhilinde bir kazadır. Merkezi Hoşab kasabasıdır. Kaza dâhilinde bu namla maruf bir Kürt aşireti vardır.

93 Emevî hükümeti münkariz olduktan sonra, son halife Mervanü'l-Hamar'ın Kürdistan'a firar eden oğulları tarafından Kulp ve Batman ve Meyyafarîkin'de tesis edilen beyliklere "Mervanî" namı verilmiştir.

zamanda da İzzettin Şir'in ordusunu mağlup etmiş ve Tinu nahiyelerini de işgal eylemişti. İzzettin Şir, Bitlis Emiri'nden imdat istedi. Bunun üzerine Bitlis Beyi Şeyh Emir Belbası'yi Serdar tayin ederek kuvvetli bir ordu ile İzzettin Şir'in imdadına gönderdi.

İki ordu "Çem Mir Ahmed" namıyla maruf Hoşab Çayı civarında çarpıştı. Büyük bir muharebe oldu. Mir Hasan bu muharebede maktul düştü.

Mir Hasan'ın yerine, oğlu Mir Hamid geçti. Mir Hamid, bir müddet İran serdarlığı silkine girdi. Zamanında şayan-ı chemmiyet bir vaka olmamıştır. Vefatında, Mir Şemseddin, Avaz Bey, Emire Bey namlarında üç oğlu kalmıştı.

Avaz Bey, pederinin yerine geçti. Kendisi Hoşab Kalesi'ni merkez itti haz etmişti. Bu sırada Avaz Bey ile İran'ın Van ve Vestan Valisi Ürkmez Sultan arasında bir ihtilaf baş göstermişti. Ürkmez Sultan bir fırsat elde ederek Avaz Bey'i tevkif ve Van Kalesi'nde hapsedtirmişti.

Avaz Bey, mahbesten fırsat bularak Bitlis Hâkimi Şeref Han'a bir istidaname gönderdi ve tahliyesini mumaileyhten rica eyledi.

Şeref Han, bunun üzerine Ürkmez Sultan'a bir mektup göndererek Avaz Bey'in tahliyesini iltimas etti. Ürkmez Sultan bu talebe cevab-ı red verdi. Bunun üzerine, Şeref Han da, bizzat Van üzerine yürüdü.

Ürkmez Sultan, mukavemet etmek istedi ve kaleye kapandı. Şeref Han, Van ve Vestan havalisinin tahrip ve yağma edilmesi hakkında ordusuna emir verdi. Aynı zamanda kuvveti de fazlaydı. Ürkmez Sultan bunun üzerine musalaha akdini talep ve Avaz Bey'i tahliye ile Şeref Han'a teslim eyleyeceğini beyan etti. Şeref Han, bu müsalahayı kabul eyledi. Ve iki ordu bila musademe yerlerine avdet ettiler.

Bir müddet sonra Avaz Bey, Şah Tahmasb'a iltica eyledi. Ve Şah Tahmasb ordusunun kumandanları sırasına girerek onun namına Albak, Hoşab nahiyelerini idare ediyordu fakat bu idaresi uzun sürmedi. Vefatında Hüseyin Kulu Bey, Şah Ali Bey, Hamza Bey, Hasan Bey, Budak Bey namlarında beş oğlu kalmıştı.

Avaz Bey'in oğulları Osmanlı idaresine iltihak eylemişlerdi. Bu sıralarda, İran'ın nüfuz-ı siyasiyesi pek ziyade azalmıştı. Buna binaen bütün Kürt beyleri gibi bunlar da aynı suretle harekete mecbur kalmışlardı. Bilhassa Hüseyin Kulu Bey, doğrudan doğruya Türk hizmetine girmişti. Bitlis Beyliği'nin Türk idaresine intikali üzerine, Karçeyan sancağının beyliği de Hüseyin Kulu Bey'e tefviz edilmişti. Bilahare bu memuriyetten azledilmesi üzerine Diyarbekir'e gitti ve orada vefat eyledi.

Müteveffanın Bayundur Bey namında bir oğlu vardı. Bayundur Bey, Hoy mülhekatından Nevan Kalesi'nin Osmanlılar tarafından fethedildiği tarihten beri Sultan Süleyman'ın fermanıyla bu kalede Sancakbeyi bulunuyordu.

Avaz Bey'in diğer mahdumu Şah Ali Bey de Şah Tahmasb namına Mahmudî aşiretini idare ediyordu. Bu sıralarda Albak Mirlivası Emire Beyzade Hüseyin Bey tarafından katledildi. Kendisinin yalnız bir çocuğu kalmıştı ki Havros sancağı Beyliği'ne tayin edildi.

Bunun biraderi Hamza Bey de Şah Tahmasb tarafından Deli Piri namındaki Kızılbaş emiri ile beraber Mahmudî aşiretinin riyasetine tayin edildiler. Mahmudî aşireti bu tayine muvafakat etmedi. Ve Deli Piri katledilerek, yerine Hamza Bey müstakil bir emir tayin edildi.

Şah Tahmasb, bu meselenin Hamza Bey tarafından idare edildiğini anlamıştı. Derhal Hamza Bey'in tevkifini ve bir kalede zincirbent edilmesini emreyledi. Hamza Bey tevkif edildi Bir kaç sene kadar zincirbent olarak bir kalede mahpus kaldı. Badehu Şah Tahmasb tarafından affedilerek serbest bırakıldı. Ve birçok Mahmudî ağalarıyla beraber Hacı Bey Denbili'nin yanına gönderildi. Burada, bir müddet kaldı. Lakin, tekrar bazı mesail-i ihtilaliye ile iştilal etmek istediği anlaşıldığından yanındaki Mahmudî ağalarıyla birlikte Hoy kasabasında idam edildi.

Bunun üzerine beyliği de münhal kaldı. Şah, bu beyliğin idaresini Han Muhammed bin Şemseddin bin Mirhan'a havale etti. Tayinden henüz bir iki gün geçmişti ki Van Hâkimi Şah Ali Sultan Hüseyini, Han Muhammed'i tevkif ve Van kalesinde hapis eyledi. Bundan sonra ortada Mahmudî Beyliği sülalesi kalmamıştı. Şah Tahmasb, Mahmudî Beyliği'ni de Denbili Beylerine, ilhak etti.

Mahmudî aşiretinin bir kısmı, Şahın bu idaresine itaat etmişlerdi. Lakin bunlardan Mamreşan aşireti isyan ederek Akça Kale ve Hoşab Kalelerinde tehassün etmişlerdi. Bu sırada Han Muhammed de mahbesten firar ederek derhal Akça Kale'ye geldi. Ve orada, ecdadının beyliğini tesis etti. Bu vakayı haber alan Mahmudî aşiretinden birçok gençler Han Muhammed'in nezdine gelerek hizmetine girdiler. Bu suretle kuvvetlenen Han Muhammed, Aşut kalesinde bulunan hasmı Hacı Bey Denbili'nin üzerine bir gece baskını yaparak adamlarından birçoğunu katl ve kendisini de cerh ettirmişti. Hacı Bey bin müşkülâtla mecruhen firara muvaffak olmuştu.

Bu vaziyet mühim bir akibeti tevhit edecek derecedeydi. Hatta Şah Tahmasb'ın da Hacı Bey'e muavenet etmesi mümkündü. Han Muhammed,

derhal tehlikeyi anladı. Diyarbekir Mirimiranı Rüstem Paşa'ya müracat eyleyerek Osmanlı himayesini kabul ettiğini söyledi. Bu zaman, Kanuni Sultan Süleyman devriydi. Şah Tahmasb, bu vakaya bîtaraf kalmak istemiyordu. Buna binaen Han Muhammed'i kendi tarafına celbetmek istiyordu. Lakin bütün teşebbüsâtı yarıda kaldı. Şah Tahmasb, Hasan Bey namında bir zatı Mahmudî Beyliği'ne tayin etmişti. Aynı zamanda Kanuni Sultan Süleyman tarafından da Han Muhammed, Mahmudî Beyi nasbedildi. Bunun üzerine, Mahmudî Beyliği ikiye taksim edilmişti. Han Muhammed Akça Kale'de kalmıştı. Lakin bu mahal kendisini idare edemeyecek derecede ufaktı. Buna binaen Diyarbekir hazinesinden yevmî yüz akçe tahsisat verilerek "müteferrika" silkine ithal edilmişti.

Han Muhammed, daima Osmanlı hükümetinin muhibbi kaldı ve İran hududu meselesinde de pek çok yararlıklar gösterdi. Buna binaen, Osmanlı hükümetinin tamamiyle teveccühünü kazanmıştı. Halil, Mir Şemseddin, Seyid Muhammed namlarında üç oğlu vardı. Pederlerinin vefatı üzerine üç kardeş arasında nifak zuhur etti ve beylik makamını işgal etmek hırsı ile aralarında mücadeleler zuhur etti ve beylik makamını işgal etmek hırsı ile aralarında mücadeleler tahaddüs etmeye başladı. Nihayet, Şemseddin Bey babasının yerine geçti. Lakin, malum olduğu üzere ellerinde yalnız Akça Kale Beyliği kalmıştı.

Mahmudî Beyliği'nin biri asıl Mahmudî, diğeri Akça Kale'de olmak üzere ikiye ayrıldığı evvelce zikredilmişti. Han Muhammedzâde Şemseddin Bey Akça Kale'de biraderleriyle beylik münakaşasında bulunduğu sırada diğeri taraftan Mahmudî Beyliği, Avaz Bey'in biraderi Emire Bey bin Mir Han'a intikal eylemişti. Emire Bey, Mahmudî Beyliği'ni bir hile ile istihsale muvaffak oldu: Bitlis Emiri Şeref Han ile Tekelü Ulama arasında muharebe cereyan ederken Emire Bey, Şeref Han ordusundaydı. Bir gün firar ederek Ulama'nın ordusuna iltihak eyledi. Hâlbuki Ulama Bey de emniyet ilka edememiş ve sadakatten şüphe eylemişti. Binaenaleyh burada da kalamayarak Şah Tahmasb'ın nezdine gitti.

Bu mesele, Babiali'ye akseder etmez fena bir tesir hasıl etti. Ve Kanuni Sultan Süleyman, derhal Emire Bey'in tevkifi teşebbüsâtına tevessül etti. Bu sene Bağdat feth olunmuş ve Bağdat'tan Tebriz fethine çıkılmıştı. Emire Bey, Kanuni'nin satveti önünde titremeye başladı. Bunun üzerine Tebriz'de arz-ı dehalet etmeye geldi. Fakat burada da bir hileye tevessül ettiğinden tevkif edildi ve Kanuni Sultan Süleyman Han'ın huzurunda arkadaşlarıyla beraber idam edildi.

Emire Bey'in iki küçük çocuğu kalmıştı ki bunlar: Mansur Bey, Zeynel Bey namlarındaydı. Bu çocuklar Şah Tahmasb'ın sarayına iltica ettiler. Şah Tahmasb, Mansur Bey'e Hoy mülhekatından Sekmen Abad sancağını verdi. Zeynel Bey'i ise meşhur "korucular"⁹⁴ idanına ithal edildi.

İkinci Şah İsmail zamanında, Mansur Bey de şahın ordusu ümerası idadına dâhil olmuştu. Mumailerh, Şah İsmail-i Sani'ye karşı pek ziyade asar-ı hürmet gösteriyordu. Bunun vefatı üzeri, İran nüfuzu yavaş yavaş inhisafa başlamıştı. Mansur Bey biraderi ile beraber Osmanlı himayesine geçmeye karar verdi ve Van Mirimiranı Hüsrev Paşa'nın tavassutuyla müracatı kabul olundu. "Ocak ve mülkiyet tariki" ile kendisine Bargiri sancağı verildi. Muş da "Arpalık" addedildi. Biraderi Zeynel Bey'e de büyük bir zeamet verildi. Zeynel Bey çok yaşamadı. Bir kaç sene sonra vefat etti. Bunun üzerine, zeameti de oğlu Hamza Bey'e verildi. Bilahare 1002/1593 tarihinde Çağfer Paşa'nın delaletiyle Hamza Bey Meraga mülhekatından Saldoz'a⁹⁵ Sancakbeyi tayin edildi. Hamza Bey Mahmudî aşiretinin büyük bir kısmıyla Saldoz'a gitti.

Bir kaç sene kadar, burasını idare etti. Fakat sonraları -Mekrî Beylerine ait fasılda görüldüğü vechile- Mekrî Beyi Şeyh Haydar ile araları açıldı. Binaenaleyh Mekrî Beyi buraya tecavüz etti ve her iki bey arasındaki muharebede Hamza Bey ile biraderi Kubad ve birçok Mahmudî ağaları telef oldu ve Saldoz nahiyesi de Mekrî kabilesi efradı tarafından yağma edildi.

Kanuni Sultan Süleyman Han, Mahmudî Beyliği'ni salifüzzıkr Han Muhammed'e tevcih ettiği zaman Şah Tahmasb da bu beylik meselesi ile iştigal ediyordu.

Evvelce zikredildiği vechile, Şah Tahmasb Han Muhammed'i kendi tarafına celp edemediği cihetle rakibi Hasan Bey bin Avaz Bey'i himaye etmeye başlamıştı. Emire Bey'in Van'da idamıyla oğulları Osmanlı hizmetine kabul edildikten sonra münhal kalan Mahmudî Beyliği'ne Şah Tahmasb'ın mahmisi Hasan Bey bin Avaz Bey tayin kılındı. Aynı zamanda Han Muhammed de Mahmudî Beyi'ydi. *Şerefname* müellifinin bu zat hakkında verdiği malumat şayan-ı dikkattir. Mumailerh diyor ki:

94 İran Şahlarının kendilerin ve saraylarını muhafazaya memur olan hassa, efrad ve ümerasına "korucu" denirdi.

95 Her iki şehir de Tebriz eyaleti dâhilindedir. Meraga, Rumiye Külünk cenub-ı şarkisinde Saldoz da cenub-ı garbisindedir. Saldoz daha evvel "Çobanyan" hükümetinin payitahtıydı.

“...Hasan Bey, Mahmudî aşireti arasından ‘Yezidilik’ tarik-i bid’asını re-fetti. Namaz kılmaya, oruç tutmaya, hac etmeye ve zekat vermeye başladı. Oğullarına Kuran okumayı öğretti. Sünnet ve feraize rağbet etmelerini ken-dilerine emreyledi. Mescidler, medreseler bina ettirdi”.

Şu malumattan anlaşılıyor ki Mahmudî aşireti ve beyleri Hasan Bey za-manına kadar Yezidî’ydi. Hasan Bey, aşiretiyle birlikte Yezidîlik’ten fera-gatle Ehl-i Sünnet mezhebine salık olmuştur. Bu sayede elyevm Mahmudî aşireti hemen kâmilten Sünnî ve Şafîü’l-mezhebtir.

Hasan Bey, rakibi Han Muhammed’ten korkuyordu. Bilhassa Han Muhammed’in Osmanlılar tarafından himaye edilmesi de Hasan Bey’i kor-kutmuştu. Evvela buradan firar etti, fakat Şah Tahmasb kendisine takviye kı-taatı verdi ve bu askerle birlikte İran hükümetinin iradesinde bulunan Hoşab kalesindeki Mahmudî kabileleri beyliğine tayin edildi.

Bu suretle, Mahmudîler iki bey tarafından idare ediliyordu. Lakin, bir müddet sonra Osmanlı ordusu Azerbaycan fethine mübaşeret eyledi. Mahmudîler ise yol üzerinde bulunuyorlardı. Hasan Bey, Kanuni Sultan Süleyman Han’a mukavemet edemeyeceğini anladı. Ve derhal Kanuni’ye müracaat ederek iltica ve tâbiyyet etti. Lakin, Hoşab Kalesi’nin kendisine kalmasını rica etti. Kanuni bu teklife muvafakat eyledi. Hasan Bey Osmanlı ümerası idadına dâhil oldu. Kendisi pek cesur ve cüretkâr bir adamdı. Buna binaen bütün muharebelere iştirak eder ve büyük yararlıklar gösterirdi.

Mumailayh, Van Mirimiranı İskender Paşa zamanında Denbili Beyi Hacı Bey üzerine hareket eden Osmanlı kuvvetinin başındaydı. Hacı Bey’i mağ-lup ve Hoy kasabasında da itlaf eyledi. Bu hareketi İskender Paşa tarafından pek ziyade taktir edilmişti. İskender Paşa İstanbul’a yazdı ve kendisinin bü-yük bir mükâfata mazhar edilmesi hakkında ricada bulundu. Padişah kendi-sine muhtelif hediyelerle Diyarbekir’deki “Havas-ı Hümayun”dan büyük bir Arpalık verdi. Hasan Bey daima hanedan-ı Osmanî’ye karşı izhar-ı itaatten geri kalmıyordu. Buna binaen daima büyük yararlıklar gösterir ve herkesi memnun ederdi. Bilhassa Sultan Murad Han zamanındaki İran muharebe-lerine iştirak etmişti. Herkesi hayrete düşürecek derecede hüsn-i hizmette bulundu. Birgün Van’da İskender Paşa’nın “divan”ında tekaddüm-i me-rasim meselesinden dolayı Hizan Hâkimi Sultan Ahmed Bey’le aralarında münazaa oldu. Bu keyfiyet Sultan Süleyman’a aksedince, merasim itibariy-le Hakkâri Emiri Zeynel Bey’den maada hiçbir Kürdistan beyinin Hasan Bey’e takdim edilmemesi hakkında bir irade sadır oldu. Bu da kendisi için

bir taltifti. Bu suretle elli sene kadar beylik etti. Nihayet meşhur Tebriz muharebesinde ve Sa'dabad mevkiinde şehit oldu (993/1385). Ve bakiyye-i izamı da Tebriz'den alınarak, Hoşab'da tesiskerdesi olan Medrese bahçesine defnolundu.

Avaz Bey, Şir Bey, Şeyhi Bey namlarında üç oğlu vardı. Hasan Bey cesur olduğu kadar da âkil bir adamdı. Oğulları arasında muhtemel bir ihtilafi bertaraf etmek için henüz hayatta iken mülkünün bir kısmını taksim etmişti. Nahcivan mülhekatından Maku'ya Şir Bey'e tefviz eylemişti.

Vefatında bu usul baki kaldı. Şir Bey *Şerefname* müellifi ile muasırdır. *Şerefname* sahibi bu zatın pek saf ve sufi meşrep olduğunu ve ekser evkatını meşayih ve ulema meclislerinde geçirdiğini aşair halkına hüsn-i muamelede bulunduğunu zikrediyor.

Diğer biraderi Avaz, Maku sancağında beyliğini muhafaza ettikten başka oğlu Mustafa Bey'e de Sultan Mehmed Han'dan Nahcivan'ın Erdubad sancağı beyliğini istihsal etmişti. Bunlar da Şeref Han ile muasırdır.

Hasan Bey'in idari-i siyasiyesi de bir sükûn-ı tam ile temayüz etmiştir. Mumaileyh Türkiye'ye karşı, büyük bir sadakat ibraz etmiştir. *Şerefname* sahibi, Türkiye'nin muavenetine mazhar olmuş olan Hasan Bey efrad-ı ailesinden hepsinin de Türkiye'ye karşı itaatten inhiraf etmediklerini kaydediyor. Bu hal, hemen hemen bütün Mahmudî beyleri için kabil-i kabüldür. Zira bu zamana kadar bunların hepsi de Türk himayesi altına girmişler ve hepsi de ayrı ayrı Türkiye'ye hizmet eylemişlerdir.

Şerefname'nin mazbutatına kadar devam eden vaka hülâsa edilirken anlaşılır ki Mahmudî Beyliği üç taksime uğramıştır. Bu üç taksim, Bey sülalesinin hududunu küçültmüş ve aynı zamanda aşireti de üç küçük ve yekdiğerine muhasım parçaya ayırmıştır.

Bu beylik *Şerefname* kuyudatından sonra da bir müddet devam etmiştir. Hâlâ da Türkiye arazisi dâhilinde dağınık bir halde mevcutturlar. Lakin Bey sülalesi efradının eski nüfuzları kalmamıştır. Bunlar bir nahiyede, bir kasabada, bir şehirde vesair bu gibi mahallerde dağınık bir halde kalmışlardır. Aşiret de bu sülale efradının mevkilerine göre birer vaziyet almıştır. Daha doğrusu bu aşiret inhilal etmiştir.

Kelhur Beyleri

Kelhur ümerası hakkındaki riavetin ehemmiyet-i tarihiyesi mühimdir. Fakat, bu rivayetin de hakikate tevafuk etmediği anlaşılıyor. *Şerefname* bu fasılda aynen diyor ki:

“Kelhur hâkimleri üç şubeden ibarettir. Bunlar nesebleri Güderz bin Giyu’ya kadar çıkarılır. Giyu, İran’ın Keyaniler sülalesi zamanında, bu gün Kûfe namıyla iştilar eden Babil valisiydi. Bunun Roham namında bir oğlu oldu. Roham bilahere, Keya’nın hükümdarlarından Behmen’in emiriyle ordusuyla Kudüs ve Mısır üzerine yürüdü. Oralarda birçok kıtal ve tahribat yaptı. Benî İsrail’den o kadar çok adam katletti ki bunların akan kanıyla değirmen işletildi. Müverrihler buna Buhtü’n-nasır namını veriyorlar. Nihayet bu Buhtü’n-nasır Babil’de bir hükümet tesis etti. O tarihten beri o diyar bunun evladının elinde kaldı. Bunların aşiretine Koran namı veriliyor.”

Şerefname’nin bu kaydını, kurun-u ûlâ tarihiyle telif etmek mümkün değildir. Zira, Buhtü’n-nasır hükümeti vasi bir idare-i mülkiye üzerine teessüs etmişti. Bunun bir aşiret olması ihtimali pek zayıftır.

Bu rivayet o havalide sakin olan aşiretlerin an’anat-ı mahalliyenin taht-ı tesirinde kalmalarından tevellüt etmiş olabilir. Yalnız, *Şerefname*’nin bunları da Kürt telakki etmesi calib-i dikkatdir:

Kelhur Beyleri hakkında başka bir rivayet mefkuddur. Buna binaen, bu esasî işaret ederek, teferruat-ı saireye geçmek icap eder.

Bunlar bervech-i âtî üç şubeye ayrılıyor:

- 1- Pelengan Beyleri
- 2- Derteng Beyleri
- 3- Mahideşt Beyleri

Şube 1- Pelengan Beyleri

Bu ailenin ilk müessisi malum değildir. Yalnız, aileden meşhur olmak üzere yad edilen şahıstan başlayan bir tarih vardır. Bu zat Gaybah Beydir. *Şerefname*, bu zatın abid ve fâzıl olduğunu ve Pelengan aşiretinin birçok kalelere malik bulunduğunu zikrediyor ki kaleler de şunlardır:

Divediz, Nudiz, Diveman, Guvah-ı Guz, Nur, Kelateh, Neşur, Meravidimen.⁹⁶

Bunun devri hakkında malumat-ı mufassala yaktır. Yalnız Gaybah Bey’in Şah İsmail-i Safevî’ye tâbi olduğu malumdur. Demek oluyor ki, ailenin müstakil zamanı malum değildir.

Mumaileyh’in vefatında, oğlu Muhammed Bey, Şah Tahmasb’in tensip ve fermanıyla pederinin yerine geçti. Bu da pederi gibi İran’a tâbi idi.

96 Pelengan ile bu kalelerin ekserisi Şehrizor yani Kerkük ve Süleymaniye livaları dâhilindedir.

Muhamemed Bey, gayet iyi ahlâklı, fâzıl ve âlim bir zat olmak üzere, yad ediliyor. Kendisi Pelengan'da bir medrese, bir cami ve sair imaretler yaptırdı. Aynı zamanda ulemayı da himaye ediyordu. Bu seciye ancak bir iki beyde görülüyor ve bunlarda behemahal bir himaye altında bulundukları zaman bu gibi müessesat-ı medeniye ile iştigal edebiliyorlar.

Şah Tahmasb, Muhammed Bey'in kızıyla da izdivac etmişti. Bu suretle Muhammed Bey'in nüfuzu ziyadeleşti ve kendi mülkü dâhilinde bir selahiyet-i keyfiyeyi haizdi. Vefatında Emir İskender, Emir Süleyman, Sultan Muzaffer, Cemşid Bey namlarında dört oğlu kaldı.

Daha hayatta iken, mülkünü dörde taksim etmiş ve her bir oğlunu bir mahalle Bey tayin eylemişti. Emir İskender pederinin vefatı üzerine Kazvin'e gitti ve Şah Tahmasb'a arz-ı hizmet etti. Şah Tahmasb bundan memnun oldu ve derhal kendisini pederinin yerine Pelengan emiri nasbetti. Sonra Şah İsmail zamanında da aynı suretle muamele gördü.

Emir İskender yirmi sene kadar idare-i umur etti. Bade vefat eyledi. Bu sıralarda Dinor Beyi Tekelü Solak Hüseyin derhal Pelengan kalesi üzerine yürüdü ve kaleyi işgal eyledi. İskender'in biraderi Sultan Hüseyin Solak'tan korktu ve derhal Şehrizor'da bulunan Şemsi Paşazade Mahmudî Paşa'ya iltica eyledi.

Badehu Kızılbaşlar Osmanlı ordusuna mağlup olmaya başladıkları zamanlar, Türkler bu havaliyi işgal ettiler ve Pelengan Beylerinin ailesi efradı da ortadan kalktığından bu havali doğrudan doğruya Türk idare-i merkeziyesine rabtedildi. *Şerefname* sahibi, kendi zamanında bu idarenin mevcut olmadığını kaydediyor

Pelengan emaretinin birinci şubesinin az bir hayata malik olduğu görünüyor. Zaten İraniler tarafından himaye edilerek tesis edilmişti. Buna binaen, İran'ın mağlubiyeti ile de ortadan kalkması tabiidir.

Şube 2- Derteng Beyleri

Derteng Beyleri evvela Holvan vilayeti dâhilinde iştihar etmişlerdi. Bilahare yine o civarda Derteng Kalesi'nde⁹⁷ beylik tesis eylemişlerdir. Bu sülâlenin ilk malum olan beyi Sohrab Bey namında bir zattır. Sohrap Bey kuvve-i şecaat ve sehavetiyle iştihar etmişti. Binaenaleyh zamanında büyük bir nüfuz iktisap etmiş ve hemen hemen bu havalinin yegâne hâkimi kesil-

97 Holvan ve Derteng Kaleleriyle mülhekatı İran'ın Kırmanşah eyaletinin garp kısmını ve Bağdat'ın Mendili ve Hankin kazalarının garbını teşkil ediyor.

mişti. Bu zat Derteng Kalesi'nden başka Baveh Baske, Zermameki Kalelerini de taht-ı idaresine almıştı.

Vefatunda yerine oğlu Ömer Bey geçti. Ömer Bey keyif ve hevesine tâbi sefih gaddar bir adamdı. Daima eğlence ile vakit geçirirdi. Bu zat bir müddet sonra hem tashih-i ahlâk eyledi hem de Sultan Süleyman-ı Kanuni'nin himayesini kabul etti. Kanuni Sultan Süleyman Bağdat fethine giderken Ömer Bey müşarünileyh hazretlerini istikbale gelmişti. Kanuni Sultan Süleyman bade Derteng Kalesi ve havalisi beyliğini buna tevcih etti. Kendisi ahir ömrüne kadar Türkiye'ye tâbi kaldı. Mumaileyhten sonra yerine oğlu Kubad Bey geçti.

Kubad Bey yakışıklı, sehi ve cesur bir zattı. Bununla beraber çok zengin ve sayısız emval ve hayvanata malikti. Zamanında hudut-ı emaretini Dinor'dan Bağdat sınırına kadar tevsie muvaffak oldu.

Şerefname sahibi, bununla muasırdır ve bu zatın iktidar-ı idarisini de zikrediyor. Lakin bu ailenin de az zaman sonra nihayet bulduğu görülüyor. Zira bulundukları mevki ve vaziyet büyük bir ehemmiyet-i siyasiye kesb etmelerine maniymiş.

Şube 3- Mahideşt Beyleri

Şerefname sahibi, Mahideşt⁹⁸ Beyleri hakkında pek nakıs malumata malik olduğunu kaydile diyor ki: “....Bu kitabı yazarken onların vilayetinden haberdar olabilen bir kimseye tesadüf edemedim. Fakat ağızdan ağıza işittim ki, bunların ocağı (yani merkez-i idareleri) Mahideşt ile Tilaverdir.

Kabail ve aşairinin ekserisi nüfuzlu ve kuvvetlidir. Bunlar Şahbaz ve Mansur namlarında iki birader tarafından müştereken idare olunuyor. 1002/1593 tarihinde Mansur, Şahbaz'ı katlederek servet ve ihtişamı ve idare-i umuru müstakilen yed-i tasarrufuna aldı.

Şahbaz'ın İlkas namında bir oğlu kalmıştı. Arasına amcasıyla muhaseme de bulunurdu....”

İlkas, pederinin intikamını almaya imkân bulamayınca hükümet-i Osmaniye'nin taht-ı himayesine girdi. Her sene hükümet-i Osmaniye için Bağdat Mirimiranına kırk bin re's ağnam tediye ederdi.

Şerefname sahibi, gerek Mansur ve gerek Şahbaz'ın oğlu İlkas ile muasırdır. Mansur hakkında hiçbir şey söylemiyor. Lakin İlkas'ın fevkalade cesaret

98 İran'ın Kirmanşah eyaleti dâhilindedir. Buraya ber aksi olarak Deşt Mahi de denilir

sahibi olduğunu ve aynı zamanda Türklere sadık ve zengin bulunduğunu zikrediyor.

Bu sülalenin ilk zamanları pek meçhuldür. Bu havalinin *Şerefname* sahibi tarafından bilinmemesi kadar garip bir şey olamaz. *Şerefname* sahibi, bir Kürt Beyi olmak itibariyle hemen hemen bütün Kürt Beylerinin tercüme-i hallerini bilmek vesaitine malik olmak lazım gelirdi. Bu aile hakkında beyan-ı malumat edememesi bunların ne kadar münzevi bir halde yaşadıklarını ve bilhassa, yekdiğeriyle münasebette bulunmamak için nasıl münzevi bir hayatta daldıklarını gösteriyor.

Bane Beyleri

Şerefname sahibi Bane Beylerine büyük bir ehemmiyet veriyor. Çünkü, bunların zaman-ı İslamiyet'ten evvel de Bey olduklarını ve hiçbir İslam hükümeti tarafından ihbar [sic] edilmeksizin İslam olduklarını kaydediyor. Lakin ilk devirler hakkındaki vekayi-i tarihiye malum değildir. Yalnız Bane Beylerine İslamiyet'i bilihtiyar kabul ettikleri için bunlara "İhtiyaru'd-din" lakabı verildiği *Şerefname*'de mesturdur. İslamiyet'i kabul eden Bey ile onu takip edenlerin esamisi bile meçhuldür. Ancak Mir Muhammed Beyzade Mirza Bey namındaki zattan itibaren başlayan tarih malumdur.

Bu zat Bane Nahiyesiyle Piroz ve Şebuh kalelerinin⁹⁹ hâkimiydi. Bu sıralarda Erdelan prensi Bige Bey'in kızıyla izdivaç etti. Bade Tenliçli¹⁰⁰ Sultan Ali Bey ile bu izdivaçtan dolayı düşman oldu. Çünkü Sultan Ali Bey de aynı kıza talipti.

Bu sebeple aralarında açılan mücadelelerde daima mağlup oluyordu. Ali Bey, Mirza Bey'i memleketten nefyettirdi. Ve biraderi Katanmış Bey'e bu havalıyı tefviz eyledi. Bunun üzerine Mirza, Erdelan'a giderek kayınpederi Bige Bey'den muavenet talep etti. Bige Bey kendisine bilfiil yardım etti ve bu muavenet sayesinde Katanmış Bey'i Bane'den tard ederek eski mevki istirdada muvaffak oldu. Fakat Mirza Bey'in ömrü vefa etmedi. Az zaman sonra vefat eyledi. Vefatında Budak Bey, Süleyman Bey, Gazi Han Bey, Mir Muhammed, Uğurlu Bey namlarında beş oğlu kalmıştı.

99 "Bane" nahiyesiyle "Piroz" ve "Şebuh" Kaleleri, İran dâhilinde olup şimalen Lahican ve Seldoz, şarkten Sakız ve Erdelan eyaletleri, garben ve cenuben de Süleymaniye sancağı dâhilindeki hudud-ı hakani ile mahduttur.

100 Tebenliç, İran Kürt aşiretlerinden birinin ismidir.

Budak Bey babasının yerine geçti. Fakat, valideleri ayrı olan diğer iki biraderi, Muhammed ve Uğurlu Bey'le kendisine muhalefette bulunuyorlardı. Ve nihayet üzerine hücumla memleketi terke mecbur ettiler. Budak Bey, Şah Tahmasb'ın sarayına iltica etti. Şah Tahmasb buna muavenet eyledi. Bu sayede memleketine avdetle mevkiini istirdata muvaffak oldu. Az müddet sonra Kazvin'de vefat eyledi.

Budak Bey'in vefatından sonra yerine, Şah Tahmasb'ın fermanıyla, biraderi Süleyman Bey bin Mirza Bey geçti. Fakat Bane aşiretleri, Budak Bey'e de muhalefet ettiğinden, diğer biraderleri Mir Muhammed ve Uğurlu beylerin teşvikiyle Süleyman Bey'in aleyhine kıyam ettiler. Bunun üzerine, Şah Tahmasb, Süleyman Bey'in mevkiini tersin ve muarızlarını tedip için Meraga Valisi Dulkadirli Bulaklı Bey bin Aydın Aga'yı memur etti. Bulaklı Bey'in muavenetiyle mevkiini temin eyleyen Süleyman Bey yirmi sene kadar Bane mülhekatını idare eyledi.

Şerefname müellifi, Süleyman Bey'in pek mütedeyyin ve salih bir zat olduğunu zikrediyor. Mumaileyhin ef'ali de buna delalet eder; çünkü son zamanlarda, kerimesini biraderzadesi Bedir Bey'e tezvîc ve Bane Beyliği'ni de mumaileyhe tefviz ile idareden feragat etmekle beraber "Medine-i Münnevve"ye giderek orada "mücavereten" ihtiyar-ı ikamet eylemiştir. *Şerefname* Bane Beyleri hakkında başka bir malumat vermiyor. Hatta, kendisinin muasırı kim olduğunu da meçhul geçiyor.

Kaydettiği isimlerin tarihlerine ehemmiyet vermediği için meselenin teşrih ve tahlili de imkân haricinde bulunuyor.

Dınbılı Beyleri

Şerefname, Dınbılı yahut Dımbılı Beyleri hakkında üç nokta-i nazar zikrediyor ki, bunların halk arasında deveren eden rivayetler olması münasebeyle kayıtları icap eder, *Şerefname* müellifi diyor ki:

".... Rivayete nazaran Dınbılı Beylerinin nesilleri Şam Arapları'ndan İsa namında birisine müntehi olur. Diğer rivayete göre İsa, Cezire-i İbn-i Ömerli'ydi. Buradan Azerbaycan'a geldi. O zaman orada bulunan sultan, kendisine Hoy'a tâbi "Sekmenabad" nahiyesini ocaklık tarikiyle bahşetti. İsa, hayli zaman burada kaldı. O havalinin aşair ve kabaili gün begün mumaileyhin etrafına toplandılar.

İlk zamanlar, Dınbılı aşair ve ümerası Yezidîlik kaide-i medhulesi ile müteamil idiler. Bilahare, İsa Bey namıyla iştihar eden Dınbılı Beylerinden birisi

Yezidiliği terk ederek ehl-i Sünnet akidesine süluk eyledi. Aşairin bir kısmı da beylerine tâbüyet ettiler. Fakat bir miktarı evvelki gibi fâsit akidelerinde musırr kaldılar.

Şerefname'nin şu kaydına nazaran Dınbılı aşiretiyle ümerası evvela Yezidî olup sonra beylerle aşairin kısm-ı küllisi ehl-i Sünnet akidesini kabul etmişlerdir. Şu hale göre Şam Arapları'ndan olması rivayeti doğru olamaz. Çünkü Şam Arapları arasında Yezidî akidesi hiç yoktur. Suriye cihetlerindeki Dürzilik, Nusayrilik akideleri Kürtlere meçhul olduğu gibi Yezidîlik de Suriye Arapları'nın hiç bilmediği bir akidedir. Binaenaleyh Dınbılı Bey ve aşiretlerinin menşeiini, Cezire-i ibn-i Ömer veya Bahtî aşiretleri arasında aramak lazımdır. Bahtî aşireti de zaten o havalidedir ve Yezidî'dirler. Bununla beraber elyevm bile Diyarbekir vilayetinin o kısmında "Dınbılân" yani Dınbılıler namıyla bir kabile mevcuttur.¹⁰¹ Bu da, Azerbaycan'a kadar uzanan Dınbılı Bey aşiretlerinin Cezire-i ibn-i Ömer (Cizre) aşairinden inşia etmiş olduklarına dair olan rivayeti teyit eyler. *Şerefname* müellifi bile bu rivayeti teyiden diyor ki:

"Bu rivayetlerin en doğrusu; Dınbılı aşiretinin Bahtî cihetinden gelmiş olduğuna dair olanıdır."

Dınbılı Beylerinin idari ve siyasi hayatları İsa Bey'in oğullarından Şeyh Ahmed Bey zamanında tavazzuh ediyor: Şeyh Ahmed Bey, Akkoyunluların himayesi altına girmiş ve bunların teveccühünü kazanmıştı. Mumailayh, yine bunların muavenetiyle Bay Kalesi'yle Hakkâri'nin bazı yerlerini zapt eylemesi üzerine bu yerler, Akkoyunlu hükümdarı tarafından kendisine tefviz olunmuştu.

Şeyh Ahmed Bey, Bay Kalesi'ni merkez ittihaz ederek Dınbılı aşiretlerinin idaresiyle iştigale başladı. Bir müddet sonra o da vefat eyledi. Şeyh İbrahim ve Şeyh Behlül namlarında iki oğlu kalmıştı. Pederlerinin vasiyeti mucibince mevki-i emareti Şeyh Behlül ihraz etti. Az zaman sonra bu da vefat ederek, Cemşit, Muhammed, Halkverdi, Hacı, Ahmed, İsmail ve Cağfer Beyler namında yedi oğlu kaldı.

Oğullarından Hacı Bey, Şah Tahmasb'ın sarayında bulunuyordu. Pederinin vefatı üzerine Şah Tahmasb bütün Hoy eyaletini Sekmenâbad'a ilhak etti ve kendisini bu havalinin hâkimi tayin ve Hacı Sultan ünvanıyla

101 Kürt lisanından Dınbılı kelimesi, Kürtlerden birçok evsaf ile ayrılan ve henüz inşa ve milliyetleri layıkıyla tedkik edilmeyen Zaza kabailini ifade ederse de mevzu-yı bahs olan Dınbılıler Zaza değil, Kürt'türler.

taltif etti. Bu zat, aynı zamanda İran hududunun da kumandamydı. Şah Tahmasb'dan gördüğü bu iltifat Hacı Bey'i çok şımarttı. Aynı zamanda Dınbılı aşiretinin de gadr u nahveti tahammül edilemez bir hale geldi.

Hacı Bey, Hoy şehrinde ikamete başladı ve burada uzun bir müddet kaldı. Fakat o sıralarda Türk kumandanlarından Van Mirimiranı İskender Paşa, Hoy eyaletine hücum etti. Hasan Bey ile Mahmudi Beyi Han Muhammed, mumailayh ile birlikteydi. Aralarında büyük bir muharebe oldu. Bu muharebede Hacı Bey ve tevabii itlaf edildi. Hacı Bey'in yalnız küçük bir oğlu kalmıştı ki Kürt ananesine tevfikân bu da Hacı Bey tesmiye edilmişti.

Hacı Bey'in vefatı üzerine, Sekmanâbad sancağı Behlül Beyzade Ahmed Bey'e tevcih olundu.

Hacı Bey'in istisalinden sonra Dınbılı aşireti kâh Osmanlılara kâhi İranlılara temayül etmek suretiyle bir tereddüt devresi geçirdiler. Bu halleri Süleyman-ı Kanuni Hazretlerinin Nahcivan seferinden avdetine kadar devam etti. Bu zamandan sonra Dınbılı Beyleriyle aşireti Şah Tahmasb'dan tamamen yüz çevirdiler. Şah, bundan çok müteessir olarak izaleleri esbabını aramaya başladı. Nihayet bazı bahanelerle Dınbılı Beyi Ahmed Bey'le iki biraderi Cağfer ve İsmail Beyleri birkaç Kızılbaş ümerasıyla birlikte Erdehan cihetine gönderdi.

Şah Tahmasb bu üç kardeş aleyhine bir suikast tertip ettirmişti. Muayyen bir günde, Kızılbaş ümerası üç biraderi katledecek, Şah da, sarayda bulunan Dınbılı "korucu"ları itlaf ettirmekle beraber kuvvetli bir müfreze ile de gâfleten Dınbılı aşireti basılarak vücutları izale edilecekti.

Bu plan aynen tatbik edildi. Üç birader ile saraydaki yirmi-otuz korucu bir günde katledildi. Aynı günde Dınbılı aşiretinden dört yüz adam katledilmişti. Diğerleri firara muvaffak olmuşlardı. Ahmed Bey'in biraderzadesi Mansur Bey bin Muhammed bin Behlül Bey de kurtulanlar arasındaydı.

Mansur Bey Ardehan'dan firar ederek doğruca Sultan Süleyman-ı Kanuni'ye iltica etmişti. Kendisine padişah tarafından muavenet vaat edildi. Kutur Deresi ve Bargiri nahiyeleri sancak tarikiyle mumailayhe bahş olundu.

Dınbılı aşiretinin bakiyeti's-süyûfu tekrar Mansur Bey'in nezdine gelerek bu nahiyelerde toplandılar. Bu suretle bu havalide -ve bu defa da Osmanlı Himayesi altında- tekrar Dumbeli Beyliği teessüs etti.

Mansur Bey, bütün ömrünü aşiretin islah-ı hali ve hudut-ı muayyenenin muhafazası ile imrar etmişti. Vefatında Veli Bey, Kılıç Bey namlarında iki oğlu kalmıştı.

Veli Bey, Türk hükümetinin teveccühü üzerine pederinin yerine tayin edildi. *Şerefname* sahibi bununla muasırdır ve mumaileyhi medhederek bahadırılıkta emsaline faik olduğunu söylüyor. Kardeşi Kılıç Bey ise, Ucuk şancağı¹⁰² Beyliği'ne tayin edilmişti. Her ikisi de ayrı ve serbest bir halde idare-i umurda bulunuyorlardı.

Mansur Bey, Türkiye'ye iltica ettiği zaman, Hacı Bey'in pederi büyük Hacı Bey, Şah Tahmasb'ın taraftarıydı. Şah Tahmasb küçük yaşta yetim kalan Hacı Bey'i nezdine alarak sarayında büyüttü ve büyüdüğü zamanda Şah Tahmasb'ın en nüfuzlu korucuları sırasına dâhil olmuştu. Bir zamanlar Şah Tahmasb'ın tarafından Abağa sancağı Beyliği'ne tayin edildi. Burada, Dumbeli aşiretinin birçoklarını elde etti. Bu suretle, bu mahalde ikinci Dımbili Beyliği teccüs etmişti.

Yirmi sene kadar burada yaşadı. Şah İsmail'in vefatı üzerine yerine geçen Şah Sultan Muhammed zamanındaki büyük Türk-İran muharebesinde İran ordusu serdarı Emir Han'ın maiyetinde ve bu ordunun kumandanlarındandı. Kana (Kaynak) Çayı kenarında Emir Han'ın Serdar Mustafa Paşa ordusuna yaptığı bir gece baskınında İran ordusu mağlup edilerek Hacı Bey de suda boğuldu. Bunun üzerine bu havali tamamıyla Türklerin eline geçmişti. Aynı zamanda Hacı Bey'in oğulları Türk hükümetine iltica etmişlerdi. Bu çocukların büyüğünün ismi de yine Hacı Bey'di. Türkiye hükümeti, Sekmenâbad sancağını buna tefviz etti. *Şerefname* sahibi bununla muasırdır. Şah Tahmasb, Dembili aşiretinin katliamını tervic ettiği zaman, Behlül Bey'in oğlu Cemşid Beyzade Sultan Ali Bey de Şah Tahmasb'ın korucuları sınıfına dâhildi. Sultan Ali Bey, büyük bir nüfuz sahibi olup İsfahan Eyaleti'nin vergilerini cibayet etmek vazifesiyle mükellefti. Mumaileyh, biraderlerinin katledildiği haberini alır almaz, vergi paralarını alarak doğruca Van'a firar etti. Ve orada Dımbili aşireti efradı arasında saklandı.

Bir müddet sonra Şah Tahmasb tekrar Dımbili aşiretine teveccüh izhar etmeye başlamıştı. Sultan Ali Bey, bu ciheti anladı ve İsfahan vergisinden nezdinde bulunan paraları yanına alarak doğruca Şah Tahmasb'ın sarayına gitti. Bu hareketinden dolayı, Şah memnun oldu ve kendisini tekrar koruculuğa tayin etti.

102 Ucuk, bugünkü imla ile "Ovacık" nahiyesi *Şerefname*'nin yazıldığı tarihlerde "Sekmenâbad" nahiyesine merbut ve Van vilayetine tâbiydi. Şimdi ise Tebriz eyaletinin "Erirt" sancağı dâhilinde ve Bayezit, Hoy, Tebriz tariki üzerinde ufak bir kasabadır.

Hacı Bey'in vefatı üzerine Şah Tahmasb, Sultan Ali Bey'i Dembili Beyliği'ne tayin eyledi. Bu beyliğe Süleyman Saray¹⁰³ ile Abağa'nın yarısını da ilave eyledi.

Burada birkaç sene idare-i umur etti. Türkiye-İran muharebelerine hudut müsademelerine sahne olan bu mıntika bilahare harap oldu. Sultan Ali Bey, Şaror'a çekilerek mezayika içinde yaşamağa başladı. Bunun üzerine hükümet-i Osmaniye Şaror ve Darülekis¹⁰⁴ emvalinden bir miktar maaş tahsis eyledi ve nihayet eceliyle burada vefat etti. Vefatında, Nazar Bey, Kılıç Bey, Hüseyin Bey namlarında üç oğlu vardı.

Sultan Ali Bey'in vefatı üzerine Dınbili beyliği Şah Sultan Muhammed'in iradesiyle Nazar) Bey'e tevcih edildi.

Erivan şehri Türklerin idaresine intikal ettiği zaman Çukursait de bulunan Kızılbaş taifelerinden "Rumlu" "Elbevat", "Çemişkezek" ve "Saitlu" aşiretlerinin ümerasıyla birlikte Nazar Bey de Erivan muhafızı olan Çegale oğlu Sinan Paşa'ya gönderdi. Ferhat Paşa dehaletlerini padişaha yazdı. Bunun üzerine Çaldıran, Sekmenâbad, Süleymansaray nahiyeleri Nazar Bey ile biraderi Kılıç Bey'e tevcih olundu.

Sekmenâbad nahiyesi, Mahmudîler'den Mansur Bey'in idaresindeydi. Mansur Bey, bu havalıyı terk etmedi. Bunun üzerine aralarında vukua gelen bir muharebede Nazar Bey telef oldu.

Nazar Bey'in katli üzerine, kardeşi Kılıç Bey Erzurum'a gitti. Ferhat Paşa meseleyi halletmek istiyordu. Lakin iş bozulmuştu. *Şerefname* sahibi diyor ki:

"... Ferhat Paşa Dınbili ve Mahmudî beyleriyle ileri gelenlerini müdafaa ve muhakeme için Erzurum'a celp etti. "Divan"da ben de hazırđım. İki kabile arasındaki fesata, Ferhat Paşa'nın yekdiğerini nakz eden iki emri sebep olduğu için Paşa, meseleyi kapatmak ve tarafını telif ile vakayı iğmaz etmek istiyordu.

İki taraf da Ferhat Paşa'nın arzusunu anlayarak sulha razı oldular. Buna binaen, meselenin sulhen halledilmesini tervic etti. Sekmenâbad sancağı,

103 Harb-i umumiden evvel şaki-i maruf "Simko"nın cevlangahı olan Van'a tâbi "Saray"nahiyesi.

104 Şaror ve Darülekis mıntıkları Nahcivan sancağı mülhekatındandır. Brest-Litovsk muahedesı üzerine Nahcivan'la birlikte ana vatana ilhak olunmuşlardır. Batum'ı Culfâ tarikiyle İran'a rabt eden şimendifer güzergâhına iktisat ve sevkü'l-ceyy noktasından mühim bir mevkiidedir.

Hacı Bey'in oğlu küçük Hacı Bey'e verildi. Çaldıran sancağı da Kılıç Bey'in idaresine kaldı.

Şerefname sahibi, bu sulhun doğru olmadığını ve yekdiğerine arkasını emniyet edemedikleri için daima yan yana giden kurtların uyuşması kabilinden olduğunu ve bilhassa Dumbeli aşireti tarafından muvafık madelet ad-dedilmediğini söylüyor. Fakat, bu vakadan sonraki meseleden bahsetmiyor. Çünkü bunlar kendisinden sonradır.

Osmanlı tarihi bütün dehayikiyle henüz yazılmamıştır. Buna binaen burada da mühim bir tetkikat yapılamaz. Herhalde bu beylerin de birer birer ortadan kalktıkları ve nüfuzlarının resmiyetten düştüğü muhakkaktır. Zira, hududun Türkiye'de kalan kısmı, doğrudan doğruya Türk hükümetinin idare-i merkeziyesine intikal eylemiştir.

Bu beylik ailesinin de aşiret haricindeki hayatı, daima aşiret haricinde kalmak üzere devam edebilmiştir.

İran Kürt Beyleri

Şerefname sahibi, İran Kürtleri'nin dört büyük beylik etrafında toplandıklarını ve diğerlerinin de kısmen muhtar birer beylik teşkil ettiklerini kaydediyor. Yalnız bunların öteden beri mevcut olduğunu ve sonra da bütün İran Kürt aşiretlerinin asıl Kürdistan'dan hicret ettiklerini zikreylıyor.

Bu babta, İran Kürtleri bahsinde malumat verilmiştir. Buna binaen, *Şerefname*'nin kuyudatını tekrar etmek lüzumsuzdur.

Şerefname'nin bu Kürt Beyleri hakkında malumat-ı kâfiye verememesi ve bunlara dair mevsuk me hazların adem-i mevcudiyeti bunların milletleri ve ahvalleri hakkında kâfi bir malumat elde edilmesini mümteni kılıyor.¹⁰⁵

105 *Şerefname*'nin yazıldığı tarihler, Osmanlı İmparatorluğu satvet ve azametinin zirvesinde bulunduğu mesut devirlere tesadüf eder. O zamanlar, "Viyana" civarından başlayan hudut-ı hakani, şarken, garbî Azerbaycan, Lahican, Sadoz havasıyla Kirmanşah ve Loristan eyaletlerinin garp kısımlarına kadar "Şir ü Hurşit" diyarını da ihtiva ediyordu. Binaenaleyh, şimdi bu mıntukalar dâhilinde kalan, büyük Lor, Küçük Lor, Erdelan, Külhür, Bıradost, Somay, Dımbılı namlarındaki Kürt Beylikleriyle aşiretlerini *Şerefname* müellifi - o zaman bittabi- Osmanlı Kürtleri arasında göstermiştir. Yukarıda sayılan mıntukalar haricinde kalan diğer Kürt beylikleri *Şerefname*'de, "İran Kürt Ümerası" namı altında ayrı bir fasıl olarak gösterilmiştir. Bu mıntukalar, İran Kürtleri'nin en kesif bulunduğu mahaller olduğu ve bunların haricindeki yerlerde Kürtler nisbeten az olduğu cihetle "İran Kürt Beyleri"ne ait fasıl *Şerefname*'nin ancak cüz'i bir kısmını işgal edebilmiştir.

Siyah Mansur Beyleri

Şerefname, bu beylerin tarihini Şah Tahmasb'dan ibtidar ettiriyor ve diyor ki: "Şah Tahmasb, Siyah Mansur Emirzadelerinden Halil Bey namında birisini saraya almıştı. Buna fevkalade teveccühü vardı. Nihayet buna Han ismini bahşeyledi. Kendisini, bütün İran Kürtleri'nin "Emirülümera"sı nasbettii. Ve Siyah Mansur aşiretinden başka yirmi dört Kürt kabilesini mumaileyhin taht-ı idaresine verdi. Aynı zamanda, Azerbaycan ile Irak arasında bulunan Sultaniye, Zinhan, Ebher, Zerrin Kemer ve daha bazı nahiyelerini de ona tefviz etmişti. Maiyetinde de üç bin Kürt süvarisi vardı.

Bunlar Kazvin'le Tebriz arasında kalıyordu. Hudut ahalisi ile yolların ve caddelerin hüsn-i muhafazasına çalışırlardı. İki üç sene bu halde devam etti ve daha birçok Kürt taifelerini de başına topladı. Bundan dolayı evvelki gibi bu Kürtlerin zabt u raptına kâdir olamadı. Bilakis, Şah'ın ümidi hilafına hareketle dâhilin asayişini ihlal etmeye başladı ve kervanları soymak tüccarları dağa kaldırmak, fidye-i necat istemek gibi işlere tevessül etti. Bu suretle, Şah'ın itimadını kaybetti. Şah kendisini azil ve Horasan'a nefy etti.

Bunun üzerine, bütün aşiretler kendisini terk etti. Eski nüfuzu kırıldı. Nihayeti Siyah Mansur aşireti içine giderek orada yaşadı. Bilahare, hükümetin emriyle Horasan hududunu muhafazaya memur oldu.

Vefatında oğlu Devletyar, Şah Sultan Muhammed'in iradesiyle pederinin yerine geçti. Ve buna da Han ünvanı verildi. Bu sıralarda Azerbaycan eyaleti, Türkiye'nin eline geçmişti. Devletyar Han, Şah tarafından Azerbaycan hududu muhafızlığına tayin edildi.

Bu muharebe, hudut havalisini perişan etmiş, her taraf harabezâra dönmüş ve bütün aşiretler tarumar olmuştu. Şah, buraların tekrar imarı ve aşiretlerin cvelan mahallerinin tayini için emir verdi. Devletyar Han, Şah'ın emrini yerine getirdi. Burasını imar ettirdi ve Kerşeb'te de mhib bir kale inşa ettirdi. Fakat, bilahare de Şah'ın itaatinden istinkâf eyledi.

Şah bunu haber alır almaz derhal tecziyesi teşebbüsâtında bulundu. Devletyar, Şah'ın fikrini anladı. Derhal, Enkuran ve Şebistan'da metin birer kale yaptırdı. Bunun üzerine Şah Sultan Muhammed de Veli Halife'nin oğlu Mürşit Kulu Han'ı, altı bin süvari ile Devletyar Han'ın üzerine gönderdi. Devletyar Han, kale dâhiline çekildi. Yanında da birçok tevabii vardı. Mürşit

Hakikat-ı halde, İran Kürtleri nüfusça, bugün şark vilayetlerimizde mevcut Kürtlere muadil ve belki de bunlardan fazladır. Aşiret teşkilat ve hayatı ise, onlarda daha bariz ve daha muhkemdir.

Kulu Han kaleyi muhasara etti. Fakat, muhasara ile elde etmek mümkün değildi.

Bir gün, Devletyar Han şiddetli bir huruç hareketi yaptı. Mürşit Kulu Han mağlup oldu. Ve firar eyledi. Devletyar Han da bunu takip etti. Bunun üzerine, askerlerinin büyük bir kısmını itlaf ve bütün levazımlarını yağma eyledi.

Devletyar Han bu vakadan cesaret almıştı. Derhal yeni fütuhata karar verdi. Irak'a tabi olan Sultan ile Ebher nahiyelerinin işgali için tertibatta bulundu.

Şah Tahmasb'ın yerine geçmiş olan Şah Abbas, Devletyar üzerine Ağzıvar Han'ın hafidi Mehdi Kulihanı gönderdi. Mehdi Kulihan'ın idaresinde Şamlu aşiretinden mürekkep bir ordu bulunuyordu.

Devletyar, mukavemetin faydasız olduğunu gördü. Bunun üzerine, Şah'dan af talep etmeye karar verdi. Şah evvela bu talebi isaf eyledi ve kendisini huzuruna kabul etti. Fakat bilahare de gerek kendisini ve gerek ağalarını tevkif ederek, zindana attı. Ailesi, çocukları ve serveti yağma edildi. Birkaç gün sonra da kendisi de bir ağaca asıldı.

Şerefname sahibi, Siyah Mansur Beyleri sülalesinden bu kadar bahsediyor.

Çegni Emirleri

Çegni aşireti, başlı başına bir aşiret olmak üzere zikrediliyor. *Şerefname* müellifi diyor ki:

“... Bu aşiret şecaat ve şehametde, İran Kürtleri arasında mümtazdır.

Bunlar, kendi idarelerini tekellüf edecek Emirleriyle Emirzadeleri kalmadığı için Irak ve Azerbaycan cihetlerine dağıldılar. Buralarda halkın mahna tecavüze, yol kesmeye, kervan soymaya başladılar. Bunların elinden bîzâr olan o havali ahalisi, Şah Tahmasb'ın dergâhına gelerek imdat dileyip te-zallum ettiler. Şah, Çegnilerin ahvalini tahkik ve tedkik etti ve zulümlerine kani oldu. Sonra: 'Neredeki Çegni taifesinden birisi görülürse, derhal katl ve garet olunsun! Bunlar cebren, kahren memalik-i mahrusa-i şahanemden çıkarılsın! Nereye giderlerse orada derhal tevkif ve itlaf edilerek malları talan edilsin!' diye bir ferman ısdar etti. Bunun üzerine, aşiretin ileri gelenlerinden beş yüz kişi Hindistan'a hicret etmek için Horasan'a gittiler.

O esnada Tekelü Kazak Han, Herat Hâkimi bulunuyordu. Kazak Han, Şah Tahmasb'ın duruş¹⁰⁶ hallerinden münfaildi. Binaenaleyh, Şah

Tahmasb'a bir kuvvet olmak üzere, bunları himaye etmeye karar verildi. Kendilerini Garcistan¹⁰⁷ havalisinde iskân eyledi.

Burada yerleşen Çegni ağaları hüsn-i suretle hareket ettiler. Tahmasb bunların yararlı, cesur bir taife olduğunu anlayınca Kazak Han'ın planını akim bırakmak için derhal Çegni aşiretine teveccüh göstermeye başladı ve bilhassa bu aşiretin beyzadelerinden olan ve bilahare Şah'ın korucuları oldu dına girmiş bulunan Budak Bey'i de telif-i beyn için gönderdi ve kendisini bu kabileye Bey nasb eyledi. Budak Bey, Çegni aşiretini avdete ikna etti. Şah da Horasan civarında bunlara bir mahal tayin etti.

Budak Bey, Şah'ın taht-ı himayesinde bulunuyordu. Bu esnada "Özbek" sultanlarından Abdülmümin Han bin Abdullah Han, Horasan dâhilinde bulunan Kocan kalesinin zaptı için Budak Bey'in üzerine yürüdüğü zaman, Şah Abbas da büyük bir ordu ile Budak Bey'in imdadına gitmiş ve Abdülmümin Han'ı, muhasarayı ref'e ve ricata mecbur etmişti. Bu münasebetle Şah Abbas, Budak Bey'i takdir etti. Ve kendisiyle beş oğluna emirlik ünvanlarını tevcih eyledi. Aynı zamanda, mumaileyhi "Emirülümerra" idadına dâhil etti. *Şerefname* sahibi, bununla muasırdır. Şah'ın pek nüfuzlu kumandanlarından olduğunu söylüyor.

Zengine Beyleri

Şerefname diyor ki:

"Zengine Beyleri, Şah İsmail-i Safevi devrine kadar pek meşhurdular. Adeta bütün havalinin hâkimi kesilmişlerdi. Fakat, bilahare "Bey" sülalesinden kimse kalmadı. Bunun üzerine, Kızılbaşların idaresine girdiler. Bir kısmı da Şah'ın koruculuğuna dâhil oldular."

Bunlar hakkında, fazla bir malumat yoktur. *Şerefname* sahibi, bu babda bir malumat-ı tarihiyeye malik değildir. Aynı zamanda, kendi zamanında da bunların birer beyleri olmadığı ve aşiretin de dağınık bir halde bulunduğu anlaşıyor.

Pazuki Beyleri

Şerefname sahibi, Pazuki Beylerinin Süveydi aşiretine mensup olduklarına dair bir rivayet zikretmekle beraber, bunların an'asl İranî oldukları

107 Afganistan'da Herat ile Kabil şehirleri arasında pek sarp ve dağlık bir muntıkadır. Garcistan'da bugün bile Afgan hükümetine tamamiyle inkiyat etmeyen ve kendi reislerinin idaresinde yaşayan haşin aşiretler mevcuttur.

hakkında da bazı malumata destres olduğunu söylüyor. Bunlar Kızılbaş ve Türkmen Sultanları zamanında Kiğı, Erciş, Adilcevaz, Eleşkirt havalisinde icra-yı hükm ederlerdi. *Şerefname*'ye nazaran, Pazuki aşireti muin bir mezhebe sâlik olmadıkları gibi din hususunda da pek laubali imişler.

Bunların beyleri, iki büyük sülaleye ayrılır:

Halitbey Sülalesi

Şükürbeyli Sülalesi.

Birinci ailenin ilk şahsiyetleri hakkında malumat yoktur. Yalnız, bunların pek meşhur ve tarihe geçmiş bir beyleri vardır ki, "Hüseyin Ali" namıyla mevsuktur. Bunun idaresi zamanı da meçhuldür. Yalnız, iki oğlu olduğu mukayyettir. Bunların birisinin ismi Şehsuvar Bey diğerinin de Şükür Bey'dir.

Bu aile, Akkoyunluların idaresinde bulunuyordu. Akkoyunlular zamanında müstakil bir hayat-ı tarihiyeleri yoktu. Buna binaen, Akkoyunlu sülalesinden bir beyin idaresinde olmaları ihtimali fazladır. Akkoyunlu saltanatı sukut eder etmez, bu bey sülelesi yalnız yaşayamadı. Derhal Bitlis Hâkimliği'ne iltica eyledi ve Birlis Hâkimliği'nin taht-ı himayesine girdi. Bu zaman, Beylik makamında Şehsuvar Bey bulunuyordu. Şehsuvar Bey, Şah İsmail-i Safevi ile de güzel geçinmek istiyordu. Buna binaen, oğlu Halit Bey'i, Şah'ın sarayına gönderdi.

Halit Bey, Şah İsmail'in birçok muharebelerinde bulundu. Buralarda, pek çok yararlıklar gösterdi. Fakat, bu muharebelerin birisinde bir elini kaybetti. Şah İsmail derhal bir altın el yaptırdı ve Halit Bey'e de "Çolak Halit" ünvanını verdi. Bu ünvanın ehemmiyeti derkârdır. Çünkü, buradaki "Çolak" ünvanı Farsî lisanındaki tahrirde de aynıdır. Demek oluyor ki, Şah İsmail-i Safevi Türkçe tekellüm eder ve karşısındaki Bey de bu lisanı anlar bir zatmış! Aksi takdirde "Çolak" kelimesinin Farsîçesi kullanılmak lazım gelirdi. Bu hal, bu aşiretlerde de Türk ruhiyetinin ne kadar kuvvetli olduğunu gösteriyor.

Şah İsmail Hınıs, Malazgirt ve Ohkan nahiyelerini Çolak Halit Bey'e ve biraderlerine terk etti. Halit Bey, pek ziyade hadidülmizac bir adamdı. Kendisini ziyarete gelenleri bile tehdit ediyordu. Hatta bir gün kendisini ziyaret eden dokuz Kürt ve Türkmen beyini öldürtmüştü.

Nihayet, Şah İsmail'e karşı da isyan etti ve sultanlığını ilan eyledi. Aynı zamanda kendi namına hutbe okuttu. Para kestirtti. Bade, Yavuz Sultan Selim'e iltica eyledi. Bilahare, müşarünileyhe karşı isyan etti. Yavuz Sultan, Halit Bey'in bu halinden pek ziyade hiddetlendi. Çaldıran muzafferiyeti-

ni müteakip, katlini ferman eyledi. Derhal, derdest edilerek idam edildi. Vefatunda Üveys Bey, Velit Bey namlarında iki oğlu kalmıştı. Aynı zamanda üç tane de biraderi vardı ki bunlar da Rüstem Bey, Kubad Bey, Muhammed Bey namlarındaydılar. Rüstem Bey, Muş'un Ohkan Nahiyesi Beyi'ydi. Bu zat, Bitlis Hâkimi Şeref Han ile aralarında tahaddüs eden bir muharebede katledildi. Diğer biraderleri Kubad Bey'den erkek evlat kalmadı. Muhammed Bey'in Emir Arslan namındaki oğlu da Şah Tahmasb'ın korucuları silkinde girmişti.

Çolak Halit'in katli üzerine oğlu Üveys Bey Şah Tahmasb'a iltica etmişti. Şah Tahmasb, Üveys Bey'e Adilcevaz emaretini verdi. Mumaileyh, bu eyalette üç sene kadar kaldı. Badehu, Tebriz Valisi Musa Sultan ile aralarında bir mesele tahaddüs etti. Musa Sultan, Üveys Bey'e hücum etti. Bunu itlaf etmek istiyordu.

Üveys Bey tehlikeyi gördü. Derhal Osmanlı arazisine geçerek Kiğı'da tevettün eyledi. Üveys Bey'in bu hareketi, hükümet-i Osmaniye'nin rıza ve muvafakatiyle değildi. Esasen kendisi; pederi gibi següzeştler arayan hengamecû bir tabiata malikti. Bununla beraber gerek pederinin Osmanlı hükümeti tarafından idam edilmesi ve gerek kendisinin de birçok zamanlar Türkiye arazisi dâhilinde baskınlar yapmış olması gibi meseleler de vardı ki, bunlar, şayan-ı af olamazlardı. Binaenaleyh, kendisiyle beraber oğullarının ve tevabinin de idam edilmesi fermanı sadır oldu. Bu zamanlar Kanuni Sultan Süleyman Han'ın zaman-ı saltanatına musadifti.

Kiğı'daki Osmanlı kumandanı Dürzi Davut, Üveys Bey ile tevabiini idam ettirdi. Yalnız, Üveys Bey'in iki küçük oğlu olan Kılıç Bey ile Zülfikar Bey firar etmişlerdi.

Bunlar doğruca Atak Beyi Zeraki Ahmed Bey'e iltica etmişlerdi.

Ahmed Bey-i Zeraki, Sultan Süleyman'a ricanameler gönderdi. Bu çocukların Türkiye dâhilinde yaşayabilmeleri için bir kısım arazinin lütuf ve ihsan buyurulmasını istirham eyledi. Bu talep isaf edilerek çocukların idareleri temin olundu. Fakat, çocuklar 15-16 yaşına girince, kendilerine karabeti olan bazı adamlarla beraber buradan firar ettiler ve doğruca Şah Tahmasb'a iltica eylediler.

Şah Tahmasb, Gence mülhekatından Zakam mıntıkasıyla Pazuki aşiretinin eski havalisini Kılıç Bey'e tefviz etti. Kılıç Bey, dokuz sene kadar idare-i umurda bulundu. Badehu, Şah ile beraber Gürcistan seferinden avdet ederken vefat eyledi. Yalnız Üveys Bey namında küçük bir oğlu kalmıştı.

Kılıç Bey'in oğlu Üveys Bey henüz pek küçük bir yaşta olduğu için, Şah Tahmasb Pazuki Beyliği'ni Kılıç Bey'in biraderi Zülfikar Bey bin Üveys Bey'e tevcih eylediye de Zülfikar Bey çok yaşamadan bila-velet vefat etti. Pazuki emareti yine Şah Tahmasb tarafından Kılıç Bey'in genç oğlu Üveys Bey'e tefviz edildi. Üveys Bey, idare-i umura akli ermeyecek bir yaştaydı. Binaenaleyh -Şerefname'nin tabiri vechile- lalalığına (yani niyabet-i hükümete) Yadigar Bey bin Mansur bin Zeynel bin Şükür bin Hüseyin Ali Bey namında müdebbir bir adam tayin edildi. Az zaman sonra Üveys Bey'in validesi Yadigar Bey'in e'fal ve hareketından kuşkulandı. Bu kadın, "Yadigar Bey oğlumu öldürerek yerine geçmek istiyor" diye bir tevehhüme kapıldı. Ve bir gün oğlunu alarak Kazvin'de Şah Tahmasb'ın himayesine ilticaya gitti.

Bunun üzerine, Yadigar Bey de Pazuki aşiretinin büyükleriyle istişare ederck, Üveys Bey'in yerini işgal etti. Bittabi bu işgal, Şah tarafından tasdik edildi.

Yadigar Bey, laubali meşrep, safdil ve kalender bir zattu. Ekser evkatını kalender meşrep, ekser evkatını dervişlerle geçirir, kuyudat-ı mezhebiyeye o kadar itina etmezdi. Zaman-ı idaresinde hiçbir mücadele tahaddüs etmemiştir ve herkesle güzel geçindiği gibi, hiç kimse tarafından da taciz olunmamıştır. Buna binaen, bunun zamanında Pazuki aşireti zenginleşti. Ve iki bin hane Kürt aşireti gelerek Pazukilere iltihak eyledi. Yadigar Bey tam on beş sene kadar bu havaliyi sulh ve sükûn içinde idare ettikten sonra vefat eyledi.

Yadigar Bey'den sonra yerine oğlu Niyaz Bey geçti. Niyaz Bey, Şah Tahmasb'ın bir iradesiyle Pazuki ve Eleşgird'de Emir tayin edilmişti. Niyaz Bey'de pederi gibi Şiü'l-mezhepti. Bununla beraber, ahlaki kayıtlara pederrinden daha çok riayetsizlik etmeye başladı.

Niyaz Bey'in dinî ve maşerî ahlaka karşı son derece lakayt ve laubali davranması ve sakim itiyadları her tarafta şüyu' buldu.

Hatta Türkiye hudut kumandam olan zat, Şah Tahmasb'a bir mektup gönderdi. Bu "name"de, Niyaz Bey'in Şilik namına yaptığı mezmum fiiller ta'dat olunduktan sonra Şia mezhebine de tariz olunuyor ve: "Şia mezhebi, Pazuki, Hınıslı, Çemişgezek ve sair aşiretlerden sadır olan gayrı ahlaki hareketlerden ibaret ise, bu mezhep erbabına "İslam" ünvanını vermek layık değildir" deniliyordu.

Mektubun münderecatı Şah Tahmasb'ı müteessir etti. Hınıslı aşireti reisi Maksut Bey'i tevkif ettirerek Elmevt Kalesi zindanına attırdı. Ve bu aşiretten ahlaksızlıkta ileri gidenlerden bir kısmını idam ettirdi. Niyaz Bey'le beraber hudut beylerinden bir kısmını da azl etti.

Niyaz Bey, Şah Tahmasb'ın vefatına kadar ma'zul kaldı. İran tahtına oturan Şah Sultan Muhammed, Pazuki Beyliği'ni ikiye ayırdı: Pazuki aşiretinin "Şükür Beyian" şubesini Niyaz Bey'in "Halit Beyiân" şubesini de Kılıç Bey'in rıyaseti altına verdi.

Kılıç Bey, İran serdarlarından meşhur Tokmak Han'ın, Niyaz Bey de Emir Han'ın tarafını iltizam ettiler.

Niyaz Bey evvelce zikredildiği vechile Lala Şahin Paşa ile Emir Han arasındaki büyük muharebede Kanağ [sic] Çayı'nda garkoldu.

Pazuki eyaletinin iki kısma taksiminde hisse sahibi olduğu söylenen Kılıç Bey Zülfikar Bey'in oğlu küçük Üveys Bey'dir. Bu çocuk, anasıyla beraber Şah Tahmasb'a iltica etmişti. Yirmi sene kadar Şah'ın sarayında kaldı. Bade Şah tarafından mükâfata layık görüldü ve zikredildiği üzere Haldiklu Pazukileri de bunun idaresine verildi. Bu zat bilahare Kılıç Bey namıyla şöhrret bulmuştur. Mumaileyh, Eleşkirt de ikamet etti ve burada Pazuki aşiretinin hüsn-i idaresine muvaffak oldu. Selefleri zamanında takarrür eden ahlâksızlıkları izaleye muvaffak oldu. Nihayet 993/1505 Osmanlı-İran seferinde tevabiîyle beraber İran Serdarı Tokmak Han'a iltihak eyledi. Osmanlı serdarı da Özdemirzâde Osman Paşa idi. Çağalaoglu Sinan Paşa pişdarlıkta Tebriz civarında Harami Bulağı mevkiine gelmişti. İki ordu arasındaki muharebede Kılıç Bey İranlılara büyük yararlıklarda bulundu. Çok cüret ve cesaretle hareket etti. Fakat nihayet Koçi Bey namında bir Osmanlı askeri tarafından bir darbede kafası uçurularak Osman Paşa'nın önüne konuldu ve Paşa bundan memnun oldu.

Kılıç Bey'in İmam Kulu Bey namındaki oğlu da bu muharebede pe-deriyle beraberdi. İmam Kulu Bey evvelce Kızılbaşlar'ın hizmetine girdi. Bade, Şah Abbas kendisine koruculuk mevkiini bahşederek, sarayına aldı. Pazukiler'den bir kısım Nahcivan'daki Dumbeli aşiretine iltica eyledi. Bu suretle, Osmanlı himayesi altına girmiş oluyorlardı. Bu ahalinin beyliği de Okçuoglu İbrahim Bey namında bir zata tevdi olundu.

Pazukiler, burada bitiyor. Bunların edvar-ı hayatiyeleri hakkında fazla malumat yoktur. Bu malumat ise, darma dağınık olduktan maada faydasızdır da. Zira birçok mahalleri müphem ve nâkıstır. Aynı zamanda, birçok yerlerinde de anlaşılamayacak noktalar vardır. Lakin heyet-i umumiyesi nazarı dikkate alınırken anlaşılıyor ki, beylik sülalesiyle aşiret arasında hiç de bir münasebet kalmamıştır.

Şerefname'nin pek küçük fasıllarla hülâsa ettiği bu İran beyleri sülâlelerinin heyet-i umumiyesini tedkik ederken görürüz ki, aşiret beysiz yaşa-

yamıyor. Bey sülalesinde kimse kalmadığı zaman aşiret dağılıyor, serseriliği ziyadeleşiyor. İran Beyleri namı altında zikredilen aşiretlerin hepsi de bu neticeyi gösteriyor. O halde, burada ikinci bir mesele mevzu bahistir: Aşiret kendisinden bey çıkaramıyor. Aşirette istikrar kabiliyeti yoktur. Hâlbuki, bey doğrudan doğruya istikrar esasına istinat eyler. Buna binaen İran Kürt Beyleri sülalelerinin menşelerini Kürtlük haricinde aramak icap eder.

Pazukilere gelince: *Şerefname* mazbutatından sonra, bunların hayat-ı idariyeleri tebeddül etmemiştir. Bu beyler, İran idare-i dâhiliyesine eski gibi merbutturlar. Fakat aynı zamanda muhtariyetleri bakidir. Çünkü İran'da tensikat-ı idariye de olmamıştır. Burada, merkeziyet idare-i usulü malum değildir. Hatta, İran'ın birçok mahallerinde bulunan Türk aşiretleriyle İranilerle tasallup etmiş olan melez Acem aşiretleri de aynı suretle idare olunmaktadırlar. İranlılar yalnız bazı şehirlerde büyük bir nüfuzu haizdirler. Bahtiyari ve Afşar aşiretlerinin İran siyaset-i dâhiliye ve hatta hariciyesi üzerindeki nüfuz ve kudretleri herkesce malumdur. Bu aşiretlerin birincisi Kürt ve ikincisi de Türkmen'dir. İran'ın her tarafı ve hatta cenup kısmı bile bu aşiretlerle doludur. Lakin hali hazırda istiklale matuf eski maceraların tekrarı mümkün değildir.

Bitlis Hâkimleri

Bu fasıl, *Şerefname*'nin en mühim ve en mükemmel bir kısmını teşkil eder. Zira sahib-i kitap da bu sülalenin bir beyi idi. Buna binaen, burada *Şerefname* sahibine daha ziyade ehemmiyet atfetmek ve kendisi tarafından pek güzel malum olan ahvali müşîkâfâne nazar-ı tedkikten geçirmek faide-den hâli değildir. Bu suretle bir Kürt beyliğinin suret-i teşekkülü ile seyir ve tekamülü hakkında pek esaslı malumata destres olunabilecektir. Bu sebeple Bitlis hâkimleri hakkındaki malumat daha mufassal yazılacak ve bilhassa Şeref Han'ın kendi ifadatına istinat edilecektir.

Şerefname Bitlis Hâkimleri sülalesini “i ekasire-i İraniye”ye nisbet ediyor ve bunların “Nuşirevan” ailesinden teşa’ub ettiklerini söylüyor. Bu suretle, kendi ailesinin Kürt olmadığını tasrih etmiş oluyor demektir.

Sonra yine bu esası tevsi ederek diyor ki: “ekasire-i İraniye”den Nuşirevan zamanında anasire-i İraniye'nin beşincisi olan Camasp bin Feyroz, Ermenistan ve Şirvan cihetlerinin hükümdarı idi. Burada vefat ettiği zaman Nares, pederini istihlaf eyledi ve yavaş yavaş hududunu tevsi ederek nihayet Gilan üzerine yürüdü. Gilan hükümetini mağlup ve şehri zaptetti. Aynı zamanda, Gilan hükümdarının kızıyla de izdivaç etti. Bu kızıdan dünyaya gelen

çocuğun ismi de Ceylan Şah idi ki, ‘Rüstemdar’ sülalesi de bu çocuktan neşat etti. Sorhab, Şirvan şehrinin hâkimliğinde kalmıştı. Bu suretle, Şirvan beylerinin sülalesini tesis etmiş oldu.

Üçüncü oğlu Behrat, ecdadının makarını olan Ahlat’ta kalmayı tercih etti ve bu suretle Bitlis Hâkimlerinin sülalesini de tesis etmiş oldu”. Buradan anlaşılıyor ki, Bitlis Hâkimleri, Rüstemdar ve Şirvan hükümdarlarının amca zadelерidir. *Şerefname*, bu kayıttan şüphe etmiyor.

Şerefname’nin bir diğer kaydına nazaran, Bitlis Hâkimliği, zaman-ı tesisinden 1005/1597 tarihine kadar yedi yüz sene kadar devam ettiği ve bu devirde de bu beylerin daima sülale efradı tarafından idare edildiği anlaşılıyor. Fakat, bilahare beyliğin Bitlis ve Hazzo namıyla iki parçaya ayrıldığı ve her parçanın birer birader elinde olduğu kaydı da vardır.

Burada tarihin kaydetmediği ve aynı zamanda fazla tekrerrür addedilebilecek birçok sahife vardır. Bunlar hiçbir mana ifade etmez. Tarihin kaydettiği Bitlis Hâkimi Melik Eşref namındaki zattır. Bu zat, “Hâkim” olmazdan evvel Eyyubilerin Suriye’de bir kumandanıydı. Bu devirlerde bir istiklal-i tam içinde kalmıştır. Ancak Moğolların takibinden kurtulan Celaleddin Harzem Şahu ile tevabiini himaye etmişti. Bilahare, Moğollar’ın tehdidinden dolayı, bunları da hududundan dışarı çıkardı. Bu suretle tehlikesizce kaldı.

Vefatında oğlu Melik Mücdaledin yerine geçti. Bundan sonra Mücdaledin’in oğulları ve torunları idare-i umura başladılar. Bu tarih Timur Kürkan’ın fütuhatına kadar devam etti. Bu devirde, mühim bir mesele olmamış gibidir. Buna binaen burada, tafsil edilecek vekayi yoktur. Gerçi *Şerefname* en ufak meseleleri de büyülterek kaydediyorsa da bunlar o kadar şayan-ı chemmiyet değildir.

Timur Kürkan 796/1393 tarihinde Bağdat ve Cezire havalisini fethetmek için Sivas’tan hareket etmişti. Muş’ta kışladı. Bu sırada Bitlis Hâkimliği mevkiinde bulunan Hacı Şeref Bey, Timur Kürkan’a arz-ı biat etti. Timur Kürkan, bu yeni yerinde ibka etti ve civardaki birçok mühim mevkileri de Birlis’e ilave eyledi ki, bunların en mühimleri Pasin ve Malazgirt kasabalarıydı.

Hacı Şeref’in bu muvaffakiyatı sülale için büyük bir saadet oldu. Fakat bilahare, Özbek şehzadelerinden olup Timurleng’in hizmetinde bulunan Ayak Sofi’nin tahrikiyle Hacı Şeref tevkif ve Bitlis kalesinde hapis edildi ve az zaman sonra da burada vefat etti. Hacı Şeref’in vefatından sonra oğlu Emir Şemseddin ile Rojki aşiretinin ileri gelenleri İran’a tehcir edildi.

Hacı Şeref'den sonra oğlu “Veli” lakabıyla maruf Emir Şemseddin'in Bitlis emaretine geçtiğini *Şerefname* yazıyorsa da mumaileyhin İran'dan ne suretle avdet ettiğine dair bir kayıt yoktur. Ve Asya-yı Vusta'da büyük bir fetret devri addedilen devre kadar da devam etti ki, bu sıralarda Şeref Han öldürülmüş ve oğlu Şemseddin ile birçok Rojki aşireti eşrafi da İran'a hicrete icbar olunmuştu.

Hacı Şeref'in vefatından sonra, oğlu Şemseddin yerine geçti. Şemseddin, “Veli” ismini almıştı. Buna binaen, idaresi sulh ve sükun içinde geçmemiştir. Tekrar entrikalar yüz göstermeye başlamıştır.

Bunun zamanında cereyan eden vakaların en mühimi, Kara Yusuf'un ilticasıdır. Karakoyunlulardan Kara Yusuf, Timur'dan İstanbul'a ve oradan da Mısır'a firar etmiş ve bilahare tekrar Kürdistan'a gitmeye mecbur olmuştu. Bilhassa, Mısır sultanı tarafından takip edildiğinden Bitlis Hâkimi Melik Şemseddin'e iltica eyledi.

Melik Şemseddin bunu kabul etti ve kızını da tezvic eyledi. Badehu, Pasin ve Unik Kalelerini de idaresine terk etti.

Kara Yusuf, ertesine Çukur Said Kalesi'ne hücum etti. Bu kale, Timur'un hafidlerinden Ebubekir bin Mirza Miranşah'ın taht-ı tasarrufundaydı. Ebubekir mağlup oldu. Kara Yusuf, burasını da mülküne ilhak eyledi. Badehu, hududunu tevsie başladı. Merend, Nahcivan, Şerver ve Maku kalelerini de zabteyledi. Kara Koyunlular'ın bütün Azerbaycan'a istilasından müteessir olan Timur sülalesinden Ebubekir ve pederi Mirza Miranşah büyük bir ordu ile Kara Yusuf'un üzerine yürüdü. Büyük bir muharebede Kara Yusuf galip geldi ve Tatar ordusu tamamiyle perişan ve Mirza Miran katledildi. Bunun üzerine, bütün Azerbaycan ve havalisi Kara Yusuf'a intikal etmiş oluyordu (810/1306).

Bu suretle, büyük Kara Koyunlu saltanatı teessüs etti. Aynı zamanda, Bitlis Hâkimliği de Kara Yusuf'un himayesine girmiş gibiydi. Fakat Kara Yusuf Bey, vaktiyle nezdine iltica etmiş olduğu damadı Melik Şemseddin'e evlat muamelesi yapıyordu. Kendisini Bitlis Hâkimliğinde ibka etmekle beraber Ahlat, Muş, Hınıs sancaklarını da bütün tevabiiyle Bitlis'e ilhak eyledi.

Oğlu Şemseddin'e de Bitlis Hâkimliğini tevcih eyledi.

Şemseddin büyük bir nüfuz kazanmıştı. Fakat bilahare Kara Yusuf'un diğer bir oğlu tarafından katledildi. Vefatında yerine oğlu Şeref geçti. Şeref Bey aciz ve budala bir adamdı. Az vakit idare-i umur etti. Vefat eyledi. Bunun gayet küçük bir oğlu vardı ki, ismi Şemseddin idi bittabi idare-i umurdan

acizdi. Buna binaen aile efradından Emir Seyid Ahmed ile Şah Hanun idare i mülke başlamışlardı.

Rojki aşireti, bu idareyi tanımadı ve aşiret ağalarının her birisi de hâkimliğin bir kısmını işgal ederek, idare-i umura başladı. Muhammed Nasreddin, Ahlat'ta icra-yı umura başlamıştı. Abdurrahman Ağa Hazzo ve Muş'ta ilan-ı istiklal etti. Diğer ağalar da aynı suretle hareket ediyorlardı ve her biri, Hâkimlik mevkiini işgal etmek iddiasındaydı. Çünkü ne Şah Hatun ve ne de Mir Seydi Ahmed hukuk-ı hükümdariye malik değillerdi. Bu suretle ortalık karıştı.

Bu vaka, Şemseddin'in büyümesine kadar devam etti. Şemseddin, validesinin nezareti altında büyütülüyordu. Validesi de Seyid Ahmed ile izdivaç etmişti. Bu hal bütün aşiretler tarafından şayan-ı takbih görülüyordu. Bu sebeple hiç bunlara itaat etmek istemiyordu. Bu temayül bir gün fena bir surette tezahür etti. Şemseddin gizliden gizliye başına birçok Rojki efradı topladı. Ve kuvveti oldukça hissedilmeye başladı. Mir Seyid Ahmed, Şemseddin'in bu teşebbüsatından korkarak Bitlis'ten firar etti.

Şemseddin, Mir Seyid Ahmed'i takip etmeye başladı. Seyid Ahmed, doğruca Bahni Beyi Mir Abdal'a iltica eyledi. Mir Şemseddin, Bahti arazisine tecavüzle Mir Abdal ordusuyla karşılaştı.

Mir Şemseddin, bila münasebat iki ordunun çarpışmasını istemiyordu. Buna binaen, evvela Mir Abdal'a müracaat etti ve bu müracaatında Seyid Ahmed'in kendisine teslimini istedi. Mir Abdal muallak bir cevap vermişti: "Eğer siz Bahti Bey'i öldürmüş ve elyevm aşiretinize iltica eylemiş olan Mir Hasan Teberdi'yi teslim ederseniz, biz de bilmukabele Seyid Ahmed'i size teslim ederiz" dedi.

Mir Şemseddin, birçok mükâtebeden sonra buna razı olmuş lakin, Mir Hasan'ı hiçbir türlü teslim etmek istemiyordu. Buna binaen meseleyi bir hile ile halletmek, Mir Seyid Ahmed'i elde ettikten sonra Mir Hasan'ı iade etmemek istiyordu. Buna göre bir plan tertip ettiler.

Aralarında bir muharebe başladı. Lakin, muharebenin akabinde Beylerin bizzat tavassutları üzerine müsaleha akdedildi.

Emir Şemseddin, bu vakadan sonra "Emir Şemseddin Deşvar" ünvanını almıştı.

Emir Şemseddin'in Sultan Ahmed, Sultan Mahmud, Ziyaeddin, Emir Şeref ve Emir İbrahim namlarında beş oğlu vardı. Bunlardan ilk üçü taundan vefat etti. Aynı senede kendisi de eceliyle vefat eyledi (835/1431).

Emir İbrahim, babasının yerine geçti. Bunun devri hem uzun sürmedi hem de vukuatsız geçti. Vefatında yerine oğlu Emir Hacı Mehmed geçti. Bu zat, pek ziyade sahib-i hayrattı. Aynı zamanda ulum ve fûnuna da ehemmiyet-i mahsusa veriyordu. “Rabat” çayı kenarında bir medrese ve mescit yaptırdı.

Hacı Muhammed devri, Bitlis Hâkimliği devrinin en sakin bir zamanı addolunabilir.

Bitlis ümerasundan Melik Şemseddin ile Kara Koyunlu Kara Yusuf arasında sıkı bir karabetin mevcudiyetinden bahsedilmişti. Fakat, iki kabile arasındaki münaferet neticesi olarak Akkoyunlu Uzun Hasan, Cihan Şah’ı itlaf ettirerek bütün Diyarbekir vilayet-i şarkiye muntakasıyla Azerbaycan’a Hâkim kesildiği zaman yegane gayesi Kara Koyunlu aşiretinin imhasıydı. Bundan dolayı evvela, en büyük kumandanlarından biri olan Bijan oğlu Süleyman Bey’e büyük bir ordu ile Bitlis Beyliği’ni taht-ı inkiyada alarak bu yolda dâhilindeki prensler üzerinde tesis-i hâkimiyet eylemeyi emreyledi.

Süleyman Bey muntazam bir ordunun başında olduğu halde Kürdistan’a müteveccihen hareket etti. Türkmen kıtaatı Bitlis Kalesi’nin hisarları dibinde çadır kurdukları zaman, o vakitler hükümrân olan Hacı Muahmmmed’in oğlu Emir İbrahim kalenin kapılarını kapayarak mukavemete karar verdi. Bunun üzerine, Süleyman Bey kaleyi muhasara etti. Bu muhasara üç sene devam etti. Her sene kış mevsimi takarrüb ettiği zaman, Süleyman Bey, ordusuyla birlikte Mardin ve Beşiri’deki kışlaklarına çekilir. İlkbahar mevsimi hulul edince yeniden muhasara ve muharebeye devam etmek üzere, Bitlis kalesine avdet ederdi. O vakit yeniden kaleye hâkim olmaya çalışır ve her tarafı muhasara ve tazyik ederdi. Her iki taraf da fena bir ye’s ü nûmidiye ve birçok hastalıklara musab olunca zahmet, meşakkat ve [sic] tesir-i neticesi olarak müştereken akd-i sulha rıza gösterildi.

Musalehanın akdi için tarafeynle muharebeyn arasında murahhaslar tayiniyle müzakerat-ı sulhiye cereyan etmeye başladı. Netice-i müzakerede Süleyman Bey’in, Emir İbrahim’in can ve malına ilişmeyeceği ve buna mukabil İbrahim’in de kale ve Beylik’ten feragatle, kaleyi Süleyman Bey’e teslim eyleyeceği karargir oldu. Bu muameleden her iki taraf da memnun oldu. Ve bu hususta, Uzun Hasan teminat makamında olmak üzere, mührünü gönderdi. Nihayet, muahedenamenin akd ü imzasına muvaffakiyet elverdi.

Emir İbrahim kaleyi tahliye ederek Uzun Hasan’a arz-ı ta’zimat etmek üzere Tebriz’e müteveccihen hareket etti. Bunu takiben Süleyman, Bey

Bitlis kaleleriyle Beyliğini teslim eyledi. Rivayet edildiğine göre o vakitler Emir İbrahim, Rojki kabilesinden on iki aile ile Azerbaycan'a izam edilmiştir ki, bu aileler meyanında "Şems Akılan" ailesi dahi bulunmaktaydı.

Emir İbrahim'in Tebriz'e muvasalatında, Hasan Bey kendisini Kum şehrinde ikamete memur eylemiş ve Irak'a göndermiştir. Hasan Bey yaşadığı müddetçe, Emir İbrahim'e hüsn-i muameleye bezl-i itina etmiş ve kendisini daima muhafaza ve himaye eylemiştir.

Hasan Bey vefat ettikten sonra yerine oğlu Yakup Bey geçti. Yakup Bey Rojki kabilesinde zuhur eden isyana ve Bitlis Beyliği'nde devam edegelen iğtişâât dolayısıyla Emir İbrahim'i idama mahkum eyledi. Bu hüküm ve karar, Kum beldesinde tatbik edildi. Emir İbrahim'den Kum şehrinde vuku bulan izdivacından Hasan Ali, Hüseyin Ali ve Şah Muhammed namında üç oğlu kaldı. Bunun üzerine Bitlis Beyliği yirmi dokuz sene Akkoyunlu sülalesinin taht-ı hâkimiyet ve idaresinde bulundu. Rojki kabilesinin umurunda büyük bir kargaşalık ve adem-i takayyüt âsârı belirdi. Bu kabilenin başlıca simalarının her biri bir tarafa gittiler. İçlerinden bazıları tecerrüt ederek uzletnişin oldular.

Ziyaeddin ailesinin en sadık ve fedakâr taraftarlarından büyük ve küçük Rojki kabailinin de en çalışkan hâdimlerinden olan Muhammed Ağa Gelhukî Akkoyunlu Türkmen Emirlerinin hizmetine dâhil olmak mecburiyetinde kaldı. Ekseriya Kum şehrinde ikamet eden velinimetinin mahdumuna beyan-ı hürmet ve ta'zime gidiyordu. Ve daima sadakat ve mutavaat-ı tammesini, merbutiyyet-i samimiyesini izhar ve teyit ediyordu. Kendisi büyük tecrübeler görmüş, nik ü bedi tefrik hususunda rûsuh peyda etmiş bir zat olduğu için (Rojki) Kum şehrinde büyüyen genç prenslere Bitlis Beyliği'nin şatolarıyla kalelerini, zabt u teshir hususundaki âzami suhuletten, düşmanlarıyla rakiplerinin imha ve teb'idi için büyük müşkülata tesadüf edilmeyeceğinden bahsediyordu. Nihayet bir gün, genç prenslerden birine: Kürdistan'a gitmek zahmetini ihtiyar ettiği taktirde, o havalide Kürt ahali ve kabailine mensup azim miktarda müdafii ve taraftarânın kendisine derhal iltihak edeceğini ve lüft u inayet-i hakla, mevaki-i müstahkeme ile umum vilâyetin zabt u işgaline muvaffakiyet elvereceğini beyan eyledi. "İşte o vakit prenslerimizin hanedan-ı kadimi büyük bir muvaffakiyetle yeniden hayat bulacaktır" dedi.

Muhammed Ağa iki genç prensle Hakkârî Beyliği'ne geldi. Onları "Sebed Bakan" diye yadedilen büyük Asurî kabilesinin içine bıraktı. Orada şayan-ı itimat zevata tevdi eyledi ve buradan Bitlis'e giderek Ziyaeddin ailesinin en

sadık ve en fedakâr taraftarlarına velinimetlerinin oğulları geldiğini haber verdi. Beyliğin tekrar zabt u teshiri için her türlü fedakârlıkta bulunmayı ve kendisine her hususta muavenet ve muzaheret eylemelerini talep eyledi. O vakitler, bir tesadüf eseri olarak Asurî kabilesi, kendi beyleri İzzeddin Şir aleyhine kıyam etmiş ve beyle kabile arasında ihtilafat baş göstermişti.

Mezkûr kabileyi tacziyeye karar veren İzzeddin Şir, ordusunun başında olduğu halde bu âsî kabile aleyhine yürüdü. Buna mukabil Asurî kabilesi de mukavemete karar verdi.

Bu muharebede Asurî kabilesi, bütün kıymet ve kahramanlığını izhar etti. Bu muharebede genç prens Hasan Ali ile biraderi de terk-i hayat ettiler.

Muhammed Ağa bu müthiş felaket üzerine teselli kabul etmez bir teessüre dâçar oldu. Mamafih, bu sırada Muhammed Ağa'nın ehlibasından biri, Emir İbrahim'in biraderi Emir Şemseddin'in Eruh havalisinde bulunduğu haberini getirdi.

Emir İbrahim, Bitlis Kalesi dâhilinde mahsur bulunduğu esnada, prensin biraderi, sergüzeştci bir tarzda kaleden firar ederek Bahti kabilesi içine gitmiş ve orada kabile beyi Emir Muhammed'in kızıyla izdivaç ederek Şeref Bey namında bir çocuğu olmuştu.

Muhammed Ağa bu mesut kızı aldığı zaman şevk ve neşesi son dereceye vardı. Derhal Bahti kabilesinin sakın bulunduğu mıntıkaya hareket ederek, Emir Şemseddin nezdine hulule muvaffak oldu.

Muhammed Ağa, sergüzeşt-i felaketini baştan aşağıya öyle bir lisan-ı teessürle hikâye etti ki, Emir Şemseddin, bundan son derece müteallim ve müteessir oldu: "O halde şimdiki tasavvurunuz ve kendinize tayin eylediğiniz hedef ve gaye nedir?" dedi. Bunun üzerine Muhammed Ağa, Emir Şemseddin'e cevaben: "Siz başta olarak Bitlis Beyliği'nin yeniden zabt u teshirine müzaheret buyurmanızı arz ve istirhama geldim" dedi. Emir Şemseddin bu talep ve istirhama muvaffakatla ikisi birden Bitlis vilayetine müteveccihen hareket ettiler. Bu havalie muvasalat ettikleri zaman Rojki kabilesine mensup bin beş yüz kişi kendilerine iltihak etti ve derhal kalenin muhasarasına başladılar.

O vakitler Bargiri, Adilcevaz ve Erciş havalisi Türkmen aşiretlerinden Muhammed Şaluy aşiretinin elindeydi. Muhammed Şaluy kabilesi, Emir Şemseddin'in Bitlis şatosunun hisarları altına geldiğini haber alır almaz büyük bir ordu halinde Emir Şemseddin'in üzerine yürüdü. Aynı zamanda, Emir Şemseddin de Türkmen ordusuyla çarpışmak üzere hareket etti.

İki ordu Rahva mevkinde muharebeye tutuştular. Rojki ordusu hezimete uğradı. Emir Şemseddin Bitlis hükümetinin zaman-ı umurunu eline almadan meydan-ı muharebede maktul düştü.

Muhammed Ağa'ya gelince bu müthiş muharebe kargaşasında bin zahmet ve meşakkatle ancak hayatını kurtarmaya muvaffak oldu. Fakat, gayesini takipten bir an hâli kalmadı.

Emir İbrahim'in Kum şehrinde kalan Şah Muhammed namında son bir oğlu vardı. Mumaileyhe mülaki olmak üzere derhal Irak yolunu tuttu ve Irak'a muvasalat ettiği zaman genç prenslerin bedbaht validesine oğullarının macerası felaketini hiçbir şey tarh u zemmetmeyerek aynen hikâye etti ve "bu macera Kerbela felaketi hatırasını andıran Hasan- Hüseyin encam-ı feciine pek mümasildir" dedi.

Muhammed Ağa aynı zamanda Emir İbrahim'in biraderi, Emir Şemseddin'in meydan-ı muharebedeki şerefli akibetini ve Şah Muhammed'in Rojki namındaki büyük kabile tarafından beklenildiğini ve bütün Kürdistan'ın bu genç prensin azimetine intizarda bulunduklarını anlattı.

Bunun üzerine bedbaht valide, yegane ve sevgili oğlunu Muhammed Ağa'ya teslime ve Kürdistan'a müteveccihen hareketine rıza gösterdi. Diğer bir rivayete göre, Emir Şah Muhammed bu ihtiyar vatanperver tarafından işfal edilmiş ve validesinin muvafakatı lahik olmadan firara ikna edilerek Bitlis'e getirilmiştir. Bu rivayet daha sahihtir. Mamafih, bu rivayetlerden her hangisi doğru olursa olsun, hakikat olan bir şey varsa oda Şah Muhammed'in dokuz yüz sene-i hicriyesinde (1494) Bitlis şehrine gelmiş olmasıdır.

Şah Muhammed Bitlis'e gelir gelmez muntazam bir cemm-i gafir tecemmu etmiş ve onun ref edildiği liva altında tecemmu ederek izhar-ı sürur ve şadımanı eylemiştir.

Derhal, aktedilen bir mecliste Bitlis Şatosu'yla umum beyliğin tarz-ı işgal ve istilası mevzu bahis ve mütakere edilmiştir. Netice-i müzakerede şimdiye kadar birçok kereler teşebbüs edildiği gibi şatının gündüzün zaptından feragat eyleyerek kalenin geceleyin zaptına karar verildi.

Bu karar mucibince, gece kale mazgallarına merdivenler asarak kaleye girmişler ve içerde bütün nöbetçilerin uyuduğu, kuvva-yı muhafızanın kâmilan gaflette bulunduğu bir zamanda üzerlerine hücum etmişler ve bir kısmını itlaf, diğer kısmını da haricen kapılarını kapamak suretiyle hapsedtikten sonra, asıl kale amirinin ikametgâhına koşarak kendisini harice sürüklemişlerdir.

Bu suretle Emir Şah Muhammed, babasının ve şanlı ecdadının bir zamanlar işgal ederek kendisine mukaddes bir miras diye terk ettikleri taht-ı

salтанata is'ad edilmiş ve kendisi de ecdadı gibi her hususta tevzi-i adalet ve icra-yı hayır ve hasenat eylemiştir. Mamafih, Şah Muhammed'in zaman-ı saltanatı pek kısa bir zaman devam etmiştir. Beylik tahtını üç sene işgal ettikten sonra vefat eylemiştir (903/1497).

Şah Muhammed'in pek genç yaşta Emir İbrahim namında bir oğlu kalmıştır. Emir İbrahim, daha pek küçük iken babası vefat etmiş ve kendisi taht-ı saltanatına geçmişti. Mamafih o vakitler suğr-i seneden dolayı umum beyliğin kâffe umur-ı dünyeviye ve diniyesi Kavalisi aşireti reisi Abdurrahman Ağa ile bu büyük kabilenin zekaları ile maruf olan diğer ağalarına tevdi edilmişti.

Emir İbrahim (Rojki) aşireti, ona birinin inzıam-ı reyile, Emir Şemseddin'in oğlu Emir Şeref'i Muş nahiyesine, kendi naib-i hükümeti olarak tayin etti. Muş kasabası, Şah Muhammed zamanında Bahtî Beyliği mülhekatından idi.

Az zaman sonra, Abdurrahman Ağa ile Kavalisi aşiretine rağmen Şeyh Milyas'ı büyük kabilesiyle birlikte Emir Şeref'e arz-ı tazimata isti'cal etti. Bazı muharrik ve müşevviklerin telkinat ve iğvaat-ı bedhahaneleri neticesi olarak iki amcazade arasında caygır olan münasebet-i meveddetkârane büyük bir adavet ve husumete inkılab etti. Bunun üzerine, Emir İbrahim ile Abdurrahman Ağa, Emir Şeref'i Muş'tan Bitlis'e celp ile gözlerine "mil" çekerek nurdan mahrum etmeye karar verdiler.

Hazinedar Seyyid namıyla maruf Kavalis aşiretinin hazinedarı Seydi Ağa, bu mukarrerattan haberdar olduğu cihetle, Emir İbrahim'in tertibatı hakkında Emir Şeref'e haber vermek üzere acilen Muş'a gitti. Diğer taraftan Emir İbrahim'e Emir Şeref namına bir mektup gönderdi. Bu mektupta mu-maileyhi Bitlis'e davet ediyordu.

Emir Şeref, İbrahim'in tertibatından haberdar edildiği cihetle, davete icabette tehhür ve bilahare büsbütün arz-ı i'tizar etti. Bu muhaberat yekdiğerini veli etti. Pek kısa fasıllarla teati edilen ilk mektuplardaki dostane şikayetler ve sitekler yerine yavaş yavaş acı nükteler ve muahezeler kaim oldu.

Bunun üzerine, Emir İbrahim büyük bir ordu kaldırdı ve Kürdistan'daki emirlerden birkaçı ile birlikte Emir Şeref üzerine hareket etti.

Diğer taraftan Emir Şeref, ref' ettiği liva altına o zamanlar kendisinin lalası olan Pazukili Süvar Bey ya Şeyh Emir Belbasi ve maiyeti erkanını Seydi Ali oğlu Yertani, hazinedar Seyid ile biraderi Celal Ağa Şeyh Ağayı Celki) gibi odası ? ve bir takım eşhas cem etti. Muş Kalesi'ni tahkim ile muharebeye hazırlandı.

İki ordu yekdiğeri karşısında ahz-ı mevki ettiler (1012). Emir İbrahim'in muhاریleri daha azim bir yekün teşkil ettiğİ, Emir Şeref'in taraftarları da ekalliyette bulunduğU cihetle, muharebenin ilk gününde zafer İbrahim'e müteveccihli.

Fakat ekser mütehayyızan Rojki aşiretinin en mütemayız adamları, Emir Şeref tarafına temayül ediyorlardı. Bunlar, gizlice Muş Kalesi dâhilinde Emir Şeref'e, samimi sadakat ve teveccühlerini hâvi bir mektup gönderdiler. Süvar Bey Bazuki'nin oğlu Çolak Halit, babasının tervec ettiğİ tarafa muhalif bulunduğundan Emir İbrahim'in maiyetine mensuptu. Dayısı Şeyh Emir Belyas, babası Süvar Bey ile müzakere ettikten sonra kendisine şU tarzda bir name irsal etti;

“Biz ikimiz de Emir Şeref'e sadıkız, Rojki aşiretinin ekser mütehayyezani da bu emire mütemayildir. Emir İbrahim tarafında kalarak bizimle muharebe etmekten ne kazanacaksınız. Aramızdaki baba oğul revabıtı ve münasebeti sana Emir İbrahim'i terk ile Emir Şeref'e arz-ı inkiyat ve tabiiyeti bir vazife olarak tahmil ediyor.”

Halit Bey, bu nasihata tevfiik hareket etti. Ve adamlarından biri vasıtasıyla, babasıyla amcasına şU haberi gönderdi.

“Yarın Emir İbrahim'in ordusu, kaleye hücum edecektir. Kapıyı açınız. Ben kıtat ve maiyetimle birlikte içeri gireceğim.”

Ertesi gün sabah olur olmaz Emir İbrahim kendi maiyetiyle kale ve hisarın zabtı için ileri hareket etti. Muharebe esnasında vaad ve taahhüdüne sadık kalan Halit Bey, Emir İbrahim'in davasını gütmekten feragatle Emir Şeref kıtatına iltihak etti. Bu hallin vukuu üzerine, büyük bir havf ve endişeye duçar olan Emir İbrahim muhasarayı terk ve muharebeden sarf-ı nâzar ederek Bitlis'e avdet etti. Hal bu ki Emir Şeref, Ahbad taraftarının başında olduğı halde Emir İbrahim'i takip eyledi ve şimdi de Bitlis'i muhasara sırası ona gelmişti. Rojki aşiretine mensup ağalar, her gün kitle kitle Emir İbrahim'i terk ederek Emir Şeref hizmetine dâhil olmak için isti'cal gösterdiler.

Vaziyet öyle bir raddeye geldi ki Emir İbrahim ile Abdurrahman Ağa, Emir Şeref'e arz-ı mutavaat ve tabiiyet için aralarını bulmak üzere telif-i bey-ne memur adamlar göndermeye mecbur oldular.

Emir Şeref ve tevabii, Emir İbrahim'in tekalifini kabul ettiler.

Bunu müteakip Emir İbrahim derhal bir ziyafet tertip ve Emir Şeref'i mezkur ziyafete davet etti. Emir Şeref esdika ve chibbasından birçok kişilerle birlikte kaleye dâhil oldu.

Herkes uyuduktan sonra Emir İbrahim birkaç hizmetkârı ile birlikte otağında yalnız kaldı. Fakat Şeyh Emir Belbas asilerden mürekkep bir müfrenzenin başında olduğu halde Emir İbrahim'in otağına dâhil olarak kendisini tahttan indirdi ve "Büyüklüğünden istifade edecek vesaiti haiz olmayanlar, yalnız safsata ile büyüklerin mevkiini işgal edemezler" dedi. Bunun üzerine Emir Şeref'i elinden turarak tahta is'ad etti.

Emir İbrahim halî'ni müteakip el ve ayaklarında demir zincirler olduğu halde bir zindanın karanlık derinliğine atıldı ve yedi sene mahbeste kaldı.

Bir müddet sonra Emir Şeref esir düştü. Emir Şeref'in esarete duçar olduğu haberi umum Kürdistan'da şuyu' bulur bulmaz, Emir İbrahim, Rojki aşiretinin himmet ve gayreti sayesinde mahbesten kurtuldu ve Emir Şeref'in ithal etmiş olduğu servet ü sâ mânâ, eyadi-i nehb ve garetine terk ederek Emir Şeref'in, o vakitler henüz iki yaşında bulunan oğlu Emir Şemseddin ile Ali Bey-i Sasoni'nin kızı olan zevcesini itlaf etmeyi tasmin eyledi. Mamafih çocukların validesini Emir İbrahim'in elinden alan Amad Ağa (Baygi) bu hususta bir hileye müracaat etti. Bu hile ve desise ile Emir Şemseddin'i Emir İbrahim'in pençesinden kurtardı ve kendisini validesini ve taraftarı ile birlikte Kefendür Kalesi'ne îsal ederek, orada münasip surette himaye ve muhafaza cylemeyi deruhte etti.

Yalnız Emir Şeref Tebriz'de mahpus bulunduğu esnada Ustacluğlu Çapan Sultan, Şah İsmail'den Bitlis Beyliği'ni taht-ı emr-i hâkimiyetine almak emrini telakki etmişti. Bu sebeple Bitlis'i muhasara ve iki sene mütamadiyen Emir İbrahim ile müteaddit muharebat icra eyledi. Emir İbrahim, artık Kızılbaşlara mukavemet edecek kadar kuvvet ve kudreti malik bulunmadığını hissederek arz-ı teslimiyete mecbur oldu (913/1507). Ve Siirt'e çekilerek orada vefat etti.

Sultan Murat namında bir oğlu kaldı. Bu çocuk, babasının zaman-ı mahbusiyetinde bir cariyeden tevellüt etmişti. Emir Şeref, mevki-i emareti elde ettiği zaman, Sultan Murat kendisine arz-ı hizmet etmiş, Emir Şeref mumaileyhi tevkif ve hapis etti.

Sultan Murat bütün hayatını Bitlis kalesinde mahpus olarak geçirdi. Nihayet, eccl-i mevduyle vefat eyledi. Rojki kabilesi Emir İbrahim'in fırından sonra daha altı ay kadar Bitlis Kalesi'ni muhafaza etti. Mamafih Emir Şeref'in tehhür-i muvasalatından nûmîdiye düşerek 913/1507 senesinde bilmecburiye kaleyi Çapan Sultan'a teslim etti. Çapan Sultan, Bitlis mevki-i müstahkemine kumandan olmak üzere yine Ustaclulardan Şerefli Kurt Bey'i tayin ederek tekrar Tebriz'e avdet eyledi.

Emir Şeref daha pek küçük yaşta iken Erüh'ta yetim olarak Bahtî namın-
daki büyük kabile nezdinde kalmış ve bilahare, kendisini oradan alan Şah
Muhammed tarafından terbiye ve talimine itina edilmiştir.

Şah Muhammed vefat ettiği zaman Emir Şeref, Emir İbrahim namına
bir müddet Bitlis Beyliği'nin birçok nahiyelerini idare etmiş ve evvelce zikr
edildiği vecihle Muş'ta bulunduğu sırada Rojki namındaki büyük kabilenin
muavenet ve müzaheret-i sayesinde Bitlis emaretini ihzar etmiştir.

Bir müddet idare-i hükümet ettikten sonra, Şah İsmail Maraş'ı zap-
tetmek maksadıyla ileri doğru harekete koyuldu. Maraş'ta hükümet süren
Dulkadiryoğulları'ndan Alaüddevle ordusuyla Şah İsmail'i karşıladıysa da
fena halde mağlup oldu.

Dulkadiryoğulları'nın hezimetinden sonra Acem hükümdarı
Diyarbakir'e müteveccihen hareket etti. O vakit Diyarbakir valisi olup Şah
İsmail'e arz-ı ta'zimat etmek ve mergup hediye takdim etmek maksadıyla
müracaat eyledi. Hediyesi meyanında böbrek şeklinde gayet kıymetdar bir
yakut vardı. Bu yakut selatin-i salifeden Akkoyunlu sultanlarının hazinesine
ve bunlardan da kendisine intikal etmişti.

Emir Şeref bu taşı Şah İsmail'e i'ta ettikten sonra, müşarünileyhin teveccühünü celp etti ve bu teveccühün kıymet ve ehemmiyeti taş kadar haiz-i ehemmiyet idi.

Bu teveccühün neticesi olmak üzere "Emir Han" payesiyle taltif edildi. Bundan maada, kendisine Mühürdarlık vazifesiyle Şehzade Tahmasb'ın lalalık vazifesi tevcih ve aynı zamanda Herat ve Horasan eyaletlerinin idaresi bahşedildi. Bu suretle mevki ve haysiyeti derece-i gayeye erişmişti. Diyarbakir vilayetinin hükümet idaresi Mirza Bey'in oğlu Ustaclu Muhammed Han'a tevdi olundu. Harpert (Harput) Kalesi'nde tahassün eden Dulkadiyeli bir kısmı arz-ı tabiiyetten imtina ediyordu. Şah İsmail, mezkur mevki-i müstahkemi muhasara ve silah kuvvetiyle bir hafta zarfında arz-ı inkiyada icbar ve oradan da Ahlat'a tevcih-i istikamet eyledi. Emir Şeref de Ahlat muhasarasında Şah İsmail ile beraberdi.

Emir Şeref, Şah İsmail'e mükellef bir ziyafet verdi. Badehu, bir tavla cinsi at ve bir sürü koyun, ayrıca deve ve esterlerden mürekkep sürüler takdim eyledi.

Ziyafetten ve hediyelerden Şah İsmail çok memnun oldu ve mukabele-
ten Emir Şeref'e hilatlar giydirek Bitlis emaretini bir menşur ile kendisine tevcih eyledi.

Şah İsmail, ikinci defa olarak kışı geçirmek üzere Hoy'a geldiği zaman, Emir Şeref tekrar mahall-i mezkure geldi. O vakit refakatinde Kürdistan beylerinden Hasankeyf Beyi, Melik Halil Bahtî Beyi, Şah Ali, Hazzo valisi Mir Davut Hayzanî ve Sason Beyi Ali Bey ile daha on bir emir bulunmaktaydı. Şah İsmail bunlara hüsn-i kabul ile iltifat etti.

Fakat, bilahare Diyarbekir valisi olan Muhammed Han, Kürt beyleri tarafından müteaddit tahkirat ve tezyifata hedef olmuştu.

Mumaileyh, Kürtlerden gördüğü bu hakaret ve istihfaftan dolayı Kürt beylerine karşı derin bir adavet ve nefret hissediyordu. Bunlardan intikam alabilmek için Hoy'da bulunan Şah İsmail'e gönderdiği bir arızada "büyük hükümdarların bile taht-ı inkiyada almakta aciz kaldığı Kürdistan'ı -eğer irade-i Şahi taallük ederse- hiç kimseden muavenet beklemeksizin teshir ve Kürt ümerasını hapis ve tevkif edebileceğini" dermeyen etmekle beraber Kürt beyleri aleyhine de bazı mühim şeyler bildiriyordu.

Bu arıza, Emir Şeref ile Kürt beylerinin Hoy'da Şah İsmail'in nezdinde bulundukları zaman vâsıl oldu. Şah İsmail, bunun üzerine Emir Şah Muhammed Şiroy ile Sasonlu Ali Bey'den maada bütün Kürt beylerini tevkif ve zincirbent ettirdi.

Şah İsmail, esasen Kürdistan'ı kâmilan zabt ve teshir için bir vesile arıyordu. Çünkü Azerbaycan ile Anadolu'da ki hudut-ı şahî arasında, hengamecû ve serazat birtakım küçük küçük Kürt beylerinin bulunmasını siyaseten muvafık göremiyordu. Garpta müthiş rakibi olan Osmanlıların İran hududunu gittikçe tehdit ederek Kürdistan'a takarrüp eylemesi ve Kürtlerin ekseriyeti Sünnî olmak itibariyle Türk hakanlarına müteveccih bulunmaları Şah İsmail'i endişenak ediyordu. Binaenaleyh, bir taraftan Şiiliği Kürtler arasında tamime çalışırken diğer cihetten bunları taht-ı itaate almak planlarını tertip ediyordu.

Kürt beylerini tevkif ettirdikten sonra namdar kumandanlarından Çapan Sultan'ı Bitlis'in, Rumlu Div Sultan'ı, Hakkârî'nin ve Korucubaşı Neklu Yegan Bey'i de Cezire istilasına memur ederek birer büyük ordu ile sevk etti.

Bu tertübatan bir müddet sonra da, birden bire, Prens, Özbek Şahı Şeybek Han'ın Horasan vilayetini istila için Ceyhun nehrini geçtiği hakkında Horasan'dan bir haber gelmişti.

Özbeklerin İran'ı şarktan tehdit etmesi, Şah İsmail'in, Kürdistan'ı istila siyasetini tadile sebep oldu. Çünkü, hem Kürtler hem de Özbeklerle aynı zamanda uğraşmak müşküldü. Bunun üzerine Kürt beylerini tahliye ettiyse de

memleketlerine iade etmedi. Özbekleri karşılamak için karargâhı Hoy'dan Horasan'a nakletti. Kürt Beyleri de beraberdi.

Bitlis'in İraniler eline düşmesinden çok müteessir olan ve beyliğin istirdadını mukaddes bir gaye ittihaz eden, salifüzzikr, Muhammed Ağa-yı Kelhuki de şahın ordusuyla beraberdi. Fakat bu mefkureci adamın ne maksadından, ne de hüviyetinden kimse haberdar değildi. Muhammed Ağa karargâhın her tarafında sessiz sedasız dolaşır, Emir Şeref'le gizlice mülakat eder ve mumaileyhi kurtarmak çaresini düşünürdü.

Nihayet, emeline muvaffak oldu: Şahın karargâhı Rey eyaleti dâhilinde Çalı Gölü nam mevkide idi. Bir gece tedarik ettiği mücehhez birkaç atı, karargah haricinde gizledikten sonra Emir Şeref'in çadırına geldi. Kürt beylerinden Emir Ahur Muhammed Pertav'ın muavenetiyle Emir Şeref'i birkaç arkadaşı ile kimse görmeden karargah haricine çıkardılar ve oradaki atlara binerek firar ettiler.

Evvela Hakkâri'ye gelerek Şeyh Emir Belbaşı'nın gizlendiği köye misafir oldular. Şeyh Emir, Emir Şeref'in firarından fevkalade mesrur oldu.

Bu köyde yirmi dört saat kaldıktan sonra ertesi günü yola çıktılar. Asbayerd namındaki büyük kabilenin bulunduğu mahalle gittiler. Şeyh Emir Belbasî [sic] de, pek az kişiden mürekkep olan maiyetiyle Bitlis Beyliği'ne müteveccihen hareket etti. Orada Rojki kabilesinin muzaherat ve teveccüh ve muhabbetini celp ve temine çalıştı. Emir Şeref'in vürudundan evvel kabilenin bir kısmı itilafa muvafakat etmişti. Emir'in vüruduyla büyük bir cemm-i gafir derhal emirin etrafını aldı. Ve Bitlis kalesinin zabtına karar verildi. Şah İsmail tarafından Bitlis, Adilcevaz ve Erciş'in muhafaza ve müdafasına memur edilmiş olan Şerefli Kurt Bey, Şeyh Emir'in tahminen iki bin kişiden mürekkep bir kuvvetle mevki-i müstahkemi muhasara ettiğini haber alır almaz, Bargiri ve Erciş de bulunan iki kumandan ile birlikte, kendisine taarruz için istical etti. Diğer taraftan Şeyh Emir de, muhasım ordu karşısında Bitlis'te "Gökmeydan" denilen mahalde vaziyet aldı. Rojki aşireti çetin bir muharebe neticesinde muzaffer olmak üzere iken Pazukili Muhammed Bey birdenbire Şeyh Emir'e hıyanet etti. Ve beş yüz maiyetiyle Kurt Bey'in tarafına geçti.

Şeyh Emir iki taraftan hücumu maruz kaldığı halde, muharebeyi terk etmeyerek oğlu Ali Ağa ile ölünceye kadar döğüştü.

Şeyh Emir'e Kara Yezit lakabını vaz' eden Kızılbaşlar, müşarünileyhi oğlu ile birlikte, Gökmeydan'da ihrak ettiler. Emir Şeref, bu vakadan meyus olmadı. Fakat, bir taraftan Bitlis şehrini birkaç gün zarfında işgal ve ora-

da hâkim bulunan Kızılbaşlar'ı tard etmeye muvaffak olamayacağına kanaat hâsıl ederek diğer taraftan Sultan Selim Han'ın, İran Eyaleti'nin kaffesini taht-ı tabiyet ve hâkimiyetine almak daiyesinde bulunduğunu istihbar eyleyerek, Mevlana İdris-i Bitlisi'nin nesayih-i hâkimanesine Tevfik-i harekete karar verdi. Binneticce Kelhuki Muhammed Ağa'nın kendisine çizdiği istikamet-i hareketi takibe azim ederek Osmanlı himayesini kabule karar verdi. Bu husustaki tasavvuruna Kürdistan'daki birçok ümerayı da teşrik eyleyerek, Mevlana İdris ve Muhammed Ağa Kelhuki vasıtasıyla Yavuz Sultan Selim Hazretlerine bir arıza takdimiyle arz-ı biat eyledi. Bu sıralarda Sultan Selim de Anadolu'dan Şiiliği ref etmek ve Safevilerin maddi ve manevi ibtilasına nihayet vermek için hazırlanıyordu. Nihayet maruf İran seferi açıldı.

Sultan Selim Çaldıran'da Şah İsmail ile büyük meydan muharebesine girişerek Şahı mağlup eyledi. Bu muzafferiyyetten sonra, Emir Şeref Kürdistan prenslerinin bir kısmıyla birlikte Sultan Selim'e merbut ve sadık kaldı. Diyarbekir valisi Ustacluoğlu Han Muhammed Çaldıran'da maktul düştüğünden Diyarbekir cyaleti Divan Şahı tarafından biraderi Kara Han'a tevdi edildi. Bitlis Beyliği Kara Han'ın biraderi Avaz Bey'e, Cizre Eyaleti de Ulaş Bey'e tevcih olundu. Sultan Selim'in ordusu, Tebriz'den avdet ettiği sırada Kürdistan'ın Osmanlılar'a tav'an intikaline dair hidemat-ı mebrurede bulunan Mevlana İdris-i Bitlisi, Sultan Selim'e bir arıza takdim ederek, Diyarbekir vilayetinin İranilerden istirdadına müşarünileyhi teşvik etmekle beraber Kürdistan'daki beyliklerin de kemafissabık ibkasını istirham eyledi.

Yavuz Hazretleri zaten Çaldıran muzafferiyyetinden ve çok zahmetlerle açılan bu İran seferinden azami istifadeyi temin etmeyi düşünüyordu. Binaenaleyh, Diyarbekir eyaletini İranilerden istirdat için "Bıyıklı Çavuş" namıyla maruf olan "Çavuşbaşı Muhammed Ağa'yı Diyarbekir'e Mirimiran ve umum Kürdistan kıtatına da Serdar tayin eyleyerek mezkur vilayetin taht-ı zabt ve işgale alınması için izam etti. Aynı asabiyetle müteharrik, aynı hırs ve şiddetle mahmul iki ordu, Türk ve İran ordusu, Nusaybin havalisinde Koçhisarı mevkiinde muharebe vaziyetini aldılar. Bu muharebede ilk ateşe başlayan Rojki kabilesi oldu.

Şedit ve muannid bir mukatele başladı. Neticcede İran Serdarı Kara Han maktul düşerek ordusu tarumar oldu. Bu muharebede kahramanlıklarıyla temayiz eden Taç Ahmed, Kasım Endaki, Mir Şah Hüseyin-i Kisanî, Mir Seyfeddin ve Ömer Candar şehit, Rojki aşireti ağalarından Mir Muhammed Nasreddini, Kara Yargar, Seyid Selmanan Kavalisi de mecruh olmuştu.

Sultan Selim'in muvafakâtı üzerine Kürt ümerasından her biri, kendî beyliğini istirdat için hareket ettiği zaman Emir Şeref de Bitlis'e avdet ederek muhasaraya başlamıştı.

Hazzo Emiri Muhammed Bey, Hizan Emiri Davut Bey, Şirolî Emiri Mir Şah Muhammed ile Müküs ve Esbapred beyleri de Mir Şeref'e refakat ve muavenet ettiler.

Muhasara birkaç gün devam ettikten sonra Kızılbaşlar, Garzanlı Muhammed Bey ile Şiroy Beyi Emir Şah Muhammed'in mal ve canlarına dokunmayacağını tekeffül ettikleri ve yolda takip ve iz'ac olunmayacaklarını taktirde mevki-i müstahkemi Emir Şeref'e teslim etmeyi vaat eylediler. Salifüzzikr ümera, mutavassıt sıfatıyla araya girdiklerinden, Bitlis bilaihtiyar varis-i meşru'una intikal etmiş oldu.

Diğer taraftan Emir Şeref de Kızılbaşlardan aldığı üserayı yukarıdaki isimleri geçen iki emire tevdi ve mezkur iki emir de bunları Erciş ve Van hudutlarına kadar îsal ile oradan yurtlarına götürdüler.

Beyliğin müdafâ ve idaresi, hudutlarının muhafazası, evvela Yavuz Sultan Selim, bilahare Sultan Süleyman tarafından Emir Şeref'e tevdi edildi.

Emir Şeref bu vazifeyi kemal-i itina ile ifâ ediyor ve her iki milleti de himaye eyliyordu. Bir müddet sonra Şah Tahmasb'ın zaman-ı saltanatında Azebaycan Mirimiranlığına Tekelü Olama Bey tayin edildi. Bu zat ekser zamanlar Van ve Vatsak'ta ikamet ederek hudutların muhafazasıyla iştigal ediyor, diğer taraftan şahın memleketi, Tekelü Çuha Sultan'ın yed-i idaresinde bulunuyordu. Şamlı Hüseyin Han diğer Kızılbaş aşiretleriyle birlikte, Çuha Sultan'ı İsfahan'ın Kezman yaylasında katlettirdiği zaman Tekelü ümeranın her biri bir tarafa dağıldılar. Bunun üzerine, Olama Bey Tebriz'de isyan bayrağını çekerek Şah Tahmasb'ın idhar etmiş olduğu kaffe-i hazain u sâ mânı zabt ve Tebriz'deki sermayedaranın servetlerini yağma ve harekât-ı şe'niasıyla birçok para idhar eyledi ve müteakiben Van'a azimetle hükümet-i Osmanî'ye arz-ı tabiiyet eyledi ve oradan, bendegânından biri vasıtasıyla Sultan Süleyman'a birçok taahhüdât ve mevaiddede bulundu. Bütün bu haberler mesmu'-ı şahane olur olmaz, Zat-ı Hazret-i Padişahî bir ferman-ı Hümayun ısdarıyla Emir Şeref'i, Van'a giderek, Olama Bey'i zevcesi, ailesi ve umum maiyetiyle birlikte saray-ı padişahiye îsale memur edildi. Diğer taraftan da Olama Bey Tekelülerden tahminen iki yüz ağa ile birlikte olduğu halde Emir Şeref'in istikbaline giderek Harkum Çayı kenarında yekdiğerine mülâki oldular.

Olama birkaç gün kalmak üzere, Emir Şeref'i Van Kalesi'ne davet etti. Fakat, Olama hilekâr bir adam olduğu için Emir Şeref bir pusuya düşmekten korktu. Ve Van Kalesi'ne gitmekten sarf-ı nazarla itizar etti. Emir Şeref, maiyetindeki beylerle müzakere ettikten sonra kendisi Harkum karyesinde kalarak Mahmud Ali Emire Bey'in birkaç muteber ağa ile Van'a gitmesi ve Olama'yı ailesiyle kaleden alıp getirmeleri ve badehu Bitlis'e gitmeleri kararlaştırıldı.

Emire Bey'le maiyetindeki ağalar gece vakti Van'a muvasalat ettikleri zaman Olama'nın biraderi kale kapısını kapayarak bunları içeri almadı.

Olama Bey, zaten iki yüz kadar Kızılbaş rüesasıyla beray-ı istikbal Emir Şeref'in nezdinde bulunuyordu. Emir Şeref beyhude yere kaleyi muhasara etmekten ise, Olama ile maiyetini alarak avdete karar verdi. Bunları arzularına rağmen alarak Bitlis'e avdet etti.

Olama Bey, esna-yı rahda, ailesiz, eşyasız ve perişan bir halde kendisini Sultan Selim'in huzuruna çıkarmasını rica etti ve Van Kalesi'nde isyan eden biraderini tedip ve badehu aile ve emvalini alarak avdet etmesi için Emir Şeref'ten müsaade istedi. Olama'nın bundan maksadı, Emir Şeref'in elinden kurtulmaktı. Emir Şeref, bu hileye diğer bir desise ile mukabele etmek istedi: Olama'yı Van'a iade ederek diğer taraftan maiyetinden birkaç yüz atlı gönderip yolda cümlesini katlettiirmek ve başlarını Yavuz'a takdim etmek fikrini mutemedlerine söyledi. Ağalar, bu tasavvuru tasvip etmediler. Çünkü bu suret-i hareketin Sultan Selim tarafından takdir değil, takbih ve tecziye edileceğinden korktular.

Hülâsa, ne Olama'nın talebi, ne de Emir Şeref'in teklifi kabul edildi. Ve Olama Bitlis'e getirildi. Seyahat tertibatının hitamını müteakip, en mutantan merasim icrası ile saray-ı padişahiye müteveccihen hareket ettirildi.

Emir Şeref Bitlis'te kalmıştı. Olama Sultan, mumailayhin kendisine karşı vaki olan su-i muamelesinden dolayı Emir Şeref'e karşı derin bir kin ve gazez besliyordu. İstanbul'a gelerek huzur-ı şahaneye kabul olunduğu zaman Emir Şeref'ten ve kendisine ettiği fena muameleden şikayet etti ve Emir Şeref'in bu muamelesi, kendisinin ve Osmanlıların düşmanı olan Şah Tahmasb'ı memnun etmek gayesine matuf bulunduğu ve binaenaleyh Emir Şeref'in Osmanlılar'dan ziyade İraniler'e merbut olduğunu söyledi ve hatta, İstanbul'a davet edilirse icabet etmeyeceğini de ilave etti.

Tesadüfen bu mahalde Kavalisi kabilesine mensup olup Olama'nın Babialiye muvasalatına kadar refakat eden Ali Seyid namında bir adam da

hazır bulunuyordu. Divan-ı Hümayun'da kendisine: "Emir Giz saray-ı padişahiye davet edildiği takdirde bu davete icabet edecek midir, etmeyecek midir?" diye soruldu. Serbest bir adam olan bu Kürt, bilatereddüt: "Emirimizin böyle bir vaziyette buraya muvasalatı gayr-ı kabildir" cevabını verdi. Vüzera ve ekabir-i devlet bu cevabı Olama Sultan'ın beyanatı müeyyed olmak üzere kabul ve Sultan Selim'e o tarzda arz-ı keyfiyet ettiler. Kürt'ün cevabını, Emir Şeref'in isyan ve adem-i inkiyadına atfederek: "Kızılbaşları bize tercih ediyor" dediler.

Olama Sultan Padişah'ın ve "Kubbe Vezirleri"nin Emir Şeref hakkındaki bu fikrini anlar anlamaz bunlardan istifade etmek cihetini düşündü. Ve "Bitlis Beyliği kendisine bir eyalet olarak tefviz olunduğu takdirde İranilere tâbi bulunan bütün o havali ile Azerbaycan'ı Acemlerden zapt ederek kalmrev-i Osmanî'ye idhal edebileceğini ve katiyen sadakat ve ubudiyetinden inhiraftan etmeyeceğini" dermeyan ile Bitlis eyaletini Padişah'tan istirham eyledi.

Olama'nın şahsiyeti ve cerbezesi sarayda iyi tesir uyandırmıştı. Bunun üzerine Bitlis Beyliği Olama Sultan'a tevcih ve Bitlis'i tesahib ile orada zabtı u rabtı temin etmek üzere kendisine birçok yeniçeri terfîk ve izam edildi. Diyarbekir Mirimiranı Fil Yakup Paşa Serdar tayin edilerek Diyarbekir, Maraş, Halep ve Kürdistan kıtatından mürekkep otuzbin kişilik bir orduyla hareket emrini aldı. Olama Sultan da bütün o vilayeti taht-ı hâkimiyetine almak ve Emir Şeref'i tard eylemek üzere Fil Yakup Paşa'ya terfîk eyledi. Emir Şeref bu haberden tehaşi etti. Babıali'ye hediye göndererek samimi muhabbet ve merbutiyetten bahsetti ise de, bu cümlesini hiç kimse dinlemedi.

Osmanlı ordusunun hareketini haber alınca mukavemete karar verdi. Ve kaleyi tahkim ettirerek müdafaa tertibatını ikmal etti. Kale muhafızı olmak üzere Belbasılı İbrahim Ağa ile, Mir Muahmmmed Nasreddin'i tayin ve maiyetlerine kuvve-i muhafaza sıfatıyla Rojki aşiretinin en kıymetli muhariplelerinden üç yüz kişiyi terfîk eyledi. Oğlu Emir Şemseddin ile kadınları ve ailesini Ahtamar Şatosu'na gönderdi. Muş, Ahlat-ı Kifundur, Emverek, Kelhude, Firoz, Selim, Sevi, Külhar Kalelerini Rojki aşiretinin başlıca ağalarına tevdi etti. Kendisi akrabasından birkaç kişi ile birlikte, o vakitler Tebriz'de bulunan Şah Tahmasb'ın sarayına çekilerek, Şah'ın muavenetini istirham etti. Şah Tahmasb, kendisine son derece iltifat eyledi.

Fil Yakup Paşa ile Olama Sultan Türk ordusuyla Bitlis'e vâsıl olarak kaleyi muhasara ettiler (938/1531).

Kaledeki muhasırlar şiddetle müdafaada bulundular. Top darbeleriyle tahrip edilen burçları büyük gayret sarfıyla derhal tamir ediyorlardı.

Kale sukut etmek üzere iken Şah Tahmasb, büyük ordusuyla Bitlis'in imdadına yürüdü.

Kuvva-yı Osmaniye, İran ordusuna mukavemet edebilecek bir kemiyette değildi. Çünkü ancak Bitlis'in te'dibi için gönderilmiş büyük bir müfreze idi. Hâlbuki Şah Tahmasb bütün İran ordusuyla hareket etmişti. Bianenaleyh mukavemet imkânı görülmeyince, muhasaranın refiyle ricate karar verildi. Aielacele ricat edildiği için nakli mütaassir olan iki büyük top ile bazı ağırlıklar terk edildi.

Osmanlılar'ın ricatını Kara Yadigar namında bir Kürt Ağası Bitlis'den Ahlat'a gelerek Şah Tahmasb'a tebşir etti. Şah bu haberden memnun oldu. Çünkü Türklerle karşılaşmak pek de hoşuna gitmiyordu.

Ahlat'da Emir Şeref, şahın şerefine mutantan bir ziyafet keşide etti. Şah çok kıymetdar hediyeler verdi. Hatta bu hediyelerin tedarikine muktezi meblağı kendi tevabiünden bazı cabbar adamlar vasıtasıyla kahren toplatmaya mecbur oldu.

Buna mukabil, Şah Tahmasb da kendisine "Kürdistan Emirülümerası" payesi ve "Şeref Han" ünvanını ba-ferman bahş ve hilatlar iksa eyledi (939/1532).

Emir Şeref, Şah Tahmasb'ın bütün bu ihsanına karşı oğlu Şemseddin'i Ahtamar Kalesi'nden celp ederek Şah'ın maiyetine verdi. Şah Tebriz'e avdet ettiği zaman Özbek Sultanı Ubeyd Han'ın Horasan'ı işgal ve bir seneden beri Behram Mirza'yı Herat şehrinde muhasara eylemekte olduğu haberini aldı. Gelen haberlere göre mahsurin nezdindeki fıkdan-ı erzak o derece şedit bir şekil almıştı ki, Behram Mirza'nın askerleri birkaç gün kaynamış sahtiyan ile tegaddiye mecburiyet hissetmişlerdi. Şah Tahmasb, bu müthiş haberi alır almaz Emir Şemseddin'in vatanına avdetine müsaade ve Şeref Han'a isal eylediği bir ferman ile beyan-ı hoşnudî ederek Azerbaycan umurunun idaresini kendisine tevcih ve aynı zamanda muavin olmak üzere Arabgırlu Helhel Sultan, Pazukili Üveys Sultan, Ecel Sultan Kaçar, Mahmudîli Emire Bey ile Tebriz Hâkimi Musa Sultan gibi Kızılbaş ümerasından bir çoğunu terfik eyledi. Bundan maada Şeref Han, imdat ve muavenete muhtaç oldukça salıfüzziqr ümeradan istiane edeceğini, bunların da vuku bulan davete icabet için derhal isticâl eyleyecekleri karargir oldu.

Bunun üzerine Şah Tahmasb, Ubeyd Han'ı tard etmek maksadıyla, Horasan'a müteveccihen yola çıktı. *Şerefname* müellifi diyor ki: "Emir Şemseddin benim pederimdir. Tebriz'den avdet ederken Şah Tahmasb'ın kendisine aynen şu vesayada bulunduğunu mumailcyhten işittim: 'Pederine

de ki, Horasan'dan avdetime kadar, her vasıtaya müracaat ederek Osmanlılarla uyuşsun! Olama müfsit bir adamdır. Osmanlıları tahrik edecek ve sizi rahatsız eyleyecektir.”

Şeref Han, Şah Tahmasb'ın nesayih ve vesayasına tevfik-i hareket etmedi. Evvelce kendisinin komşuları olup, Bitlis'in esna-yı muhasarasında aleyhine ittifak ve tecemmü etmiş ve Fil Yakup Paşa ile Olama Sultan tarafına iltihak eylemiş olan Kürdistan ümerasını tecziye etmeye karar verdi. Evvela ordusu başında olduğu halde Hizan Beyi Mir Davut aleyhine yürüyerek, beyliğinin bir kısmını yağma ve tahrip eyledi.

Mir Davut'u üç gün, üç gece Hizan Kalesi'nde muhasara etti. Bu esnada idi ki, birden bire Olama Sultan'ın tekrar Bitlis'e muvasalatı haberi şay'î oldu. Şeref Han, Hizan Kalesi'nin muhasarasını ref ederek avdet etti. Bu hal, Kürt ümerasının birden bire Şeref Han tarafını terk ederek Olama lehine hareket eylemelerini mucip oldu. Büyük Rojki Kabilesine mensup birçok emirler ve bunlar meyanında bilhassa Kisanlı Mir Budak, Belbasili İbrahim Ağa bin Şeyh Emir, Kalender Ağa bin Muahmmmed Ağa-yı Kelhurî ve Derviş Mahmud Kelecirî Şeref Han'a muğber olduklarından, derhal Olama Sultan tarafına iltihak ettiler. Hülasa, Diyarbekir vali-i umumisi Fil Yakup Paşa tarafından mazhar-ı muavenet olan Olama Sultan, Kürdistan ümerasının teşvikatı üzerine silahşör iki bin piyade ve süvarinin başında olduğu halde ikinci defa olarak 940/1533 senesi son baharında Hizan tarikiyle Tatik nahiyesi üzerine hareket etti. O vakitler Şeref Han'ın silah altında beş bin kişiden fazla askeri yoktu. Bununla beraber, Şah Tahmasb'ın nesayihine tevfik hareket etmek istedi. Binnetice Aladağ ve Eleşkird cihetlerine çekilip Musa Sultan ile diğer ümeraya birer murahhas göndererek Olama'ya karşı bunlardan muavenet diledi.

Rojki aşiretinin ağaları kendi kuvvetleri Olama'yı tard edebileceklerine kani idiler. Binaenaleyh, Kızılbaşlardan muavenet talebini zait görüyor ve derhal Olama'ya karşı yürümeyi tensip eyliyorlardı. Bu hususa dair aktedilen bir divanda, belahetiyle maruf Seyid Ali Ağa Pertani, Şeref Han'a hitaben: “Eğer Rojki aşireti Olama ile muharebeden yüz çevirirlerse ben Bitlis Beyliği dâhilindeki Ermenileri ve Hristiyanları toplar yine Olama'nın hakkından gelebilirim” diye muahezede bulunmuştu.

“...Ben remel attım, Olama'nın taliini üçte, bizimkini de hafızde buldum. Binaenaleyh bu adamla muharebe bizim için mesut bir netice vermeyecektir.”

Bununla beraber Şeref Han, Kürt beylerinin ihtarat ve teşvikatına karşı zabt-ı nefis edemeyerek, pek az kişiden mürekkep olan ordusunun başında, Olama'nın büyük ordusuna karşı mücadeleye girişmeye karar verdi.

Tatik kalesinin cenubunda Osmanlı ordusuyla karşılaştılar. Vukua gelen muharebede iki taraf da büyük bir hırs ve şiddetle döğüşti. O sırada bir kurşun Şeref Han'ın göğsünü delerek onu attan yere düşürdü.

Emirlerinin vurulduğunu gören Kürtler firar ettiler. Olama, galip oldu. Bu muharebede Şeref Han'la beraber yedi yüz Kürt telef olmuştu. Muharebenin müşevviki olan, salifüzzikr Seydi Ali Ağa ile oğlu da maktuller meyânındaydı.

Bu muvaffakiyetten sonra, Olama Sultan, Bitlis'e gitmeyerek doğruca Van ve Vatsan cihetine azimet etti.

Şeref Han, terk-i hayat ettiği zaman, elli yaşına takarrüb ediyordu. Müstakil ve mutlak bir hâkim saffetiyle otuz seneyi mütecaviz bir zaman icra-yı hükümet eylemişti. Emir Şemseddin namında yalnız bir oğlu vardı ki, Sasonlu Ali Bey'in kızından dünyaya gelmişti. Bu çocuk da bilahare Hazzo Beyi Ali Bey'in kızıyla izdivaç etti. Şeref Han'ın vefatından sonra, Şah İsmail, Kürdistan Emirülümeralığı'na Çolak Halit'i tayin etti.

Çolak Halit, Muş mülhekatından olan Ohkan nahiyesini zabt u işgal ve Hınıs arazisine ilhak ederek biraderi Rüstem Bey'e vermişti. Rüstem Bey bu araziye mal edindikten sonra Rojki kabilesine karşı mütemadiyen ibraz-ı husumet etmiş ve kışlağını Ohkane'de tesis eylemişti.

Şeref Han'dan sonra Rojki aşireti, müteveffanın oğlu Şemseddin'i Ahtamar Kalesi'nden getirerek Bitlis Prensliği'ne tayin ve kendisine arz-ı tebaiyyet eylemiştir. Fakat, memleketin bilfiil idaresi maruf Kelhukili Muhammed Ağa'nın oğlu Hacı Şeref'e tevdi olunmuştu.

Fakat, Sultan Selim, Şeref Han'a muğber olduğu için oğlu Emir Şemseddin'in Beyliğini tanımadığı cihetle mumailiyh de Bitlis'i terk ederek uzun müddet münzevi yaşamaya mecbur olmuştu. Emir Şemseddin'in bu inzivası Sultan Süleyman-ı Kanuni zamanına kadar devam etti.

1941[sic]/1535 senesinde açılan Osmanlı-İran seferinde Sultan Süleyman, Sadriazam İbrahim Paşa'yı Serdarlıkla Azerbaycan'a göndermişti.

Emir Şemseddin birçok kıymetli hediyelerle İbrahim Paşa'yı istikbale gitti. Ve Tebriz'e kadar müşarünileyhe refakat eyledi. Bu suretle paşanın teveccühünü kazanarak pederinin mülkünün kendisine tefviz olunmasına delalet etmesini İbrahim Paşa'dan rica etti ve vaat aldı.

Şerefname müellifi, bu İran seferinin Olama Sultan'ın tahrik ve teşvikiyle ihtiyar eylemiş olduğunu yazıyor. Olama, Osmanlı ordusuyla beraberdi.

Bu esnada Şah Tahmasb Horasan cihetlerinde Özbeklerle uğraşıyordu. Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a takarrübünü haber alır almaz ordusuyla avdet etti. Aynı zamanda Sultan Süleyman da mevkib-i hümayunuyla İstanbul'dan Azerbaycan'a hareket etmişti.

Şemseddin Bey'in cevabı, hükümdara arz edildiği zaman, padişah kendisine bir kaftan ile eğerli ve dizginli bir at ve altından bir yığın silah ve aynı zamanda, Malatya hükümetinin vilayet fermanını gönderdi. Bitlis vilayeti de Olama'ya tevcih edildi.

Şemseddin Bey, Bitlis Beyliği mevaki-i müstahkemesini tahliye ederek padişahın memurlarına teslim etti. Rojki kabilesi mütehayranından on beş kişiyi de teslim etmek üzere Malatya'ya gönderdi.

Mevkib-i Padişahi'nin hareketinden sonra, Şemseddin Bey Malatya'ya gitmek üzere, ailesiyle birlikte Sason tarikiyle yola çıktı. O vakitler Sason Beyi Süleyman Arzani idi. Mumaileyh esna-yı mülakatta, Şemseddin Bey'e Malatya'ya gitmekten sarf-ı nazar etmesini tavsiye etti.

Aynı zamanda, Şah Tahmasb da, ordusuyla beraber kış Erciş'te geçiriyor ve kumandanlarından Ustaclu Bedir Han, Abdah Han, İftişa Sultan vasıtalarıyla da Osmanlı toprağını, Ahlat ve Muş havalisini tarac ediyordu.

Şemseddin Bey bundan bilistifade, Rojki ağalarından altı kişi ile Erciş'e giderek Şah Tahmasb'a iltica ve biat etti.

Bitlis'te kalan Rojki ağalarının bir kısmı da Olama'dan korkarak Sultan Süleyman'a dehalet için Diyarbekir'e gittiler.

Şah Tahmasb, Şemseddin Bey'i Osmanlılar aleyhinde istimal edeceğini tahmin ettiğinden dolayı mumaileyhin ilticasından memnun oldu ve kendisine "Han" ünvanını bahşetti. Maiyetindeki ağalara da İran ordusuna mahsus birer rütbe verdi.

Diyarbekir'e gidenler arasında, Şeyh Emir Belbasî'nin oğlu İbrahim Bey de vardı. Olama'nın inha ve iltiması üzerine, Bitlis'e merbut Amurek, Hıvıt, Puğnat ve Kesenh nahiyeleri Bitlis'ten tefrik edilerek bir sancak haline ifrağ ve beyliği de İbrahim Bey'e tefviz olundu. İbrahim Bey, nahiyeleri tesslümden sonra Rojki aşiretinin ileri gelenlerine ve eski arkadaşlarına unfa ile muamele eyledi. Bunlar, bu halden müteessir oldular. Kavalisi aşiretinin Reisi Dede Bey idi. Kalender Ağa ile Kelhukili Muhammed Ağazade Mir Muhammed Nasreddin'in riyaseti altında Rojki aşiretinin ileri gelenlerinden

dört yüz kişi Olama'ya ve İbrahim Bey'e isyan ve memleketlerini terk ederek Şah Tahmasb'a iltica eylediler.

Şah Tahmasb bunları da hüsn-i kabul ve her birini birer suretle taltif ve emirleri bulunan Şemseddin Han'a da Serap eyaleti ile Meraga'nın bazı yerleriyle Demavent, Darülmehr, Kerehrud, Cehrut, Ferahan ülkelerinin idaresini tevcih eyledi.

Dede Bey'le Mir Muhammed ve Kalender Ağa'nın hicretlerinden sonra, Diyarbekir Mirimiranı olan Hüsrev Paşa, İbrahim Bey hakkında bazı şüphelere kapılarak kendisine gönderdiği bir elçi ile Diyarbekir'e davet etti, diğer taraftan İbrahim Bey de bu davetten kuşkulananarak, mevki-i müstahkemesini hal-i müdafaaya vaz ile harekette tevhür ve tereddüt etti. Vak'a, bütün tafsilatıyla padişaha arz edilince, neşredilen bir ferman-ı hümayun ile İbrahim Bey'i daire-i itaate idhal için umum Kürdistan ümerasının birlikte hareket eylemeleri emrolundu. Salifüzzikr ümera bu emre inkıyat ile İbrahim Bey'i Kelhuk Kalesi'nde her taraftan muhasara ve mahsurini tazyik ettiler.

Bunun üzerine, İbrahim Bey, ceraiminin affı için biraderi Kasım Ağayı Hüsrev Paşa nezdine izam etti. Hüsrev Paşa, İbrahim Bey'in kendi ayağına kadar gelmesi şartıyla affedeceğini söylese de İbrahim Bey, korkusundan davet-i vakaya icabet etmedi. Bunun üzerine diğer biraderi Şeyh Emir'i, muhasara eden ümera nezdine göndererek bir mühlet talep etmek üzere Şeyh Emir'in, Hüsrev Paşa nezdine izamını rica etti. Ve birkaç gün sonra muhasara ref edilir edilmez, taleb-i af için paşaya bizzat gideceğini vaad etti.

Hüsrev Paşa, İbrahim Bey'in itizarlarına chemmiyet vermeyerek biraderi Kasım Ağa'yı Diyarbekir'de idam etmekle beraber kalenin tazyikini de muhasıranın emir ve İbrahim Bey'in diğer biraderi Şeyh Emir'in de Diyarbekir'e gönderilmesini talep etti.

Şeyh Emir, bu haberi işitince, muhasırların elinden firara muvaffak olarak Hakkâri tarihiyle İran'a iltica eyledi.

İbrahim Bey, biraderi Kasım Ağa'nın idamı ile diğer biraderi Şeyh Emir'in firarından haberdar olunca Umurek Kalesi'ne gitti. Ve orada da kalmayarak Kızılbaşlara iltica etti. Bunun üzerine mahsurun eman dilediler. Hazzo Beyi Bahaddin'in tavassutu sayesinde şehri muhasara eden ümera, mahsurunun salimen tebaüd edebilmelerine müsaade ettiler ve terk edilen her üç kale de yerle yeksan edildi.

İbrahim Ağa, ne Şemseddin Hamid, ne de Şah Tahmasb nezdinde mazhar-ı hüsn-i kabul olmadığı cihetle iki sene sonra tekrar avdetle Süleyman'a arz-ı dehalet etti.

Padişah, kendisini af ile Rumeli vilayetinin bir sancağını bahşeyledi. İbrahim Bey, ömrünün bakiyesini bu sancakta geçirdi. Ve bir gün köleleri tarafından katledildi. Şeyh Emir'e gelince, ilk günlerde Şah Tahmasb'ın mazhar-ı iltifat ve teveccühü olmuş ve Kürt korucularının yüzbaşılığına tayin edilmiştir. Fakat, afyon istimal ettiği için bu mevkiyi muhafaza edemedi ve bilahare, hükümdar ile bütün ordunun nefret ve husumetini celp etti. Nihayet, 965/658¹⁰⁸ senesinde Şirvan'da vefat etti. Aynı zamanda Dede Bey de Tahran korucu yüzbaşılığından azledilerek Gürcistan'da bir muharebede maktul oldu.

Şemseddin Han'a gelince birden bire hizmetten büyük bir ta'b u kesil hissederek inzivayı tercih etti. İdame-i maişeti için, İsfahan şehri hasılat-ı rusumiyesinden tahminen yüz tümenlik bir meblağ tahsis edildiği gibi, aynı zamanda kendisine, her türlü tekalif ve hizmet-i askeriyeden muafiyeti için "Terhan" ünvanı tevcih edildi. İkametgâhı İsfahan şehrindeydi.

Şah İsmail-i Sani 984/1576 tarihinde, Kazvin'de İran tahtına câlis olduğunu müteakip, Şemseddin Han'ı İsfahan'dan celp ederek maiyeti meyanına idhal etmek istedi. Şemseddin Han o zaman yetmiş altı yaşında bulunuyordu. Aynı zamanda uzun senelerin bâr-ı felaketi kendisini daha ziyade yıpratmış, memleketinden, çoluk çocuğundan ayrı yaşamak acısıyla cah u ikbal hırsını unutmuştu. Şah'tan hizmet-i filiyyeden afvını talep eyledi.

Mesut bir tesadüf eseri olarak, Kazvin'e geldiği zaman, bütün çocukları ve Rojki kabilesinin ileri gelenleri oradaydı. Onları gördüğünden son derece memnun oldu. İşte bu esnada irtihal eyledi. Vefatında iki çocuğu vardı. Biri Şerefname müellifi Şeref Han, diğeri de Halis Bey idi.

Halis bey bir müddet Şah Tahmasb'ın korucuları meyanında bulundu. Bir kaç sene yüzbaşılık mevkiini ihraz eyledi. Şah Sultan Muhammed, Emir rütbesine is'ad ve Hamza Mirza'nın mukarrebanı meyanına dâhildi. Hamza Mirza'nın katlinden sonra Halis Bey Sultan Murat Han'a arz-ı tabiyet etti. Eleşkirt ve Malazgirt sancakları kendisine tevcih edildi.

Şeref Han'ın tercüme-i hali ise fasl-ı âtîde mündericdir.

Mukaddemen zikredildiği vechile Emir Şemseddin, Sultan Süleyman tarafından kendisine tevcih olunan Malatya ve Maraş sancak beyliğini idare için Malatya'ya giderken Sason Beyi'nin iğvaatı üzerine İran'a firar ile Şah Tahmasb'a iltica eylemişti. Mumaileyh İran'da Safeviler'in ümerasından ve bir Türk ailesi olan Emir Han Mahlu'nun kızıyla izdivaç etmişti.¹

Emir Şemseddin'in İran'a hicretinden yedi sene sonra Şeref Han, Irak'ta Kum şehri mülhekatından Kerem Rod kasabasında 949 sene-i Hicriyesi Zilkadesi'nin yirminci günü Emir Han'ın kızından dünyaya geldi. O zamanlar, İran Şahları sarayında da bir nevi "Enderun" mevcut idi. İran ve Kürdistan handan ve beyzadeleri saray-ı şahîde tahsil ettirilir, süvarilik ve silahşörlük talim olunurdu. Bunlar büyüdükten sonra da kendilerine birer "mansıb" tevcih kılınırdı. Bu usule binaen, Şeref Bey de dokuz yaşına girince saray-ı şahîye alındı. Üç sene mütemadiyen sarayda, aile-i hükümdarı arasında yaşadı. Pederi Emir Şemseddin 661/1554² tarihinde uzleti ihtiyarla İsfahan'a çekilince, Rojki aşireti, Şah Tahmasb'dan, pederinin yerine Şeref Bey'in "Emir" nasbını istida ettiler. Bunun üzerine Şah Tahmasb, Şeref bey'e on iki yaşında iken, "Emir"lik mansıbını bahş ile kendisine Şirvan mülhekatından Saliyan ve Muhammed Abad nahiyesini tevcih eyledi.

Şeref Bey henüz çocuk olduğu cihetle emareti, Rojki ümerasından Şeyh Emir Belbasî tarafından idare olunuyordu. Bu idare, üç sene devam etti. Şeyh Emir'in vefatından sonra nahiyeler başkasına verildi. Bunun üzerine Emir Şeref, Harkan yaylasında bulunan şahın nezdine avdet ve oradan da

- 1 Emir Han Bayındırlardan "Tokat Bayındır" ismiyle maruf Emir Bey'in hafidi ve Külabi Bey'in oğludur. Tokat Bayındır, Akkoyunlular'dan Uzun Hasan'ın ümerasındandı. Akkoyunlular'la Ebu Sait Kürkani arasında Karabağ'da ve yine Uzun Hasan'la Sultan Mehmet Han zamanında Osmanlılarla Beyrut'da vukua gelen muharebelerde yararlığıyla istihar etmişti.
- 2 Hicri tarih hatalıdır. Doğrusu 961 olmalıydı ç.n

Hemdan valisi olan Muhammed Bey'in yanına gitti ve Muhammed Bey'in kerimesiyle izdivaç etti.

Şah Tahmasb, Gerek Rojki aşiretinin, gerek Emir Şeref'in temin-i ıdaresi için Hemdan havalisinden bazı yerleri bunlara tahsis eyledi. Emir Şeref, Hemdan'da da üç sene kaldı.

Emir Şeref, gerek saray-ı şahîde ve gerek Hemdan da zamanına nisbeten iyi bir talim ve terbiye görmüş ve birçok meşahirin meclis ve musahabetine devam eylemişti.

Osmanlı hanedanından "Şehzade Bayezit"ın Şah Tahmasb'a ilticası üzerine -ki netice-i faciası itibariyle tarih-i Osmanî'de "Şehzade Bayezit Vakası" namıyla bir fasl-ı siyah teşkil eder- Osmanlı ve İran hükümetleri arasında cereyan eden muhaberat ve müzakerat esnasında Şah Tahmasb, Emir Şeref'in Osmanlılara olan temayülünden şüpheye düşerek, pederi Emir Şemseddin'i celp ile mumaillehye tekrar Rojki imaretini ve Kum şehrini tâbi Gümrud kasabasını tefviz eylemişti.

Birkaç sene sonra Emir Şemseddin, yine ihtiyar-ı uzlet edince, Şah tekrar Rojki Beyliği ile İsfahan'ın idaresini Emir Şeref'e verdi. Fakat Emir Şeref, Kazvinde saray-ı şahîde ikamet ediyordu. Bu tarihten iki sene sonra Biyepiş valisi Han Ahmed Kilabi'nin esaretini müteakip, Şah Tahmasb Emir Şeref'i birkaç Kızılbaş ümerası ile o havalinin muhafaza ve idaresine memur etti. Kızılbaş emirlerin ahaliye zulüm ve teaddisine mukabil Emir Şeref reayaya hüsn-i muamele ediyordu.

Bu esnada Gilan'ı İraniler'den istirdada uğraşan Gilan şehzadelerinden Sultan Haşim ile Emir Şeref arasında bir muharebe oldu. *Şerefname*'ye nazaran, Emir Şeref'in askeri dört yüz elli piyade ve süvariden ibaret, Sultan Haşim'in ise bin sekiz yüz kişilik bir ordu idi. Neticede Emir Şeref galip, Haşim Sultan ise mağlup ve maktul oldu. Bundan sonra, birkaç muvaffakiyet daha kazandı. Binaenaleyh, Şah Tahmasb nezdindeki mevki ve nüfuzu tezayüt etti.

Fakat, Emir Şeref; ne Gilan'ın sıtmalı havasıyla, ne de Kızılbaş ümerasıyla imtizac edemiyordu. Şah'tan tebdilini talep etti. Bunun üzerine şah, kendisine Şirvan'daki hususi varidatı ile Varş, Aktaş, Kabale ve Bakü'nün idaresini tefviz eyledi.

Emir Şeref, bu yeni vazifesinde ancak sekiz ay kalabildi. Çünkü bu esnada, Şah Tahmasb vefat etmiş Kazvin'de müthiş bir ihtilal alevlenmiş, Haydar Mirza katledilerek İsmail Mirza da Fehahed Kalesi'nden huruç ile Kazvin

üzerine yürümüştü. Bu ihtilal, İsmail Mirza'nın "Şah İsmail-i Sani" ünvanıyla İran tahtına kuuduyla neticelendi.

Şah İsmail-i Sani, cülusunu müteakip Emir Şeref'i Şirvan'dan celp ile mazhar-ı iltifat etti. Aynı zamanda "Mirülümera"lık rütbesini tevcih ederek sarayda maiyet-i şahîye memur eyledi. Bununla beraber, Kürdistan, Loristan Goran ve sair Kürt Beylerinin ve o havalinin Şah'a olan müracatlarına Emir Şeref'in tavassut etmesini ve bütün işlerinin mumaleyle vasıtasıyla rüyet olunmasını kararlaştırdı.

Emir Şeref'in, saraydaki bu mevkiini, Şah'ın mukarreblerinden Kızılbaş ümerası çekemiyordular.

Bu sıralarda saray-ı şahîde dönen entrikalar hadd-i nihayeti bulmuştu. Casusluk, gammazlık, ahlaksızlık revacgir olmuş, siyasi katller, nefyler, yek-diğerini takip ediyordu. İkinci Şah ismail'in bünyevi ve ahlakî zaafı, bu idarî rezaletlerin günbegün tezyidine sebep oluyordu.

Şah İsmail, şehzadelîği zamanında Fehahed zindanında kaldığı müddet zarfında hapis ve makhuriyetin tevlit ettiği elemeleri uyuşturmak için afyonu bir "deva-yı meshur" olmak üzere kullanmaya başlamıştı. Bu ibtila, dimağına suitesir ettiği cihetle çok vehham ve hayalperest ve hırçın olmuştu. Hiçbir kimse ile iki aydan fazla imtizac edemez ve saray erkâmından hiçbirine itimat etmezdi.

Kızılbaş ümerası Şah'ın bu halinden istifade ettiler. Emir Şeref'in "Şah'ın biraderi Sultan Hüseyin Mirza'yı tahtına geçirmek tertibatında bulunduğunu" ihbar ettiler. Bunun üzerine Şah İsmail-i Sani, o Şeref Han'ı teb'id eyledi. Şeref Han bu mesele hakkında diyor ki:

"Fakat bu tard ı te'bid benim için pek mesut bir mukaddime-i tali' oldu. On ay Nahcivan'ı idare ettikten sonra bir gün Van vali-i umumisi Hüsrev Paşa ile Hakkâri Prensi Zeynel Bey ve Mahmudîli Hasan Bey vüsatlarıyla, Sultan Murat Han-ı mağfur tarafından Bitlis Beyliği'nin bana tevcih edildiği haberini aldım. Bu haberden daha mesut olan bir şey varsa o da ferman-ı hümayunun ihtiva ettiği şu sözler idi:

'Hükümdar-ı aliyyüşşanımızın gayr-ı mahdud lütuf ve mealisi sayesinde ırsen size ait olan ocağınız yeniden size tevcih edilmiştir. Kemal-i emniyet ve itimat ile vatanınıza ve yurdunuza avdet ediniz'."

Şu haber Şeref Han'ı son derece sevindirdi. Çünkü hem ecdadının yurduna avdet ediliyor hem de nefret ettiği Kızılbaşlarla münasebette bulunmaktan kurtulmuş oluyordu. 986-1587.

Şeref Han Nahcivan'dan, maiyetindeki dört yüz kişi ile -ki bunların iki yüzü Rojki aşiretindendi- Van'a şıtab etti. Van valisi Hüsrev Paşa'dan hürmet ve iltifat gördü Van'da iken Babıali'ye İran ahval ve dâhiliyesi hakkında bir rapor takdim etti. Bunu müteakip taraf-ı padişahiden kendisine Mustafa Çavuş ve düatiyle Bitlis Beyliği'nin tevcih fermanı, bir hilat ve bir altın kab-zalı kılıç gönderildi.

Sadrazam Mehmed Paşa ile vüzera-yı saireden birer mektupla hediye-ler almıştı. Berat-ı hümayunda "Şeref Han" ünvanıyla tevsim olunmuştu. Bunları aldıktan sonra, Van'dan Bitlis'e gelerek ecdadının ocağına kavuş-makla bekâm oldu.

Şeref Han, zamanına göre mükemmel bir tahsil ve terbiye görmüş, din-dar, âkil ve müdebbir bir zattı. Gençliğinden beri Osmanlılar'a karşı muhab-bet beslerdi. Bitlis emaretine nasbindan sonra da sadakat ve merbutiyetini muhafaza eylemiştir. Sultan Murad'ın teveccühüne ve itimadına mazhar oldu ve bu teveccühe birkaç "Name-i Şahane" ile de izhar olunmuştu. Bu nameler, "aziz ve samimi dostum Şeref Han" diye başlıyordu. Padişah müşa-rünileyhin hazine-i şahanesinde de intifa' eylemişti. Gelen evrak meyanında birçok vüzeranın ve bilhassa Sadrazam Mehmed Paşa'nın bir namesi vardı. Bundan maada muzaffer ordu-yı hümayunlar Serdarı Lala Mustafa Paşa'dan gayet kıymetdar bir libas-ı iftihar ile altın uçlu bir pala aldı. Bir suret-i mah-susada hüsn-i muamele gördükten sonra, bir zamanlar ecdadının ikamet et-tiği şehre dâhil olmak şeref-i cihan-pesendini ihraz eyledi.

Şirvan, Gürcistan ve Azerbaycan'ı taht-ı itaat ve tâbiyyetine almak üzere memur edilen muntika ordularına on sene mütemadiyen refakat etti ve za-ferlerde, muharebelerde ve her yerde sadakat ve fedakarî delailini ibrâz ve isbat etti.

Serdar Ferhat Paşa, 991 sene-i Hicriyesinde Erivan şehrini zapt ederek orada bir kale inşa eylediği zaman, Şeref Han, Suriye Mirimiranı Hasan Paşa ile birlikte Tiflis ve Gürcistan'a hazine ve erzak nakline memur edildi. Bu vesile ile mezkur seferde hıdmat-ı muhtelifi ifâ eyledi. İki bin akçe vergi ge-tirdi. Muş nahiyesi varidat-ı hümayuna tahsis kılınan kurra ile birlikte Bitlis vilayetine ilhak edildi. Bu suretle müellif-i eserin iradı bir milyon dört yüz bin akçeye iblağ edilmiş oldu. Mumailiyh, *Şerefname*'ye bu sözlerle hitam veriyor: "1005 sene-i Hicriyesi Zilhiccesi'nin nihayeti olan bugün el'an Bitlis Beyliği, Hakan-ı Ebulmuzaffër Sultan Mehmed Han'ın lütuf ve himayesi sayesinde taht-ı hâkimiyet ve idaresindedir. Memleketin idare-i umurunu

oğlu Ebulmugali Şemseddin Bey'e tevdi eylemiştir. Cenab-ı Hak tevfikini refik eyleye”.

Kürt tarihi burada bitiyor. Bu tarihin bize verdiği hakikatlerle aşiret teşkilatı hakkındaki mütalaatı ikinci cilde terk ediyoruz.

Hâmiş: Kürt tarihindeki şahısları tanımak için halk lehçesindeki isimleri bilmek lazımdır. Çünkü, Şerefname'nin kaydettiği isimler resmidir. Ahali, bu isimleri tanımaz. Bu babta âtîdeki listeyi tertip etmeyi münasip görüyoruz:

Abdullah	Abdi	Abo	Abdu
Abdurrahman	Edu	Ado	Adi
Abdülkadir	Kadir	Kado	Kadu
Abdüllatif	Lütfî	Lütfi	Latif
Ahmed	Hami	Ahmi	Ahmo
Muhammed	Mamo	Memi	Memo
Ebubekir	-	Beko	Bekir
Ömer	Ömi	Umo	Amo
Osman	-	Osi	Osu
Ali	Alo	Alik	Alu
Hasan	Hasek	Hasi	Haso
Hüseyin	-	Hasi	Hüso
Yusuf	-	İsi	İso
İbrahim	-	Beri	Bero
İsmail	-	Semi	Semo
Şemseddin	-	Şemi	Şemo
Süleyman	-	Seli	Sülo
Halil	-	Halo	Hallo
Musa	-	Musi	Muso
Timur	Temî	Temer	Temo
Haydar	-	Haydi	Haydo
Şerif	Şeri	Şero	Şeref
Hamid	Humid	Hami	Hemo
Sadık	-	Sade	Sado
Reşid	Reşko	Reşi	Reşo

Davud	-	Davi	Davud
Numan	-	Nai	Namo
Cağfer	Cafo	Cov	Cur
Said	-	Sadi	Sado

Bu liste gösteriyor ki, Kürtler üç heceli kelimeleri telaffuzda pek ziyade müşkülata maruz kalıyorlar. Yalnız Alparslan, Kaya, Budak gibi Türkçe kelimelerden mürekkep olan ism-i haslar tahfif edilmez. Bu isimler avamdan ziyade zadeğâne verilir. Aralarında pek ziyade meşhur olan kadın isimleri de bervech-i âtî tahfif edilir:

Hu	Hu	Hevi	Hud
Fatma	Fatım	Fato	Fati
Hatice	Haci	Hac	Haco
Hacer	-	Haco	Hacı
Zeliha	Zelih	Zelhi	Zelho
Leyla	Leyl	Leulan	Leylo
Adile	-	Adi	Ado
Sultan	-	Sulti	Sulto
Zeynep	Zeyne	Zeyene	Zeyno
Perihan	-	Peri	Pero
Meryem	-	Miri	Miro
Ayşe	Aşo	Ayşi	Ayşo
Emine	Mimi	Emi	Emo

Hemen hemen, bütün kadınların isimleri yukarıda ta'dat edilen esamiye münhasırdır.

Birinci Cildin Sonu

“ALMAN ŞARKİYATÇI DR. FRİÇ” VE KİTABI ÜZERİNE

İSMAİL BEŞİKÇİ

Naci İsmail Pelister’in, Kürdler, Tarihi ve İçtimai Tedkikat isimli kitabı, İttihat ve Terakki Fırkası’nın politikalarıyla yakından ilgilidir. İttihat ve Terakki’nin Osmanlı İmparatorluğu’nu, Türk esası üzerinden yeniden organize etmek gibi bir tasarımı vardı. Adriyatik Denizi’nden Orta Asya içlerine kadar hatta Büyük Okyanus’a kadar bir imparatorluk olacak ama bu imparatorluk sınırları içinde sadece Türkler yaşayacak... İttihat ve Terakki’nin ikinci bir tasarımı daha vardı. O da Osmanlı ekonomisini millileştirmek olarak formüle edilmişti.

İttihat ve Terakki bu tasarımlarını yaşama geçirmek için çok büyük planlar projeler hazırladı. Bu planlar projeler için çok yoğun çalışmalar yaptı. Adriyatik Denizi’nden, Orta Asya içlerine kadar genişleyecek Türk İmparatorluğu anlayışında, Rumlar, Ermeniler, Süryaniler, Kürdler, Ezidi Kürdler, Aleviler çok önemli pürüzler olarak ortaya çıkıyordu. İmparatorluk içinde yaşayan, yaşayacak olan herkesin Türk olması için Rumlara, Ermenilere, Süryanilere, Kürtlere, Ezidi Kürtlere, Alevilere karşı nasıl politikalar uygulanmalıydı?

İttihat ve Terakki’nin üzerinde durduğu en önemli konu buydu. İttihat ve Terakki Fırkası’nın gerek gizli toplantılarında gerek açık toplantılarında konuşulan, tartışılan konular bunlardı. İttihat ve Terakki Fırkası’nda Merkez-i Umumi’nin hiç değişmeyen üç üyesi, Dr. Bahattin Şakir’in, Dr. Nazım’ın, Ziya Gökalp’in başlıca işi bu konular üzerinde kafa yormaktı.

Ziya Gökalp Osmanlı toplumu içinde, Rumları ve Ermenileri “asalak” olarak değerlendiriyordu. Türk milleti ile gayrimüslimler arasındaki ilişkiyi “asalak işbölümü” şeklinde değerlendiriyor, gayrimüslimlerin her ne şekilde olursa olsun Osmanlı sınırlarının dışına çıkarılmasını istiyordu (Mete Çetik, “Cumhuriyet’in Kuruluş Dönemi Türk Milliyetçiliği Karşısında Anadolu Mecmuası,” Tarih ve Toplum, Yeni Yaklaşımlar, Bahar 2014, Sayı 17, içinde, s. 77).

Yoğun çalışmalardan sonra, bu pürüzlerle ilgili olarak şu şekilde kararlar alındı. Karadeniz havalisindeki Rum-Pontuslar ile Kapadokya ve Ege’deki Rumlar Ege Adalarına, Yunanistan’a sürgün edilecek, Ermenilerin nüfusu tehcirle çürütülecek, Süryanilere ve Ezidi Kürtlere de benzer politikalar uygulanacaktı. Rumlardan, Ermenilerden, Süryanilerden geriye kalan taşınmaz mallara, zenginliklere el konulacak, bunlar Müslüman Türk tüccarın denetimine verilecek, böylece Osmanlı ekonomisi millileştirilmiş olacaktı.

Kürtlere gelince, onlar Türkler gibi Müslüman ve Sünni olduklarından, kendilerinin Türklüğe asimile edilmelerinin kolay olduğu düşünülüyordu. Çerkes, Laz gibi azınlıklara da benzer politikalar uygulanacaktı.

Kendilerini “Reya Heq” olarak tanımlayan Aleviler (Kızılbaşlar) ise Müslümanlığa asimile edilecek, böylece İmparatorluk içinde yaşayan herkes Türk olmuş, Türkleşmiş olacaktı...

Bu, tam bir etnik arındırma sürecidir. Rumlarla ilgili projeler yani Rum sürgünleri Balkan yenilgisinden hemen sonra başlamıştır. Ermenilerin tehciri büyük ölçüde Birinci Dünya Savaşı’nın ilk yılında, 1915 bahar ve yazında gerçekleşmiştir. Kürtler ve Alevilerle ilgili projeler ise Cumhuriyetle birlikte yaşama geçirilmişlerdir.

Etnik arındırma Cumhuriyet’ten sonra daha sistematik bir şekilde devam etmiştir. Rumlarla ilgili olarak, Cumhuriyet’in ilk yıllarında yaşanan “Mübadele” sürgünlerden arta kalan Rumlarla ilgilidir. 1934’de, Trakya’da Yahudilere uygulanan baskılar, 1942-1943 Varlık Vergisi, 1955’de 6-7 Eylül’de İstanbul’da, İzmir’de yaşanan olaylar, Mart 1964 Rum sürgün kararnamesi etnik arındırmanın zamanla nasıl gerçekleştirildiğini göstermektedir.

İşte, Naci İsmail Pelister’in Kürdler, Tarihi ve İçtimai Tedkikat kitabını bu çerçevede, Kürtlerin Türklüğe asimilasyonu çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Pelister’in Kürdler’i, bu asimilasyon projesinin yaşama geçmesi için hazırlanan bir kitaptır.

O dönemde, Aleviler için Baha Said'e, Ermeniler için de Esat Uras'a, kitaplar, yazılar ısmarlanmıştı. Başka toplumsal kategoriler için de benzer projeler ısmarlanmıştı.

Kitap

Dr. Friç imzasıyla, bu kitabı hazırlayan kişinin, Habil Adem takma adını kullanan Arnavut kökenli bir İttihatçı olduğu artık biliniyor. Esas adının da Naci İsmail olduğu vurgulanmaktadır. Aile 1934'de, Pelister soyadını almıştır.

Suavi Aydın'ın bu kitaba yazdığı kapsamlı önsözde anılan yayınlardan da anlaşılacağı üzere Dr. Friç, "şarkiyatçı", "Alman bilim adamı", "Alman Bilimler Akademisi üyesi" "Alman şarkiyatçı" gibi unvanlarla anılmaktadır.

Habil Adem'in veya Naci İsmail'in, bu gibi sıfatlarla anılmak istenmesinin nedeni kanımca söylediklerine daha hızlı, daha kolay bir şekilde inanılacak olmasıdır. Habil Adem'in bu kadar inandırıcılığı olmazdı. Kitabın, "Berlin Şark Akademisi" tarafından bastırılmasına özen gösterildiği de anlaşılıyor.

O yıllarda, Almanya'ya Osmanlı toplumunda çok olumlu bir yaklaşım olduğu açıktır. Almanya'nın da Osmanlı ülkesinde kök salma niyeti vardı. Bu niyetlerin, bu duyguların birbirini tetiklediği bir gerçek. O dönemde, Osmanlı yönetiminde bulunan İttihatçıların çoğunun kanaatine göre İngilizler ve Fransızlar Osmanlı İmparatorluğunu parçalamayı, Almanlarsa, kurtarmayı hedefliyordu.

Mehmet Bayrak, "Kürt Politikasının Temellerini Atanlar ve Bağlaşıkları, Dr. Friç ile İlgili Açıklamalar" adlı yazısında (Kürt Sorunu ve Demokratik Çözüm, Özge Yayınları, Şubat 1991, içinde s. 21) bu açıklamayı, deşifrasyonu yapmıştı.

Aynı dönemde 2 Temmuz 1993'de, Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi'ndeki bir duruşmada, İsmail Beşikci de benzer bir açıklama yapmıştı (Hukuksuz Adalet, Yurt Kitap-Yayın, Eylül 1994 s. 63, Dava Dosyası, 1991/128 Esas).

Kürt Dili ve Resmi İdeoloji

Kürdler kitabında, Kürtçedeki kelimelerin sayısını gösteren bir tablo var. Daha doğrusu Kürtçedeki kelimelerin hangi lisandan geldiğini belirten bir tablo (s. 6-7).

Yazar burada, Kürtçede 8307 kelime olduğunu söylüyor. Bunun 3080'in Türkçeden, 2640'nın Farsî'den, 2000'nin de Arapçadan geldiğini vurguluyor. 8307 içinde bu üç lisanadan gelen kelimelerin 7720 olduğunu söylüyor. İran şubesi, 370 artı 1240 artı 1030 = 2640 oluyor. Asıl Kürtçenin 300 kelime olduğu, geriye kalanların öbür lisanlardan geldiği dile getiriliyor.

Dr. Friç, Kürtçede 8307 kelime var derken, bunu Petersburg Akademisi tarafından neşredilen Kürtçe-Rusça-Almanca lügate dayanarak söylüyor.

Aslında, bu tabloya göre kelime adedinin, 8307 değil, 8428 olduğu anlaşılıyor. Ama gerek bu kitapta, gerekse kitabın kaynak gösterildiği yazılarda, kitaplarda hep 8307 rakamı vurgulanagelmiştir.

Bu kitap, Türkiye'de Kürt diye bir milletin, Kürtçe diye bir dilin olmadığı anlayışını temellendirmek için kullanılmıştır. Ama kitabın adından da söz edilmiyor. Örneğin "Dr. Friç, Kürtler, Tarihi ve İçtimai Tedkikat kitabında böyle böyle söylüyor" denmiyor. Sadece, "Alman şarkiyatçı Dr. Friç, kullanılan 8307 kelimenin, 3080'ninin Türkçeden, 2640'nın Arapçadan geldiğini vurguluyor" deniyor. Tabloda, "asıl Kürtçe" olarak belirtilen 300 kelimenin de 30 kelime olarak söylenmesine özen gösteriliyor.

Dr. Friç'in kitabı Kürtlerin, Kürtçe'nin İnkârına Dayanak Yapılmıştır

12 Mart rejiminde, Diyarbakır-Siirt İlleri Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Mahkemesi'nde, Kürtlerin ve Kürtçenin inkarı yapılırken, "Kürt denenler" in Türk, Kürtçenin Türk dili olduğu vurgulanırken, hep Dr. Friç'in kitabı, görüşleri esas alınmıştır. Devrimci Doğu Kültür Ocakları Davası'nda, (1972/34 Esas) Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi Davası'nda, başka davalarda ve İsmail Beşikci Davası'nda hep böyle yapılmıştır. Örneğin, İsmail Beşikci'ye verilen hüküm, Askeri Yargıtay'da onaylanırken, yine bu görüş esas alınmıştır. Askeri Yargıtay onama kararının bir yerinde şöyle söylemektedir. "... Nitekim, Dr. Friç, Petersburg Akademisi tarafından neşredilen lügatten derlediği 8307 Kürtçe kelimeden 3080'inin Türkçe, 2640'nın Farsça dil şubelerine ait olduğunu belirtmektedir." (Bkz. Bilimsel Yöntem, Üniversite Özerkliği ve Demokratik Toplum İlkeleri Açısından İsmail Beşikci Davası V, Yargıtay'ın Onama Kararı ve Tashih-i Karar, Yurt Kitap Yayın, Temmuz 1992 s. 114).

12 Mart rejiminde, Diyarbakır-Siirt İlleri Askeri Mahkemesi'nde görülen Devrimci Doğu Kültür Ocakları Davası'nda da yine bu kitapta öne sürülen iddialara atıfta bulunulmuştur. Askeri savcı, "Kürtçe denen dilin 30 kelimesi

bile yok” deyince, sanıklardan Musa Anter, “tavukların bile 30 çeşit gıdaklaması var, Kürtlere, Kürt halkına neden hakaret ediyorsunuz Savcı bey,” diye tepki göstermiş. Duruşma dönüşünde, arkadaşlar, bunu koğuştta böyle böyle oldu diye anlatmışlardı. Musa Anter, Doz, Aram, Avesta gibi çeşitli yayınevlerinde yayımlanan Hatıralarım kitabında bu olaydan da söz eder.

Sıkıyönetim Askeri Savcıları, 12 Mart döneminde, Kürt diye bir halkın, Kürtçe diye bir dilin olmadığını vurgulamaya özen gösterirlerdi. İddianame-lerde bu konuya sıra geldiğinde Dr. Friç’in kitabındaki bilgilere de yer veriliyordu. Komal Yayınevi tarafından, 1975 yılında yayımlanan Devrimci Doğu Kültür Ocaklar Dava Dosyası’nda bu “İddianame” ve “İddianameye Cevap” metinleri de yer almaktadır. Devrimci Doğu Kültür Ocakları Davası’nda da durum buydu. Bu davada Kürt gençleri, Kürdlerin Türklere ayrı bir halk, Kürtçe’nin Türkçe’den ayrı bir dil olduğunu gösterebilmek için çok çaba sarfettiler. “İddianameye cevap” adı altında bir metin hazırlandı. “Kürd Savunmalar Tarihi’nde buna “167 Sahifelik metin” deniyor. Kürt gençleri bu metni, duruşmalar sırasında, mahkeme huzurunda okuyabilmek için de çok büyük çaba harcamışlardı. Zira mahkeme, dosyada böyle resmi bir belge olmasın, tutanaklarda yer almasın diye bu metnin mahkeme huzurunda okunmasına karşı bir tutum içindeydi. Ama gençler, bu metnin mahkeme huzurunda okunması için çok büyük mücadele vermişlerdi. Çeşitli celselerde bir ay kadar, belki de daha fazla bir süreyle böyle bir mücadele gerçekleşmişti.

12 Mart rejiminde, Sıkıyönetim Komutanlığı Askeri Tutukevi’nde, Kürtçe konuşan, ifadesi tercümanla alınan bir arkadaşımız vardı. Eruhlı Halil Ağa... Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi Davası’nda sanıktı. İkinci bir davası daha vardı. “Çete kurmak...” (Eski Türk Ceza yasası 169/1). Kürtçe diye bir dil olmadığı, Halil Ağa’nın duruşmalarında da dile getirilirdi.

1930’lu yıllarla, 60’lı, 70’li, 80’li yıllarla, 1910’lar, daha doğrusu 20 yüzyılın ilk çeyreği, Kürdler açısından çok farklıdır. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında, Osmanlı’da, İttihat ve Terakki yönetiminde durum şudur: İttihat ve Terakki yönetiminin Kürtleri Türklüğe asimile etmek gibi bir amacı vardır ama 1910’larda durum çok farklıdır. 1898’de Kahire’de, Kürdistan gazetesi yayına başlamıştır. 1908’de Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti kurulmuştur. Çok kısa bir zaman sonra da Kürd Teavün ve Terakki Gazetesi yayına başlamıştır. Kürd toplumunun çeşitli kesimlerine ilişkin örgütlenmeler gerçekleşmiştir. 1910’larda, Roji Kürd, Hetawe Kürd, Jin, Kürdistan gibi gazeteler yayınlanmaktaydı. Bunlar, zaman zaman soruşturmalarla karşılaşsa

da legal yayınlardır. Bu bakımdan, Hâbil Adem veya Dr. Friç, kitabına Kürdler, Tarihi ve İctimai Tedkikat adını verebilmiştir.

Kürtlerin ve Kürtçenin inkarı, yasaklanması, Cumhuriyet’le birlikte başlayan bir süreçtir. İnkâr ve imhâ 1930’lardan sonra çok daha sistematik bir şekilde sürdürülmüştür. Kürt ve Kürtçe gibi sözcükleri kullanmak artık çok ağır idari ve cezai yaptırımlar getirmektedir.

Osmanlı’dan Cumhuriyete geçişte böyle bir sürecin yaşanması olgusal zenginlikle incelenmesi gereken bir durumdur. Bu koşullarda, Cumhuriyet Kürtlere ne kazandırdı sorusu kanımca önemli bir soru olarak ortadadır.

1918’de devletin Kürtlerle ilgili ilk yayını olarak Osmanlı Muhacirin Müdüriyet-i Umumisi (Osmanlı Göçmen İşleri Genel Müdürlüğü) tarafından yayınlanan *Kürdler: Tarihî ve İctimai Tedkikat* adlı kitapta yazar Doktor Friç, Almanca’dan Türkçe’ye çeviren ise Habil Adem olarak görünüyordu. Daha sonraki incelemeler kitabın yazar ve çevirmeninin gerçek adı Naci İsmail (Pelister) olan Osmanlı Milli Emniyet görevlisi, Arnavut kökenli bir ittihatçı olduğunu göstermiştir. Kürtlerin tarihinin çok daha ötesinde,

yazıldığı dönemin düşünsel yapısına dair ipuçları sunan kitabın Türkçeleştirilmiş bu ilk baskısı Suavi Aydın ve İsmail Beşikçi’nin değerlendirmeye yazılarıyla okura sunuluyor.

“Bu kitabı önemli kılan, kitapta bir Alman’ın yazdığı iddia edilen politik tespitlerin ‘bilimsel’ gerçekler diye sunulması ve bunların da İttihatçıların -ve ileride Cumhuriyet resmi ideolojisinin- temel çerçevesini oluşturmasıdır.”

Fuat Dünder (Tarihçi)